T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE İÇİN ALTERNATİF BÜYÜME PERSPEKTİFLERİ VE YENİ KALKINMA MODELLEMESİNE GİRİŞ

CEMİL RAGIP ERTEM
2502080159

TEZ DANIŞMANI:
DOÇ.DR. DÜNDAR MURAT DEMİRÖZ

İSTANBUL, 2011

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

D O K T O R A

T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : **CEMİL RAGIP ERTEM** Numarası : **2502080159**

Anabilim/Bilim Dalı : **İKTİSAT** Tez Savunma Tarihi : **18.01.2012**

Danışman : **DOÇ.DR.DÜNDAR MURAT DEMİRÖZ** Tez Savunma Saati : **15.00**

Tez Başlığı :**TÜRKİYE İÇİN ALTERNATİF BÜYÜME PERSPEKTİFLERİ VE YENİ KALKINMA MODELLEMESİNE GİRİŞ**

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **35. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR.MEHMET ALTAN		KABUL
2- PROF.DR.EROL KATIRCIOĞLU		KABUL
3- DOÇ.DR.DÜNDAR MURAT DEMİRÖZ		KABUL
4-DOÇ.DR.TEVFİK HAKAN ONGAN		KABUL
5-DOÇ.DR.GÖKHAN KARABULUT		KABUL

ÖZ

Cemil Ragıp ERTEM

Türkiye İçin Alternatif Büyüme Perspektifleri ve Yeni Kalkınma Modellemesine Giriş

Bu çalışma, içinde bulunduğumuz tarihsel aşamanın dünya ve Türkiye için analizini yaparak, bu aşamayı çok yönlü ve derin bir dönüşüm safhası olduğunun tespitini yaptıktan sonra, iktisadi büyümenin, şimdiye kadar olan sermaye birikim süreçlerindeki teorik temellerini eleştirel bir bakışla ele almaktadır. Yine bu çalışma, tam buradan yola çıkarak, yeni bir büyüme paradigmasını tarif edecek sorular sormakta ve bu soruları Türkiye'nin 'yeni dönemdeki' alternatif büyüme politikasının temel başlıkları çerçevesinde yanıtlamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken, Türkiye'nin iktisadi büyüme ve sermaye birikimi çevrimlerini de ele almaktadır.

Bu çalışmanın sorduğu sorular, 2008 sonrası yaşanılan "küresel kriz" (dönüşüm) sırasında ortaya çıktığını öngördüğümüz temel varsayımlara dayanmaktadır. Tabii ki bu hipotezleri bize veren sorular vardır. Bu sorular bu çalışmadaki şu temel varsayıma dayanmaktadır: "Kapitalizmin son krizinin aslında finansal bir kriz olmadığı, içinde bulunduğumuz sürecin ekonominin tüm alanlarını ve siyasi olanı da kapsayan bir dönüşüm olduğu, bu dönüşümün de ulus-devletlere dayanan sermaye birikim rejimini sonlandırmakta olduğu..." Bu temel hipotezden yola çıkan çalışma, Türkiye için alternatif bir kalkınma modelini, önceki modelleri ele alarak onların eleştirisi üzerinden kurgulamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi, Türkiye Ekonomisi, Büyüme, Makroekonomi, Küresel Kriz, Kalkınma Ekonomisi, Teknoloji, Alternatif Ekonomi Politikaları

ABSTRACT

Cemil Ragıp ERTEM

Alternative Growth Perspectives for Turkey and Introduction to New Development Modelling under Economies of Scope

This study deal with the theoretical foundations of the processes of capital accumulation through a critical point of view, by analyzing the current historical stage for the world and Turkey, and admitting that this stage is a multi-faceted and profound transformation phase. On this basis, this study ask the questions to describe a new growth paradigm and try to answer them within the framework of an alternative growth policy of Turkey's 'new era'. In doing so, Turkey's economic growth and capital accumulation cycles are also discussed.

Questions asked by this study based on the basic assumptions emerging during the deep transformations happened after 2008 "global crisis". Of course these are questions, which gives our hypotheses. These questions of this study are based on the following basic hypothesis: "The last crisis of capitalism is not actually a financial crisis, is a paradigm shift covering all areas of the economy in the current process, including political ones, and also this paradigm shift is about to terminate the regime of capital accumulation based on the nation-states..." This study, departing from this basic working hypothesis, aim to set out for Turkey, an alternative model of development, in criticizing the previous models.

Keywords: Economics, Turkish Economics, Production and Economic Growth, Macroeconomics, Global Crisis, Development Economics, Technology, Alternative Economy Politics

ÖNSÖZ

Bu çalışma birçok açıdan hem şanslı hem de oldukça riskli (tabii şanssız) bir dönemde yapıldı. İçinde bulunduğumuz tarihsel dönemin bir kriz olduğunu tespitinden hareket edersek yeni bir dönemin başlangında oluğumuzu söyleyebiliriz. Bütün başlangıçlar ve bitişler gibi bu dönemde de teoriler sorgulanmaya başlanıyor. Bu kaçınılmaz. Özellikle sosyal bilimlerde yeni olanın toplumsal alt-üst oluşlarla birlikte ortaya çıkması kaçınılmazdır ama aynı zamanda bu yeni olanlar, sosyal bilimlerin özelliği nedeniyle, ispatlanamadığı için hipotez yığını olarak karşımızda dururlar. Bu çalışma bu zor durumun içinden çıkmaya ve belki de buraya çok mütevazı katkı vermeye çalışıyor.

Türkiye'nin bu bağlamda 'yeni yolu' nun ne olması gerektiği tabii ki oldukça tartışmalı bir konu. Ama biz burada hiç tartışılmayacak (İleri teknoloji, Ar-Ge, Beşeri sermayeye dayalı kalkınma, buna ayak uyduran bir eğitim sistemi ve küresel rekabeti) alanları öne çıkartan bir yeni yol anlatmaya çalıştık.

Bu çalışmadaki bulgular ve belki de tespitler benim 2008 yılından beri bu tezin danışmanı Doç. Dr. Dündar Murat Demiröz'le yaptığım çalışmaların sonucudur da bir yerde. Bu açıdan bu çalışma, tez danışmanı olmasının ötesinde Dündar Murat Demiröz'e çok şey borçludur.

Bizim bu alandaki çalışmalarımız yayınlanmamış iki önemli çalışmayı bu süreçte ortaya çıkarmıştır: **"Türkiye'nin Sektörel Sorunları ve Kalkınması' ve Orta Vadeli Program Çerçevesinde Türkiye'nin Büyüme Persfektifleri".**

Bu çalışmanın Ekler bölümünde bu çalışmalara kısmen yer verdik ve tezde ulaştığımız sonuçları bunlar destekledi. Tabii ki bu çalışmadaki bütün eksiklikler yazara aittir.

İÇİNDEKİLER

Tez Onay Sayfası.....ii
Öz.....iii
Abstract.....iv
Önsöz.....v
İçindekiler.....vi
Tablolar, Grafikler ve Şekiller.....ix
Kısaltmalar.....xii

GİRİŞ.....1
1. KRİZ VE SERMAYENİN BİRİKİM MODELİ.....6
1.1. Krizlerin ve Sermaye Birikiminin Temel Dinamikleri.....6
1.2. İş Bölümünden Uzun Dalgalara Krizlerin ve Yenilenmenin Temel Dinamikleri.....14
1.3. Yapıcı Bir Dinamik Olarak Teknoloji ve İktisadi Döngüler.....18
1.4. Birikim Rejimi ve Krizlerin Kökenleri.....23
1.5. Hegemonyanın Krizi.....27
2. BÜYÜME MODELLERİNİN TEMELLERİ.....36
2.1.Büyümenin Modelleri.....36
2.1.1. Harrod ve Domar Modeli.....38
2.1.2. Solow-Swan Modeli.....43
2.1.3. Kaldor Modeli.....45
2.1.4. Pasinetti Modeli.....47
2.1.5. Kalecki Modeli.....48

2.2. Neoklasik Büyüme Modelleri ile İlgili Yapılan Bazı Çalışmalar 50
2.3.Neoklasik Üretim Teorisi ve Büyüme için Teknoloji 57
3. TEKNOLOJİK GELİŞME, ÖLÇEK EKONOMİLERİ VE BÜYÜME DİNAMİKLERİ 68
3.1. Teknolojik Gelişme 68
3.2. Ölçek Ekonomileri 74
3.3. Walras'ın Genel Dengesi, Ölçek Ekonomileri ve Büyüme 78
3.4. Ulus-devletlere Dayanan Büyüme Dönemlerinin Temel Karakteristikleri 83
3.5. Büyümenin Dönemsel Çevrimleri 88
3.6. Büyüme ve Uzun Dönemde Neoklasik Denge 94
4. BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN BİR SEKTÖR OLARAK ORTAYA ÇIKMASI VE BİT-BÜYÜME İLİŞKİSİ 107
4.1. Endüstri Devrimi Sonrası 112
4.2. Bilgi Teknolojileri ve Büyüme İlişkisi 114
4.3. Bilgi ve Ağ Ekonomisi Küreselleşmede Makro Ekonomik Büyümenin Sürdürülebilirliği 120
4.4. Bilgi Ekonomisi, İstihdam ve Büyüme 123
4.5. Bilgi İletişim Teknolojileri ve Küresel Gelişim Dinamikleri 128
4.6. Yeni Ekonomi, Avrupa Birliği ve Büyüme Perspektifleri 131
4.6.1. Avrupa Birliği Bilgi Politikaları 138
5. TÜRKİYE'NİN ÖNCELİKLERİ VE KALKINMA PERSPEKTİFLERİ 140
5.1. Türkiye'de Ulus-Devlete Dayalı Kalkınma Dinamikleri 140
5.2. Cumhuriyet Dönemi Büyüme Dinamikleri 144
5.2.1. Devletçilikten İthal İkamesine Geçiş 145
5.3. Türkiye'de Küresel Rekabet Koşulları ve Dinamikleri 160

5.3.1. Türkiye Ekonomisinin Büyüme Temposu 164
5.3.2. Büyüme ve Verimlilik İlişkisi 166
5.4. Türkiye'de Krizlerin Dinamikleri ve Temel Makro Göstergeler 172
5.4.1. Türkiye'de Sermaye Birikim Süreçlerinde Kriz Dinamikleri ve Para Politikası Çerçevesi 172
5.4.2. Finansallaşmadan Üretime Dayalı Büyümeye Geçiş İçin Alternatif Para Politikası 176
5.4.3. Parasal Hedefleme ve Uygulaması 178
5.4.4. Enflasyon Hedeflemesinden Parasal Hedeflemeye Geçiş Süreci 180
5.4.5. Parasal Hedefleme Programının Temel Sütunları 181
5.5. Alternatif Büyüme Stratejisi için: 1994-2001 ve 2008 Krizleri Para Politikası ve Büyüme 182
5.6. Alternatif Bir Büyüme Stratejisi İçin Temel Çıkarımlar 196
5.6.1. Türkiye'de Cari Ekonomi Politikalarının Temel Açmazları Ve Alternatifleri 196
5.7.Türkiye'nin Gelişme Eksenleri Ve Alternatif Bir Büyüme Stratejisinin Satırbaşları 203
5.7.1. Türkiye'nin Öncü Sektörleri Ve Küresel Rekabet İmkânları 206
SONUÇ 209
KAYNAKÇA 226
ÖZGEÇMİŞ 254

TABLOLAR, GRAFİKLER VE ŞEKİLLER

TABLOLAR

TABLO 1: G7 Ülkelerinde Büyümeye Göreli Olarak Etkide Bulunan Kaynaklar 113

TABLO 2: Beşinci Genişlemede Temel AB Verileri 135

TABLO 3: İstikrar Politikası ve Kur Rejimi Çelişkisi 178

TABLO 4: 2010 Yılında 84. Fasılda En Çok Açık Verdiğimiz İlk 50 GTİP İncelemesi 200

TABLO 5: Stratejik Teknoloji Alanları 207

GRAFİKLER

GRAFİK 1: Seçilmiş Büyük Pazarların Toplam İhracatlarının İçinde Katma Değer Oranları 17

GRAFİK 2: Tüketici Borçları ve Amerika Borç Balonu 31

GRAFİK 3: Çin'de Emek Geliri ve Hanehalkı Tüketimi 32

GRAFİK 4: ABD Hisse Senedi ve Ev Değerleri-Kurumların Kâr Yapısı 32

GRAFİK 5: ABD için Kondratieff Dalgaları 93

GRAFİK 6: Gelişmekte olan ülkelerde, dönemsel olarak, İhracat ve Tüketimin Büyüme Katkısı 103

GRAFİK 7: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ekonomiler için Büyümenin Yatırım Oranları 105

GRAFİK 8: ABD ve AB'de Finans Dışı Sektörlerde Yatırım Oranı Artışı 137

GRAFİK 9: Türkiye'de Katma Değer Büyüme Hızı: 1972-2000 169

GRAFİK 10: Sabit Sermaye Yatırımları Endeksi 171

GRAFİK 11: Türkiye'de İşgücü Verimliği Endeksi 171

GRAFİK 12: Krizlerde GSYİH Büyümesi 183

GRAFİK 13: Krizlerde Özel Yatırımlarda Büyüme 184

GRAFİK 14: Krizlerde İhracat Büyümesi 185

GRAFİK 15: Krizlerde İthalat Büyümesi 186

GRAFİK 16: Dış Ticaret Hacminde Büyüme 186

GRAFİK 17: Cari Hesabın GSHİY İçindeki Payı 187

GRAFİK 18: TL'nin Reel Değerindeki Artış Oranı 188

GRAFİK 19: Milli Gelir Bileşenlerinin Yıllık Büyüme Oranları 189

GRAFİK 20: Milli Gelir Bileşenlerinin GSYİH İçindeki Payları 191
GRAFİK 21: Milli Gelir Bileşenlerinin GSYİH İçindeki Payları (Mevsimsel Etkilerden Arındırılmış Seriler 192
GRAFİK 22: İç Piyasa Bileşenlerinin GSYİH Büyümesine Katkı Payları 194
GRAFİK 23: Dış Piyasa Bileşenlerinin GSYİH Büyümesine Katkı Payları 195
GRAFİK 24: Türkiye'de Üç Farklı Dönem için Yıllık Ortalama Reel Gayri Safi Milli Hâsıla Artış Oranı: 1981-1990, 1991-2000, 2001-2010 205

ŞEKİLLER

ŞEKİL 1: Teknolojik Değişme ve Üretim Fonksiyonları Teknik Seçimi Etkisi 75

ŞEKİL 2: Teknolojik Değişiminin Yönü 76

ŞEKİL 3: Global Çıktı Oranları 106

ŞEKİL 4: AB ve ABD'nin Büyük Borç Batağı 133

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

A.E.: Aynı eser

A.G.E. :Adı geçen eser

AR-GE: Araştırma- Geliştirme

BKZ.: Bakınız

CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası

GSYİH: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

IMF: International Monetary Fund

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü

KOBİ: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme

OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TCMB: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

TL: Türk Lirası

GİRİŞ

Bu çalışma, öncelikle dünyada 2008 kriziyle belirginleşen paradigma değişimi ve bunun sonuçlarını ele alarak ekonomilerin yeni dönemde ölçek, verimlilik ve kalkınma sorunları üzerine yeni kavramsal tanımlamalar getirme ve buradan Türkiye'ye ilişkin yeni bir modelin temel başlıklarını geliştirme çabasındadır. Bu bağlamda çalışmada, şimdiye kadar geçerli olan ulusal büyüme ve kalkınma modellerinin bu yeni dönemde niçin geçerli olamayacağı ve yeni ekonomik paradigmalar çerçevesinde küresel kalkınma (gelişme) modellemesi kavramları incelenmektedir.

Bu temel noktalardan hareketle yola çıkan çalışma Türkiye için alternatif bir kalkınma modelini, önceki modelleri ele alarak onların eleştirisi üzerinden kurgulamayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın sorduğu sorular, 2008 sonrası yaşanılan "küresel kriz" (dönüşüm) sırasında ortaya çıktığını öngördüğümüz temel varsayımlara dayanmaktadır. Tabii ki bu hipotezleri bize veren sorular vardır. Bu sorular bu çalışmadaki şu temel varsayıma dayanmaktadır: "Kapitalizmin son krizinin aslında finansal bir kriz olmadığı, içinde bulunduğumuz sürecin ekonominin tüm alanlarını ve siyasi olanı da kapsayan bir dönüşüm olduğu, bu dönüşümün de ulus-devletlere dayanan sermaye birikim rejimini sonlandırmakta olduğu..." Bu temel varsayım tabii ki uzunca bir süredir, birçok düşünür ve iktisatçı tarafından yazılmaktadır. Özellikle, Negri ve Hardt'ın (2001) İmparatorluk, Çokluk ve Ortak Zenginlik (2009) üçlemesinde, Giovanni Arrighi'nin Adam Smith'in Beijing (2007) ve Anadre Gunder Frank'ın ReOrient'inde (2008) ve tabii ki Manuel Castells'in The Information Age (2000) üçlemesinde ileri sürülen tezler bu tez çalışmasını temellendiren hipotezlerin sorularına kaynaklık etmiştir. Örneğin; Negri ve Hardt İmparatorluk kitabının hemen başında şöyle yazarlar: *"Avrupa modernliğinin en azından Westphalia Barışı'ndan beri bıkıp usanmadan ileri sürdüğü uluslararası düzen nosyonunun artık krize girdiği genel kabul görüyor. Aslında bu düzen her zaman krizdeydi ve kriz sürekli olarak İmparatorluk yönündeki itici motorlardan biri olmuştur. Belki bu uluslararası düzen nosyonu ve onun bunalımı, bazı düşünürlerin iddia ettiği gibi Napolyon Savaşları'na kadar geri götürülmelidir; belki de başlangıç noktası Viyana Kongresi*

ve Kutsal İttifak'ın kurulması olarak tespit edilmelidir. Her halükarda, Birinci Dünya savaşı ve Cemiyet-i Akvam döneminde, bir uluslararası düzen ve bunun kriz nosyonlarının kesin olarak yerleştiğinden kuşku duyulamaz." (Negri ve Hardt; 2001) Bu temel analiz, ulus-devletlere dayanan bir sistemin doğuşunu ve sürekli kriz halini anlatır. Ama aynı zamanda, bu analiz, ulus-devletlere dayanan iktisadi ve siyasi paradigmanın doğduğu andan itibaren bitmekte olduğunu anlatır ve Polanyi'nin dediği gibi (Polanyi; 1979) piyasanın "doğal" işleyişine devletin müdahalesidir. Hiç şüphesiz 1929 Krizi bu paradigmanın küresel bazda ilk çöküşüydü ve çözümü de yine küresel bir yeniden paylaşım savaşı oldu. Ama yine paradoksal bir şekilde, bu küresel çöküş (1929 Krizi için krizin sürekliliğini göz önüne alırsak, çöküş tanımlaması bizce daha uygun) Avrupa'da ulus-devletleri faşizme Britanya ve ABD'yi devletçi kapitalizme doğru itti. Kara Avrupa'sında faşizm sonrası "sosyal" devlet uygulaması ve ABD'nin "new deal"ı hem bir ulus-devletler hegemonyasını hem de Soğuk Savaş'ın desteklediği ulus-devletler hiyerarşisini getiriyordu. Bu paradigma, iktisat teorisinde Keynesgil kalkınma anlayışını çok değişik versiyonlarla örerek hakim kıldı. Hatta sistem eleştirileri bile bu anlayışın "sol" versiyonları olarak "post" önekiyle teoriye hâkim oldular ama bizce aynı zamanda, iktisat teorisini daha fazla sistem içine çekerek resmileştirdiler. Bu çalışmada iktisat teorisinin büyüme varyantı bu hâkim anlayışın eleştirisi kapsamında ele alınıyor. Ancak tabii ki çalışmanın "resmi" bir doktora tezi olduğunu unutmadan... Sonuçta çalışma, yukarıdaki temel hipoteze bağlı olarak aşağıdaki soruları sormaktadır:

- 1929 Krizi küresel bir çöküş ve krizdi. Bu kriz Keynes'in teorisini ve buna dayalı makro iktisat teorilerini doğurdu. Peki, bu krizin özellikle büyüme alanında teorik bağlamda nasıl bir değişikliğe yol açması beklenmektedir?
- Ulus-devletlere dayalı kalkınma modelleri, yine ulus-devletlerin hiyerarşisini, kuzey-güney farkını, tekelci devlet kapitalizmini ve buna bağlı piyasa dışı mekanizmaları doğurdu. Bu kalkınma paradigması son mu buluyor?
- Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki (BİT) olağanüstü sıçramalar teknolojiye bağlı rantı ve teknoloji tekelini ortadan kaldırıyor mu? Şayet kaldırıyorsa bunun ekonomik-siyasi sonuçları ne olacak?

- BİT ve BİT'e bağlı sektörler önümüzdeki dönemde (kriz sonrası) öne çıkarak dünya ekonomisinin yeni "kontrol sanayileri" olacaklar mı?
- Ulus-devletlere dayalı büyüme yerine "bölgesel-kıtasal" ve "küresel büyüme-entegrasyon" modellerinin devreye girmesinin para ve maliye politikalarında nasıl bir değişikliğe yol açması beklenmektedir?
- Bütün bu sorulara içkin olan dönüşümün gerçekleşme sürecinin Türkiye başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelere nasıl yansıması beklenmektedir?
- Bütün bu sorulara içkin olan dönüşüme bağlı (buradan kaynaklı) bir büyüme teorisinin ipuçları neler olabilir?
- Bu bağlamda Türkiye için yeni bir büyüme anlayışı ortaya koymak mümkün müdür?
- Piyasa ve büyüme arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanması nasıl mümkün olur?
- Ar-Ge kaynaklı bir büyüme çerçevesinin geçerli olabilmesi teknoloji tekeli ve ulus-devlet korumacılığı olmaksızın nasıl mümkün olur?
- Bu bağlamda piyasaya dönük küresel regülâsyonların tanımı ve müesseseleşme sürecinin nasıl olması beklenmektedir?

Bu soruların yanıtları aslında beş bölüm olan çalışmamızın temel başlıklarında verilmeye çalışılmakta ve sonuç bölümünde tüm bu sorulara verilen yanıtlar bir şemsiye altında toplanmaktadır. Ayrıca çalışmanın sonunda hayli hacimli iki adet ek ile içerik detaylandırılmıştır. Bu ek çalışmalarına tez danışmanı Doç. Dr. Dündar Murat Demiröz 2009 yılından bu yana destek vermektedir. Bu çalışmalar iki önemli –yayınlanmamış- çalışmayı ortaya çıkarmıştır. Birincisi "Türkiye'nin Sektörel Sorunları ve Çözüm Önerileri" ikincisi ise "Orta Vadeli Program Çerçevesinde Türkiye için Çözüm Önerileri" ismini taşımaktadır. Çalışmanın ekleri, bizim bu tezde savunduğumuz temel hipotezi geçerli kılacak bölüm ve bulguları kapsamaktadır. Örneğin; Türkiye'nin krizden çıkış dinamikleri ve geleneksel sektörlerinin dinamikleri hızla ileri teknoloji yoğun bir küresel rekabete ayak uyduracak esnekliğe sahiptir. Beta katsayısı Türkiye için oldukça elverişli seviyededir.

Çalışma, beş temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kriz sonrası dünyanın siyasi ve ekonomik yeniden yapılanması ele alınmaktadır. Bu kısımda, şimdiye kadar dünyanın hâkim ekonomik ve siyasi gücü olarak var olan ABD'nin yeni konumu ve Obama iktidarı ile birlikte değişen stratejileri ele alınmakta, yani, kapitalizmin temel dinamikleri olan krizler ve ulus-devlete dayalı sermaye birikim modeli eleştirilmektedir. Ayrıca bu bölümde, Türkiye'nin yeni dönemdeki jeo-ekonomisi de değerlendirilen unsurlar arasındadır.

İkinci bölümde, kapitalizmde bölüşüm dinamikleri, temel büyüme modelleri ve bunların eleştirisi üzerine yoğunlaşılmakta ve burada teknoloji, piyasa dengesi ve ölçek ekonomileri bu modeller ve bu modellere kaynaklık eden sermaye birikim rejimleri çerçevesinde değerlendirilmektedir. Piyasanın genel dengesi Walras'ın modeli üzerinden değerlendirilmekte ve bunun anti-tekel yönleri üzerinde durulmaktadır.

Üçüncü bölüm, genel olarak temel hipotezlerimize kaynaklık eden yukarı sıraladığımız 3. ve 4. sorulara yanıt aramaktadır. BİT yoğunluklu bir büyüme paradigmasının ipuçlarının verildiği bu bölüm, aslında dördüncü bölüme temel oluşturmakta ve ölçek ekonomisinden kapsam ekonomilerine geçişin ipuçlarını vermektedir. Buradaki literatür çok zengindir. Özellikle Marshall'ın "Ekonominin Prensipleri"nde ortaya koyduğu temeller, Hicks, Rosenberg daha sonra Kaldor, Felix'le ayrı bir mecrada seyahat etmektedir. Özellikle teknoloji ve ölçek ekonomisi ilişkisi -tabii yenilenen koşullarda bunun çözülmesi ve buna bağlı genel denge çözümlemesi (Walras'la birlikte)- yine bu bölümde ele alınmaktadır.

Ayrıca bu bölümde bu çalışma için çok önemli bir ispat alanı ve güncelleme olan Avrupa Krizi'nin temel esasları ve bu bağlamda ulus-devletlere bağlı büyüme çevrimleri ve bunun açmazları üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde ayrıca, şu önemli soru sorulmaktadır: Walras'ın dengesi esnek üretim ve KOBİ ekonomisinde mümkün olabilir mi? Bu sorunun çalışmanın genel konsepti içinde oldukça önemli olduğunu düşüyoruz. Üçüncü bölüm yukarıdaki birçok soruyu cevaplamak açısından da temel bir bölümdür.

Yine bu bölümde, temel tezimiz çerçevesinde, büyümenin dönemsel çevrimlerini ele alıyoruz ve burada Arrighi'nin hem "Uzun Yirminci Yüzyıl" (1997) hem de "Adam Smith Pekin'de" (2007) isimli çalışmalarında öne sürdüğü, "politik

ekonominin merkez üssünün Kuzey Amerika'dan Doğu Asya'ya –halen devam eden- kayışı"nı Adam Smith'in çıkarımları temelinde biçimlenmesinin sonuçları üzerinde durduk. Yine aynı şekilde burada, Kondratieff'in uzun dönemli dalgalarını bu bağlamda ele alıyoruz. Bu bölüm, uzun dönemde neo-klasik dengenin, kırılma noktalarının ele alındığı, ölçek ekonomilerinin çözülme noktalarının ele alındığı "Büyüme ve Uzun dönemde Neo-Klasik Denge" ile bitiyor.

Dördüncü Bölüm, BİT'leri çerçevesini ve bunun büyümeye katkısını ele almakta ancak bunu Avrupa Krizi ve kriz sonrası oluşacak yeni yapılanma dinamikleri açısından değerlendirmektedir. Bu bölümde Avrupa Krizi'nin temel dinamikleri de bu çerçevede ortaya konmaktadır.

Beşinci bölüm; tezimiz açısından Türkiye değerlendirmesine giriştir. Burada tarihsel arka planı ele alarak kısa bir değerlendirme yapıp bu alandaki temel varsayımlarımızı ortaya koyduk ve bunu güncelle birleştirdik. Ayrıca beşinci bölümde Türkiye'nin küresel rekabet dinamiklerini ve koşullarını ele alınmaktadır. Burada tezimizin temel sonucuna kaynaklık edecek yeni bir büyüme paradigması için alternatif para politikası çerçevesi de verilmektedir.

Bu bölüm, aynı zamanda, sonuç bölümüdür. Buradaki başlıklarda küresel ekonomiye tam açık, rekabetçi bir sanayi politikası çerçevesi ele alınmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma yukarıda sıraladığımız ve cevapları, soruların niteliği nedeniyle, hayli iddialı olabilen ve bu çalışmanın varsayımlarına kaynaklık eden sorulara yanıt verebildi mi, bilmiyoruz ama en azından bu soruları sorma ve yanıt arama cesaretini gösterdiğini düşüyoruz.

BÖLÜM 1

KRİZ VE SERMAYENİN BİRİKİM MODELLERİ

Beş alt başlıkta incelediğimiz "kriz ve sermayenin birikim modelleri" başlığında öncelikle krizlerin ve sermaye birikiminin temel dinamikleri ele alınmaktadır. Ardından iş bölümü ve ekonomideki uzun dalgalar bağlamında krizlerin temel dinamikleri açıklanmakta ve teknolojinin iktisadi döngüler üzerindeki yapıcı etkisi irdelenmektedir. Son olarak devletlerin gelişmişlik seviyeleri ile teknoloji üretimleri arasında bir ilişki olup olmadığı ve onların bu uzun dalgaları nasıl ve ne şekilde aştıkları sorusuna tarihsel örnekler üzerinden yanıt aranmaktadır.

1.1. Krizlerin ve Sermaye Birikiminin Temel Dinamikleri

Kapitalist ekonomilerde dönüştürücü ve büyük krizler, bir önceki sermaye birikimi ve buna bağlı büyüme çerçevesinin bittiği ve sürükleyici sektörlerin kâr oranlarının düştüğü zaman aralığına denk gelir. "Kapitalizm doğası gereği, ekonomik bir değişim metodu ya da tipidir. Durgun bir karakter göstermez. Zira kapitalizmin bu girişimci niteliği yalnızca, ekonomik hayatın daima değişen bir ekonomik ve sosyal ortam içinde akmasından ve ekonomik aksiyonun verilerinin de değişmesinden ileri gelmektedir."[1] Schumpeter'in bu satırları aslında onun kapitalizmin krizleri için tanımladığı o ünlü formülasyonu anlatmaktadır: "Yaratıcı yıkım." Ama Schumpeter'in "yaratıcı yıkımı" klasik iktisatçıların ileri sürdüğü dinamiklerden oldukça farklıdır. "Klasik iktisatçılar, (Smith, Ricardo, Mill, Marx vb.) iktisadi büyüme analizlerinde sahnenin ortasına sermaye birikimini yerleştirmişlerdir. İktisat tarihçileri ise, sermaye birikiminin önemini hiçbir zaman yadsımamakla birlikte, Sanayi Devrimi'nin başlangıç aşamaları için artış hızını biraz düşürmek eğiliminde görünmektedirler. Rostow (1960)[2] kalkış (take off) aşamasından "kendini besleyen büyüme" aşamasına geçmek için üretime dönük yatırımları (Net Milli Gelir) % 5'ten % 10'a çıkarmanın gerekli olduğunu ve İngiltere'nin bu koşulu ancak, 18. yüzyılın sonunda sağladığını ileri sürmüştür."[3] Freeman ve Soete'nin bu vurgusu çok önemlidir; çünkü buradaki GSYİH'da üretime

---

[1] Joseph A. Schumpeter, **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi**, Alter yayıncılık, Ankara, 2009, s. 103.

[2] Walt W. Rostow, **The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto**, Cambridge University Press, Cambridge, 1960.

[3] Chris Freeman ve Luc Soete, **The Economics of Industrial Innovation**, Third Edition, The MIT Press, United Kingdom, 1997, s. 56.

dönük yatırımların payının artması aynı zamanda yeni kontrol sanayilerinin gelişmesi anlamına gelmektedir.[1*] Yeni kontrol sanayilerinin ortaya çıkması hiç şüphesiz yeni bir büyüme paradigmasıdır. Freeman ve Soete, Schumpeter'in "ardışık sanayi devrimleri" olarak adlandırdığı teknolojik değişim dalgalarını Rus iktisatçısı Nikolai Kondratieff'i takip ederek "teknolojik değişim dalgaları" olarak nitelemişlerdir.[2] Aslında bu tanımlar bize klasik iktisadın ortaya koyduğu sermaye birikimi çevrimini vermektedir. Bu açıdan döngüsel hareket veya uzun dalgalar nitelemeleri, sonuçta, bize bir büyüme paradigmasını vermektedir. Aralarında Jevons, Pareto, ve Dupriez gibi iktisatçıların da bulunduğu pek çok iktisatçı ekonomideki bu uzun dönemli dalgalanmaları, fiyat eğilimleri, faiz oranları ya da ticaret akımlarının hızında değişmeler gibi kavramlar çerçevesinde tartışmışlardır.[3] Bu saptamadan hareketle her büyük sermaye birikim evresinin bir para ve maliye politikası bütünlüğü olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Örneğin; altın standardı, 1780'lerde başlayıp 1900'lerin ilk yarısına kadar süren Sanayi Devrimi paradigmasının para sistemi olarak ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde kaydî para sistemi de Britanya'nın sömürgeci hegemonyasının bittiği ve ulus-devletlere dayanan sermaye birikimi sisteminin başladığı 20. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda ortaya çıkmıştır.

Bu noktada, 2008 krizinin hem Sanayi Devrimi hem de Sanayi Devrimi sonrası, sermaye birikim paradigmalarının bittiği bir eşik olduğunu ve şimdiye kadar geçerli olan tüm büyüme teorilerinin gözden geçirilmesini gerekli kılacak şartları (bugün için) ortaya çıkardığını söyleyebiliriz. Bu konuda Brenner, 2008 krizinin 1973'ten beri süregelen düşüş çevriminin bir sonucu olarak ortaya çıktığını ve bu anlamda temel bir kriz olduğunu söylemektedir.[4] Yine bu konuda, Bilsay Kuruç 2008 krizinin kapitalizmin yaklaşık 200 yıldır süren modelinin sonu olduğunu ileri

---

[1*] Kontrol Sanayi kavramı için bkz. Nora Şeni, **Emperyalist Sistemde Kontrol Sanayi ve Ereğli-Demirçelik**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1978, s. 47. Burada Kontrol Sanayi kavramını, haldeki sermaye birikimini sisteminin belirleyici ve sürükleyici sektörleri olarak ele almaktadır. Bu anlamda demir-çelik sanayi 1930'lardan 1980'lere kadar devam eden dalganın kontrol sanayi olduğu gibi, 1890'larda başlayan üçüncü dalganın öncü sektörüdür. Bu noktada, ardışık uzun dalgalar ve Kondratieff dalgaları için bkz. Chris Freeman ve Luc Soete, **a.g.e.**, s. 83.

[2] Chris Freeman ve Luc Soete, **a.e.**, s. 28.

[3] Chris Freeman ve Luc Soete, **a.e.**, s. 31.

[4] Robert Brenner ile Yapılan Söyleşi, http://hap.bloger.hr/post/interview-with-robert-brenner-on-the-current-crisis/1215794.aspx, (Çevrimiçi), 23.03.2010.

sürmektedir.[1] İşte bu tespitler, çalışmada geliştirmeye çalışacağımız yeni sermaye birikimi (büyüme) paradigması açısından çok önemlidir. Çünkü eğer 2008 krizini birçok iktisatçının ve toplumbilimcinin dediği gibi, (Brenner, Kuruç, Wallerstein, Arrighi, vb.) ulus-devlete dayalı sermaye birikim modelinin ve yaklaşık 200 yıldır süregelen Anglosakson modelinin krizi olarak görürsek karşımıza ister istemez çok köklü bir birikim rejimi krizi sorunu çıkmaktadır. Ama ondan önce 2008 krizinin temel dinamiklerini ele almak gerekmektedir.

2008 krizi, şimdiye değin kapitalist ekonomide "kriz"i açıklayan bütün kriz teorilerini adeta içeren, özetleyen bir çerçeveyi önümüze koymuştur. Mandel[2]; kapitalist üretim tarzının bir boşluk içinde değil, fakat Batı Avrupa, Doğu Avrupa, kıtasal Asya, Kuzey Amerika, Latin Amerika ve Japonya'da çok önemli farklar gösteren bir özgül sosyo-ekonomik çerçeve içinde geliştiğini ifade etmektedir. Ama aynı farklılıklar 18. yüzyıldan başlamak üzere, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılda da kendisini göstermiştir. Sanayi Devrimi ve sonrası aslında krizlerin ve bu krizlerle birlikte yenilenmenin de tarihidir. Kapitalist üretim tarzının birbirini izleyen çevrimlerini (aşamalarını) sermaye birikim modelleri ile açıklamak mümkün olmaktadır. Her bir sermaye birikim modeli, o dönemi oluşturan teknolojik gelişmelerle ilişkilidir. Kapitalizmin uzun dönemli dalgaları (business cycles) birbirini izleyen teknolojik gelişmelere dayalıdır. Schumpeterci bu tez, aslında açık ya da örtülü bir şekilde, Marx'ın sermaye birikim evrelerini kabul ederken, Kondratieff uzun dalgalarını ise yeniden yorumlamaktadır. Schumpeter'e göre; her konjonktür döngüsü veya uzun dalga, bir yandan o dönemdeki teknolojik yenilik farklılıkları bir yandan da savaşlar, altın madenlerinin keşfedilmesi ya da kıtlıklar gibi tarihi olayların farklılığından dolayı benzersizdir.[3] Dolayısıyla kapitalizmin kendini yenilemesiyle son bulan her dalgası bir kriz dönemi olduğu gibi, yeni bir siyasi dönemin de taşıyıcısı olmaktadır. Yine Freeman ve Soete'ye göre[4] İngiliz Sanayi Devrimi bu oluşumun en açık örneğidir. İngiliz Sanayi Devrimi Schumpeter tarafından birinci Kondratieff dalgası olarak kabul edilmektedir. Sanayi Devrimi'nin

---

[1] Bilsay Kuruç, "TMMOB Sanayi Kongresi Kapanış Oturumu Değerlendirmesi", **TMMOB Sanayi Kongresi**, Ankara, 2009.
[2] Ernst Mandel, **Late Capitalism**, Verso, Londra, 1990, s. 45.
[3] Chris Freeman ve Luc Soete, **a.g.e.**, s. 22.
[4] Chris Freeman ve Luc Soete, **a.e.**, s. 27.

Britanya'da başlaması ve bu başlangıcın nedenleri, bu çalışmanın temel çıkış noktalarından birisidir; çünkü Britanya'nın kalkınması ve Sanayi Devrimi, "laissez-faire" anlayışının temellendiği, serbest rekabetçi kalkınma paradigmasının çıkış ve uygulama noktası olarak gösterilmiştir. Bu konuda Chang'ın görüşleri ise farklıdır: *"Modern laissez-faire doktrininin entelektüel kaynağı olan ve tarihinin bir aşamasında her bakımdan serbest ticareti uygulamış olduğunu iddia eden Britanya'nın devlet müdahalesine başvurmadan kalkınmış bir ülke olduğu düşünülür. Ancak bu doğru değildir."*[1]

Chang, özellikle 13. yüzyılın başından başlayarak 15. yüzyılın başına kadar, özellikle Tudor hükümdarları zamanında "bebek sanayi" koruması yapıldığını, İngiltere'yi Hollanda'ya ham yün ihracına bağımlı bir ülke olmaktan kurtaran uygulamaların hızla devreye sokulduğunu ve sömürgecilik döneminde de 1699 Yün Yasası gibi önlemlerle Sanayi Devrimi'yle başlayan sermaye birikimi sistemini devletin oluşturduğunu vurgulamaktadır. Bu önemli tarihsel ayrıntının çalışmamız açısından önemi, kapitalizmin içsel dinamiklerinin Malthus Kapanı'na girmeden, yani merkezileşme ve tekelleşme yaşanmadan, yaygın ve yatay bir büyüme gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğidir. Malthus Kapanı konusunda Clark'ın ilginç tespitleri vardır.[2]

Clark'ın çalışmasının temelinde, 1200 ile 1800 yılları arasındaki İngiliz ekonomisi hakkındaki pek çok özelliğin tekrar gözden geçirilmesi yatmaktadır. Bu verilerden yola çıkarak, mümkün olandan çok daha açık bir şekilde, ekonominin Malthus Kapanı'nda -yeni teknoloji üretimin verimliliğini biraz arttırdığında nüfus büyür, fazladan ortaya çıkan nüfus artı değeri yer ve ortalama gelir tekrar eski seviyesine döner- kilitli kaldığını göstermektedir. Nüfusun, pek çok insanı açlık sınırında yaşamaya mahkûm edecek şekilde, yiyecek arzından daha hızlı büyümesi eğilimi Thomas Malthus tarafından 1798'de yazılan Nüfus Hakkında Bir Deneme (An Essay on the Principle of Population) [3] kitabında tanımlanmıştır. Bu noktada Malthus Kapanı, Clark'ın verilerinin gösterdiği gibi, 1200'den Sanayi Devrimi'ne

---

[1] Ha-Jonn Chang, **Development Strategy in Historical Perspective**, Wimbledon Publishing, Londra, 2002, s. 37.

[2] Gregory Clark, **A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World**, Princeton University Press, New Jersey, 2007.

[3] Thomas Malthus, **An Essay on the Principle of Population**, St. Paul's Church-Yard, Londra, 1798.

kadar İngiliz ekonomisine hükmetmiştir ve onun görüşüne göre, insanoğlunun var oluşuna kısıtlamalar getirilmiştir. Bu kısıtlamanın kalktığı tek dönem, nüfusun hızla azaldığı ve nesiller boyunca, sağ kalanların daha çok yiyecek bulabildiği veba gibi doğal felaketlerin yaşandığı zamanlardır. Sanayi Devrimi ve Malthus Kapanı'ndan ilk kaçış, üretim verimliliğinin artması, nüfus artışını geride bırakmaya yetecek kadar büyümesi ve ortalama gelirin yükselmesine imkân tanıması sonucu meydana gelmiştir. Verimlilikteki bu ani yükselişe ekonomik ve siyasal pek çok açıklama getirilmiştir ancak tarihçiler tarafından hepsi de tam anlamıyla tatmin edici olmaktan uzak bulunmaktadır.[1]

Sanayi Devrimi'nin ilk defa, nüfusları çok daha büyük olan Çin ya da Japonya'da gerçekleşmemiş olması Malthus'un tezinin sorgulanması için başlangıç noktalarından ilkini oluşturmaktadır. Clark'ın bulduğu verilere göre, zengin sınıflar olan Japonya'da Samuraylar ve Çin'de Qing Hanedanı, şaşırtıcı biçimde fazla üremiyorlardı ve bu yüzden İngiltere'de üretim odaklı değerleri yayan aşağı doğru sosyal hareketliliği sağlamakta başarısız olmuşlardır. Ancak Ming ve Qing Hanedanları döneminde Çin üretim, tüketim ve nüfus alanlarında muazzam artışlara sahne olmuş, söz konusu durum yalnızca hanedan Ming ve Qing arasında 17. yüzyılın ortasında el değiştirirken kısa bir süre kesintiye uğramıştır.[2] Burada Frank'ın görüşleri çok farklıdır. Frank, 1500'li yılların başından itibaren Avrupa'dan Asya'ya getirilen sıcak paranın Asya'nın kaderini değiştirdiğini söylemektedir. Avrupalılar tarafından Amerika kıtasına getirilen sıcak paranın Avrupa'ya kıyasla Asya'nın pek çok bölgesinde üretimi daha çok canlandırdığını, nüfusuysa daha fazla arttırdığını göstermektedir.[3] Yine Frank'a göre bu sürecin devam ederek 1750 yılı itibariyle dünya nüfusunun yaklaşık üçte ikisinin yaşadığı Asya'da nüfusun Avrupa'ya kıyasla daha çok arttığı ve 1750 yılı itibariyle dünya Gayri Safi Hâsılasının % 80'inin Asya'da üretildiği tespiti bulunmaktadır.[4] Frank, Asya'nın ilk önce, gerek nüfus gerekse üretim açısından 19. yüzyılın hemen başında, ulaştığı zirveyi terk ederek,

---

[1] Edward K. Hunt ve Mark Lautzenheiser, **History of Economic Thought: A Critical Perspective**, M. E. Sharpe, New York, 2002, s. 101.
[2] Andre Gunder Frank, **ReOrient: Global Economy in the Asian Age**, University of California Press, Los Angeles, 1998, s. 131.
[3] Andre G. Frank, **a.g.e.**, s. 187.
[4] Andre G. Frank, **a.e.**, s. 187.

düşüşe geçtiğini öne sürmektedir ve bunu Kondratieff dalgası ile açıklamaktadır.[1] Buna Kondratieff A dalgasından B dalgasına geçiş adını vererek formüle etmiştir[2*] ve Frank'e göre Sanayi Devrimi çok açık olarak Kondratieff B dalgasının çıktığı yerdir. Bu tespitin çalışmamızda öne süreceğimiz büyüme teorilerinin tarihsel-sosyal planı bakımından önemi büyüktür. Sanayi Devrimi'nden sonra, en zengin ve en fakir ülkelerin yaşam standartlarındaki uçurum hızla açılmaya başlamıştır. 1800'de dörtte bir olan refah eşitsizliği bugün ellide bir oranından daha fazladır. "İmparatorluk formasyonu genelde Avrupa karşıtı bir örnek olarak sunulmaktadır. Örneğin; Max Weber, Avrupa kapitalizminin karşılaştırılmalı analizini, Doğunun kapitalizmi geliştirmedeki başarısızlığının tahlili üzerine geliştirdi. Weber, Avrupa'da Protestanlığın durmak bilmez ve açgözlü doğası ile Çin'in Konfüçyuslu dinini karşılaştırdı."[3] Bu karşılaştırma kalkınmanın endüstri olmadan olup olmayacağı ve bunun toplumların dinsel özelliklerinden hareketle sorgulanmasından başka bir şey değildir. Batı kalkınma modelleri, Smith'ten Marx'a kadar şu veya bu şekilde metalaşmanın kaçınılmaz olarak kapitalizmin doğuşuna yol açtığını iddia etmektedir. Örneğin; Smith, Sweezy, Frank ve Wallerstein Avrupa kapitalizminin ortaya çıkışı ve feodalizmin çözülmesinin metalaşmayla mümkün olduğunu söylemektedir. [4]

Sanayi Devrimi, Batı'nın "Doğu'ya rağmen zenginleşmesi"[5*] sürecini hızlandırmıştır. Ancak Batı'nın Doğu'ya rağmen büyümesi Sanayi Devrimi'nden çok önce başlamıştır, bu da bir bakıma Sanayi Devrimi'nin bir sonuç olduğunu göstermektedir. Buna göre, Braudel şehirlerin yükselişinin ve ticaretin artışının gerçekleştiği dönemi "uzun 13. yüzyıl" olarak tanımlamış, Wallerstein ondan farklı olarak devletlerin oluşturduğu ve endüstri çağı öncesi birikimin gerçekleştiği koşulları içeren dönem için "uzun 16. yüzyıl" ifadesini kullanmıştır. Arrighi ise savaş sonrası finansallaşmanın ortaya çıktığı dönemi "uzun 20. yüzyıl" olarak

---

[1] Andre G. Frank, **a.e.**, s. 286.

[2*] Aslında Frank'ın bu tezi Wallerstein ile birlikte-ağırlıklı olarak-oluşturdukları "Dünya Sistemi" teorisine dayanmaktadır. Bu teoriyi çalışmanın diğer bölümlerinde ele alınacaktır.

[3] Linda Weiss ve John M. Hobson, **State and Economic Development: A Comporative Historical Analysis**, Polity Press, Cambridge, 1995, s. 34.

[4] Linda Weiss ve John M. Hobson, **a.g.e.**, s. 38.

[5*] Burada zenginlik kavramı servetten çok sermaye kavramına gönderme yapmaktadır. Çünkü meta ekonomisinin geçerli olduğu bir ekonomide zenginlik, feodal dönemdeki gibi statik bir olgu değil tam aksine dinamik ve akım bir değişken olarak ele alınmalıdır.

nitelendirmektedir.[1] Batı uygarlığının, daha doğrusu Sanayi Devrimi ile Batı'da başlayan hegemonyanın, Braudel'in vurguladığı gibi 13. yüzyıl'da başladığını söyleyebiliriz. Her ne kadar Frank Batının hâkimiyetinin erken 15. yüzyıl'da başladığını söylese de Sanayi Devrimi'nin köklerini, Braudel'in dediği gibi, 13. yüzyıl'da aramak gerekmektedir. Ancak Kondratieff'in uzun dalgalarını erken 1800'lerden başlatmaktadır. Bunun en önemli nedeni de bizce Schumpeterci bir bakış açısıdır; çünkü üretim araçlarının, özellikle dönemi anlatan ve o anki sermaye birikimini sürükleyerek "yaratıcı yıkım" metaforunu oluşturacak üretim araçlarının, ortaya çıkması bu ana denk gelmektedir. Burada buhar makinesi örneğinden yola çıkmak mümkündür.

1778'de James Watt tarafından geliştirilen buhar makinesinin sanayide kullanılmaya başlanmasıyla fabrika üretiminin ilk adımı atılmıştır. Dokuma ve maden işleme alanlarındaki yenilikler Sanayi Devrimi'nin temellerini atmıştır. Sanayi Devrimi, hem kapitalizmin temel dinamiklerinin başladığı yeni bir dönemdir hem de bu dinamiklerin sonu gelmeyen krizlerinin kapısını açtığı "yıkımları" bize anlatmaktadır. Schumpeter'in yaratıcı yıkımları tam anlamıyla budur. Schumpeter'e göre, kapitalist büyümenin ana motoru ve girişimci kârının ana kaynağı, çok büyük ölçüde çeşitlilik gösteren teknolojik yeniliklerdir.[2] Teknolojik yenilikler aslında, büyük birikim dalgalarının sonudur; Freeman ve Soete'ye göre beş Kondratieff dalgası bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi modern dönemden önce meydana gelmiştir. Buna göre:[3]

- Feodalietinin yıkıldığı dönem.
- Laissez-fairenin yüksek oranda yaşandığı dönem.
- 1880 ve 1890'lardan, 1930 ve 1940'lara kadar süren ve 1929 krizi ile biten dönem. Bu dönemde ağır mühendislik ve elektrik Kondratieff dalgası yaratmıştır.
- 1930 ve 1940'lardan, 1980 ve 1990'lara kadar süren dönem. Bu dönemde Fordist kitle üretim tekniği Kondratieff dalgası yaratmıştır.

---

[1] Erinç Yeldan, **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri**, Efil Yayınevi, Ankara, 2010, s. 47-48.
[2] Chris Freeman ve Luc Soete, **a.g.e.**, s. 22.
[3] Chris Freeman ve Luc Soete, **a.g.e.**, s. 66-70. Ayrıntılar için aynı eserdeki Tablo 3.5'e bakınız.

- 1980 ve 1990'lardan başlayarak günümüze kadar süren dönem. Bu dönemde bilgi ve haberleşme Kondratieff dalgası yaratmıştır.

Yukarıda görüldüğü gibi Freeman ve Soete'ye göre şu an "bilgi ve haberleşmenin" büyük dalgası içindeyiz. İşte bu büyük Kondratieff dalgası Wikileaks gibi yeni medya düzenini yaratmıştır. İşte bu büyük dalganın şimdilerde kıyıya vurduğunu görmekteyiz. Ama bu kıyıya vurma anına kadar bu anın geleceğini bize anlatan çok önemli fakat gözümüzden kaçan gelişmeler daha doğrusu "başlangıçlar" olmuştur.

John Calhoun'un dediği gibi, *"Eskinin çürümesi ile yeninin oluşumu ve yerleşmesi arasındaki zaman aralığı, bir geçiş dönemini oluşturur; bu dönem her zaman kaçınılmaz olarak belirsizliklerle, kafa karışıklıklarıyla, yanılgılarla, çılgın ve ateşli fanatizmlerle yüklü olacaktır."*[1] İşte bugünü anlatmanın (yani bir geçiş dönemini) Colhoun'un dediği gibi, her zaman önemli bir riski olacağından, ondan önce kapitalist iş bölümünden başlayarak üretiminin ve onun araçlarının, teknolojinin değişiminin temel iktisadi yasalarını ele almak gerekmektedir.

Yaşadığımız zamanları en özlü anlatan kuramcılardan Manuel Castells, "Enformasyon Çağı" adlı üç ciltlik eserinin "Ağ Toplumu" adlı ilk cildine şöyle başlar: *"Hıristiyanlık çağının ikinci bin yılının sanlarına doğru, tarihsel önemde birkaç olay insan hayatının toplumsal görünümünü değiştirdi. Bilgi (enformasyon) teknolojilerini merkez alan teknoloji devrimi, ivme kazanan bir hızla toplumun maddi temelini yeniden şekillendirmeye başladı. Dünyanın dört bir köşesinde ekonomiler, ekonomi, devlet ve toplum arasında değişken bir geometri sisteminin devreye girmesiyle birlikte, küresel olarak birbirine bağımlı hale geldi."*[2] Castells'in dediği gibi, ikinci bin yılın sonu gerçekten tarihsel önemde birçok olayın arka arkaya sahne almasına yol açmıştır. Freeman ve Soete dâhil[3] birçok iktisat tarihçisinin "zor zamanlar" olarak adlandırdığı dönem nasıl anlatılacaktır ve gerçek anlamda biten ve başlayan nedir? Aslında bu çalışma biraz da bunun yanıtı olarak ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi dediğimiz ve İngiltere'de 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar olan kömür, çelik ve insan kanıyla örülü dönem bize bu zor zamanların başlangıcını

---

[1] David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, Birinci Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 1997, s. 146.
[2] Manuel Castells, "Ağ Toplumunun Yükselişi", **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür,** Cilt:1, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 2.
[3] Chris Freeman ve Luc Soete, **Yenilik İktisadı**, TÜBİTAK Yayınları, İstanbul, 2003.

anlatmaktadır. Bu dönemi en özlü anlatan iktisatçılardan Adam Smith "Milletlerin Zenginliği'ne "İş Bölümü" bahsi ile başlar. Smith'e göre iş bölümü sistemin üretim dinamiklerini yaratan en önemli toplumsal üretim ilişkisi biçimidir ve metalar iş bölümünün sonucu ekonomik bir değer olarak pazarda yer alır.[1]

1.2. İş Bölümünden Uzun Dalgalara Krizlerin ve Yenilenmenin Temel Dinamikleri

Sermaye birikimi, zenginliğin ve kalkınmanın temelidir. Ama sermaye birikiminin en önemli taşıyıcıları ise iş bölümü ve teknolojidir.[2] Tam bu noktada, klasik büyüme teorileri Smith'ten hareket ederek iş bölümü çerçevesine dayanmaktadır. Ancak Arrighi, Smith'deki iş bölümünün, üretim birimleri arasındaki bir iş bölümünden çok, piyasa mübadeleleriyle birbirine bağlanmış bağımsız üretim birimleri arasındaki bir iş bölümü olduğunu söylemektedir.[3] Bu vurgunun çalışmadaki önemi büyüktür. Bu yüzden Arrighi'nin bu tespitine devam etmek gerekmektedir. Milletlerin Zenginliği'nde Smith, Arrighi'ye göre iki tür iş bölümüne odaklanmaktadır:[4*] Bunlardan birincisi teknik iş bölümü (toplu iğne örneği), ikincisi ise toplumsal iş bölümüdür. Smith'in toplumsal iş bölümü, ekonominin farklı sektörleri arasındaki iş bölümü ve bu iş bölümünün rekabet yaratmasına dayanmaktadır. Hükümetlerin, rekabetin önünü açması ya da rekabetçi bir piyasa kapsamında ekonomiyi düzenlemesi toplumsal iş bölümünün yerine gelmesi bakımından önem arz etmektedir. Tam burada Rosenberg'in Smith'in iş bölümü üzerine söylediklerine değinmek gerekmektedir. Rosenberg'e göre, Smith'in şemasında, teknolojik değişiminin üç kaynağının (doğrudan üreticiler, üretim araçlarının üreticileri ve filozoflar/bilim adamları) nispi önemi iş bölümünün ilerlemesiyle değişmektedir.[5]

---

[1] Adam Smith, **Milletlerin Zenginliği**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
[2] Joseph A. Schumpeter, **The Theory Of Economic Development**, Oxford University Press, Londra, 1961.
[3] Giovanni Arrighi, **Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century**, Verso, Londra, 2007, s. 71.
[4*] Bu vurgu yani "piyasa mübadeleleriyle birbirine bağlanmış üretim birimleri" vurgusu bize serbest piyasa mekanizmasının işleyiş sistematiğinin temelini vermektedir. Bu temel, serbest rekabetin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu anlamda buradan hareket ederek oluşturacağımız bir genel denge (Walras) teknoloji ve beşeri sermaye vurgusu yapılarak işlemeyen bütün büyüme modellerinin işlemesi anlamına gelecektir. Bu açıdan Smithyen bu vurgunun bu çalışma için önemi büyüktür.
[5] Nathan Rosenberg, "Adam Smith on the Division of Labor: Two Views or One?", **Economica,** Vol. 32, No:136, 1965, s. 138-139.

Bu ilerlemenin ilk evrelerinde halkın büyük çoğunluğunun bilgi ve anlayışı hatırı sayılır bir düzeydedir; üretim sürecinde yer alan herhangi bir kimse zamandan ve enerjiden tasarruf etmek ve güçlüklerin üstesinden gelmek için gerekli olan basit yeniliklere kendi katkısını koyabilmektedir.[1*] Fakat iş bölümü geliştikçe halkın büyük çoğunluğunun teknolojik değişime katkıda bulunma kapasitesi azalmaktadır.[2*] Arrighi'nin vurguladığı bu geçiş evresi Smith'in kalkınma anlayışıyla tutarlı bir yaklaşım sergilemektedir. Smith ekonomik kalkınmayı, belli bir fiziksel, kurumsal ve toplumsal gelişme olarak anlarken ekonomik kalkınmanın yine bu faktörler tarafından kısıtlandığına da vurgu yapar. Ancak bu geçiş bir yandan artan gelirlere bağlı olarak ilkin ulusal pazarı yaratırken ikinci olarak da gelişen iş bölümü, ekonomik büyümenin olumluluk döngüsü içinde birbirini beslemektedir.[3] Smith, üretim süreçleri üzerindeki uzmanlaşmayı ise (toplu iğne örneği) emeğin verimliliği üzerindeki olumlu etkisi çerçevesinde ele almaktadır.

İş bölümü ve teknolojinin sermaye birikiminin öncülü olması ve onu ex-ante karşılaması iş bölümünün ve teknolojinin sermaye birikiminin o tarihsel dönemine uygun olarak oluşması gerekmektedir. Smith için iş bölümü, gelişmeyi sağlayan en önemli etkendir. Ancak Smith'ten sonra Marx, sermaye birikimi için, iş bölümüne teknolojik gelişmeyi ve üretim ölçeğini de eklemiştir. Marx'a göre, üretim ölçeğinin büyümesi sermaye birikiminin sonuçlarından biridir.[4] Ancak sermaye birikimi bir süreç olarak verili bir teknoloji ve o teknolojinin gerektirdiği üretim farklılaşmasını içerir. Kapitalizmde üretim farklılaşmaları üç önemli olguyu belirlemektedir:

[1*] Çalışmamızın sonraki bahislerinde ele alacağımız "Neo-Klasik" büyüme teorisinin en büyük açmazlarından birisi, teknolojiyi ve teknolojiye erişimi kamusal olanın bir fonksiyonu olarak görmesi üzerinden kurulu olmasıdır. Hâlbuki teknolojinin beşeri sermayeden kopartılarak kamusal değil de tekelci bir alanın nesnesi olması ve iş bölümünün bu temel ayrım üzerinden yapılması sorunsalı neoklasik büyüme teorisinin çıkmazı olarak görünmektedir.

[2*] Giovanni Arrighi, **a.g.e.**, s. 65. Arrighi'nin bu vurgusuna biz şunu ekleyebiliriz: İş bölümü geliştikçe uzmanlaşma ortadan kalkmaktadır ve manifaktür gelişmemektedir. Manifaktürün gelişmemesi, kapitalizmin ortaya çıkmaması yani sanayileşmeye giden kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmemesi anlamına gelmektedir. Bu anlamda, Türkiye'de 'Köy Enstitüleri' deneyimi bizce kesinlikle korporatist ve devletçi bir kapitalizm dışı ama ona ilişkin üretim biçiminin geliştirilmesi projesidir. Maddi düzeyde başarılı olamamış ve devam ettirilmemiş de olsa, ideolojik olarak, başarılı olmuş ve önemli kalıntılar bırakmış bir projedir.

[3] Giovanni Arrighi, **a.g.e.**, s. 66.

[4] Karl Marx, **Grundrisse**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 431.

Bunlardan birincisi devletin siyasi duruşu ve yapılanması, ikincisi üretim araçlarının mülkiyetinin şekilsel biçimlenişi ve üçüncüsü de sistemin kontrol sanayilerinin ya da kontrol gücünün şeklidir.[1*]

Örneğin Fordizm dönemi, bir üretim farklılaşması olarak, hegemonik-emperyal devletlere ve bu devletleri tamamlayan yeni sömürgeci, baskıcı devletlere tekabül etmektedir. Bu dönemde Fordist seri üretim, ABD'nin başını çektiği yapılanmada ölçek ekonomilerini yaratarak sermaye biriktirmiştir.[2*] Ölçek ekonomileri kendileri için içsel ve dışsal avantajlar yaratarak büyük çaplı seri üretimin merkezleri olmuştur. Ancak Fordist seri üretimin hemen 20. yüzyılın başında başlayan serüveni 1970'lerin ilk yarısında kendini gösteren, çok yönlü bir krizle son bulmuştur.

[1*] Sistemin kontrol sanayileri ya da kontrol gücünün şekli üretim farklılaşmasına tekabül ettiği gibi, sermaye birikim evresini belirleyen ana kontrol mekanizmalarını oluşturur. Bu mekanizmalar, kurumsal ve sistemik çeşitli araçlar olabilir. Örneğin; para sistemleri ya da bu para sistematiğini yöneten merkez bankaları bu tür sistemik ve kurumsal yapılar olarak anlatılabilir.

[2*] Fransız Düzenleme Okulu Fordizmi incelerken iki dinamik üzerinde durmaktadır:
a) **Birikim Rejimi**: Fordist birikim rejimi, sermaye birikimine bağlı olarak kapitalist üretim süreci ile nihai tüketim arasındaki uyumluluktur. Fordist birikim rejimi, devletin makro ekonomik politikalar ile piyasa ilişkilerini düzenlemesine, sosyal refah devletinin toplumsal hizmetleri etkin bir şekilde sağlamasına ve piyasadaki kitlesel talebe karşılık olarak kitlesel üretimin (bkz: seri üretim) standart olarak üretilmesine dayanmaktadır.
b) **Düzenleme Biçimi**: Gerek üretim sürecinde gerekse piyasada ortaya çıkan değişmelere paralel olarak var olan birikim rejiminin kendisini değiştirebilmesi ve geliştirebilmesidir. Bu, bütün kurumsal yapıların, normların, politik uygulamaların, kültürel değerlerin ve piyasa ilişkilerinin uyumlu bir şekilde birikim rejimine bağlı olması ve istikrarlı bir bütünlük göstermesidir. Örneğin, Fordist birikim rejiminde sosyal refah devletinin izlediği Keynesyen politikalar, piyasa ilişkilerini düzenleyip kapitalist ekonomilerde planlı ve istikrarlı büyümeyi sağlamıştır. Piore-Sabel ise fordizmi piyasadaki değişmelerle bağlantılı olarak ele alır. Fordizm, kitlesel üretim ve kitlesel tüketim arasındaki dengelerin kurulduğu bir sistemdir. Büyük ölçekli kitlesel üretim yapılan Fordizm, düşük vasıflı işçilerin makinelerde rutin işleri yapmak üzere örgütlenmesidir. Asıl hedef piyasadaki istikrarlı ve büyük ölçekli talebi düşük maliyetli kitlesel üretimle karşılamaktır. Ancak Piore ve Sabel'in Fordizmi ele alış biçimi, ekonomik koşuların zorlamasıyla ortaya çıkan teknolojik gelişmeler ve bunun toplumsal değişim süreçlerine etkisi çerçevesindedir. Williams'a göre Piore ve Sabel'in yaklaşımı, toplumsal çatışmaların biçimlendirdiği teknolojik değişmelere dayalı bir ekonomik determinizmdir. Piore ve Sabel, kapitalist üretim sürecindeki değişimleri piyasalardaki gelişmelerle açıklarlar ama üretim sürecinin değişmesinde, ekonomik faktörler kadar endüstri ilişkilerinin bozulması gibi sosyolojik ve sosyal refah devleti anlayışının terk edilmesi gibi siyasal faktörler de etkili olmaktadır. Murray, Fordizmin temel ilkelerinin sadece kapitalist değil, sosyalist ülkelerin de endüstriyel yapılarını kapsadığını ileri sürmektedir. Stalin dönemi temelli eski Sovyetler Birliği'nde de Fordist özellikler taşıyan büyük ölçekli kitlesel üretimin esas alındığını belirtmektedir. Sosyalist ülkelerde de büyük işletmelerde, kitlesel üretime uygun teknoloji kullanılmış, işgücü de taylorist-fordist ilkelerle, makine ve teçhizatların rutin hareketlerine uyumlu bir şekilde çalıştırılmıştır. Endüstriyel model de makro dengeleri kurmaya yönelik fordist-keynesyen anlayışa benzer bir şekilde piyasayı düzenleme, merkezden karar verme, ekonomik gelişmeyi planlama ve üretim-tüketim arasındaki uyumluluğu sağlama anlayışı ile hareket etmiştir. Bu özet için bkz. Nadir Suğur, "Fordizm, Post-Fordizm ve Ötesi", **Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı 1, 1999, s. 134-152.

Bir önceki sermaye birikimi, emperyalist ulus-devleti, yeni sömürgeciliği, seri üretimi, ölçek ekonomilerini dayatmaktadır. Şimdi küreselleşme; tek pazarı, bölgesel eşitsizliği ve yoksulluğu, esnek üretimi aynı anda da kümelenme modellerini getirmektedir.[1] Ancak burada bir önceki sermaye birikim modelinden ayrı bir durum mevcuttur: Bu da şimdinin fırsatlarının eskiye göre çok daha fazla olmasıdır. Merkezi planlamanın geçersizliğinin top yekûn ilan edildiği bu yeni süreçte, bölgesel gelişme yeni araçlarla sağlanabilir mi? Bu soruya ancak dünya ekonomisinin yeni düzenleme çerçevesine bakarak cevap verebiliriz. Ulusal ekonomilerin düzenlenmesinin ve planlanmasının olanaklarının giderek ortadan kalktığı tartışma götürmez; çünkü artık dünya kapitalizmi kendisini ulus-devlet olarak düzenlememektedir. Sermaye birikimleri de ulus-devletler üzerinden olmamaktadır. Şimdilik sermaye birikimlinin gerçekleştiği üç önemli kıtasal pazar bulunmaktadır: Bunlardan, birincisi Amerika kıtasal pazarı; ikincisi gelişmekte olan Asya ve üçüncüsü genişleyen Avrupa'dır.[2] Kriz sonrası bu üç temel pazarın ulus-devlet yapılanmasının ve kurumlarının yerine geçeceğini söylemek mümkündür. Asya bu iki dinamiğin, yani gelişmekte olan Asya ülkelerinin giderek bütünleşen bir pazar olarak ortaya çıkacağı yönünde çok güçlü işaretler bulunmaktadır. Aşağıdaki grafik belki de bunu önemli ölçüde teyit eden bir başlangıç olarak tanımlanabilmektedir.

Grafik 1: Seçilmiş Büyük Pazarların Toplam İhracatlarının İçinde Katma Değer Oranları (2009)

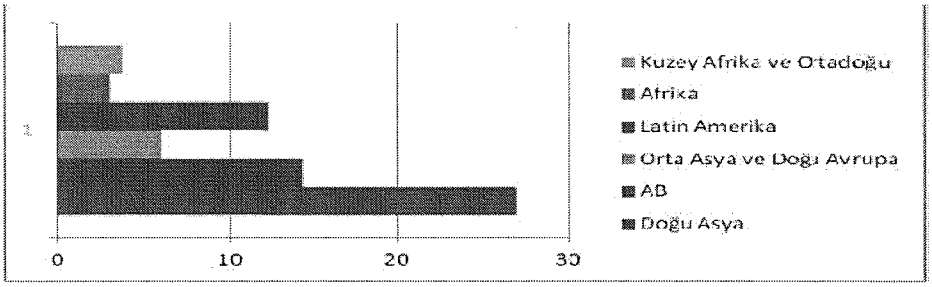

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Index Database.

Burada ileri teknoloji ürünü ayrımı şöyle yapılmaktadır: Fonksiyonel bağlamda teknoloji, ürün ya da hizmet sağlamada örgütsel yetenekleri geliştirmek amacıyla uygulanan "know-how" ile teknik bilgiler toplamı olarak kabul

[1] Imanuel Wallerstein, **Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Sosyal Bilim ve Çağdaş Toplum, Rasyonalitenin Garantileri Kaybolurken**, Metris Yayınları, İstanbul, 2003.
[2] Bu konuda bkz. Giovanni Arrighi, **a.g.e.** 2007; Ha-Joon Chang, **a.g.e.** 2002; Imanuel Wallerstein, **a.g.e.** 2003.

edilmektedir. Teknik bilgi, fiziksel bir varlığa dönüşürken büyük ölçüde başkalaşım geçirdiğinden, spesifik bir teknoloji; bir makine, elektronik ya da mekanik bir bileşen ya da montaj, kimyasal bir süreç, bir yazılım kodu, el kitabı, detaylı plan, dokümantasyon, patent hatta bir birey dahi olabilmektedir.[1]

Bu tanımlamadan yola çıkarak, yukarıdaki grafikte de görüleceği üzere, Doğu Asya'nın "ileri teknoloji" ürünlerdeki ihracatı toplam ihracatının içinde, AB'ye göre yaklaşık bir misli artmıştır. Bu durum bize, ileri teknoloji içeren ürün kavramını, var olan üretim tekniğini ve bu tekniğin ürettiği ürünleri aşan, bu yapıyı zorlayan mal ve hizmetler bileşenini ve üretimi açıklamaktadır.

1.3. Yapıcı Bir Dinamik Olarak Teknoloji ve İktisadi Döngüler

Sermayenin bir zenginlik, statik olarak değil de bir değişim dinamiği olarak var olması kapitalizmle birlikte olmuştur. Kapitalist değişim süreci içinde sermaye birikimi, teknolojiyi ve iş bölümünün karşılıklı etkileşimini içermektedir. Bu etkileşimde teknoloji düzeyi dinamik bir faktör olarak değişimi belirlemektedir. Teknolojinin düzeyi üretim biçimini ve örgütlenmesini, üretimin hızını (verimliliğini) belirlemektedir. Marx, teknolojik gelişme ve rekabetle birlikte sermayenin organik bileşiminin ve buna bağlı ölçeğin artacağına vurgu yapmaktadır.[2] Sermayenin yeniden-üretiminde teknoloji ve üretim ölçeği birbirlerini karşılıklı olarak etkiler. Teknolojik gelişme sonucunda firma içinde birim maliyeti azaltan içsel ekonomiler ortaya çıkar. Öte yandan bir sanayi kolunda gerçekleşen içsel ekonomilerin, bu sanayi kolunun ürettiği malı girdi olarak kullanan diğer sanayi kollarının da etkilenmesi ve böylece dışsal ekonomilere olanak sağlaması da gözlenen gelişmelerden olmuştur. Böylece sermaye birikiminin temel taşıyıcı ve kontrol sanayileri doğmuştur.

Kapitalist gelişmenin ilk evresinden şimdiye kadar temel kontrol sanayileri verimli teknoloji ile ölçek yaratmış, ölçek ekonomileri ilk aşamada teknolojinin verimliliği ve içsel ekonomiler nedeniyle kâr oranlarını yükseltmiştir. Ancak daha sonraki aşamada sermayenin organik bileşiminin yükselmesi ve ölçeklerin büyümesi

---

[1] Gregory N. Stock ve Mohan V. Tatikonda, "A Typology of Project-level Technology Transfer Processes", **Journal of Operations Management**, Vol. 18, 2000, s. 720.
[2] Karl Marx, **Kapital**, Cilt 1, Sol Yayınları, Ankara, 1975.

ile düşük fiyattan bol miktarda mal arz eden yapılara dönüşünce kâr oranları da düşmüştür.

Böylece düşen kâr oranları ve giderek eskiyen teknoloji ile birlikte işletmeler teknoloji verimliliği yerine, ağırlıklı olarak, emek verimliliğine yönelmiş ve bu yönelim kâr oranlarını, ancak geçici bir süre yükseltirken iç pazarı daraltarak talep yetersizliğine yol açmıştır. Bu kriz çevrimi sanayileşme ile birlikte hemen hemen bütün sermaye birikim dönemlerinde kendisini göstermiştir. Ardışık uzun dalgalar birbirini krizle son bulan tıkanıkları sonucunda takip etmiştir.

Freeman ve Soete,[1] kapitalizm var olduğundan beri ardışık gelişme uzun dalgalarının temel özelliklerini beş dalgada toplamıştır: Birinci dalga 1770'lerde başlamaktadır. Freeman ve Soete buna erken makineleşmenin Kondratieff dalgası adını vermektedir. Burada temel taşıyıcı sanayiler (ya da kontrol sanayileri) tekstil, tekstil kimyasalları, demir işleme, su gücü ve seramiktir. Bu birinci dalganın hemen arkasında buhar makineleri ve makineli üretime geçiş dönemi başlar. Bu dönem el aletleri ve evlere götürü işinin olduğu manifaktürün yerleştiği dönemdir. İş bölümü, ücretli emek dönemin devrimci dinamikleri olarak filiz verir. 1830'da ikinci dalga başlar. Bu dalganın tanımına buhar gücü ve demiryolları damgasını vurur. Böylece ulusal pazarlar ve yapılar gelişmeye, olgunlaşmaya başlar. Bu dönemin başat kontrol sanayileri demir-çelik ve ona dayanan endüstri kollarıdır. Hızla büyüyen ve üçüncü dalgayı hazırlayan sanayiler ise elektrik, gaz, sentetik ve ağır sanayi mühendisliğidir. Thompson 1830 yılı başını şöyle özetlemektedir: *"1830 yılında hâlâ tipik endüstri işçisi fabrika ya da büyük imalathanelerde değil, (zanaatkâr ya da usta olarak) küçük atölyelerde ya da kendi evinde ya da ücretli olarak sokaklarda, inşaat alanlarında ve doklarda nispeten arızi işlerde çalışıyordu."* [2]

Görüldüğü gibi Freeman ve Soete'nin tahlilleriyle Thompson'ın o tarihteki var olan durumu anlatan gözlemleri arasında önemli bir farklılık vardır. Ancak Thompson var olan durumun tahlilini yaparken, Freeman ve Soete yaşanılanların evrimini ele almış ve krizlerle birlikte gelen teknolojik kopuşlara ve yeni sermaye birikiminin karakteristik yönlerine vurgu yapmıştır. İkinci dalgada ise (1840'lardan 1890'lara) üretim ölçeği sınırları yine teknoloji sınırları ile belirlenmektedir.

[1] Chris Freeman ve Luc Soete, **a.g.e.**, 2003.
[2] Edward P. Thompson., **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 345.

Örneğin; su gücünün getirdiği sınırlamalar üretim ölçeğini, giderek gelişme hızını, gelişme bölgelerini ve temposunu belirlemektedir. Bu sorun büyük ölçüde buhar makinelerinin devreye girmesi ile ve demiryolları gibi yeni ulaştırma sistemleri ile çözülmektedir. Burada aynı anda küçük firmalar arasındaki rekabetin zirve noktasına ulaşılmaktadır. Bu noktadan sonra teknoloji ve sermaye birikiminin merkezileşmesi sonucu liberal iktisatçıların tam rekabet dedikleri piyasa modeli gerilemeye başlamaktadır.[1*] Bu arada ölçekler de aynı hızla büyümeye devam etmektedir. Ölçek büyümesi şirketlerin hukuki örgütlenmelerinde önemli değişikleri getirmektedir. Mali piyasalar hızla gelişmekte ve anonim şirket örgütlenmeleri önem kazanmaktadır. 1825'ten sonra yaklaşık on yıllık aralıklarla patlamalar ve krizler birbirini izlemektedir. Marx bütün bu süreci tüm ayrıntılarıyla çözmüş ve anlatmıştır. Küçük aralıklarla gelen krizler Marx'a göre "değişmeyen sermayenin yenilenmesi"nden ibaret olan çevrimsel krizlerdir. Daha köklü ve sistemin birikim rejimini ve teknolojik alt yapısını tümüyle değiştiren krizler ise uzun aralıklarla meydana gelir ve bu krizlerin aşılması ancak "yeni kontrol sanayileri"ne geçişle mümkün olur. Marx dışında dönemin iktisatçıları kapitalizmin bu çevrimsel dinamiğinin kökenlerini anlayıp çözememişlerdir. Mesela 19. yüzyılın sonuna doğru konuyu araştıran Fransız iktisatçı Clement Juglar on yıllık devrelere kendi adını vermiştir. "Juglar Döngüsü" denen bu on yılık döngüler, 19. yüzyıl iktisatçılarınca kredi genişlemesi ve daralması, imalatçı envanterlerinin artması ve azalması, hatta güneş lekelerinin dönemsel olarak görünmesi gibi çeşitli faktörlere bağlanmıştır. John Stuart Mill'e göre ise her patlamanın tohumları, kredi likiditasyonunun aktif fiyatlarının gerçekten kelepir denilebilecek seviyelere düşmesine neden olan bir önceki krizde atılıyordu. Bunun ardından hızla yeni bir canlanma ve spekülasyon dalgası gelmekteydi." [2]

Nihayet kapitalizmin tekelci evresi üçüncü dalgada iyice belirginleşmiştir. Bu dönem, 1890'lardan 1. Dünya Savaşı'nı içine alarak 1929 Krizi ve faşizmleri kapsayıp 2. Dünya Savaşı'na uzanan dönemdir. Bu dalga ve daha doğrusu genişleme evresi 20. yüzyılı belirleyen çok önemli ekonomik örgütlenme ve yapılanmaları içermektedir.

[1*] Rekabetçi kapitalizm dedikleri tarihsel dönem, bir kırk-elli yıllık bir süreyi kapsamaktadır.

[2] Edward Chancellor, **Finansal Spekülasyonlar Tarihi**, Scala Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Fransa'da başlayan ve tüm Avrupa'ya III. Napolyon ile yayılan krizin bitimi ile 1890'larda ortaya çıkan bu tarihsel dönem, içine 1. Dünya Savaşı'nı alarak 1929 Krizi'ne kadar dayanmaktadır ve 2. Dünya Savaşı öncesine kadar insanlığı sürüklemiştir. Bu dönemin kontrol sanayileri elektrik, işlenmiş demir ve buna dayalı ağır sanayi olmuştur.

Ağır silah sanayi, seri üretim ve buna bağlı olarak fordizm bu dönemde ortaya çıkan olgulardır. Ama bu dönemi karşılayan ve onun içinden çıkmakta olan teknoloji dalgası daha da ilginçtir. Telekomünikasyon, radyo ve alüminyum, plastik bir sonraki dönemi belirlemiştir. Bu dönem ve onu karşılayan dönemde 1940'lardan 1980'lerin ortalarına kadar) monopol ve oligopol yapılar devletin de önemli bir ekonomik oyuncu olması ile birlikte ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Kamusal yaygın alt yapı hizmetlerinin düzenlenmesi ya da kamu sahipliğine geçmesi, bankacılığın ve finans kapitalin büyük şirketlerde yoğunlaşması fordist üretim ile birlikte bu tarihsel döneme damgasını vurmuştur. Esasında fordizm ve buna bağlı ölçek ekonomilerinin gerçek ağırlığı 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde artmıştır. Elektrik üretimi ve dağıtımı fordizmin kılcal damarları olarak dünyayı sarmış ve kapitalizmi her yere taşımıştır. Bu üretim hızla otomobil ve diğer demir-çeliğe dayalı sanayileri ve dayanıklı malların tüketimini geliştirmiştir. Yine bu dönemde hiyerarşik denetim ve büyük şirketlerde tekno-yapılaşma ortaya çıkmış ve uygulanmıştır. Perakende ve mağaza zincirleri, eğitim, turizm ve eğlence sektörleri hızla gelişmiştir. Bu dönemin ana yürütücüsü ülkeler Almanya, ABD, İngiltere, Fransa, Belçika, İsviçre ve Hollanda'dır. Bu dönem AB genişlemesinin de ikinci dalgasına tekabül eder. Yani AB, merkezi bir kontrol sanayileri ve gelişmiş ulus-devletler sıkışması olmaktan çıkarak bölgesel bir entegrasyon için ilk önemli adımlarını bu dönemde atmıştır.

Yine bugün yaşadığımız zamanlara damgasını vuran, kamu düzenlemesinde ulusçu ve emperyalist devlet, en gelişmiş halini bu tarihsel dönemde almıştır. Bu olgu aynı anda yaşanılan dönemde sanayileşmeye ve sanayinin alt yapı özelliklerine de damgasını vurmuştur.

Üçüncü dalga Pax-Britannica ve sömürgeciliğin devam ettiği ama aynı zamanda sonlandığı ve yerini Pax-Americana'ya bıraktığı dönemdir.[1*] Üçüncü büyük sermaye birikim dönemini takip eden dördüncü dönemde ABD'nin hegemonik devlet olarak iktisadi ve askeri hâkimiyetinden bahsetmek mümkündür. SSCB'nin bu dönemdeki ekonomik örgütlenmesi ve silahlanma yarışı, soğuk savaş olguları ABD'nin emperyalist-hegemonik devlet olarak yapılanmasını tamamlarken, SSCB'nin varlığı kapitalizmin o dönemdeki yapılanmasının ve sermaye birikiminin, çoğu kere söylendiği üzere, alternatifi olmamış aksine tamamlayıcısı olmuştur.

Wallarstein bu konuda oldukça iddialıdır. Wallerstein, ABD ve SSCB ilişkisinin yüzeydeki görüntüsünün başka, altında yatan gerçeğin ise bambaşka olduğunu öne sürmektedir.[2] Wallarstein'e göre 1917'den beri olan, kapitalizmin işleyişini güvenle sağlamak ve fordizm, merkezi planlama gibi örgütlenme biçimlerini ve araçları farklı veçheleriyle uygulamaktır. Bu anlamda ulusal merkezi planlama, fordist üretim, devletçi ekonomi gibi uygulamalar ve araçlar sanıldığının aksine sol bir seçenek değil, dönem itibariyle ABD egemenliğini pekiştiren ve onu dengeleyen-devam ettiren (sürekliğini sağlayan) oluşumlardır.

Bugün Freeman ve Soete beşinci dalgayı 1980'lerden başlatmakta ve günümüze dek getirmektedirler. Bu dönemi tanımlayan temel niteleme; enformasyon ve iletişimdir. Temel taşıyıcı büyüme sektörleri ise yazılım, esnek üretim sistemleri, sayısal haberleşme ağları, uydu teknolojisi, biyo-teknolojidir. Castells; Freeman ve Soete'nin bu çerçevesini enformasyon teknolojisi paradigması ile tamamlamaktadır.[3]

Yeni teknolojilerin hızlı yayılımı, bu teknolojilerin ağ kurma iradesi ve etkileşimi, esnekliğin temel olduğu ve yatırım üretim planlamasını bilgisayar ağlarına bağlı yapan oluşumların ortaya çıkması ve üretim zincirini oluşturması paradigmanın başlıca ayaklarını temsil etmektedir. Castells şöyle devam etmektedir: *"Böylece mikro-elektronik, telekomünikasyon, opto-elektronik ve bilgisayarlar artık*

[1*] Küreselleşmenin bundan sonraki aşamasının pekâlâ bir Pax-Romana (yani ötekine söz vererek ve paylaşması gerekenleri paylaşarak.) olarak yeniden yapılanacağını söyleyebiliriz. Roma İmparatorluğu tam yedi yüz yıl Pax-Romana ile ayakta kalmıştır. Roma köleler dışında "ötekine" kendi egemenliğini sarsmayacak ölçüde "söz" vermiştir. Ancak ulus-devlete dayanan emperyal hegemonya bunu reddetmektedir. Ulusal çıkarlar önderi, küresel düzenin bekası sonra gelmektedir. İşte şimdi bu durum sona ermektedir.

[2] Immanuel Wallerstein, **Liberalizmden Sonra**, Metis Yayınları, , İstanbul, 1998, s. 58.

[3] Manuel Castells, **Ağ Toplumunun Yükselişi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

enformasyon sistemleri ile bütünleşmiştir. Bu noktada, örneğin, çip üreticileri ile yazılımcılar arasında hâlâ işletme düzeyinde bir farklılık mevcut olacaktır. Ancak bu tür bir farklılaşma, çip donanımlarına yazılımların yerleştirilmesi kadar, şirketlerin stratejik ortaklıklar, işbirliğine dayalı projeler çerçevesinde giderek daha fazla bütünleşmesiyle bulanıklaşmıştır."[1]

Bu gelişmenin taşıyıcı ülkeleri, daha doğrusu bölgeleri, Freeman ve Soete'ye göre; ABD, Asya, AB, Rusya ve diğer gelişmekte olan ülkelerdir. Bu stratejik gelişmelere uluslararası finans piyasalarının serbestleşmesi ve düzenlenmesi eklenince karşımıza tek bir pazara doğru giden bir kapitalizm ortaya çıkmaktadır. Öte yandan içinde bulunduğumuz sermaye birikim döneminde ölçek ekonomileri ve seri üretim yerine esnek üretimin ve kümelenme ağlarının ve modellerinin öne çıktığını görülmektedir. Ancak bütün bu değişim ve "yenilenme" yeni ve kapsamlı bir kriz dönemini bize anlatmaktadır.

1.4. Birikim Rejimi ve Krizlerin Kökenleri

Bu tür şiddetli kriz dönemleri sermayenin birikim rejiminde temel bir değişikliğin habercisi olarak değerlendirilebilir. Daha çok düzenleme okulunun başvurduğu bu argüman, sermaye olgusunu tarihsel bir toplumsal ilişki biçimi olarak görür ki bu Marksist kriz teorilerinin çıkış noktasıdır. Burada birikim rejimi değişiyorsa birikim rejimi kavramından ne anlıyoruz, ilk önce onu tanımlamamız gerekmektedir.

Harvey, birikim rejimi kavramını şöyle tarif etmektedir: *"Birikim rejimi, net ürünün tüketim ve üretim arasındaki dağılımının uzun bir vade boyunca istikrar kazanmasını tanımlar; hem üretim koşullarında, hem de ücretlilerin yeniden-üretim koşullarında meydana gelen dönüşümler arasında bir karşılıklılığı içerir."*[2] Bu tarif ilk önce Marx'ın yeniden-üretim şemasının "piyasa" mekanizması çerçevesinde "muntazam" işleyişini varsaymaktadır. Ama daha sonra sistemin belirtilen tarihsel dönemdeki tüm oyuncuları ve belirleyicileri bu matrisin içine girmektedir. Yani piyasa mekanizmasının tek başına "genişleyen yeniden-üretimi" sağlayamadığı koşullarda sermayenin bir "toplumsal ilişki biçimi" olarak kendisini yeniden üretmesi için birikim rejiminin diğer ekonomi dışı unsurları devreye girmektedir.

---

[1] Manuel Castells, **a.g.e.**, s. 91.
[2] David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, Metis Yayınları, İstanbul, 1997, s. 147.

Burada piyasanın tek başına ekonominin o anki sürdürücüsü olmadığı, hatta tam aksine piyasaya müdahalenin, piyasadan daha ziyade, sermayenin -o anki- birikim rejiminin başat belirleyicisi olduğu söylenebilmektedir.

Tam burada Polanyi'ye atıf ihtiyacı doğmaktadır: *"1879'dan 1929'a kadar geçen yarım yüzyılda, Batı toplumları yıkıcı gerilimler içeren sıkı sıkıya kenetlenmiş birimler oluşturdular. Bu gelişmenin en önemli kaynağı, piyasa ekonomisinin kendi kurallarına göre işleyişinin yıpranmasıdır. Toplum piyasa mekanizmasının ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş olduğu için bu mekanizmanın işleyişindeki aksaklıklar sosyal bünyede giderek artan gerilimlere yol açmıştır."*[1] Polanyi, piyasa karşısında gelişen korumacılığı, piyasanın yıkıcılığına karşı kaçınılmaz bir önlem olarak değerlendirmiştir. Polanyi'ye göre piyasaya devletlerin müdahalesi üç temel alanda olmaktadır: Toprak, emek ve para. Ancak, para alanında olan müdahale en kapsayıcı ve piyasayı olağan seyrinden çıkartan müdahaledir. Bu vurgu krizlerin finans dinamiğini anlatmaktadır. Bugün yaşanılan krizin bir genel eşdeğer krizi olmasının kökeninde Polanyi'nin bu vurgusu yatmaktadır. *"Piyasa ekonomisinin çöküşü hiçbir alanda para alanında olduğu kadar ani değildir. Yabancı ülkelerin ürünlerinin ithalatına müdahale eden tarımsal tarifeler, serbest ticareti bozmuştur. Emek piyasasının kısıtlanması ve düzenlenmesi pazarlığı, yasayla tarafların kararına bırakılmış, bir alanla sınırlanmıştır. Ama ne emeğin ne de toprağın durumunda piyasa mekanizmasında para alanında olduğu kadar ani ve kapsayıcı bir çatlak oluşmuştur."*[2] Yine Polanyi şöyle devam eder: *"Kapitalist iş dünyasının bile piyasa mekanizmasının sınırlanmış işleyişinden korunması gerekmektedir. (...) Piyasa girdabından toprak ve emeğe yönelen tehlikeler açıkça görülebilmektedir, oysa para sisteminin içerdiği iş dünyasına yönelik tehlikeleri görmek bu kadar kolay değildir. Ama kârlar fiyatlara bağlıydı, dolayısıyla fiyatların bağlı olduğu parasal düzenlemelerin, kâr amacının yönlendirdiği bir sistem için hayati önem taşımaları gerekmekteydi. Uzun dönemde, maliyetler de satış fiyatlarındaki değişikliklere göre yükselip alçalacağı için, fiyat değişiklikleri kârları etkileyemeyebilir, oysa kısa dönemde bu doğru değildir. Çünkü sözleşmelerle saptanan fiyatların değişmesi için belirli bir süre geçmesi gerekmektedir. Bunlar arasında, birçok fiyat gibi doğal*

[1] Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 202.
[2] Karl Polanyi, **a.g.e.**, s. 201.

olarak sözleşmeyle saptanan emeğin fiyatı da yer almaktadır. Yani uzun bir süre boyunca fiyat düzeyi parasal nedenlere bağlı olarak düştüğünde, işletmeler iflas tehlikesiyle karşı karşıya kalacak, bunun yanı sıra üretim düzeyinin çözülmesi ve sermayenin büyük çapta yok oluşu yer alacaktır: Sorun düşük fiyatlar değil, düşen fiyatlardır. Hume, para miktarının yarıya inmesinin, fiyatları da eski düzeylerinin yarısına inip duruma uyum sağlayacakları için, iş hacmini etkilemeyeceğini öne sürerek paranın miktar teorisinin kurucusu olmuştur. Unuttuğu, bu süreç içinde işletmelerin yok olacağı idi." [1] Polanyi burada sanayi üretimindeki, para-meta-para döngüsünün kırıldığı yeri ve krizin kökenini açıklamaktadır. Yani üretim ve ticaretin para miktarında bir artış yer almaksızın artması fiyat düzeylerinde düşüşlere yol açmaktadır. Deflâsyon, Polanyi'ye göre tam anlamıyla budur. Para darlığı 17. yüzyıl tüccar toplumlarında sürekli ve ciddi sorunlardan biriydi. Altın standardının kabulü "itibari para" anlamına geliyordu ama itibari para, o parayı ortaya çıkaran gücün ekonomik ve giderek siyasi hegemonyası demekti. Yani darlığı ancak, altın standardında, itibari parayı (altınla eşdeğer tutulmuş ulus-devlet parası) ortaya çıkaran güç giderebilmekteydi. Bu güç 18 ve 19. yüzyılda Britanya imparatorluğu idi. Demek ki, altın standardı, sömürgeci imparatorluk döneminin para sistemi olurken, kaydi para da sömürgecilik sonrası emperyalizm döneminin para sistemi olarak ortaya çıkmaktadır. Altın standardının işleyişi, döviz kuru düşme tehlikesi göstermezse iç fiyatların düşürülmesini gerektirmekteydi. Deflâsyon kredi kısıtlamaları kanalıyla gerçekleştiği için de bu, meta paranın kredi sisteminin işleyişine müdahale edeceği anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla iş dünyası tehlikeye girmekteydi. Ancak itibari parayı bütünüyle ortadan kaldırıp yalnızca meta para kullanmak olacak iş değildi, böyle bir çare sorunun kendinden beter olurdu.[2] Polanyi'nin işaret ettiği bu sorunun kapitalizm ulus-devlet dönemindeki birikim rejimlerindeki krizin parasal nedenini açıkladığına şüphe yoktur. Ancak 20. yüzyılda merkez bankacılığı kredi ve para piyasalarındaki bu sorunu önemli ölçüde ortadan kaldıracak araçlar geliştirilmiştir ve kaydi para sistemi, esas itibariyle, merkez bankacılığı üzerine oturtulmuştur. Merkez Bankaları, hem talep yetersizliğine bağlı krizlere hem de para miktarındaki artışlara bağlı fiyat yükselmelerinden doğan

[1] Karl Polanyi, **a.e.**, s. 195.
[2] Karl Polanyi, **a.g.e.**, s. 197.

enflasyonist çıkışlara bütün 20. yüzyıl boyunca müdahale ederek birikim rejimlerindeki krizleri, önemli ölçüde, ötelemişlerdir. İngiltere Merkez Bankası 1694 yılında savaş borçlarını düzenlemek için kurulmuştur; Marx'ın dediği gibi, savaşlar devlet kredisinin itici gücü olmuştur.[1] Marx, Engels'e yazdığı 25 Eylül 1857 tarihli mektubunda şöyle demektedir: *"Üretici güçlerle toplumsal ilişkiler arasındaki bağlantıya değin görüşlerimizin haklılığını hiçbir şey ordunun tarihinden daha canlı bir biçimde yanıtlayamaz. Ordu, genellikle iktisadi gelişme açısından önem arz eder. Yani ücret sisteminin ilk uygulandığı yer Antikite ordularıydı. Makineler de ilk kez ordularda yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Metallerin özel değeri ve para olarak kullanımının kökeninde, onların savaşlardaki öneminin yattığı görülüyor. Yine işbölümü ilk kez ordular tarafından uygulamaya konulmuştur."*[2] O zaman kapitalist sistemdeki üç önemli dinamiği ve bu dinamiklere bağlı büyüme (kalkınma) ya da sermaye birikim süreçleri ortaya çıkaran temel nedenler şöyle sıralanabilmektedir: Para sermayenin bir sistem olarak gelişmesi ve bu parasal sistemin hegemonyanın tarihsel koşullarına göre biçimlenmesi ve özgül dinamikleri oluşturması... Örneğin; daha önce anlattığımız gibi, sömürgecilik döneminin geçerli para sistemi altın standardı iken sömürgecilik sonrası dönemin para sisteminin kaydi para sistemi olması ve merkez bankalarının sistemdeki ağırlığı ve belirleyiciliği... Buradan hareket ederek şu rahatlıkla söylenebilmektedir: 1971'de Nixon, doların altına olan bağımlığını kaldırarak Bretton-Woods sistemine son verdiğinde bugünkü kriz başlamış oldu. Yani bu 1971'den 2001'e kadar Pax-Amerikana'nın içinde bir dönem olmuştur. Burada kritik tarih ise 2001 yılıdır. 11 Eylül 2001 siyasi anlamda Pax-Amerikana'nın bitiş tarihidir. 2001-2008 arasındaki Amerikan saldırganlığı ve Bush iktidarı için Schumpeter'in "yıkıcı yaratıcılık" analojisi kullanılabilmektedir. İkincisi devletin, Sanayi Devrimi ile birlikte ulus-devletlerin ve onların hiyerarşisinin, belirleyiciliği; üçüncüsü ise küresel sermayenin, militarizmi Shumpeter'in "yaratıcı yıkıcılığının" en çarpıcı ve özgül yanı olarak örgütlemesi.[3] Ama paradoksal olarak, kapitalizmin sermaye birikim rejimlerinin kendi dinamiklerini oluşturması nasıl ki bu sacayağına bağlıysa, sermaye birikim rejiminin krizlerinin kökleri de bu sacayağına

---

[1] Linda Weiss ve John M. Hobson, **State and Economic Development: A Comporative Historical Analysis**, Polity Press, Cambridge, 1995, s. 76
[2] Giovanni Arrighi, **Adam Smith in Beijing**, Verso, Londra, 2007, s. 272.
[3] Giovanni Arrighi, **a.g.e.**, s. 273.

bağlıdır. İşte bu krizin güncel aşamasını hegemonyanın krizi başlığı altında ele alabiliriz.

1.5. Hegemonyanın Krizi

Savaş sonrasında 1945'ten 1973'e kadar süren uzun canlılık döneminin temelinde emek üzerinde belirli bir denetim pratiğinin, bir teknoloji bileşiminin, tüketim alışkanlıklarının, politik-ekonomik iktidarın belirli bir biçimlenişinin yattığı ve bu biçimlenişe fordist-Keynesçi denmesinin makul olduğu görüşü, genel anlamda, kabul edilebilmektedir.[1] Harvey'in bu tanımlaması bize aynı zamanda bir hegemonyayı ve o hegemonyanın bikirim rejimini vermektedir.

Sistemin 1973'ten itibaren çökmeye başladığını ve bugün yaşadığımız krizin aslında 1973'te başlayan ve fordist-Keynesçi birikim rejiminin çöküş sürecinin sonu olduğunu da söyleyebiliriz. 1980'de tam anlamıyla devreye giren neo-liberal düzenleme kesinlikle sınaî sonrası yeni birikim rejiminin yeni yüzü olamamıştır. Neo-liberal düzenleme yalnızca ulus-devlete dayanan emperyal-tekelci kapitalizmin çöküşünü geciktiren bir ara dönemdir. Şimdi bu dönem bitmektedir.[2]

Bugünkü krizin kökleri, her ne kadar 1973 krizine kadar gitse de ağırlıklı olarak hem 1995-2000 arasında ABD ekonomisindeki gereksiz büyümeye hem de 2000-2004 arası büyüyen ekonomiyi soğutma ve durdurma adımlarına dayanmaktadır. 1995'te doların değerlenme sürecine girmesi gerekli miydi? Bu soru ve yanıtı bize bugünkü krizin nedenlerini vermektedir. Bize göre bu sorunun yanıtı "evet" olmalıdır. 1995'te doların değerlenmesi birçok açıdan gereklidir.

ABD, 1973'te düşen kâr oranları ve kendini yenileyemeyen imalat sanayinin yeniden ayağa kalkması için 1985'te doları, Japon yenine ve Alman markına karşı devalüe etmiştir. İktisat tarihinde birinci plaza anlaşması olarak geçen bu operasyon ABD'de imalat sanayi kârlılığını on yıl boyunca, yani 1995'e kadar, olağanüstü artırmıştır. Brenner, bu artışın % 70'leri bulduğunu yazmıştır.[3] Bu süreç iki önemli sonuca yol açmıştır: ABD'de mali olmayan kurumsal kârları en az % 20 civarında artırmıştır. Ancak ABD ekonomisindeki bu sanal düzelme küresel ekonomiye yetmemiş, sanayi verimliliği düşerken Japon ve Avrupa ekonomileri giderek

---

[1] David Harvey, **a.g.e.**, s. 146.
[2] David Harvey, **a.g.e.**, s. 210.
[3] Robert Brenner, **Ekonomide Hızlı Büyüme ve Balon**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 194.

daralmıştır. Dolayısıyla, ABD 1973 krizine göre kendisini düzeltmiş olsa da küresel durumlar hem Japonya'dan hem de Avrupa'dan kaynaklı olarak iyileşme göstermemiştir.

Burada Marx'ın 1855'te başlayıp 1870'e kadar sürecek olan krizde Proudhoncu iktisatçılarla yaptığı tartışmasına dönmek gerekmektedir. Örneğin, o zaman da şimdi olduğu gibi, Merkez Bankası'nın para politikaları üzerinde çok yoğun tartışmalar bulunmaktadır. Marx, yaşanmakta olan krizin, ne yapılırsa yapılsın, çözümünün iktisaden imkânsız olduğunu, çözüm için yeni bir politik dönemin başlaması gerektiğini belirmektedir. Marx, krizin o zaman da aslında bir para krizi olmadığını anlatmaya çalışmıştır. Marx, Kapital'de şöyle yazmaktadır:[1] *"Yeniden-üretim sürecinin tüm sürekliliğinin krediye dayandığı bir üretim sisteminde, kredinin birdenbire kesildiği ve ancak nakit ödemelerin geçerli olduğu sıralarda –ödeme araçlarına olan büyük hücum karşısında– bir bunalımın mutlaka ortaya çıkacağı açıktır. Bu yüzden, ilk bakışta bütün bunalım sırf bir kredi ve para bunalımı gibi görünmektedir. Ve aslında bu yalnızca, poliçelerin paraya çevrilebilme sorunudur. Ne var ki bu poliçelerin çoğunluğu, fiili alım-satımları temsil eder ve bu alım-satımların genişliğinin toplumun gereksinmelerinin çok üzerinde olması, en sonunda, bütün bu bunalımın temelidir. Aynı zamanda, bu poliçelerin muazzam bir miktarı, şimdi gün ışığına çıkan ve sabun köpüğü gibi sönen düpedüz bir dolandırıcılığı; ayrıca, başkalarının sermayesi ile yapılan başarısız spekülasyonları ve nihayet, değer kaybeden ya da hiç satılmayan meta-sermayeyi ya da hiç bir zaman tekrar gerçekleştirilemeyecek olan geriye dönüşleri temsil etmektedir. Yeniden-üretim sürecindeki zoraki genişlemeye dayanan bu baştan sona yapay sisteme, hiç kuşkusuz, İngiltere Merkez Bankası gibi bir bankanın, bütün dolandırıcılara, senetleri yoluyla değersiz sermaye vermesi ve değer kaybetmiş bütün metaları eski nominal değerleri üzerinden satın almasıyla çare bulunamamıştır. Ayrıca burada her şey çarpıtılmış bir görünüştedir; çünkü senet dünyasında gerçek fiyat ile bunun gerçek temeli hiç bir yerde görünmez, yalnız külçeler, madeni sikkeler, banknotlar, poliçeler, senetler vardır."* Bu paragraf bugün "mortgage krizi" diye anlatılan 2008 krizinin üzerine konulabilmektedir.

---

[1] Karl Marx, **Kapital**, Cilt 1, Sol Yayınları, Ankara, 1975, s. 27.

Aynı şekilde 1973'te başlayan kriz, Mandel'in uzun dalgalarından birinin sona ermesine işaret etmektedir.[1] Yani 1973'teki kriz yalnızca "toplumsal sabit sermayenin" yenilenmesiyle giderilecek bir kriz değildir. O tarihsel dönemdeki sermaye birikimini yürüten kontrol-taşıyıcı teknolojilerinin tümüyle yenilenmesini gerektirmektedir. Bu anlamda 1985'te yapılan "plaza anlaşması" geçici bir çözümdür. ABD'nin hegemonik gücünü kullanarak yaptığı operasyonlar, yalnızca 1973 kriziyle yenilenmesi gereken eski kontrol sanayilerini 2008 krizine kadar yaşatabilmiştir. Bu anlamda 1973-2008 yılları arası kapitalizmin rasyonalitesinin tarihi değil, Pax-Amerikana'nın uzatılmış tarihidir. Ancak bu durumun çok geçmeden bir bumerang gibi dönüp tekrar hegemonyanın sahibi ABD'yi vuracağını - çok doğal olarak- Greenspan görmüştür.

Zaten küreselleşmenin ne demek olduğunu, ulusal pazara dayalı ekonomilerin artık bittiğini, hepimizden önce Greenspan görmüştür: "Japonya ve Avrupa batarsa altında yalnız ABD kalmaz, kapitalizm kalır,"[2] diyen ABD, çok değil sadece on yıl sonra, 1985'te yaptığının tam tersini yapmıştır. Tabii ters plaza anlaşması ile doların değerini yükseltmiştir. 1995'te yen kur değeri 79 dolara yükselmiş ve bu, Japonya'da yaşanılan felaketin en önemli nedenlerinden birisi olarak görülmüştür. İşte tam burada ABD, demokrat bir başkanın ve Greenspan'ın yapmaması gereken her şeyi yapmaya başlamıştır. Çünkü karşılığı olmayan ama "değerli" olan dolar dönemi başlamıştır. İşte burada ikinci önemli sonuca gelinmektedir: İlk önce oluşan durum, giderek şişen mali piyasalar, sonra bütçe ve dış açıklarla örülü bir iktisadi-politik hattın ortaya çıkmasıdır. Bunun nedeni, çok açık olarak neo-con iktidarı olacaktır. Çünkü değerli dolar iki şekilde oluşabilmektedir: Birincisi ekonomik ve teknolojik üstünlük, ikincisi de siyasi üstünlük. 1995'ten sonra birincisi küresel kapitalizmin "iyiliği" için terk edildiğine göre, ikincisi devreye girecektir. Böylece Bush dönemi başlamıştır. Bush döneminin asıl başlangıcı, yukarıda anlattığımız, ters plazanın olduğu dolar revalüasyonunun olduğu 1995 yılıdır. Peki, Bush döneminin siyasi çıkışının başlangıcı olarak hangi tarihi seçersiniz? Bu sorunun cevabı, tabii ki 11 Eylül 2001'dir. Bütün bu süreç Enronları, Freddie Macleri, Lehman Brothersları yaratmıştır. Ama bu dönem aynı zamanda Irak'ı, Afganistan'ı, yeni Ortadoğu'yu ve

[1] Ernest Mandel, **Geç Kapitalizm**, Versus Yayınları, İstanbul, 2008.
[2] Robert Brenner, **Ekonomide Hızlı büyüme ve Balon,** İletişim Yayınları, İstanbul, s. 305.

nihayet Kafkas Savaşı'nı da yaratmıştır. Şimdi yaşadığımız ekonomik alt-üst oluşun siyasi görünümü de bugün görülebilmektedir.

Bize göre, 1995'te başlayan ve Greenspan'ın da artık çaresizce desteklediği, şimdiyse batan ve el konulan banka sistemini yaratan "borsa Keynesçiliği" artık bitmektedir. Bunu şu şekilde anlatabiliriz: Mesela bu dönemde, 1995-2005 arasında, ekonominin temelini oluşturan şirketler, finansmanlarını faiz ve kâr payı ödemelerinden sonraki kârlarla finanse etmemişlerdir. Kökleri Reagan-Thatcher döneminde açığa çıkan özelleştirme fonlarına dayanan, 1995'ten sonra da ABD'nin karşılıksız dolarla daha da şişirdiği ama aynı zamanda "zehirlediği" bir nevi borsa Keynesçiliği ile ayakta kalmışlardır.[1] Bu süreç neoliberal paradigmanın çöküşü ile bugünlerde son bulmaktadır.

Yapılan çaresiz kurtarma operasyonları yalnızca var olan durumu biraz daha idare edip, günü kurtarma özelliğini taşımaktadır. Bu çerçevede, bugünkü küresel krizin aşılması ancak yeni bir küresel düzenleme ve arkasından inşa edilecek yeni kurumsal yapılarla mümkün olacaktır. David Harvey, The Enigma of Capital'da 2008 krizinin gelişinin adımlarını ayrıntılarıyla anlatmaktadır.[2] Aşağıda birbirini takip eden iki grafikte ABD'nin borçlanma sürecini anlatmaktadır. Birinci grafik, tüketicilerin gelirleri içinde artan borç servisi oranını verirken, ikinci grafik ise ABD'nin borçlarının milli gelirine oranını vermektedir. 2006 yılına kadar olan bu oranlar, Amerikan devletinin hanehalklarından çok daha yüksek oranda ve hızlı bir borçlanma içersinde olduğunu gösterirken, 2008 krizine giden yolu ve kriz sonrası ABD'nin borç tavanı sorununu da açıklamaktadır. Ancak, ABD'nin 1960'lardan erken 70'lere kadar olan süreci de grafikte yer almakta ve burada ABD'nin borçlanma grafiğinin düştüğünü görmekteyiz. Ayrıca grafikte Kondratieff grafiklerinde gösterdiğimiz borçlanma balonları da 1929 krizi dâhil açıkça görülmektedir. İşte tam burada Harvey'in diğer iki grafiğine başvurmamız gerekiyor. Çünkü burada reel alana gelmemiz gerekiyor ve ABD'nin hangi saiklerle bu oranda borçlandığını açıklamamızı bu grafikler kolaylaştıracak.

Grafik 2: Tüketici Borçları ve Amerika Borç Balonu

---

[1] Bu konuda bkz: Robert Brenner, **Ekonomide Hızlı Büyüme ve Balon**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

[2] David Harvey, **The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism,** Oxford University Press, Oxford, 2010, s. 33.

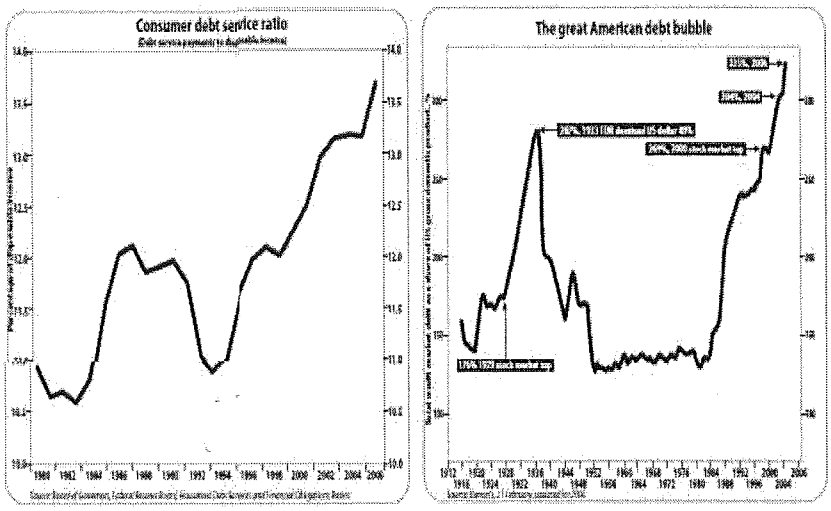

Kaynak: Federal Reserve Board Database

Bu grafiklerde, hanehalkları ile şirketlerin ve hisselerinin kârlılık ve değerlerinin seyrini okuyabiliriz. Birinci grafikte, hanehalklarının milli gelirden aldıkları payın giderek artmakta olduğunu görüyoruz. Harcama bazında olan bu artış borçlanma artışının sürekliliği sayesinde olurken resesyonla birlikte şirketlerin hisse senetlerinde düşme başlıyor. Diğer grafik ise çok daha çarpıcı bir sonucu ve krizin ana kökenini vermektedir.

ABD ekonomisi erken 1960'lardan itibaren kâr oranlarının sürekli düşüşünü görmeye başlamış ve aynı tarihlerde finansal kârlar ve buna bağlı finansal şişkinlik artmaya başlamıştır. Finans alanının doğası gereği finansal kârların yükseliş grafiği daha oynak olsa bile, özellikle, kâr oranlarının düşmeye başladığı 1970'lerin başından itibaren finansal kârlarda istikrarlı değil ama ısrarlı bir yükselme gözlemlenmektedir. Bunun da ABD'nin siyasi hegemonyası ve buna bağlı olarak doların rezerv para olması ile sağlandığı söylenebilmektedir. Şimdi aynı tarihlerde Çin'in emek gelirleri ve hanehalkları tüketimlerine bakalım.

Grafik 3: Çin'de Emek Geliri ve Hanehalkı Tüketimi

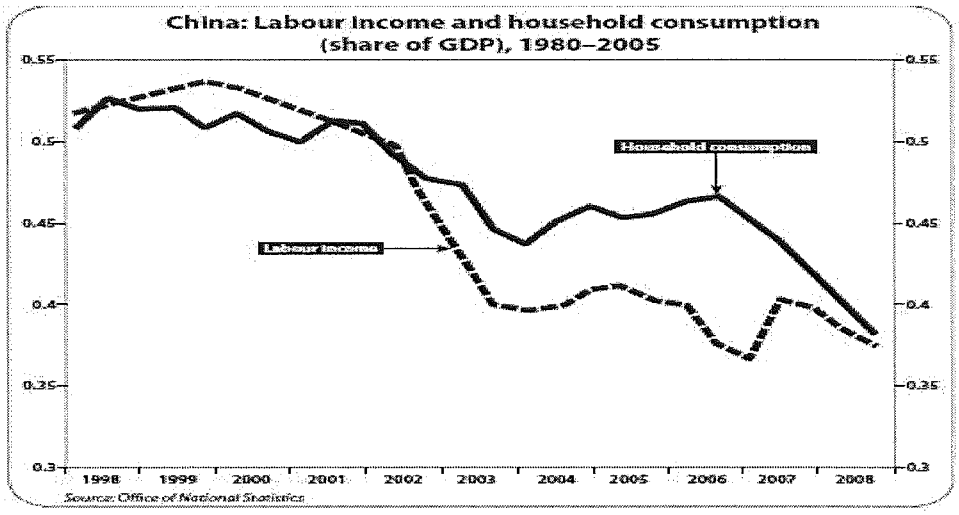

Kaynak: Çin Ulusal İstatistik Ofisi

Burada da 1980-2005 arası Çin'in ABD'yi nasıl finanse ettiğini görmekteyiz. Çin, daha fazla üretmekte, fazla vermekte, verdiği fazlayla dolar bazlı kağıtlar almakta ama yıllar itibariyle çok yüksek büyüme temposu yakalamasına rağmen, hem emek gelirleri düşmekte hem de hanehalkları tüketimi düşmektedir. Bu grafikler bize krizin kökenini ve küresel halini ayrıca Çin ile temsil edilen 'gelişmekte olan' Asya'nın büyüme çizgisini anlatmaktadır.

Grafik 4: ABD Hisse Senedi ve Ev Değerleri-Kurumların Kâr Yapısı

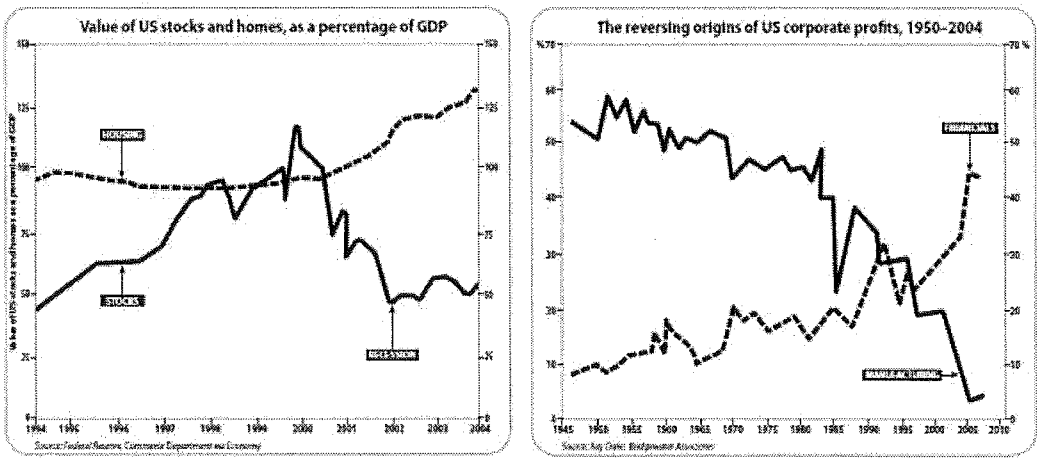

Kaynak: Federal Reserve Board Database

Artık 21. yüzyılı tartışmaya başlayabiliriz. Bütün bu yaşadıklarımız elimizdeki kavramların yeniden sorgulanmasını ve tanımlanmasını gerektirmektedir. Yönetici devlet partileri, işveren sendikacılığı, kapitalist birliklere ve korporatist

meslek örgütlerine dayalı siyasi temsil müessesinin, bugün önemli bir krizin içinde olduğu söylenebilir.

Bu siyasi yapının tasfiye edilmesi, şüphesiz, ulusal ekonomilerin tam istihdam, istikrar, ekonomik büyüme ve sürdürülebilir ödemeler dengesi gibi hedefleri yakalamalarını zorlaştırmaktadır.

Özünde toplumsal bir ilişki olan para-sermayenin dağılımı ve yönetimi, hem liberal dönemde hem de tekelci devlet kapitalizmi döneminde devletin ekonomik hegemonyasından hiçbir zaman ayrı olmamış hatta bizatihi onun tarafından yönlendirilmiş ve yönetilmiştir.

Buradan şu sonuca varılmaktadır: Kapitalizmin işleyişi en başından beri zaten devleti öngörür ve onsuz olamaz. Örneğin kamu (burada devlet anlamında) sektörünün, artı-değerin yeniden dağıtımında ve sermayenin temerküzünde önemli rol oynaması, diğer taraftan vergi, kredi ve teşvik mekanizmalarıyla devletin, sermayenin yönetimindeki etkinliği, kapitalizmin tarihindeki küçük bir dönem dışında, kapitalizmi ayakta tutan en önemli unsur olarak var olmuştur.

Şimdi bu durumda, her kriz döneminde olduğu gibi, bir toplumsal ilişki biçimi olan sermayenin kendisi ve devlet dışında her şey hızla "şeyleşmektedir."[1*] Yani sermaye hızla sahici bir toplumsal ilişki biçimi olmaktan çıkıp değersizleşmeye başlamıştır. Kapitalizm yeni döneme girerken bu döneme uygun kurumlarını ve yeni devlet yapılarının ortaya çıkması 21. yüzyılı belirleyecek en önemli siyasi ve ekonomik gelişmelerden olacaktır.

20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan ve "eski kontrol sanayilerinde" hızla düşen kâr oranlarını telefi eden yoğun finansallaşma Brenner'in dediği gibi bir nevi borsa Keynesçiliği idi.[2] Aslında Brenner'in dediği borsa Keynesçiliği ile neoliberal uzlaşı tam burada üst üste gelmektedir.

[1*] Şeyleşme nitelemesi Marx tarafından Kapital'de (**a.g.e.**, s. 120) kullanılmıştır: "*Bu metanın özünde var olan kullanım değeri ile değer arasındaki çelişki, özel emeğin kendisini aynı zamanda doğrudan doğruya toplumsal emek olarak ortaya koyması zorunluluğu, özel somut emeğin aynı zamanda sırf soyut genel emek olarak söz konusu olması, doğal şeylerin kişileşmeleri, kişilerin şeyleşmesi, işte metaya özgü bu çelişki ve karşıtlık, metaların başkalaşımları sırasında doğan çelişkilerde en gelişmiş hareket biçimlerini bulur.*"

[2] Robert Branner, **The Boom and Bubble: The US in the World Economy**, Verso, New York, 2002, s. 220.

Neoliberal uzlaşı, bu krizle birlikte bittiğinde yeniden ulus-devlet yapılarını inşa etmeye çalışan ve ulusal-hegemonik devlet üzerinden düzenleme yapan yeni bir Keynesci döneme girmeyeceğimizi yine Brenner vurgulamıştır.[1] O halde bu kriz sonrası nasıl bir düzenleme ile karşı karşıya kalınmaktadır? Bunun için çok temel bir veriye başvurulabilir.

Bugün, elimizde yaşadığımız krize başka bir açıdan bakmamızı sağlayan çok önemli bir veri bulunmaktadır: Bu da 1995-2005 yılları arasında üst teknoloji grubu malların Avrupa ve Amerika ekonomilerindeki katma değer paylarıdır. İlginçtir ki üst teknoloji katma değer payı ABD ekonomisinde bu on yıl içinde geometrik olarak artmıştır. 1995 yılında % 13,3 iken, 2005 yılında % 54'e çıkmıştır. Ama bu oran Avrupa'da düşmüştür. Asya'da ve gelişmekte olan ülkelerde ise yine göreli olarak artmıştır. Cari fazla veren gelişmekte olan ülkeler, aynı zamanda, ileri teknoloji katma değerini göreli olarak artıran ülkelerdir.[2] İşte bu durum, kriz sonrası yeni dönemin ipuçlarını bize vermektedir. Avrupa ve Türkiye'nin sıkıntısı bu noktadadır. Yukarıda, ayrıntısıyla anlattığımız gibi, Bush yönetimindeki ABD bu on yıl boyunca siyasi olarak teknolojiyi baskılamış ve onun yerine militarizmi, karşılıksız doları, zehirli kâğıt ekonomisini ikame etmiştir. Bize göre, çöken bu sistemdir. Avrupa'da ise çöken, Amerikan ekonomisinin zehirlediği finans sistemi olduğu kadar, eş zamanlı olarak, kabuğunu değiştiremeyen sermaye yapısıdır. Bu açıdan Avrupa'nın sorunu daha da derindir.

Avrupa'nın, bu süreçte birlik olması gerektiği bir kez daha ortaya çıkmıştır. Krize giderek kıtasal olmaktan çok küresel müdahale gerekmektedir. Ama Avrupa bunu yapamamakta, ABD'nin arkasında sürüklenmektedir. Bu krizden sonra birlik sürecinin hızlanacağını daha doğrusu krizden çıkışın ancak AB'nin siyasi bütünleşmesi çerçevesinde aşılacağını düşüyoruz.

Obama iktidarı ile baskılanmış "yeni teknoloji" ekonomisi, dünyada küresel sermaye birikiminin yürütücüsü olarak iktidara gelmiştir. Ulusal pazarlara ve bir önceki sermaye birikim rejiminin ortaya çıkardığı "eski kontrol sanayilerine"

---

[1] Robert Brenner, **a.e.**, s. 223.

[2] Türkiye Sanayiciler ve İş Adamları Derneği, "Gelişmiş Ülkelerde Sanayileşme Sonrası Süreç", **TÜSİAD Raporu**, 2008.

dayanan ve Sanayi Devrimi'nin izlerini, dinamiklerini taşıyan bu oranda da militarizme dayanan neoliberal paradigmanın 2008 kriziyle çözülmesi gündemdedir.[1]

Bu bir fırsat ve tekelci yapının tersine işleyecek bir ekonomik sürecin dünyada önünü açacak bir eğilim olabilir mi? Bu soru en çok bugünlerde sormamız gereken bir sorudur. Bu "eğilim" aslında serbest piyasanın geri dönüşünü bize anlatmaktadır. Ancak bu eğilimin ete kemiğe bürünmesi ve uygulanabilir olması için yine dünya çapında bir siyasi irade ve bu iradenin gerçekleştireceği kurumsal yapılar gerekmektedir.

Yani sermayenin birikimini ilk aşamada ileri teknoloji üreten çok geniş küçük işletmelere yayıp yoğunlaşmayı merkezileştirmeden sağlayan yeni bir ekonomi yaratılabilir. Burada yaratılan teknoloji rantıyla herkesin erişebileceği bir "kamusal temel mallar ekonomisi" geliştirmenin de olanakları vardır. Böyle bir olasılığı insanlığın yeni bir siyasi açılımla, yakın gelecekte tartışacağını söylemek abartılı bir yaklaşım değildir. Ama bu yalnız ekonominin değil, daha çok siyasetin işi gibi görünmektedir.

Şimdi argümanlarımızın bir dönüm noktasına geldik. "Bu zamana - modernliği bir kriz olarak kabul edişimizden yeni bir emperyal egemenlik biçiminin ilk oluşumlarına- kadar izlediğimiz hat, dünya düzeninin kuruluşundaki dönüşümleri anlamamızı sağlamıştır. Ama eğer biz bir üretim rejimi tasarlamamışsak, o düzen içi boş bir kabuk olmanın ötesine geçemez."[2]

---

[1] David Harvey, **a.g.e.**, 1998, s. 78; Weiss-Hobson, **a.g.e.**, 1995, s. 95.
[2] Michael Hardt ve Antonio Negri, **İmparatorluk**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 220.

BÖLÜM 2
BÜYÜME MODELLERİNİN TEMELLERİ

Bu bölümde ilk olarak büyüme modelleri ele alınacaktır. Daha sonraki bölümde ise Türkiye'nin Büyüme dinamikleri ve Neoklasik büyüme modelleri tartışmaya açılacaktır.

Eksik istihdamda sürekli büyüme nasıl sağlanacaktı; neoklasik teori ve onun temellendiği üretim fonksiyonu, ölçeğe göre azalan verimlere dayanır ve böyle olunca ekonomik büyüme ancak dışsal etkenlerle açıklanabilir. Dışsal teknolojik girdilerin, azalan verimlere dayanan, kar düşüşlerini önleyeceği savı, uzun dönemde, ekonomik kararların da büyüme üzerinde etkinsiz olacağını söylüyordu. Bu, aynı zamanda, ülkeler arasındaki teknoloji farkının uzun dönemde birbirine yaklaşacağı öngörüsü de (Yakınsama Teorisi) getirmekteydi. Ama ulusal ekonomilerin geçerli olduğu ve buna bağlı ölçeğe göre azalan verimlerin geçerli olduğu bir dünyada bu imkânsız ve çıkmaz bir sokaktı.

Tam burada, Paul Romer, *Increasing Returns and Long Run Growth* (1986) makalesinde bu soruna el attı. Burada neoklasik üretim fonksiyonu yerine, artan verimlere dayalı üretim fonksiyonu kullanıyordu Romer. Bu bölümde hem Romer'in bu temel çıkışına kadar olan büyüme teorileninin ana çıkış noktalarını ele alacağız hem de bunların tıkanma noktalarına satır aralarında değineceğiz ki sonuç bölümünde bu bölüm işimizi kolaylaştırsın. Bu bölüm aynı zamanda teknoloji ve ölçek ekonomileri arasındaki ilişkiyi neoklasik büyüme teorisi çerçevesinde inceleyeceğimiz 3. Bölüme bir giriş niteliği de taşımaktadır.

2.1 Büyümenin Modelleri

Büyüme ve bölüşüm dinamikleri, her zaman sermayenin o süreçteki birikim ve çevrim (cycle) mekanizmalarına tâbidir. Sermaye birikiminin bütün yönleriyle ele alınması ancak modelleme yoluyla olabilir. Bu problemin (model bazında) incelenmesinin tek yolu, onu genel iktisadi yapıdan ayırmak ve birtakım basitleştirici kabuller yapmaktır. Bu kabullerden bazıları analizin bütünü için gerekli değildir. Yine de büyüme modelleri için genel birtakım varsayımlar bulunmaktadır. Ama bu noktada ele alınması gereken model Harrod-Domar büyüme modelidir. Buna göre bu model için, başlangıçta aşağıdaki kabuller ve tanımlar not edilmelidir:

- Sabit bir fiyatlar genel seviyesi vardır.
- Gecikme yoktur.
- Tasarruflar yatırım döneminin gelirine aittir.
- Her ikisinde de aşınma ve eskime düşünülmüştür.
- Aşınma ve eskime tarihi mahiyette değil, aynı üretim kapasitesinde bir başka aktifle yenilenen aktifin maliyeti ile ölçülmektedir.[1*]
- Bir aktifin veya bütün ekonominin üretim kapasitesi ölçülebilen bir kavramdır.[2*]

Burada Domar, ekonominin üretim kapasitesinin (P), milli gelire (Y) eşit olduğu zaman denge halinin oluşturduğunu söylemektedir. Domar'ın ilk çabası bu denge halinin hangi şartlar altında korunduğunun veya daha açık olarak, ekonominin daima tam istihdamda kalacak şekilde genişleyeceği büyüme haddinin ne olduğunun araştırılması olmuştur.[3] Yine Domar şöyle devam etmektedir: *"Kapitalist bir ekonomide tam istihdamın korunması için gelirin daima büyümesi gerektiğine dair fikir (şu veya bu şekilde) hiç değilse Marx'a kadar geriye gider."*[4] Domar'ın büyüme teorisinin ayrıntılarına sonra tekrar değinecek olursak bizim bu kısımda anlatmak istediğimiz, Domar'dan yola çıkarak, özellikle klasik, neoklasik, Keynesyen ve post-Keynesyen büyüme teorileri ve bu teorilerden yola çıkarak geliştirilen modellerin statik-lineer modellemeler olduğunudur. Harrod-Domar modeli, ünlü bıçak sırtı büyüme patikasıdır. Bu model, 1929 Büyük Krizi'nin yıkıcı deneyimini içinde barındırmakta ve temel kısıtlayıcı varsayımlarını buradan almaktadır. Bu yüzden model, dengeli büyüme koşullarının son derece katı olduğunu öne sürmektedir.

2.1.1. Harrod ve Domar Modeli

İki İngiliz iktisatçı olan Sir Roy Harrod ile Evsey D. Domar tarafından birbirinden bağımsız olarak geliştirilen büyüme modeli "Harrod-Domar Modeli"

[1*] Domar'ın makalesindeki bu madde bizim çalışmamız için de çok önemlidir. Çünkü aşınma ve eskimenin tarihi maliyetle belirlenmemesi ve bunun üretim kapasitesinde belirlenen bir başka aktifin yenilenmesinin alternatif maliyeti olarak ölçülmesi var olan büyüme modellemesinin verili "sermaye birikim rejimi" çerçevesinde ele alındığını göstermektedir.

[2*] Evsey D. Domar, **İktisadi Büyüme ve Gelişme içinde "sermaye genişlemesi- büyüme haddi ve istihdam**, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1966, s. 21. Aynı şekilde "bir aktifin veya bütün ekonominin üretim kapasitesinin ölçülebilir olması, bize modelin hatta bu modelin veri alındığı sistemin (ekonomik paradigmanın) statik olduğunu göstermektedir.

[3] Roy F. Harrod, "An Essay in Dynamic Theory", **Economic Journal**, Vol. 49, No: 193, 1939, s. 10.

[4] Roy F. Harrod, **a.e.**, s. 12.

olarak anılmaktadır. Büyüme süreci ilk defa bu model yardımıyla sistematik bir biçimde incelenmiştir.

Model esas olarak Keynes'in gelir oluşumu teorisinin dinamik hale getirilmiş şeklidir. Keynes, yatırımların kapasite artırıcı etkisini dikkate almamıştır. Hâlbuki Harrod-Domar modeli, yatırımların gelir ve talep etkisi ile birlikte, kapasite oluşturucu etkisini de analize katarak ekonominin dengeli büyümesi için gerekli olan şartları ortaya koymuştur.

Harrod da Keynes'in yaptığı gibi ekonomide eksik istihdam dengesinden devamlı bir tam istihdam dengesine varmanın yollarını araştırmıştır. İki iktisatçı arasındaki fark, Keynes'in makro-istatik açıdan incelediği sorunu Harrod'un makro dinamik açıdan ele almasındadır.[1]

Modelin Varsayımları

Tasarruf Varsayımı: Harrod, ortalama tasarruf eğilimi ile marjinal tasarruf eğiliminin sabit ve birbirine eşit olduğunu varsaymıştır. Geliri Y, tasarrufu S, zamanı (ya da dönemi) t ile gösterecek olursak, t dönemin için tasarruf fonksiyonu:

St = s Yt şeklinde yazmamız mümkündür. Burada sözü edilen tasarruf, planlanan (ex-ante) anlamındadır. Fakat Harrod'a göre tasarruf planları daima gerçekleşecektir.

Dönem başı itibariyle yani gerçekleşen (ex-post) fiili tasarrufu f işareti ile gösterirsek, planlanan tasarrufun mutlaka gerçekleşeceği varsayımından hareketle:

Sft = Spt yazılabilir. Ayrıca fiili yatırım tanım gereği fiili tasarrufa eşit olduğundan **Ift = Sfe** eşitliğini de yazmak mümkündür.

Planlanan yatırıma gelince, bu parametre yukarıdakilerden tamamen bağımsız olarak ve başka etkenlerin etkisi altında oluşmaktadır. O halde, planlanan yatırımın (Ipt) kendiliğinden ve otomatik olarak mutlaka planlanan tasarrufa (Spt) eşit olması beklenemez. Çünkü tasarruf edenlerle yatırım yapanlar ayrı kişilerdir. Her iki grup da farklı nedenlerle tasarrufa ve yatırıma gitmektedirler. Bu durumda da planlanan tasarruf ile planlanan yatırım ancak tesadüfen birbirine eşit olabilir. Eşit olmadığı zaman ise bunlardan ancak biri gerçekleşebilir. Harrod, tasarruf planlarının gerçekleşeceğini varsaymaktadır. Eğer eşitlik söz konusu değilse fiili yatırım,

[1] Yalçın Acar, **İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri**, Genişletilmiş Dördüncü Baskı, Vipaş Yayınları, Bursa, 2002, s. 83.

tasarruf planlarına uyar ve böylece arzu edilmeyen bir yatırım fazlası veya eksiği ortaya çıkar.

Ip < Sp (ya da Ip < If) olduğu durumunda arzu edilmedik bir yatırım, yani arz fazlası veya talep noksanı var demektir. Elde stoklar birikir, satılamaz ve boş kapasite ortaya çıkar.

Ip > Sp (yada Ip > If) durumunda ise üretim az gelmiştir ve talep fazlası vardır; üretim, satışları karşılayamamaktadır ve stoklar eksilir.[1]

Hızlandıran İlkesi: Girişimcilerin, bu dönemden bir sonraki döneme üretimlerini **DY = Yt − Yt−1** kadar artırmayı planlamış olduklarını varsayalım. Bu üretim artışını gerçekleştirmek için planlanan (ex-ante) yatırım düzeyini, bir tür hızlandıran katsayısı olarak da tanımlanabilen sermaye / hâsıla oranı (g) belirler. Sermaye hâsıla oranı, bir birim hâsıla (veya hâsıla artışı) yaratmak için gerekli olan sermayeyi (veya sermaye artışını = yatırım) belirtmektedir.

Ipt = g (Yt − Yt−1)

Model, en basit şekliyle şöyle formüle edilebilir:

dY = 1/k . I

dY = reel gelirdeki artış hızı (büyüme hızı)

k = sermaye/hasıla katsayısı

I = GSMH'dan yatırıma ayrılan payı ifade etmektedir.

Modele göre, yatırım miktarının tasarruf hacmine eşit olması durumunda ekonomi, marjinal tasarruf eğilimi sermaye / hasıla katsayısı tarafından belirlenen bir oranda büyüyecektir. Oldukça basit varsayımlara dayanmakla birlikte model, dinamik büyüme sürecini açıklıkla ortaya koymaktadır.

Domar'ın ortaya attığı büyüme modeli, 1946 yılında yayınlanmasından hemen sonra Harrod modeli ile ilişkilendirilerek birlikte anılmaya başlanmıştır. Domar'ın modeli ile Harrod'un modeli arasındaki benzerlik hakkında son derece ihtiyatlı görüşler ileri sürülmesine ve Harrod'un ise uzun süre geçtikten sonra ilk kez 1959 yılında bu konu hakkındaki fikirlerini açıklamasına karşın, 1946 yılından bu yana Harrod-Domar ortak modelinden söz edilmiştir.[2]

---

[1] Roy F. Harrod, "An Essay in Dynamic Theory", **Economic Journal**, Vol. 49, No: 193, 1939, s. 19.
[2] Ayşen A. Kaya, **Büyüme Teorileri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1998, s. 52.

Her iki iktisatçı da, gelişmiş ekonomilerde, ekonomik büyüme gibi geniş bir probleme, yatırıma merkezi bir rol vererek yaklaşmışlardır. Ayrıca, her ikisi de büyüme süreci ile ilgili analizlerini Keynes modeli olarak bilinen analitik çerçeve içerisinde yapmışlardır. Harrod-Domar modeli Klasik ve Keynesyen büyüme teorileri arasında bir geçiştir. Bu modelde Keynes'in yaptığı gibi ekonomide eksik istihdam dengesinden devamlı tam istihdam dengesine varmanın yollarını araştırmıştır. Keynes'in statik açıdan incelediği sorunu Harrod-Domar modeli dinamik açıdan ele alınmıştır. Harrod ve Domar gelişmiş bir ekonomide büyüme sürecinde planlanmış yatırımın mutlak hacimle büyüyen planlanmış tasarrufa devamlı olarak eşit olmasını sağlayacak gerekli şartların temel problem olduğu konusunda görüş birliği içerisindedirler. Domar ve Harrod tasarrufun anahtar rolünde birleşmişlerdir. Çünkü analizlerini değişmeyen ortalama ve marjinal tasarruf eğilimlerine, cari ve planlanmış tasarrufun her zaman eşit oldukları şeklindeki varsayımlara bağlamışlardır.[1]

Harrod ve Domar, ekonominin itici gücünün yatırım olduğu ve yatırımların oynadığı iki önemli rol üzerinde durmuştur. Bu iki özellik; yatırımların gelir ve kapasite yaratma özelliğidir.

İki analiz yatırım olayına bakış açıları yönünden farklılık gösterir. Domar analizi ileriye dönük olup bugünün net yatırımının yarının kapasitesine veya verimlilik potansiyeline olan etkisine önem verir. Domar, böylece, bu verimli kapasiteyi gelecekte tam olarak kullanıma alabilecek bir büyüme haddi belirlemeye çalışmıştır. Domar, bugünkü yatırımın gelecekteki kapasite üzerinde göstereceği etkinin teknolojik yönü ile ilgilenmiştir. Diğer taraftan, Harrod konuyu geriye dönük olarak ele alır ve eğer çıktı dün ile bugün arasında yeterli miktarda büyürse öyle bir miktar net yatırım söz konusu olur ki bu yatırımın bugünkü "tam istihdam tasarruf miktarını" karşılamaya yeterli olacağını düşünür.[2]

Harrod-Domar modeli çarpan ve sabit katsayılı hızlandıran mekanizmalarına dayanmaktadır. Bunların birincisi bireyin tüketim seviyesini belli bir optimizasyon sonucu belirlemeyip bir dışsal sabite dayandırdığını ima etmektedir. Sabit katsayılı

---

[1] Wallace C. Peterson ve Paul S. Estenson, **Income, Employment and Economic Growth**, Eighth Edition, W. W. Norton & Company, Londra, 1996, s. 526.
[2] Wallace C. Peterson ve Paul S. Estenson, **a.g.e.**, s. 527.

hızlandıran prensibi ise daha da kuvvetli bir varsayımdan oluşmaktadır. Bu varsayım sermaye stoku ile üretimin birbirlerine doğrusal olarak bağlantılı oldukları manasına geldiği için –sabit oranlar- sermaye stokundaki artışların üretimdeki artışlara oranının da yine aynı sabite eşit olmasını gerektirir. Bu iki prensip birleştirildiğinde büyüme oranının **b = s.k** cinsinden ifade edilebileceği ortaya çıkmaktadır. Burada b ile GSMH büyüme hızını, s ile tasarruf oranını, k ile ise sermaye / hasıla oranı ifade edilmektedir. Dolayısıyla Harrod-Domar yaklaşımında büyüme oranını artırmak için ya tasarruf oranı artırılmalı ya da sermayenin verimliliği artırılmalıdır.

Harrod ve Domar'ın modellerinde kullanılan sabit katsayılı üretim fonksiyonu sebebiyle büyüme ancak parametrelerin tesadüf sonucu dengeyi sağlanmasına bağlıdır. Ekonomi istikrarsız bir denge noktası olan bu büyüme hızının etrafında bir "bıçak sırtında" yer almaktadır. Tasarrufların denge tasarruf oranına nispetle artması gittikçe artan işsizliğe, tasarruf oranının fazla artması da gittikçe artan fazla sermayeye sebebiyet vermektedir.

Harrod-Domar'ın "bıçak sırtı" dengesini çözmek için iki önemli deneme olmuştur. Bunlardan birincisi J. Robinson'un başını çektiği, **b = s.k** eşitliğinde, b'nin tabii büyüme oranına eşitlenmesi için tasarruf oranının değişeceği fikridir. Burada üzerinde durulacak olan ikinci yaklaşım, neoklasik yaklaşımdır. Neoklasik yaklaşım, eşitliğin s'nin değil k'nın değişmesi ile sağlanacağını söylemektedir ki bu da yeni bir üretim fonksiyonunun kullanılmasını gerektirmektedir.[1]

Büyüme ile ilgili her iki analiz de aynı genel eleştirilere açıktır. Her iki analiz de aşırı derecede soyut ve tasarruf eğilimi ve sermaye katsayısı gibi kritik determinantların değişmezlikleri şeklindeki katı varsayımlara bağlanmışlardır. Harrod, özellikle, büyüme sürecinde önemli faktör olarak teşvik edilmiş yatırım olayına çok fazla ağırlık vermiş olması bakımından da eleştirilebilir. Sonuçta, çok dar bir büyüme kanalına sıkıca bağlı bir ekonomik tablo ortaya çıkmaktadır. Bu tabloda ya uzun dönem bir canlılık ve enflasyon ya da uzun dönem durgunluk şeklindeki ikiz felaketlerden birisi söz konusu olacaktır. Bu tablo dikkatli ve kesin bir şekilde belirlenmiş olan büyüme kanalından çok az bir sapmayla dahi ortaya çıkmaktadır.

---

[1] Murat Yülek, "İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine", **Hazine Dergisi**, Sayı 6, 1997, s. 92-93.

Harrod-Domar analizlerinin bu eleştirilere açık yönlerine rağmen her iki analiz de dikkatlerimizi net yatırımın kapasite yaratma etkilerine veya teşvik edilmiş yatırım gibi stratejik önemi olan olaylara yönelterek gerçek dünya ekonomisinin işleyişini daha iyi tanıyıp anlamamıza imkân sağlamaktadır. Özel ifadelerle, söz konusu teoriler, önce eğer tam istihdam korunacaksa ekonominin neden büyümek zorunda olduğunu ve ikinci olarak ekonomide tam istihdama imkân verecek bir büyümenin neden otomatik olarak gerçekleşemeyeceğini anlamamıza yardım etmektedir.[1]

Akyüz'e göre Harrod yaklaşımının, teorik yapısının içerdiği en önemli Keynesçi unsur, yatırım-tasarruf ilişkisinde ortaya çıkmaktadır.[2] Burada da Keynes'te olduğu gibi yatırımlar tasarruflardan tamamen bağımsız olarak belirlenmekte ve bu olgu, ex-ante olarak yatırım-tasarruf dengesizliğinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Ex-post yatırım-tasarruf eşitliği yine çoğaltan mekanizmasının işlemesini sağlamaktadır. Bu süreç içinde ex-ante yatırımlar ex-post olarak kendine eşit bir tasarruf yaratmakta, yani gelir ve istihdam düzeyi ile tasarruflar, ex-ante yatırımlar tarafından belirlenmektedir.[3] Burada Harrod, çoğaltanı, dengeleyici bir süreç olarak ele almaktadır. Çoğaltanın dengeleyici bir süreç olması ve bunun piyasa mekanizması çerçevesinde oluşması yine Akyüz'e göre Harrod'un yöntemini statik değil, dinamik bir dengesizlik analizi olarak ele aldığını bize göstermektedir. Modelin Keynes'i aşan unsurlarının başında yatırımların kapasite yaratma etkisi gelmektedir. Burada Harrod modelini aslında bir başka biçimiyle-bölüşüm dinamiği üzerinden, Kalecki açıklamıştır. Kalecki'nin efektif talep kuramı, doğrudan bölüşüm teorisine dayanmaktadır. Bölüşüm, yalnız efektif talebin değil, yatırımların gösterdiği dalgalanmaların nedeni olarak da öne çıkmaktadır. Bundan dolayı Harrod dinamiğini bir bakıma Kalecki bölüşüm açısını öne çıkartarak açıklar. Kalecki modelinde milli gelir, ücretlerle kârların kârlar ise kapitalistlerin yatırım ve tüketimlerinin toplamına eşit olacaktır. Aşağıda Kalecki modelini daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2.1.2. Solow-Swan Modeli

---

[1] Wallace C. Peterson ve Paul S. Estenson, **a.g.e.**, s. 528.
[2] Yılmaz Akyüz, **Sermaye, Bölüşüm ve Büyüme**-Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980, s, 245.
[3] Yılmaz Akyüz, **a.g.e.**, 246.

Harrod ve Domar modellerinin istikrarsız bir büyüme sonucu vermelerine karşın, Solow ve Swan gibi yazarlar neoklasik varsayımlarla çalışan, istikrarlı büyüme modelleri sunmuşlardır.[1]

1950'li yıllarda Solow ve Swan iki ayrı makalede sonradan neoklasik büyüme teorisi olarak adlandırılacak yeni bir büyüme teorisi ortaya attılar. Neoklasik büyüme teorisinin temel çıkış noktası, Harrod-Domar'da olduğu gibi, Keynes'in klasik iktisat öğretisine eleştirinin dinamik analizidir. Temel soru eksik istihdamın olmadığı dengeli büyüme seyrinin sağlanıp sağlanamayacağıdır. Ancak neoklasik büyüme taraftarları, Harrod-Domar Modeli'ni iki noktada eleştirmektedirler.[2] Birincisi Harrod-Domar Modeli'nde, üretim faktörlerinin ikamesinin mümkün olmaması, faktörler arasında sabit bir bileşim oranının düşünülmesidir. Neoklasiklere göre, eğer faktörler arasında sabit bir bileşim oranı varsayılmamış olsaydı, büyüme dengesi kararlı bir durum izleyebilirdi. İkinci olarak, Harrod-Domar Modeli'nde kısa dönem analiz araçları olan çoğaltan, hızlandıran ve sermaye-hâsıla oranı gibi araçlar kullanılmış; uzun dönem büyüme analizi yapılmamıştır. Ayrıca, Harrod ve Domar Modeli'nde talep analizleri ön planda gelmekte üretim fonksiyonu özellikleri arka planda tutulmaktadır. Neoklasik büyüme modelinde ise üretim fonksiyonu ön plana alınmakta Cobb-Douglas fonksiyonu ile çalışılmakta, talep analizi ise arka planda tutulmaktadır.

Modelin Varsayımları

- Ekonomide tek bir mal üretiliyor kabul edilmektedir. Bütün piyasalarında tam rekabet koşulları geçerli olan, bütün bireylerin tercihlerinin aynı ve rasyonel olduğu dışa kapalı bir ekonomi vardır.
- Emek ve sermaye faktörleri azalan marjinal verim kanununa tabidirler; ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur.[3]
- Faktörler arası ikame mümkündür ve bağımsız bir yatırım fonksiyonu bulunmamaktadır.

---

[1] Mükerrem Hiç, **Büyüme ve Gelişme Ekonomisi**, Filiz Yayınları, İstanbul, 1994, s.121.
[2] Yahya Sezai Tezel, **İktisadi Büyüme**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1995, s. 27.
[3] Mükerrem Hiç, **a.g.e.**, s. 121.

- Uzun vadeli büyümenin motoru nüfus ve teknolojik gelişmedir ve her iki faktör de dışsaldır. Ayrıca dünyada oluşan teknolojik gelişme herkese aynı oranda hizmet edecek bir çeşit kamu malıdır.
- Beşeri sermaye ve kamu politikalarının kendilerine özgü herhangi bir üretkenlik rolü yoktur.
- Tam yakınsama (absolute convergence) söz konusudur.[1]

Solow-Swan Modelinin Değerlendirilmesi

Solow modeli, büyüme ve kalkınmanın temel sorularına nasıl yanıtlar getirmektedir? Birincisi Solow modeli kişi başına gelir farklılıklarını açıklamak için yatırım oranlarındaki farklılıklara, nüfus artış hızına ve teknolojideki dışsal farklılıklara başvurmaktadır. Neden biz daha zenginiz de diğerleri daha yoksul? Solow modeline göre bunun nedeni, bizim daha çok yatırım yapmamız, daha az nüfus artış hızına sahip olmamız... Bu ikisinin birlikte daha çok işçi başına sermaye birikimi yapmamıza olanak sağlaması ve bundan dolayı da işgücü verimliliğinin artmasıdır. İkincisi, neden ekonomiler Solow modelinde kalıcı büyüme gösterirler? Yanıt, teknolojik gelişmedir. Teknolojik gelişme olmaksızın, kişi başına büyüme, sermayeye göre azalan getiri durumuna girildiğinde en sonunda durmaktadır. Teknolojik gelişme, sermayenin marjinal ürünündeki azalmayı ortadan kaldırabilir ve uzun dönemde ülkeler, teknolojik gelişme oranında kişi başına büyüme gösterirler.

Tüm bunlara göre, Solow modeli, ülkelerarası büyüme oranı farklılıklarına nasıl yanıt getirmektedir? İlk bakışta, teknolojik gelişmeye başvurması dışında, Solow modelinin bunu yapamadığı görüntüsü oluşmaktadır. Bununla birlikte, geçiş süreci dinamiğine başvurularak, ilk anda fark edilemeyen daha kayda değer bir açıklama bulunabilir. Örneğin, kendi uzun dönem düzeyinin altında bir sermaye-teknoloji oranına sahip olan bir ekonomi, sermaye teknoloji oranı kendi durağan durum düzeyine ulaşıncaya kadar hızlıca büyüyecektir. Bu örnekleme, Japonya ve Almanya gibi 2. Dünya Savaşı'nda sermayesi yok olmuş ülkelerin son elli yılda neden ABD'den daha hızlı büyüdüklerini açıklamaya yardımcı olabilir ya da yatırım oranını artıran bir ekonominin neden daha yüksekteki çıktı-teknoloji oranına geçiş yaparken hızlıca büyüyeceğini açıklayabilir. Bu açıklama, Güney Kore, Singapur ve

[1] David A. Romer, "Increasing Returns and Long Run Growth", **Journal of Political Economy**, Vol. 94, No: 5, 1986, s.1003.

Tayvan gibi ekonomiler için daha iyi işleyebilir. Buna karşılık, bu açıklama Hong Kong gibi ekonomiler için daha az işlerliğe sahiptir. [1]

2.1.3. Kaldor Modeli

Keynesyen araçları ve özellikle çarpan kavramını, bir gelir dağılımı kurma yolunda en etkin kullanan Kaldor olmuştur. Kaldor, analizine her ne kadar Keynesyen analiz diyorsa da modeli Harrod-Domar Büyüme Modeli'nin bir bakıma geliştirilmiş şeklidir.[2] Kaldor modelinde ücretlilerle sermayedarların tasarruf fonksiyonları veri ise, kâr payı oranı, yatırım / hâsıla oranının fonksiyonudur. Yatırımlar modelde bir dış değişken olarak yer almakta ve bu değişken ile ilgili davranışsal ilişkiler konu dışı bırakılmaktadır. Kaldor'a göre bu nokta, Keynesyen teorinin ana varsayımlarından biridir. Mademki dengede tasarruflar yatırımlara eşit olmaktadır o halde gelir düzeyini ve bu gelirin dağılışını belirleyen etken, yatırım kararlarıdır; yoksa tam tersine, yatırımı etkileyen, gelir düzeyi ve gelir dağılımı değildir. Eğer ekonomi tam istihdam sınırında ise (yani gelir düzeyi veri ise) yatırımlarda meydana gelecek bir artış, tasarruf yatırım eşitliği tekrar kuruluncaya kadar kâr marjlarının artmasına neden olacaktır.[3]

Kaldor modelinin temel özelliği dengeli büyümeyi sağlamak için tasarruf oranını esnek kabul etmesidir. Neoklasik modelin tersine bu modelde sermaye-hâsıla oranı sabit kabul edilmektedir. Model, tasarruf-yatırım eşitliğinden hareket ederek, kâr payı oranını yatırım / hâsıla oranına fonksiyonel olarak bağlamaktadır. Ekonomideki kâr, faiz ve rant gelirleri toplamı kısaca kâr terimi ile adlandırılmaktadır.[4] Kaldor, tam istihdam halindeki bir ekonomide, göreli faktör paylarını, yatırım oranının belirlediğini ortaya koymaya çalışmıştır. Modelin varsayımları şöyle özetlenebilir: Ekonomide tam istihdam geçerlidir. Bu nedenle, toplam üretim ya da gelir veridir. Gelirler, ücret (W) ve kârlar (P) olmak üzere emekçiler ve girişimciler arasında paylaşılmaktadır. Burada, ücretler sadece el emeğini değil, maaşları da içerirken kârlar sadece girişimci gelirlerini değil, genel olarak mülkiyet gelirlerini de içermektedir.

---

[1] Charles I. Jones, **Introduction to Economic Growth**, Second Edition, W. W. Norton & Company, Londra 2001, s. 40-41

[2] Erdoğan Aklin, **Gelir ve Büyüme Teorisi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Güryay Matbaası, İstanbul, 1981, s. 203.

[3] Vural F. Savaş, **Kalkınma Ekonomisi**, Beta Yayınları, İstanbul, 1982, s. 204.

[4] Ayşen A. Kaya, **a.g.e.**, s. 70.

Bu iki grup arasındaki temel fark, marjinal tüketim eğilimlerinin (ya da tasarruf) farklı ve ücretlilerin marjinal tasarruf eğilimlerinin, kapitalistlerden küçük olmasıdır.[1]

Kaldor Modeli, yatırımın gelire olan oranındaki değişikliklerin, kâr ve ücretlerin gelir toplamındaki göreli paylarında ne gibi değişiklikler getireceğini göstermeye yöneliktir.

Kaldor'un kuramının özü, daha yüksek bir reel yatırım düzeyinde, sürekli bir tam istihdam dengesi için, zorunlu olan daha yüksek bir tasarruf / hâsıla oranını gerçekleştirmek için gelir dağılımında bir kaymanın gerekli olduğudur. Kaldor gelirin fonksiyonel dağılımını doğrudan doğruya gelir ve istihdam düzeyinin belirlenmesinde kritik önemi olan değişkenlere bağladığından, çözümlemesi bir toplam ya da makro ekonomik gelir dağılımı kuramı olarak nitelenebilir. Fakat modelin varsayımları nedeniyle çok sınırlayıcı olduğu söylenebilir.

Model, tam istihdama bir kez ulaşıldıktan sonra kapasiteyi artırmak için yapılan her girişimin, gelir toplamındaki ücret-dışı payda göreli artış getireceğini ifade ederken, fonksiyonel gelir dağılımının tam istihdam düzeyinin altında, reel gelirdeki değişiklikler tarafından nasıl etkileneceği konusunda bir açıklama getirmemektedir.

Modelde en zayıf nokta $\mathbf{Y = P + W}$ ilişkisinin "ex-post" bir özdeşlik olarak ele alınmasıdır. Oysa kârlar ve ücretler milli gelirin ayrı bir fonksiyonudur. Bu fonksiyonel ilişkilerin kabulü halinde marjinal ürün analizinin yardımı olmadan gelir denklemi yazılamaz. Yine, Y ve S'nin nasıl belirlendiği modelde açıklanmamakta ve model iki sınıflı bir yapı dışında bir çözüm getirmemektedir. Ayrıca, tasarruf eğilimlerinin neden farklı gelir düzeyleri yerine, farklı gelir kaynakları için farklı tutulduğuna ilişkin inandırıcı bir neden de yoktur.

Bunun yanında, James Tobin, Kaldor Modeli'ni "özel, keyfi ve katı" olarak nitelemiştir. Çünkü Kaldor'da kâr gelirlerinin payı, sermaye stoku, üretim ve işgücünün aynı oranda büyümesini gerektiren tam istihdam varsayımına bağlı bulunmaktadır. Kaldor, "neoklasik modellerde tasarrufların, yatırımları; post-

[1] Yaşar Uysal, "Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi-Türkiye Örneği", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 1999, s. 7-24.

Keynesyen modellerde yatırımların, tasarrufları belirlediğini" ifade etmiştir. Oysa tasarruf ve yatırımlar sistemdeki parametreler tarafından eşanlı olarak belirlenmektedir. Bu nedenle, böyle bir ayrım da doğru değildir.[1]

2.1.4. Pasinetti Modeli

Kaldor Modeli'nin bir uzantısı olan Pasinetti Modeli, ekonominin tam istihdam koşullarında büyüdüğü varsayımı altında, büyüme süreci içinde ortaya çıkan bölüşüm-birikim ilişkilerini incelemektedir. Modelin hareket noktası, Kaldor Modeli'ndeki eksikliği gidermektir. Kaldor Modeli'nde hem işçiler hem de kapitalistler tasarruf yapmakta, kapitalistler biriktirdikleri ve yatırdıkları tasarruflar karşılığında bir kâr elde ettikleri halde işçi sınıfı, tasarrufları karşılığında bir gelir (faiz veya kâr) elde edememektedir. Pasinetti bunun, işçi sınıfının tasarruflarını kapitalistlere karşılıksız olarak aktarılması anlamına geldiğini, oysa tasarrufların, üretim araçlarının mülkiyetini sağladığını belirterek bu tutarsızlığı düzeltmektedir. Burada da sınıfsal tasarruf fonksiyonu varsayımı yapılmaktadır. Kapitalistler, yatırım yapan tek sınıf olmaya devam etmekte ve sadece kâr geliri sağlamaktadır. İşçi sınıfının tasarrufları ise onları, üretim araçlarının mülkiyetine ortak etmektedir. Ancak bu ortaklık, sınıfın dolaysız olarak yatırım yapması biçiminde değil, tasarruflarını belli bir faiz oranı üzerinden kapitalistlere borç vermesi şeklinde olmaktadır. Dolayısıyla, işçilerin eline tasarruflarını kullanmaları sonucu fiziksel üretim aracı değil, tahvil, senet gibi parasal varlıklar, yani menkul kıymetler geçmektedir.

İşçilerin, tasarruflarını menkul kıymetlere yatırarak faiz geliri elde etmeleri, modele yani bir değişken olarak faiz oranını sokmakta ve bu, değişkenin belirlenmesini gerektirmektedir. Pasinetti, uzun dönem denge koşulları altında, faiz oranının kâr oranına eşitleneceğini varsaymaktadır. Bu, kapitalistler ile işçilerin tasarruflarından aynı oranda gelir elde etmeleri emektir. Dolayısıyla, kapitalistlerin, işçilere tasarrufları karşılığında ödedikleri gelir, toplam kârların bir parçası olmakta işçiler hem ücret hem de kâr geliri elde etmektedir.[2]

Modelde, işçilerin tasarruf oranının, elde ettikleri gelirin türünden bağımsız olduğu varsayılmaktadır. İşçiler, gelirlerinin belli bir oranını tasarruf etmekte,

---

[1] Yaşar Uysal, **a.g.e.**, s. 9.
[2] Yaşar Uysal, **a.g.e.**, s. 11-12.

gelirlerinin bileşimindeki değişme, tasarruf-gelir oranını etkilememektedir. Buna karşılık, kapitalistlerin kârlardan yaptıkları tasarruf oranı ise işçilerin tasarruf eğiliminden farklıdır. Kaldor Modeli'nden farklı olarak burada, işçilerin tasarruf eğilimlerinin sıfır olması durumu söz konusu olmamaktadır. Çünkü işçilerin kâr geliri elde edebilmeleri için, bu sınıfın uzun dönemde net tasarruf ve birikim yapması gerekmektedir.

Pasinetti Modeli'nin büyüme analizi yönünden, birbirini tamamlayan iki önemli sonucu vardır:

Kâr haddi ve gelirin kârla ücret arasındaki dağılımı; ücretlilerin tasarruf eğiliminden bağımsızdır. Ücretlilerin tasarruf eğilimi, sadece gelirin sermayedarlarla ücretliler arasındaki dağılımı etkiler.

Ekonominin tasarrufla ilgili bütün kararlarını etkileyen ve gelirin kârla ücret arasındaki dağılımını belirleyen sermayedarların tasarruf eğilimidir.[1]

2.1.5. Kalecki Modeli

Faktör paylarının belirlenmesinde etkili olan faktörlerden birisi de piyasa yapılarıdır. Nitekim tekelleşme eğilimlerinin bulunduğu ve artma eğilimi gösterdiği piyasalarda, faktör paylarının belirlenmesinde tam rekabet koşullarının etkili olmasının beklenmesi olanaklı değildir. Bu nedenle, tekelleşmenin var olduğu durumlarda, faktör paylarının nasıl belirlendiğinin ve bunun bölüşüm ilişkileri üzerinde ne tür etkiler oluşturduğunun incelenmesi gerekmektedir.

Eksik rekabet koşulları altında, firma davranışları ve monopolleşme derecesine bağlı bir fiyatlandırma mekanizmasının faktör payları üzerindeki etkisi ilk kez Michal Kalecki tarafından incelenmiştir. Kalecki modeli, eksik rekabet koşulları altında istihdam düzeyinin, üretim düzeyi ile belirlendiği ve firmaların eksik kapasite ile çalıştıkları varsayımlarına dayanılarak açıklanmaktadır. Firmalar, aksak rekabetten ötürü, fiyatlarını saptamada kâr maksimizasyonu ilkesi yerine rakip firmaların fiyatlarını ve ortalama temel maliyetleri dikkate almaktadır. Temel maliyet: ücret ödemeleri (W) ile üretim aşamasında kullanılacak hammadde ve yardımcı madde ödemelerinin (R) toplamından oluşmaktadır. Böylece, satış fiyatı ile temel maliyet arasındaki fark, firmanın gayri safi kâr marjını göstermektedir.

---

[1] Ayşen A. Kaya, **a.g.e.**, s. 77.

Bunun sonucunda endüstride faaliyette bulunan bütün firmalar tam kapasiteye ulaşacak ve böylece, fiyatlar arz ve talebi dengeye getirecek, dolayısıyla, firmanın monopol derecesindeki bir artış, o firmanın satış fiyatı ile rakip firmaların satış fiyatları arasındaki farkın büyümesine yol açacaktır.

Kalecki monopol derecesini belirleyen faktörleri da ortaya koymaya çalışmıştır. Buna göre, monopolleşme derecesini belirleyen faktörlerin başında yoğunlaşma gelmektedir. Monopol derecesini, reklam, ilan gibi faktörler de etkileyebilmekte böylece, fiyat rekabetinin yerini reklam kampanyası almaktadır. Diğer taraftan, toplam maliyetlerinin artışı da kârların azalmasına neden olmaktadır. Kârların düşmesini engellemek amacıyla, endüstrideki firmaların zımni bir anlaşmaya gitmeleri ise, fiyatların maliyetlere göre yükselmesine yol açmaktadır.

Sendikaların güçlü olup olmaması da monopolleşme derecesi açısından önem taşımaktadır. Çünkü sendikaların güçlü olması ve kârların ücretlere oranla yüksek olması, sendikaların ücret artış talepleri bakımından pazarlık gücünü artırır. Böylece, ücret artışları, firmaların daha düşük kâr marjlarına razı olmasına yol açarak, monopolleşme derecesini düşürür. Kalecki, monopolleşme derecesindeki değişmelerin, sadece gelirin sermaye sahipleri ve işçiler arasındaki dağılımı yönünden değil, sermaye sahipleri içindeki dağılımı yönünden de önemli olduğunu belirtmektedir. Büyük ölçekli firmaların ortaya çıkmasıyla, monopol derecesinin yükselmesi, diğer endüstrilerden, büyük-egemen firmaların bulunduğu endüstrilere doğru gelir akımı yaratacak; böylece, gelir, büyük firmalara akacaktır.

Görüldüğü gibi Kalecki'nin bölüşüm modeli sadece farklı üretim faktörleri arasındaki bölüşüm ilişkilerinin incelenmesiyle sınırlı kalmamakta, faktörlerin kendi içindeki ilişkileri de dikkate almaktadır. Bununla birlikte model, bölüşüm sorununa kesin bir çözüm getirmekten uzaktır. Çünkü model, milli ekonomi düzeyinde değil, sektörel düzeyde kurulmuştur.

Dolayısıyla ekonominin tümünü ele alan analizlerde modelden yararlanmak mümkün değildir. Modelin aksak rekabet ve düşük kapasite varsayımları günümüz koşullarına uygundur. Ancak, istihdam düzeyinin sadece üretim düzeyiyle belirlendiği varsayımı tartışmalıdır. Ayrıca, modelde faktör fiyatlarında meydana gelebilecek değişmelerin dikkate alınmamış olması da eleştirilebilir. Diğer taraftan, monopolleşme derecesi, faktör paylarını belirleyen tek faktör değildir.

Bu eleştirilere karşın, Kalecki modeli kendisinden önce ortaya konulan modellerden farklı bir bakış açısını ortaya koymuş; bu yönüyle de önemli katkılar getirmiştir. Monopolleşme derecesi, pratik kapasite düzeyine kadar fiyatı, tümüyle bağımsız olarak belirlemekte ve böylece, daha önceki yaklaşımların aksine, talepten bağımsız bir bölüşüm teorisi oluşturmaktadır.[1]

2.2. Neoklasik Büyüme Modelleri ile İlgili Yapılan Bazı Çalışmalar

Neoklasik büyüme modeli, ekonomik büyümeyi anlamak noktasında etkin bir araç olmasına rağmen, ülkeler arasındaki büyüme farklarını tam açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Başka bir deyişle, neo klasik modeller ülkeler arasındaki büyüme farkının sermaye birikimi ve/veya verimlilik farkından kaynaklandığını söylemekle beraber, bu farkın nereden kaynaklandığını konusunda aydınlatıcı olamamaktadır.

Literatürde çok önceden, ekonomik büyümenin belirleyicileri olarak anılan eğitim, sermaye artışı, yenilik, ölçek ekonomisi gibi değişkenlerin aslında büyümenin kendisi olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla, önemli olan, yaklaşık (proximate) büyüme değişkenlerini belirleyen temel (fundamental) değişkenleri bulmaktır. 1990'larda yapılan ampirik çalışmalarda, büyüme iktisatçıları, büyümenin belirleyicilerini, yaklaşık ve temel belirleyiciler diye ikiye ayırarak, ekonomik büyümeye etkilerini ölçtüler. Büyümeyi doğrudan etkileyen sermaye birikimi ve verimlilik unsurlarına büyümenin yaklaşık belirleyicileri, söz konusu belirleyicileri etkileyip büyümeyi belirleyen unsurlara ise büyümenin temel belirleyicileri adı verilmektedir. Ampirik çalışmalar ülkelerarası büyüme farkını belirleyen coğrafya, entegrasyon, kültür ve kurumsal yapı olmak üzere dört temel büyüme faktörü üzerinde yoğunlaşmıştır. Söz konusu temel belirleyicileri şekillendiren unsurların etkisi araştırılmıştır.[2]

Bir ülkenin coğrafi yapısı, iklimi ve doğal kaynakları ekonomik büyüme üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Bu anlamda coğrafya doğrudan doğruya ekonomik büyümeyi etkilediği gibi, ekonomik politikalar ve toplumsal kurumların şekillenmesine katkıda bulunarak da dolaylı olarak büyümeyi etkiler. Coğrafi konum ve iklim, ulaşım maliyeti, hastalıklar, tarımsal üretim gibi ekonomik büyüme dinamiklerini etkilemektedir. Tropikal bölgeler daha düşük ekonomik büyüme

---

[1] Ayşen A. Uysal, **a.g.e.**, s. 13-17.
[2] Erdal Ünsal, **İktisadi Büyüme**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 287.

yaşarken, denize kıyısı olan bölgeler ise daha yüksek ekonomik büyüme yaşar. Çünkü deniz kıyısında hem ulaşım maliyetleri düşük, hem de dış ticaret yapmak daha olasıdır. Sahile yakın yerleşim yerlerinde nüfus artışı ekonomik büyümeyi beraberinde getirirken, karasal yerlerde nüfus artışı büyümeye olumsuz etkide bulunur.[1] Ayres ve Warr (2005)[2], ABD ekonomisinin 1900'lerdan günümüze değin olan ekonomik büyümesinde doğal kaynakların etkisini araştırmıştır. Uzun dönemde ekonomik büyümeyi belirleyen enerji kaynaklarının hammadde olarak ortaya çıkarılması değil, sermaye ve işgücüyle beraber üretimde girdi olarak kullanılmasıdır. Söz konusu çalışma, Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna üretimde kullanılan enerjiyi girdi olarak dâhil edince, Solow artığının kaybolduğunu gösterir. Yani, kullanılan enerji miktarının ekonomik büyümenin itici gücü olduğu sonucuna ulaşır.

Bazı iktisatçılar ise, doğal kaynakları zengin olan ülkelerin, diğer ülkelere oranla daha düşük ekonomik büyüme hızına sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu paradoksal durumu açıklamak için iktisat yazınında birçok teori geliştirilmiştir.[3] "Dutch disease" (Dutch hastalığı) diye bilinen teoriye göre, doğal kaynakları zengin olan ülkelerde, emek ve sermaye gibi üretim faktörleri ticari ürünlerden doğal kaynaklara dayalı ürünlere kayar. Oysa dünyada imalat mallarına olan talep, doğal ürünlere olan talepten daha fazladır. Dolayısıyla, imalat mallarının fiyatları doğal mallara göre daha yüksek olur. Bu da doğal ürünlere yoğunlaşan ülkelerin dünya ticaretinden zararlı çıkmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda, doğal kaynakları bol olan ülkeler, beşeri sermayeye daha az yatırım yapma ihtiyacı hissederler. Eskiden doğal kaynaklar ekonomik büyümenin en önemli belirleyicisi olmasına rağmen, bilgi toplumunda, beşeri sermaye ekonomik büyümenin lokomotifi olmuştur. Dolayısıyla, doğal kaynakları bol olduğu için avantajlı durumda olan ülkeler, beşeri sermayeye yeteri kadar yatırım yapmayınca düşük ekonomik performans göstermişlerdir. Oysa 20. yüzyılın ilk yarısında itibaren, asıl sermayenin insanda olduğu anlaşılınca büyük ekonomik büyüme yaşanmaya başlanmıştır.

---

[1] John Luke Gallup, Jeffrey D. Sachs ve Andrew D. Mellinger, "Geography and Economic Growth", **Center for International Development Harvard University Working Paper**, No: 1, 1999.

[2] Robert U. Ayres ve Benjamin Warr, "Accounting for Growth: the Role of Physical Work". **Structural Change and Economic Dynamics**, Vol. 16, Issue 2, s. 181-209.

[3] Jeffrey D. Sachs ve Andrew M. Warner, "Natural Resource Abundance and Economic Growth". **NBER Working Papers**, No: 5398, 2005.

Ekonomik büyümenin ülkeler arasında farklılık göstermesinin bir başka gerekçesi de kültürel farklılıklarla ilintilidir. Kültürel değerlerin ekonomik büyüme ile ilgisi Max Weber'in meşhur Protestan Etiği ve Kapitalizmin Ruhu isimli çalışmasına kadar geri gider. Weber, söz konusu eserinde, kapitalist sistemin Avrupa'da ortaya çıkmasını Protestan Etik'teki farka bağlamıştır. Yaygın büyüme modellerinin ülkeler arasındaki gelişmişlik farkını tam açıklayamaması, son yıllarda iktisatçıları, kültürel farkın etkisini araştırmaya yöneltmiştir. Landes (1999)[1] gibi bazı iktisat tarihçileri kültürel değerleri ekonomik gelişmeye zemin sağlayan en önemli değişken olarak tarif etmektedirler. Kültürel değerler aynı zamanda sosyal sermayenin parçası olarak da görülür.

Bir toplumdaki kurumlar da ekonomik büyümenin temel bir belirleyicisidir. Rodrik (2000)[2] ekonomik büyümeye etki eden temel kurumlar arasında, mülkiyet haklarını ve düzenleyici kuralları belirleyen kurumlar, makroekonomik dengeleri sağlamaya çalışan kurumlar, sosyal güvenlik kurumları ve uyuşmazlıkları gidermeye yönelik kurumları sayıyor. Kurumlar, hem kişilere gerekli güvenceyi vererek, piyasa sistemi içinde etkin çalışmalarını sağlar, hem de kaynakların etkin dağılımını temin ederek ekonomik büyümeyi artırır. Bu anlamda bir ülkenin diğerine göre ekonomik olarak geri kalmasının en önemli bir nedeni ekonomik kurumlarının kötü olmasıdır. Politik kurumlar, de jure (yasal) politik gücü Şekillendirirken, servet dağılımı da de facto (fiili) politik gücü Şekillendirir. Aynı süreçte politik gücü eline geçiren de politik kurumları şekillendirmeye çalışır. Bu döngüsel etkileşim ekonomik performansı ve kaynakların dağılımını şekillendirmektedir.[3] Avrupa ülkelerinin son beş asırda kolonileştirdiği ülkelerin uzun dönemli ekonomik büyüme dinamiklerini inceleyen ve Acemoğlu ve diğerleri (2002)[4] tarafından yapılan çalışma kurumsal yapıdaki değişimin temel belirleyici olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Kolonicilikten önce 1500'lü yıllarda zengin olan bölgelerin, kolonicilikten sonraki 500 senede

---

[1] David S. Landes, **The Wealth and Poerty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor. London, Abacus**: W. W. Norton & Company, Londra, 1999, s. 39-51.

[2] Dani Rodrik, "Institutions for High-Quality Growth: What They are and How to Acquire Them". **NBER Working Papers**, No: 7540, 2000.

[3] Daron Acemoğlu, Simon Johnson ve James Robinson, "Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth". **NBER Working Papers**, No. 10481, 2004.

[4] Daron Acemoğlu, Simon Johnson ve James Robinson, "Reversal of Fortune: Geography and Institutions in the Making of the Modern World Income Distribution", **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 117, Issue 4, 2002, s. 1231-1294.

fakirleştiklerini, daha önce fakir olan bölgelerin ise zenginleştiklerini ortaya çıkmıştır. Avrupalılar zengin ve nüfus yoğunluğu fazla olan bölgelerde sıkı kurumsal yapı oluşturup yerel halkı maden yataklarında çalışmaya zorlarken, nüfus yoğunluğunun az olduğu yerlerde özel mülkiyet haklarını koruyan kurumsal yapı geliştirip, yerel halkı ticarete teşvik etmiştir. Kurumsal yapıdaki bu değişim, zengin bölgelerin fakirleşmesine, fakir bölgelerin ise zenginleşmesine kaynaklık etmiştir.

Acemoğlu vd. (2003)[1] yaptığı başka bir çalışma ise, yüksek enflasyon, yüksek bütçe açıkları, yanlış döviz kuru politikaları gibi ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyen makroekonomik politikaların, kurumsal yapının bir ürünü olduğunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla söz konusu makroekonomik problemler düşük büyümenin gerçek sebebi değil, kurumsal yapıdaki problemin belirtisidir. Söz konusu çalışma, eskiden Avrupa kolonisi olan ülkelerde, ekonomik büyümeye ortam sağlayan kurumsal yapının zayıf olmasından dolayı, daha büyük ekonomik dalgalanmaların yaşandığı ve ekonomi büyümenin düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kurumsal yapının ekonomik büyüme üzerinde etkisi olduğunu gösteren bulgular artmakla beraber, bütün ülkeler için geçerli evrensel bir kurumsal yapıdan söz etmek mümkün değildir. Ülkeden ülkeye kurumsal yapıda farklılıklar olduğu gibi, bir ülke içinde bile bölgeden bölgeye farklılıklar olabilir. Örneğin, Avrupa, ABD ve Japonya'da kurumsal yapı ve değerler hayli farklı olmasına rağmen yüksek ekonomik büyüme yaşanmıştır. Demek ki, önemli olan söz konusu kurumların piyasadaki faaliyetleri kolaylaştırıcı nitelikte olmasıdır. Her yerde aynı değerlerin (veya oyun kurallarının) egemen olması şart değildir.

Piyasanın güçlerinin işleyişini sağlamaya yardımcı olan değerler daha yüksek büyüme sağlarken, piyasa işleyişini bozan değerler ise büyümeye engel olmaktadırlar. Knack ve Keefer (1997)[2], Uluslararası Risk Rehberi verilerini kullanarak, mülkiyet haklarının iyi korunduğu, etkin hükümet politikalarının olduğu, dolayısıyla politik riski düşük olan ülkelerin daha yüksek ekonomik büyüme oranına sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca 1981 yılından beri her sene 29 ülkede

[1] Daron Acemoğlu, Simon Johnson, James Robinson ve Yunyong Thaicharoen, "Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms: Volatility, Crises and Growth", **Journal of Monetary Economics**, Vol. 50, Issue 1, 2003, s. 49-123.

[2] Stephen Knack ve Philip Keefer, "Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation". **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 112, Issue 4, 1997, s. 1251-1288.

uygulanan Dünya Değerler Anketinin verilerini kullanarak güven ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğunu bulmuşlardır. Barro ve Sala-i-Martin (2004)[1] gibi çalışmalar özellikle fikri mülkiyet haklarının korunduğu ülkelerde ekonomik büyümenin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Politik çatışma, darbe, suikast gibi değişkenlerle ekonomik büyüme arasında negatif korelasyon bulunurken, sivil ve politik özgürlüklerle ekonomik büyüme arasında ise pozitif korelasyon bulunmaktadır.

Levine ve Renelt (1992)[2] 119 ülkeyi kapsayan ampirik çalışmada, 1962-1989 yıllarını kapsayan verileri kullanarak, iddia edildiğinin aksine, mali ve politik göstergeler ile ekonomik büyüme arasında kuvvetli bir ilişki olmadığını ortaya çıkarmışlardır. Söz konusu çalışma, yatırım harcamalarının GSMH içindeki payı ve dış ticaret gelirinin GSMH içindeki payı ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve kuvvetli bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Başka bir deyişle, uzun dönem ekonomik büyümenin en kuvvetli belirleyicisinin yatırım harcamaları ve dış ticaret gelirinin GSMH içindeki oranı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Barro (1996)[3] ise, yaklaşık yüz ülkeyi kapsayan geniş çaplı bir ampirik çalışmada, 1960-1990 arasında, politik özgürlükler, demokrasi ve ekonomik büyüme arasında doğrusal olmayan bir ilişkinin varlığını ortaya çıkarmıştır. Söz konusu özgürlüklerin kısıtlı olduğu ülkelerde, özgürlüklerin artırılması ekonomik büyümeyi olumlu etkilerken; yerleşik demokrasisi olanlar için, özgürlüklerin daha da genişletilmesinin ekonomik büyüme üzerinde pek etkide bulunmadığı görülmüştür.

Barro ve Lee (2001)[4] yukarıdaki çalışmayı, 1995-2000 yılının verilerini de kapsayacak şekilde, genişletmiştir. Bu yeni çalışmasında, şu anki gelir seviyesi, hükümetin tüketim harcamaları, kanun hâkimiyeti, dışa açılma, enflasyon oranı, doğum oranı, yatırım oranı, dış ticaret hadleri, eğitim seviyesi, eğitimin kalitesi, sağlık göstergelerinden oluşan bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişken olan ekonomik büyüme oranı üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Bu değişkenlerin her

---

[1] Robert J. Barro ve Xavier Sala-Martin, **Economic Growth**, MIT Press, Cambridge Mass, 2004.
[2] Ross Levine ve David Renelt, "A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions",**The American Economic Review**, Vol. 82, Issue 4, 1992, s. 942-963.
[3] Robert J. Barro, "Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study". **NBER Working Paper**, No: 5698, 1996.
[4] Robert J. Barro ve Jong-Wha Lee, "International Data on Educational Attainment: Updates and Implications", **Oxford Economic Papers**, Vol. 53, Issue 3, 2001, s. 541-563.

biri için şu sonuçlara ulaşır: En fakir ülkeler için şimdiki gelir seviyesinin gelecekteki büyüme üzerinde çok az da olsa pozitif bir etkisi olurken, en zengin ülkeler için bu etki negatiftir. Örneğin, ABD için, kişi başına gelirdeki % 10'luk artış, ekonomik büyüme üzerinde % 0,6 oranında negatif bir etkide bulunmaktadır. Bu olumsuz etkiye rağmen, en gelişmiş ülkelerde görülen yüksek büyüme oranları, eğitim seviyesi, düşük doğum oranı politik istikrar ve sağlam bir hukuki sistemin varlığından kaynaklanmaktadır. Hükümetin tüketim harcamaları değişkeninin büyüme üzerinde etkisi istatistiksel olarak anlamlı ve negatiftir. Söz konusu değişkenin katsayısına göre, hükümetin tüketim harcamalarında % 10'luk bir artış, ekonomiyi yılda % 1.6 oranında küçültmektedir. Hükümetin tüketim harcamalarının yatırım harcamaları üzerinde de, istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkisi bulunur. Kanun hâkimiyetini artıran ülkeler, daha yüksek bir yatırım oranına ulaşarak ekonomik büyümelerini hızlandırmaktadır. Dışa açılma değişkeninin ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediği bulunur: Dış ticaret hacmindeki artışlar ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir. Enflasyon oranı değişkeninde ortalama % 10'luk bir artış ekonomik büyümeyi % 0.14 oranında küçültür. GSMH ve eğitim değişkeni sabit kabul edildiğinde, doğum oranı değişkenindeki bir artış ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. Doğum oranı değişkeniyle, yatırım oranları arasında da negatif ilişki olduğu bulunmaktadır. Yatırım oranı değişkeni ve dış ticaret hadleri değişkeni ile ekonomik büyüme arasında ise, pozitif bir etki gözlemlenmiştir. Kısacası, dünya ekonomisiyle entegre olmuş, etkin para ve maliye politikalarını uygulayan, piyasadaki değiş-tokuşu sağlayan her türlü sözleşmelerin uygulanmasını sağlayan ve özel mülkiyet haklarını koruyan bir ülkenin yüksek ekonomik büyüme yaşaması daha olasıdır. Yukarıdaki bulgularla çelişen ampirik çalışmalar da vardır. Örneğin, Jones (1995)[1], on beş OECD ülkesini kapsayan ampirik bir çalışmasında, içsel büyüme modellerinin, ülkelerarası ekonomik büyüme farkını açıklamada beklenildiği gibi açıklayıcı bir güce sahip olmadığı sonucuna varmıştır ve belirli politika değişkenlerindeki sürekli değişikliklerin ekonomik büyüme üzerinde sürekli bir etkide bulunduğu varsayımını reddetmektedir. Başka bir deyişle, fiziki ve beşeri sermaye yatırımları, beşeri sermaye, ihracatın büyüme oranı,

[1] Charles I. Jones, "Time Series Tests of Endogenous Growth Models", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 110, Issue 2, 1995, s. 495-525.

hükümet harcamaları, mülkiyet haklarının güvence altına alınması ve nüfus artışı gibi değişkenler üzerinde etkili olan politikalar, ekonomik büyümeyi her zaman belirli bir istikamette değiştirir görüşünü reddeder. Bu ampirik çalışmada kullanılan zaman serileri verileri, politika değişiklerinin büyüme üzerinde uzun dönemde bir etkisinin olmadığını ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla, Jones, içsel büyüme modellerinin, araştırma geliştirme harcamalarına bağlı olarak sürekli bir büyüme oranı artışı sağlanmasının mümkün olduğu hipotezini reddeder.

Güney Kore'nin ekonomik büyümesinin kaynaklarını araştırmak için Feasel vd. (2001)[1] tarafından yapılan ampirik çalışmada, 1956-1996 yıllarını kapsayan bir dönem için, yatırım harcamalarındaki artış, ihracatın büyümesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelemektedir. Bu çalışmaya göre, kısa dönemde, yatırımlardaki artış ve ihracatın büyümesi ile ekonomik büyüme arasında güçlü, pozitif bir ilişki vardır; ama uzun dönemde söz konusu değişkenler arasında bir ilişkinin olmadığı, dolayısıyla yatırım oranındaki dalgalanmanın ve ihracatın büyümesinin ekonomik büyüme üzerinde kısa süreli etkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Yatırım oranındaki değişimin büyüme üzerindeki kısa süreli etkisi Solow büyüme modelinin öngörülerine paralellik gösterir; fakat bu sonuç, söz konusu etkinin her zaman olacağını varsayan içsel büyüme modellerinin öngörüsüyle çelişmektedir. Bu ampirik çalışmanın sonuçları, Güney Kore'nin ekonomik büyümesinin kaynaklarının, post Keynesyen büyüme modelleriyle değil, Neoklasik büyüme modelleriyle açıklanabileceğini göstermektedir.

2.3. Neoklasik Üretim Teorisi ve Büyüme için Teknoloji

Neoklasik üretim teorisinin temel kavramı olan üretim fonksiyonu, veri bir teknoloji düzeyinde[2*] bir malın üretilen miktarı ile bu üretimi gerçekleştirmek için kullanılan girdi miktarları arasındaki ilişkiyi gösteren bir fonksiyon olarak tanımlanır. Bu tanım bize aynı zamanda teknik etkinlik kavramını da verir. Teknik etkinlik, üretimde kullanılan veri bir teknoloji düzeyi ile fiziksel çıktı miktarını maksimize etmektir. Bir başka deyişle; girdi bileşiminin en verimli şekilde

[1] Edward Feasel, Yongbeom Kim ve Stephen C. Smith, "A VAR Approach to Growth Empirics: Korea", **Review of Development Economics**, Vol.5, Issue 3, 2001, s. 421-432.

[2*] Teknoloji düzeyi belirli bir zamanda bilinen alternatif üretim yöntemleri ya da teknik bilgi katalogu ile belirlenir. Bkz: Luigi L. Pasinetti, **Lectures on the Theory of Production**, Londra, Macmillan, 1977, s. 151; Frances Stewart, **Technology and Underdevelopment Boulder**, Westview Press, Londra, 1977, s. 1.

kullanılarak mümkün olan maksimum çıktıyı üretme başarısıdır. Teknik etkinlik düzeyi; fiilen üretilen ürün ile potansiyel ürün (aynı zaman aralığında firmalarca kullanılan girdilerle üretilebilecek en fazla ürün) arasındaki oran olarak ölçülmektedir.

Teknolojik gelişme bir üretim biriminin; teknolojik yenilikler ortaya koyarak veya başka üretim birimlerince ortaya konulan teknolojik yenilikleri aynen veya iyileştirilerek kullanılması sonucunda üretim olanakları eğrisinin genişletilmesini, etkinlik ise üretim biriminde halihazırda kullanılan teknolojinin optimum şekilde değerlendirilmesi yeteneğini tanımlamaktadır.

Üretim fonksiyonu, herhangi bir girdi bileşimi ile bir maldan üretilebilecek en çok miktar arasındaki ilişkiyi de gösterir. Bu bakımdan üretim fonksiyonu, bir yandan girdiler verilmiş iken ne kadar ürün üretileceğini, diğer yandan aynı miktar ürün elde etmek için girdiler arasındaki ikame olanaklarını gösterir.[1] Firma düzeyinde, herhangi bir malın üretimi ile ilgili olan bir üretim fonksiyonu teknolojik üretim ilişkilerini gösteren bir fonksiyondur. Böyle bir üretim fonksiyonu ile temsil edilen üretim ilişkilerinin özellikleri üç grupta toplanabilir:

- Belli bir üretim miktarını gerçekleştirmek için kullanılabilecek çeşitli girdi bileşimleri ya da girdiler arasındaki ikame ile ilgili özellikler,
- Üretilen malın üretim ölçeği ile ilgili özellikler,
- Üretilen mal ile üretimde kullanılan girdilerin fiziksel özellikleri.[2]

Neoklasik üretim teorisinde belli bir üretim miktarını gerçekleştirmek için kullanılabilecek çeşitli girdi bileşimlerinin varlığı, girdiler ya da üretim faktörleri arasındaki ikame olanaklarının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bir malı üretebilmek için bilinen ve kullanılan tek bir üretim tekniği olduğu varsayılırsa girdiler arasında bir ikame söz konusu olamaz. Girdiler arasında bir ikameden söz edebilmek için, üretimi farklı üretim teknikleri ile yapılabilmesi gereklidir. Ayrıca bu üretim tekniklerinin aynı girdi türlerini kullandıklarını, tekniklerin sadece girdi oranları bakımından farklılaştıklarını kabul etmek gerekir. Öte yandan bu üretim tekniklerinin teknolojik olarak etkin olması, yani veri bir üretim miktarını mevcut başka bir

---

[1] Murray Brown, **On the Theory and Measurement of Technological Change**, Cambridge University Press, Boston, 1968, s 9-12.

[2] Yılmaz Akyüz, **Sermaye, Bölüşüm, Büyüme**, s. 410. Daha ayrıntılı bir benzer sınıflama için bkz: Frances Stewart, **a.g.e.**, s. 2.

teknikten daha çok girdi kullanarak üretmemesi de gereklidir. Bir malı üretmek için teknolojik olarak etkin, sonsuz sayıda farklı teknik varsa sürekli bir eşürün eğrisi elde edilir. Eşürün eğrisi üzerindeki her nokta, ayni miktar ürün elde etmek için kullanılan farklı tekniklere ait girdi oranlarını gösterir. Girdi fiyatları değiştikçe üretim için seçilecek teknik değişecek ve bir teknikten diğerine geçilerek iktisada en uygun teknik seçilecektir.[1*] Eşürün eğrisi orijine göre dışbükey bir eğridir. Dışbükeylik girdiler arasındaki ikamenin sürekli olması ve eşürün eğrilerinin türetilmesinde teknolojik olarak etkin olan tekniklerin kullanılmasına bağlı olan bir özelliktir.[2]

Neoklasik üretim teorisi, bir malın bütün üretim düzeyleri için sonsuz ikameye olanak sağlayan sonsuz sayıda üretim tekniğinin varlığını kabul eder. Böyle olunca eşürün eğrisi bütün üretim düzeyleri için geçerli olan bir eğri oluyor demektir.

O halde neoklasik üretim teorisinde teknoloji şu özelliklere sahip olmaktadır:

- Ayni üretim miktarı sonsuz sayıda girdi bileşimi ya da teknik kullanılarak elde edilebilir.
- Girdilerden biri ya da birkaçı sabit iken bir tanesi değiştiğinde üretim miktarı değişir.
- Girdi miktarlarının aynı ya da farklı oranlarda değiştirerek üretim miktarını değiştirmek olanağı vardır.
- Bu özelliklerden ilk ikisi girdiler arası ikamenin sonuçları iken üçüncü özellik üretim ölçeğinin değişmesinin bir sonucudur.[3]

Neoklasik üretim teorisinin kabul ettiği böyle bir üretim fonksiyonu kavramı belirli bir malı üretmek için her üretim düzeyinde aynı tür girdi kullanan sonsuz sayıda üretim tekniği bulunduğunu ve bir üretim tekniğinden diğer bir üretim tekniğine geçişin masrafsız ve zaman kaybetmeden gerçekleşebileceğini varsayar. Böyle bir üretim fonksiyonu kavramı; gerçek hayatta belirli bir fabrika, teçhizat ve

---

[1*] Girdi fiyatları değiştiğinde sermaye girdilerinin ölçülmesi bir sorun olarak belirir. Sermaye girdilerinin fiyatı olan kar oranı sermaye girdilerinin değeri üzerinden hesaplanan bir orandır. Böyle olunca kar oranı değiştikçe fizik miktarlarda belirtilen sermaye girdilerinin değerleri de değişecek ve bir ölçme sorunu ile karşılaşılacaktır. Bu konuda bkz: Luigi L. Pasinetti, "Changes in the Rate of Profits and Switches of the Techiques", **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 80, No: 4, 1966, s. 513; Luigi L. Pasinetti, **Lectures on the Theory of Production**, Londra, Macmillan, 1977, s. 29-32; Nicholas Georgescu-Roegen, **The Entropy Law and the Economic Process,** Harvard University Press, Cambridge, 1971, s. 244.

[2] Yılmaz Akyüz, **a.g.e.**, s. 410-414.

[3] Yılmaz Akyüz, **a.e.**, s. 414.

yönetimle belirli bir üretimi gerçekleştiren bir firmaya uygulanmak istenirse önemli bazı analitik sıkıntıların ortaya çıkacağı görülür. Bu firma için bir teknikten bir başka tekniğe geçişin her şeyden önce zaman alan ve önemli bir takım masraflara yol açan bir olay olduğu kabul edilmelidir. Bu bakımdan neoklasik üretim fonksiyonu, varlığı ancak düşünce planında kabul edilebilen mantıksal bir alet olmaktadır. [1]Bir üretim tekniğinden bir diğerine geçiş zaman almayan ve masrafsız bir olay olarak düşünüldüğünde veri bir teknoloji düzeyinin nasıl oluştuğu ve çeşitli tekniklerin hangi özel koşulların sonucu olduğu gibi sorulara yanıt bulmak olanaksız olur. [2]

Bu soruların yanıtsız kalması neoklasik üretim fonksiyonunun tarihsel olmayan mantıksal bir alet olduğuna kanıt olarak gösterilebilir. Stewart'ın savunduğu tarihsel yaklaşımda her üretim tekniği belirli bir zaman noktasında ve çeşitli koşulların bir sonucu olarak bulunup gerçekleştirilen ve uygulamaya sokulan bir üretim tekniği olarak görülür. Belirli bir malı üretmeye elverişli teknikler dizisi, belli bir sanayi kolunun tarihsel gelişmesinin bir sonucudur. Bu bakımdan bir malı üretmek için geliştirilen çeşitli teknikler, belli bir eşürün eğrisi üzerinde sıralanan noktalar olarak görülemezler. Her teknik bir diğer teknikten bağımsız olarak geliştirilmiş olan ve geliştirildiği dönemin teknik bilgisini yansıtan bir üretim noktasıdır. [3]

Üretim tekniklerinin geliştirilmesi olayı tarihsel bir yaklaşımla ele alındığı gibi üretim tekniğinin seçilmesi de tarihsel bir yaklaşımla ele alınabilir. Belirli bir zaman noktasında belirli bir malı üretmek için alternatif üretim teknikleri olduğunu varsayalım. Bir malı üretmek için var olan alternatif teknikler arasında sadece yatırım öncesi bir seçim yapılabilir. Teknik seçimi yapılıp yatırım gerçekleştirildikten sonra üretim fonksiyonu geçerli olmaktan çıkar.[4]

Yatırım yapıldıktan sonra firmanın girdi oranlarını değiştirmesini girdiler arası ikame olarak yorumlamak kolay değildir. Bu durumda girdi oranlarının

---

[1] Joseph A. Schumpeter, **History of Economic Analysis**, edited from manuscript by Elizabeth Boody Schumpeter, Oxford University Press, New York, 1954, s. 1031; Nathen Rosenberg, **Perspectives on Technology**, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, s. 63.
[2] Nathen Rosenberg, **a.e.,** s. 62-63.
[3] Frances Stewart, "Choice of Technique in the Developing Countries" **The Journal of Development Studies**, Vol. 9 No:1, 1972, s. 103-105.
[4] Wilfred E. G. Salter, **Productivity and Technical Change**, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 1966, s. 17.

değişmesi bir girdi sabit iken diğer girdilerin değişmesi sonucunda ortaya çıkar. Girdi oranlarının değişmesine girdiler arası ikame adı verilecekse bu ikamenin teknik bilgi katalogu tarafından sınırlandırılan bir ikame olmadığını, sadece yatırımlar sonucu var olan makine ve teçhizat tarafından sınırlandırıldığını belirtmek gerekir.

Mantıksal bir alet olarak kabul edilen üretim fonksiyonundan türetilen eşürün eğrisi, belirli bir üretim düzeyini gerçekleştirmek için sonsuz sayıda üretim tekniğinin varlığını kabul etmektedir. Girişimci veri teknoloji düzeyini belirleyen teknik bilgi katalogundan elde ettiği bilgiyi piyasa girdi fiyatlarını gösteren iktisadi bilgi ile birleştirip en az maliyetle üretimi sağlayan üretim tekniğini seçecektir. Mantıksal düzeyi bırakıp tarihsel düzeye dönersek üretim tekniği ile ilgili bir bilgiye sahip olmanın ya da bu bilgiyi üretip uygulamaya hazır duruma getirmenin maliyetsiz olmadığı, genel olarak, kabul edilen bir görüştür. Bir üretim tekniği ile ilgili bilgiyi kullanıp üretimi gerçekleştirmek için bile zamana ve yeni harcamalara gerek duyulabilir.[1] Böyle olunca belirli bir andaki girdi fiyatları ile bu girdi fiyatlarına çok yakın fiyatlarda seçilebilecek türden dar bir üretim teknikleri dizisinin bilinip uygulanabilir olduğu görüşü[2], Stewart'ın yukarıda sunulan görüşünden biraz daha esnek bir görüş olmaktadır. Buna karşılık Salter'in savunduğu üretim fonksiyonu kavramı, var olan bilgi düzeyinde geliştirilebilecek bütün üretim tekniklerini kapsadığı için neoklasik üretim fonksiyonu kavramına daha yakın bir görüşü temsil etmektedir.[3]

Salter'in neoklasik üretim fonksiyonu kavramına yakın olan üretim fonksiyonu tanımı kabul edilirse girdiler arası ikame ile teknolojik gelişme arasındaki fark kolayca ayırt edilebilir olmaktan çıkar. Salter'in üretim fonksiyonu kavramı; girdi fiyatlarındaki değişme sonucunda firmanın var olan bilgi düzeyinde bir artış olmadan geliştirip uygulamaya soktuğu yeni bir üretim tekniğine geçişi, teknolojik gelişme olarak kabul etmeyip girdi ikamesi olarak kabul etmektedir. Bu durum teknolojik gelişmeyi sadece bilimsel bilgi düzeyinde ortaya çıkan gelişmelerle sınırlandıran dar kapsamlı bir teknolojik gelişme kavramı ile uyuşur. Yeni bir üretim

---

[1] Nathan Rosenberg, **a.g.e.**, s. 63; Nicholas Kaldor, **a.g.e**, s. 9-10; Kenneth Arrow, "Classificatory Notes on the Production and Transmission of Technological Knowledge", **American Economic Review**, Vol. 59, No:2, 1969, s. 34.

[2] Nathan Rosenberg, **a.e.**, s. 64.

[3] Wilfred E. G. Salter, **a.g.e.**, s. 15.

tekniğine geçiş sırasında yapılan araştırmalar ile masraf gerektiren diğer öğrenme deneyleri sonucunda elde edilen bilginin uygulamalı bilgi ya da mühendislik bilgisi olup bilimsel bilgi düzeyini değiştirmemesi; elde edilen mühendislik bilgisinin teknik bilgi kataloguna eklenen yeni bir bilgi olmasını engellemez. Teknolojik gelişmeyi alternatif üretim yöntemlerini gösteren teknik bilgi kataloguna eklenen ve var olan üretim yöntemleri ile hiç olmazsa bir kâr-ücret bileşiminde rekabet edebilen yeni üretim yöntemlerinin bulunması olarak tanımlarsak[1] Salter'in girdi ikamesi diye adlandırdığı gelişmenin teknolojik gelişme olduğu ortaya çıkar.[2]

Bu noktada teknolojik gelişmenin nasıl algılanacağı sorunu önem kazanmaktadır. Teknolojik gelişmeyi girdi ikamesi olayından kesin olarak ayırıp üretken kaynakların şimdiye kadar denenmemiş kullanımlara yöneltilerek "yenilik" yaratılması olarak algılayan Schumpeter; yeniliklerin bölünemeyecek kadar küçük gelişmelere ayrıştırılamayacağını belirterek teknolojik gelişmenin sürekli olmayan kesikli bir süreç olduğunu kabul eder.[3] Bu görüşün teknolojik gelişmeyi bilimsel bilgide görülen bir gelişmenin bir malı üretmek için daha etkin bir dizi yeni üretim tekniğinin bulunması biçiminde algıladığı ileri sürülebilir.[4]

Schumpeter'in bu görüşüne karşılık teknolojik gelişmeyi küçük ve birikerek artan sürekli gelişmelerin bir sonucu olarak algılayan bir başka görüş daha vardır: Bu görüş kesikli, bağımsız ve bir defada yapılıp biten türden gelişmeler yerine sürekli ve birbirini etkileyen gelişmelerin önemini vurgular.[5*]

---

[1] Asaf Savaş Akat, **İktisadi Büyüme Teorisinde Modern Gelişmeler**, Doçentlik Tezi, Çoğaltma, İstanbul, 1973, s. 227.

[2] N. Rosenberg, **a.g.e.**, s. 65-66.

[3] Joseph A. Schumpeter, "The Instability of Capitalism", **Economic Journal**; No: 48, September 1928; Nathan Rosenberg, **The Economics of Technological Change,** Penguin, Middlesex, 1971, s. 31-32; Joseph A. Schumpeter, **The Theory of Economic Development**, Oxford University Press, Londra, 1961, s. 57-64.

[4] Nathan Rosenberg, **a.e.**, s. 66-68.

[5*] Bu görüşün en önemli temsilcisi olarak Abbott P. Usher kabul edilmektedir. Bu konuda bkz: Abbot P. Usher, **A History of Mechanical Inventions**, Harvard University Press, Cambridge, 1954; N. Rosenberg, **a.g.e.**, s. 43-72; Vernon Wesley Ruttan, "Usher and Schumpeter on Invention", **Innovation and Technological Change**, *Quarterly Journal of Economics,* 73(1959):s. 73-85. Ayrıca bkz: Nathan Rosenberg, **a.g.e.**, s. 108-125.
Marshall'ın "**Principles**'teki" mottosu "Natura'non facit saltum" iktisadi evrimin yavaş yavaş ve sürekli bir gelişme olduğunu belirtir. Bu bakımda Marshall'ın da "Ushergil" bir görüşü savunduğu söylenebilir. Salter'in ekonomik gelişmeyi bir defa yapılıp biten bir gelişme olarak görmediği, girdi fiyatları ve teknik bilgi artışına bağlayan görüşe yakın olduğu söylenebilir. Bkz: Salter, **a.g.e.**, s. 5-6. Ayrıca Arrow'un yaparak öğrenme makalesi de Usher'in görüşüne benzer bir görüşü yansıtır. Bkz:

Teknolojik gelişme ile ilgili bu görüşlerin tartışmasını daha sonraya bırakıp iki farklı görüşün teknik seçimi açısından ne anlama geldiğini tekrar belirtmek yararlı olacaktır. Teknolojik gelişmeyi girdi ikamesinden kesin olarak ayıran teknolojik gelişme görüşü neoklasik üretim fonksiyonu kavramına daha uygun bir görüş olarak görünmektedir. Buna karşılık teknolojik gelişmeyi yavaş yavaş ve sürekli bir değişme bir evrim sürecinin sonucu olarak algılayan teknolojik gelişme görüşü neoklasik üretim fonksiyonu kavramı ile pek uyuşmayan bir görüştür. Bu görüş teknolojik gelişmeyi bir yandan girdi fiyatlarında görülen değişmelere öte yandan yeni bilgi üretimine bağlayan evrimci bir görüştür. Bu evrimci görüş girdi fiyatlarındaki değişmelerin, teknoloji düzeyini etkilediğini belirtir ve girdiler arası ikame olayının teknolojik gelişmeden ayrılamayacağına işaret eder. Böyle olunca neoklasik teknik seçimi yaklaşımının teknoloji düzeyini sabit varsayması kolayca kabul edilebilir bir varsayım olmaktan çıkar. Öte yandan girdi fiyatlarındaki değişmelerin sermaye malları girdilerinin değerini değiştirerek bir ölçme sorunu yaratacağı yukarıda belirtilmişti. Ölçme sorunu neoklasik teknik seçimi yaklaşımını bir başka yönden sıkıntılar içine sokan bir sorunudur. Bu soruna Sraffa'nın teknik seçimi ile ilgili görüşlerini değerlendirdikten sonra tekrar döneceğiz.

Her sanayi kolunun tek bir ürün ürettiğini varsayan Sraffa; herhangi bir ürünü üretmek için birden fazla üretim tekniği varsa, teknik seçiminin nasıl yapılacağı konusunda özetle şu analizi yapmaktadır. Sraffa öncelikle temel olmayan bir malı ele alır. Temel olmayan bir malı üretmek için iki teknik olduğunu varsayar. Veri herhangi bir kâr oranında temel olmayan malı daha ucuza üreten tekniğin daha kârlı olduğu açıktır. Kârlılık teknik seçimi için bir ölçüt olarak kabul edilirse daha kârlı olan tekniğin seçileceği bellidir. Temel olmayan mallar için böyle bir seçim olanağının var olması bu malların standart sisteme girmemeleri ve dolayısı ile en çok kâr oranını etkilememesinden doğmaktadır.[1]

Temel mallardan birini üretmek için iki üretim tekniği varsa durum ne olacaktır? İki alternatif üretim tekniği en çok kâr oranı farklı olan iki iktisadi sistemin

---

Kenneth J. Arrow, "The Economic Implications of Learning By Doing", **The Review of Economic Studies**, Vol 29, Issue 3, 1962, s. 155-156.

[1] Piero Sraffa, **Production of Commodities by Means of Commodities**:Prelude to a Critique of Economic Theory, Cambridge University Press, Cambridge,1960, s. 81-87; Yılmaz Akyüz, **a.g.e.**, s. 342-345. Bu konuda ayrıca bkz: Luigi L. Pasinetti, **a.g.e.**, s. 151-167.

ya da üretim sisteminin var olması demektir. Bu bakımdan ilk bakışta iki üretim yönteminin karşılaştırmasını yapmak güç gibi görünmektedir. Çünkü veri bir kâr oranı ücretler ve fiyatlar her sistemin kendi standart geliri cinsinden ölçüleceği için ücretler ve fiyatların her iki sistemde seçilen standart mala bağlı olarak farklı olmasına yol açacaktır. Ancak bazı koşullar altında iki üretim tekniğini içeren iki sistemi karşılaştırmak olanağı vardır. Bu olanağı şöylece özetlemek olanaklıdır: **k** adet malı üretmek için **k** adet üretim yöntemini temsil eden **k** temel denklem olacaktır. Buna karşılık **k-1** mal fiyatı, ücret ve kâr oranı olmak üzere **k+1** bilinmeyen vardır. Bu durumda bir temel malı üretmek için ikinci bir üretim tekniğini temsil etmek üzere temel bir denklem daha kullanılabilir. Böylece **k+1** fiyatı çözmek için **k+1** denklem olacaktır. Ancak bu durumda kâr oranı değişebilir olmaktan çıkıp denklem sistemi ile belirlenen bir oran durumuna gelmektedir. Bu kâr oranında iki yöntem ayni mal-ücret oranı ve ayni göreli fiyatlar sistemini verecektir. Bu sistemin çözümü ile elde edilen bu ücret ve kâr oranı tekniklerin geçiş (switching of techniques) ücret ve kâr oranıdır. Sistemin çözümü birden fazla ücret ve kâr oranı veriyorsa teknikler arasında geçiş ve yeniden geçiş söz konusu olacaktır.

Sraffa, bu iki üretim sisteminin birbirlerinin alternatifi olduğuna işaret ederek bu sistemlerin ayni sistem içinde farklı kâr oranlarında karşılaştırılabileceğini belirtir. Sraffa'nın bu karşılaştırmayı yapabilmek için önerdiği yöntem şudur: iki farklı üretim tekniğinin ürettiği iki ayrı mal; üretim sisteminde temel olmayan malların üretiminde kullanıldığı zaman farkı, temel malların üretiminde kullanıldığı zaman ayni mal olarak kabul edilebilir. Böylece temel malların üretimi için kullanıldığında iki teknik arasındaki seçim ucuzluğa dayalı olarak yapılacaktır. Birinci üretim tekniğinin ürettiği malı **k1** ikinci üretim tekniğinin ürettiği malı **k2** ile gösterelim. Birinci tekniğin kullanıldığı sistemin en çok kâr oranının **R1**, ikinci sisteminkinin **R2** olduğunu kabul edelim. Bu oranlar birbirinden farklı olacaktır. Herhangi veri bir kâr oranı iki sistem için farklı fiyatlar verecek, dolayısı ile **k1** ve **k2** mallarının üretim maliyetleri oranı hangi sistemde bulunulduğuna göre değişecektir. Hangi sistemde bulunulduğu ise kâr oranına bağlı olarak değişecek ve kâr oranı yükseldikçe üretim sistemleri arasında geçiş olacaktır. **R2**'nin **R1**'den büyük olduğu varsayılsın. **R1** ile **R2** arasında kalan kâr oranlarında birinci üretim tekniği pozitif bir ücret sağlayamadığı için ikinci üretim tekniği daha etkin olacaktır. İki sistem arasında tek

bir geçiş söz konusu ise bu geçiş kâr oranının birinci sistemin en çok kâr oranı **R1**'den daha küçük olduğu bir noktada olacaktır. Bu geçiş noktasında birinci sistemden ikinci sisteme geçilecektir. Geçiş noktasının üzerinde olan kâr oranlarında ikinci sistemde bulunacaktır.

Birden fazla ürünün, birden fazla alternatif üretim yöntemleri ile üretilebildiğini varsaydığımızda farklı üretim teknikleri farklı kâr oranlarında etkin duruma gelebilecektir. Ancak kâr oranı ile fiyatlar arasındaki karmaşık ilişki, geçiş ve yeniden-geçişlerle ilgili genelleme yapılmasına olanak vermektedir. Bu arada her sanayi kolunun birden fazla mal ürettiği ve her malın birden fazla üretim tekniği ile üretilebildiği durumlar kabul edilirse hangi üretim tekniğinin hangi malı ürettiği bile kolayca bilinebilir olmaktan çıkacaktır.

Sraffa'nın analizi belirli sınırlamalar altında kâr oranı veri iken hangi tekniğin seçileceğini belirlemektedir. Ancak Sraffa'nın fiyat analizinde fiyatlar kâr oranına bağlı olarak belirlendiği için farklı üretim tekniklerinde kullanılan üretim araçlarının değerini veya sermaye yoğunluğunu, kâr oranından bağımsız olarak bilmek söz konusu olmamaktadır. Bu bakımdan girdi fiyatları ile girdi oranlarının değişme yönü arasında bir ilişki kurulması genel olarak olanaksız olmaktadır.

Kâr oranı değiştikçe teknikler arası geçiş olacağını gösteren Sraffa'nın analizinin neoklasik üretim teorisi açısından bazı önemli sonuçları olmuştur. Bu sonuçlardan en önemlisi neoklasik üretim teorisinin göreli girdi fiyatları ile girdi oranları arasında ters yönlü bir ilişki olduğuna dair önermesi ile ilgilidir. Neoklasik üretim teorisi girdi fiyatlarındaki bir değişmenin eşürün eğrisi üzerinde bir harekete ve dolayısı ile üretim tekniğinin değişmesine yol açacağını belirtir.[1] Eşürün eğrisi üzerindeki hareket her zaman göreli olarak pahalılaşan girdinin daha az, göreli olarak ucuzlayan girdinin daha çok kullanılmasını sağlayacak biçimde olacaktır. Başka bir biçimde ifade edilirse daha ucuz olan girdi daha pahalı olan girdi yerine ikame edilecektir. O halde neoklasik üretim teorisinin kullanıldığı girdi ikamesi kavramı göreli girdi fiyatları ile girdi oranlarının ters yönde değişeceğini gösteren bir ilişkiye dayanmaktadır. Bu ilişki ne ölçüde geçerli bir ilişkidir?

---

[1] Luigi L. Pasinetti, **a.g.e.**, s. 167-177 ve s. 184-189; Luigi L. Pasinetti, "On Non-substitutions in Production Models", **Cambridge Journal of Economics**, Vol. 1, No: 4, 1977, s. 389-394. Ayrıca bkz: Luigi L. Pasinetti, "Changes in the Rate of Profit and Switches of Techniques", **Quarterly Journal of Economics**, November 1966, s. 503-517.

Sraffa'nın analizi kâr oranı veri iken hangi tekniğin seçileceğini belirlemektedir. Ancak bu belirlemenin bağlı üretimin (joint production) bulunmadığı ve üretim katsayılarının sabit olduğu varsayımlarına dayandığı ileri sürülebilir. Bağlı üretim ve/veya sabit olmayan üretim katsayıları söz konusu iken teknik seçimi sorunu daha karmaşık bir duruma gelmektedir. Ancak bu karmaşık durum neoklasik girdi ikamesi kavramına dönmeyi gerektirir mi? Bağlı üretim ve/veya sabit olmayan üretim katsayılarının söz konusu olması durumunda kâr oranı veya talepte görülen bir değişme, teknik değişimi gerektirebilir. Ancak bir tekniğin bir başka tekniğin yerini alması; girdi vektörünün bile değişmesi anlamına gelir. Bununla beraber üretim tekniği değiştiğinde herhangi bir girdinin değişme yönü hakkında a priori bir şey söylenemez. Söz konusu girdi belirli bir artış gösterebilir veya azalabilir. Dahası bu girdi tamamen kullanılmaz duruma gelebilir veya seçilen üretim tekniğinde kullanılan yeni bir girdi olarak ortaya çıkabilir. O halde girdi oranlarının değişme yönü, tekniğin değişmesi ile daha da önemlisi girdi fiyatlarının değişme yönü ile ilişkilendirilemez. Bu sonuç Sraffa'nın analizinin ortaya koyduğu önemli bir sonuçtur. Çünkü neoklasik üretim teorisinin önerdiğinin aksine Sraffa'nın üretim teorisi analizi göreli girdi fiyatlarındaki değişmelerin girdi oranlarındaki değişmeler ile ilişkilendirilemeyeceğini önermektedir.

Üretimi veri, kıt kaynakların etkin kullanımı olarak algılayan neoklasik üretim teorisini bırakıp malların mallar ve emek gücü tarafından üretildiğini kabul eden Sraffa'nın üretim teorisine geçildiğinde girdi fiyatlarındaki değişimler ile girdi oranlarındaki değişimlerin birbiri ile ilgili olmadığı görülür. Sraffa'nın analizinde teknik seçimi, girdi oranları seçimi olarak görülmez. Bu analizde sunulan üretim süreci bütün malların sistem içinde üretildiği bir süreçtir. Böyle olunca hiçbir malın "veri" ya da "kıt" olması söz konusu edilemez. Talep birleşiminde ortaya çıkacak bir değişme bazı girdilerden daha çok bazı girdilerden daha az üretilmesinin talep edildiği anlamına gelir. Bu bakımdan Sraffagil bir üretim analizi bağlamında talep bileşimindeki bir değişmeye uyum, daha çok talep edilen girdilerden daha çok, daha az talep edilen girdilerden daha az üretilerek sağlanır. Üretimi veri, kıt girdilerin en etkin kullanımını sağlayan bir süreç olarak algılarsak, talep bileşimindeki bir değişemeye uyumun, kullanılan tekniği değiştirip bazı girdilerin diğer bazı girdiler yerine ikame edilmesi yolu ile sağlanacağını beklemek daha anlamlı duruma gelir.

Girdilerin birbirleri yerine ikame edilmesi durumu Marshallgil bir kısa dönem analizinde kabul edilmesi kolay olarak görülen bir durumdur. Kısa dönemde makine ve teçhizatın sabit olması, ortaya çıkacak bir talep değişmesine bazı girdilerin daha yoğun olarak kullanılması yolu ile uyum sağlanmasına yol açabilir. Ancak uzun dönem analizine geçildiğinde girdi ikamesi ikinci plana düşerek girdi üretimi ve hatta teknolojik gelişme gibi süreçlerin birinci plana çıkacağı söylenebilir. Bunun içindir ki Marshall'ın uzun dönem analizi ölçek ekonomilerine yol açan gelişmeleri analiz dışında tutamamış ve incelemek zorunda kalmıştır.

Marshall'ın kısa ve uzun dönem kavramlarının tarihsel zaman içinde gerçekleşen üretim sürecini incelemeyi kolaylaştırmak için yaratılmış kavramlar olduğu kabul edilmelidir. Ancak uzun dönemi de mantıksal zamanı kullanarak çözümlemek isteyen Marshall mantıksal zaman ile tarihsel zaman kavramları arasında bocalamış ve analizinin bazı sıkıntılı durumlarla karşılaşmasını önleyememiştir.[1*] Walras ile Sraffa'nın fiyat analizleri mantıksal zamanı kullanıp tarihsel zamanı dışlayan analizlerdir. Mantıksal zaman kavramı içinde kalındığı sürece Walras ile Sraffa analizlerinin verileri hemen hemen aynıdır. Ancak bu iki analizin üretim algılayış biçimleri birbirinden farklıdır. Üretimi algılayıştaki bu farklılık mantıksal zamandan çıkılıp tarihsel zamana geçildiğinde Walras'ın analizi ile Sraffa'nın analizi arasındaki farklılığı daha da belirgin bir duruma getirir. Tarihsel zamana geçildiğinde girdi fiyatlarındaki değişmelerin girdiler arası ikameden çok teknoloji düzeyini etkileyen sonuçlara yol açması girdiler arası ikame olayının teknolojik gelişmeden ayrı düşünülemeyeceğini gösterir. Bu bakımdan teknik seçimini girdiler arası bir ikame olayı olarak görmeyen Sraffagil bir analiz tarihsel zaman içinde değişen kâr oranı ile teknoloji düzeyinin teknik seçimi ile olan etkileşimini daha kolayca çözümlemeye olanak sağlar. Girdi fiyatlarındaki

---

[1*] Mantıksal zamanı, belirli bir zaman kesitinin herhangi bir zaman kesitinden farklı olmadığı, zaman içerisinde ileriye ve geriye gidişin kolayca gerçekleştiği, böylece zamanın tersine çevrilebilir (reversible) olduğu bir zaman olarak tanımlayabiliriz. Tarihsel zamanda belirli bir zaman kesiti değiştirilemez geçmiş ile bilinemeyen gelecek arasında bir zaman kesitidir. Böyle bir zaman tersine çevrilemez (irreversible) bir zamandır. Tarihsel zaman içerisinde sadece ileriye doğru hareket edilebilir ve geçmiş geleceği etkiler. Mantıksal zamanı kullanan bir denge modelinde nedensellik söz konusu değildir. Buna karşılık tarihsel zamanı kullanan bir tarihsel model nedensel ilişkileri belirtmek zorundadır. Bu konuda bkz: Bu konuda bkz: Joan Robinson, **Essays in The Theory of Economic Growth**, London, Macmillan, 1964, s. 23-26 ve Joan Robinson, **Time in Economics**, London, McMillan, 1969, s. 220-226.

değişmelerin girdiler arası ikameden çok teknolojik gelişmeye yol açan değişmeler olması ölçek düzeyi ile girdi oranları arasındaki etkileşimi görebilmek açısından da önemlidir. Yeni bir üretim tekniğinin bulunup uygulamaya sokulması genel olarak yeni bir üretim ölçeğinin seçilmesini de gerektirir. Bu bakımdan girdi oranları ile üretim ölçeğini birbirinden bağımsız olarak ele almak çok kolay değildir.[1] Böyle olunca girdi oranlarını belirleyen teknik seçiminin teknolojik gelişme ve üretim ölçeği ile birlikte ele alınması gerekir. Teknolojik gelişme ile ölçek arasındaki etkileşim, bundan sonra gelen bölümün inceleme konusu olmuştur.

[1] Edward H. Chamberlin, **The Theory of Monopolistic Competition 8th ed.,** Cambridge, Harvard University Press, 1962, s. 230.

BÖLÜM 3

TEKNOLOJİK GELİŞME, ÖLÇEK EKONOMİLERİ VE BÜYÜME DİNAMİKLERİ

Neoklasik büyüme modelleri ele alınırken teknolojik gelişme ile birlikte büyüme modelleri de ele almak gerekmektedir. Bu bölümde teknolojik gelişme ve ölçek ekonomileri arasındaki ilişkiyi ve ölçek ekonomilerinin büyüme teorileri açısından önemi ele alınacaktır. Bu bölüm tezimizin temel argümanlarını ortaya koymakta ve ölçek ekonomilerinin ulus-devletete dayanan kalkınma modeline dayandığını ortaya koymakta ve bu modelin Walras Dengesi'ni niçin gerçekleştiremeyeceğini anlatmaktadır. Bu bölümde, Walras'ın Genel Dangesi ile ölçek ekonomileri arasında negatif bir ilişki olduğu 'ölçek ekonomileri denge oluşturmaz' başlığı ile ele alınmaktadır. Buradan yola çıkarak Walras dengesi ve esnek üretim, KOBİ ekonomisi kavramları birleştirilmektedir. Bu durum aynı zamanda, kümelenme teorilerinin de ilk çıkış noktasıdır. Uzun dönemde neoklasik denge ya da Walras dengesi, kesinlikle tekelci kapitalizm döneminde gerçekleşemez. Bu anlamda neoklasik teori geçersizdir. Sweezy, kapitalizm tarihinde serbest rekabetçi dönemin ancak 30-40 yıllık çok kısa bir dönemi kapsadığını söyler. [1]

3.1. Teknolojik Gelişme

Teknolojik gelişme, ekonominin teknik bilgi kataloguna eklenen ve varolan üretim yöntemleriyle hiç olmazsa bir kâr-ücret bileşiminde rekabet edebilen yeni üretim yöntemlerinin bulunması olarak tanımlanabilir.

Teknolojik gelişmeye yol açan yeni üretim yöntemlerinin bulunması bilimsel bilgi düzeyinin artması sonucunda ortaya çıkacağı gibi mühendislik ve yönetim bilgisine yeni eklemeler yapılması sonucunda da ortaya çıkabilir. Teknolojik gelişmeye yol açan yeni üretim yöntemlerinin bulunması hangi tür bilgi düzeyinde görülen bir gelişmeye bağlı olarak gerçekleşirse gerçekleşsin zaman içinde ortaya çıkan gelişmelerdir. Bu bakımdan teknolojik gelişme zaman alan bir süreçtir.

Zaman içinde gerçekleşen teknolojik gelişmenin üretimin teknik katsayılarını değiştireceği açıktır. Üretimin teknik katsayılarındaki değişmeler varolan teknik katsayıların nicel değişmeleri biçiminde ise teknolojik gelişmeden söz etmek kolay

[1] Paul Sweezy; **Tekelci Kapitalizm**, Ağaoğlu Yayınevi, Ankara, 1979, s. 48.

değildir. Bu bakımdan teknolojik gelişme kullanılan girdilerin niteliklerini değiştiren bir gelişme olarak görülmektedir.[1*] Örneğin; Walras teknik bilgi düzeyi aynı iken bazı üretim katsayılarının azalıp diğer üretim katsayılarının artmasını teknolojik gelişme olarak görmez. Walras'a göre teknolojik gelişme, kullanılan bazı girdilerin terk edilip yeni bazı girdilerin kullanılmaya başlanması, yani girdi niteliklerinin değişmesi olayıdır.[2]

Teknolojik gelişmenin üretim katsayılarında nitel değişmeler yaratan bir gelişme olarak tanımlanması, teknolojik gelişmenin girdiler arası bir ikame olayı ile karıştırılmasını önler. Ancak böyle bir teknolojik gelişme tanımı, girdi kullanımı ile elde edilen ürün arasındaki ilişki olarak ifade edilen artan getiriyi ölçülmesi çok kolay olmayan bir ilişki durumuna getirir.[3]

Teknolojik gelişme konusu başlıca iki farklı yaklaşım içinde çözümlenmeye çalışılmıştır. Schumpeter'in teknolojik gelişme yaklaşımı buluş (invention) ile yenilik (innovation) arasında kesin bir ayrım yapılmasını savunan bir yaklaşımdır.[4] Buluşu yenilikten kesinlikle ayıran Schumpeter buluşları ve yenilikleri yaratan toplumsal süreçlerin birbirinden farklı olduğunu belirtmiş ve buluşu dışsal bir etmen olarak kabul etmiştir.[5]

Schumpeter yenilikler, iktisadi kalkınma ve teknolojik gelişmeyi hemen hemen aynı biçimde tanımlamaktadır. Dışsal olarak verilmiş olan buluşlardan faydalanan yeni girişimciler kurdukları yeni firmalarla yeni makine ve teçhizat yatırımları yapıp yeni bir mal ya da nitel olarak farklı bir mal üreterek yenilikleri gerçekleştirmektedirler.[6]

Usher'ın buluşların gerçekleştirilmesi ile ilgili analizi buluş ve yeniliğin birbirinden kolayca ayırt edilebilen şeyler olmadığını göstermektedir. Usher'ın ikincil buluşlar adını verdiği gelişmeler bir büyük buluşun üretime uygulanması

---

[1] İşbölümü sonucunu emek girdileri vektöründe bazı katsayıların azalması olarak yorumlayan Schefold girdi katsayılarındaki nicel azalmayı da kapsayan bir teknolojik gelişme kavramına yakındır. Bkz: Bertram Schefold, Different Forms of Technical Progress, **Economic Journal**, Vol. 86, No: 4, 1976, s. 806. Ayrıca bkz: Nathan Rosenberg, **a.g.e.**, s. 86.

[2] Leon Walras, **Elements of Pure Economics**, Allen and Unwin, 1954, s. 333- 386.

[3] Alfred Marshall, **Principles of Economics**, London,1920 s. 266.

[4] Nathan Rosenberg, **a.g.e.**, s. 383-386.

[5] Vernon W. Ruttan, **a.g.e.**, s. 74-75; Nathan Rosenberg, **a.g.e.**, s. 67.

[6] Joseph A. Schumpeter, **The Instability of Capitalism**, s. 31; Joseph A. Schumpeter, **The Theory of Economic Growth**, s. 66.

aşamasında gerekli görülen değişiklikler sonucu gerçekleştirilen buluşlardır.[1] Bu bakımdan Schumpeter'in buluş ve yenilik ayrımını katı bulan Usher buluş ile yenilik arasında çok kolay bir ayrım yapılamayacağını savunur. Hicks'in bu konudaki görüşü Usher'ınkine yakın bir görüştür. Hicks kullanılan teknikte yapılan küçük veya büyük her değişmenin buluş olarak adlandırılabileceğini belirtir. Hicks kullanılan teknikteki her değişmenin yeni bilgi ve yeni uzmanlıklar gerektirdiğini bu bakımdan teknikteki her değişmenin buluş olarak kabul edilebilir olduğunu savunur.[2] Usher'ın ve Hicks'in buluşlarla ilgili bu yorumları buluşların zaman içinde gerçekleşen olaylar olduğunu anlamamıza yardımcı olan yorumlardır. Demek oluyor ki kullanılan teknikte meydana gelen bir değişme zaman alan ve yeni bir üretim tekniğine geçişi ifade eden bir süreç olmaktadır. Zaman içinde teknoloji düzeyinin sabit kalması söz konusu olamayacağına göre yeni tekniğin üstünlüğü teknolojik gelişmenin bir sonucu olarak kabul edilmelidir.

Teknolojik gelişmenin tanımı dikkatle gözden geçirilirse bu tanımda iki önemli öge ayırt edilebilir:

- Yeni bir üretim yönteminin teknik bilgi kataloguna eklenmesi,
- Bu yöntemin hiç olmazsa bir kâr-ücret bileşiminde var olan tekniklerle rekabet edebilmesi.

Yeni bir üretim tekniği bütün kâr-ücret bileşimlerinde en kârlı teknik olabilir. Bu durum çoğu zaman teknoloji düzeyinde köktenci denebilecek önemli değişmeler söz konusu olduğunda ortaya çıkması beklenen bir durumdur. Böyle bir durum gözlendiğinde "güçlü teknolojik gelişme"den ya da birincil buluşlar"dan söz edilebilir. Buna karşılık yeni üretim tekniği sadece bir veya birkaç kâr-ücret bileşiminde en kârlı teknik olabilir. Böyle bir duruma yol açan yeni bir üretim tekniğinin bulunması "zayıf teknolojik gelişme", "ikincil buluşlar" veya "uyarılmış teknolojik gelişme" sonucu ortaya çıkabilir.[3]

Teknolojik gelişme ile ilgili olarak yapılan bu ayırımın teknolojik gelişmenin anlaşılmasını kolaylaştıran bir ayırım olduğu kabul edilmelidir. Uygulama alanında güçlü ve zayıf teknolojik gelişmeyi ayırt etmek çok kolay olmamakla beraber

---

[1] Abbot P. Usher, **Technical Change and Capital Formation**, England,1955, s. 50-62.
[2] John R. Hicks, **Capital and Time**, Oxford University Press, Londra, 1973, s.120-121.
[3] Asaf Savaş Akat, **a.g.e.**, 227-229; Abbot P. Usher ,**a.g.e**, s. 50-71; J. R. Hicks, **a.g.e.** s. 120-124; Ruttan, **a.g.e.**, s. 74-85 Salter, **a.g.e.**, s. 27-29, N. Rosenberg, **a.g.e.**, s. 66-84.

kavramsal düzeyde bu ayırımın bazı kolaylıklar sağladığı söylenebilir. Güçlü teknolojik gelişmenin teknoloji düzeyinde kökten değişiklikler yaratan ve bütün kâr-ücret oranlarında kârlı olan yeni teknikler bulunmasına yol açan bir teknolojik gelişme olması bu tür teknolojik gelişmenin girdi nitelikleri ile beraber çoğu zaman üretilen ürünün niteliğinde de değişiklikler yapmasına yol açar. Zayıf teknolojik gelişmelerin ürün niteliğini değiştirmesi daha az beklenen bir olaydır. Zayıf teknolojik gelişmelerin teknoloji düzeyinde kökten değişikliklere yol açmakla beraber teknik bilgi kataloguna yeni bilgiler ve yeni üretim teknikleri ekleyen gelişmeler olması; bu tür teknolojik gelişmelerin belirli bir birikim sonucunda köklü teknolojik gelişmelere benzer sonuçlara yol açmasına neden olabilir.

Zayıf teknolojik gelişmeler üretim sürecinde kökten olmayan bazı teknik, örgütsel, yönetimsel iyileştirmeler ve gelişmeler sonucu ortaya çıkar. Bu tür gelişmeleri üç temel başlık altında toplamak olanaklıdır.[1] Bunlar:

- İkincil yenilikler ya da alt-buluşlar adı verilen ve yeni bir tekniğin üretim sürecinde yani uygulama sırasında gerçekleştirilen yeniliklerdir. Bu tür yenilikler çoğu zaman girdi fiyatlarına bir uyarlama olmaktan çok uygulama sırasında karşılaşılan teknik zorlukları aşmak için gerçekleştirilirler.
- İşbölümü adı verilen gelişmeler. Bu gelişmeler her tekniği bileşen kısımlarına ayırıp emek gücünün uzmanlaşmasına yol açarak sağlanan gelişmelerdir. İşbölümünün artması çoğu zaman emek gücünün niteliğini de değiştiren gelişmeler olmaktadır.
- Emek yoğunluğunu (intensity of labour) artıran gelişmeler. Bu tür gelişmeleri iş bölümündeki gelişmelerden ayırmak zor olabilir. Ancak emek yoğunluğunun artmasına yol açan gelişmeler bazen ikincil yeniliklere bağlı olarak ortaya çıkabilir. Bu gibi durumlarda emek yoğunluğunun artması işbölümüne bağlı olmadan gerçekleşebilir.

Teknolojik gelişmelerin güçlü ve zayıf teknolojik gelişmeler olarak ayırmak bu gelişmelerin üretim ölçeği ile olan etkileşimi açısından da önemli bir ayrımıdır.[2] Zayıf teknolojik gelişmelere yol açan ikincil yenilikler işbölümünün artması ve emek

---

[1] David P. Levine, **Accumulation and Technological Change in Marxian Economics**, Yale Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çoğaltma, 1973, s. 124-131.
[2] Bu konuda bkz: **a.e.**, s. 132-138.

yoğunluğunun artması süreçleri genel olarak üretim ölçeği büyük olan firmalarda daha kolay bir uygulama ortamı bulurlar. Kapitalist rekabetçi süreç, büyük firmaların zayıf teknolojik gelişmeler adı verilen gelişmeleri çok daha çabuk ve çok daha kolay olarak uygulamasına olanak sağlar. Büyük firmalarda işbölümünün düzeyi daha hızlı bir biçimde artar. Artan işbölümü üretim sürecini daha ayrıntılı bir biçimde incelenebilir duruma getirir. Artan işbölümü gerçekleştirilen ikincil yeniliklerle birleştirip yaratacağı birikimlerle üretim sürecinde daha köklü değişmelere olanak sağlar. O halde üretim ölçeğinin büyüklüğü ile teknolojik gelişme hızı arasında olumlu bir etkileşimin olduğu söylenebilir.

Teknoloji düzeyinde gözlenen köklü değişmelerin çoğu zaman daha büyük bir ortalama sermaye yatırımı gerektirdiği gözlenen bir gerçektir. Öte yandan bütün kâr-ücret bileşimlerinde kârlı olan yeni bir üretim tekniğini uygulayan küçük bir firmanın elde edeceği yüksek kârlar firmanın üretim ölçeğinin hızla büyümesine yol açan önemli yatırım fonlarının oluşmasını sağlar. Demek oluyor ki güçlü teknolojik gelişmeler firma ölçeğinin hızla büyümesine yol açan gelişmelerdir.

Teknolojik gelişme sonucunda bulunan yeni üretim yöntemleri ile üretilen malların daha ucuza üretilip daha çok kâr olanağı yaratacağı açıktır. Öte yandan teknolojik gelişme ile büyük ölçekli üretimin genellikle olumlu bir etkileşim içinde olduğu kabul edilirse birim ürün maliyetini azaltan ölçek ekonomilerinin teknolojik gelişmeye bağlı olarak gerçekleştiği ileri sürülebilir.

Bir malın fiyatında teknolojik gelişmeye bağlı olmayan bir azalma görülmesi olanaklı mıdır? Kâr oranında görülen bir değişme sonucu firmanın girdi olarak kullandığı bazı malların fiyatlarında ortaya çıkan değişmeler, firmanın kullandığı üretim tekniğini var olan başka bir üretim tekniği ile değiştirip ürettiği malı daha ucuza üretmesine yol açabilir. Ancak düşünce planında değişmesine olanak sağlanan kâr oranı yine düşünce planında var olduğu kabul edilen bir tekniğin seçimi ile üretilen malın fiyatının azalması söz konusudur. Gerçekte ise kâr oranının değişmesi zaman içinde sermaye birikimi ile teknolojik gelişme sürecine bağlı olarak ortaya çıkar. Bu bakımdan bir malın daha ucuza üretilmesi olayını sermaye birikimi ile teknolojik gelişme süreçlerinden dolayısıyla ölçek büyümelerinden ayrı düşünmek zor bir durumdur.

Belirli bir zaman kesitinde ekonomide var olan bilgi katalogu tarafından temsil edilen teknoloji düzeyinin ölçülebilir olmaktan uzak olduğu bilinen bir gerçektir. Ölçülmesi olanaksız olan teknik bilginin genel olarak özel mülkiyete konu olmadığı ve alınıp satılabilir olmaktan uzak olduğu da kabul edilmektedir. Bu durumda teknolojiyi emek gücü ya da sermaye girdileri gibi bir girdi olarak kabul etmek olanaksızdır. Üretim sürecinde birim ürün maliyetinin azalmasına yol açan teknolojik gelişme üretim fonksiyonunda temsil edilemediği sürece ölçek ekonomilerini dışlayan birinci dereceden homojen bir üretim fonksiyonunun varlığını düşünebilmek çok kolay değildir.[1]

Kaldor, birim ürün maliyetindeki azalmaların teknolojik gelişmeye bağlı olarak gerçekleşebileceği gibi ölçeğe getirinin bir sonucu olarak da gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Bu durumda teknolojik gelişme ile ölçeğe getiri durumunun birbirinden ayrı olarak ele alınamayacağı ortaya çıkar.[2]

Teknolojik gelişme zaman içinde gerçekleştiği için teknoloji düzeyinin zamana bağlı bir değişken olarak kabul edilmesi teknoloji düzeyinin sermaye birikimi ile yakın bir ilişki içinde olduğu bilinmektedir. Artan bilgi düzeyi tamamen değilse bile çoğu zaman yeni makine ve teçhizat yatırımlarına bağlanabilir. Bu bakımdan teknolojik gelişme hızının sermaye birikimi hızına önemli ölçüde bağlı olduğu kabul edilebilir.[3] Böyle olunca teknolojik gelişme ile etkileşim içinde olduğu gösterilen ölçek büyüklüğünün sermaye birikimi ile de bağlantılı olması beklenen bir durum olmaktadır.

Zaman içinde ortaya çıkan teknolojik gelişmenin iki önemli sonucu vardır. Üretim yönünden bakıldığında teknolojik gelişme üretimin teknik koşullarında bir değişme yaratır. Bu değişme bir yandan üretilen malların miktarlarını artırırken öte yandan yeni malların üretilmesine olanak sağlar. Teknolojik gelişmenin ikinci önemli sonucu talep açısından meydana çıkar. Teknolojik gelişmenin talep açısından yarattığı sonuçlar girdi fiyatlarını değiştirerek girdi sahiplerinin gelirlerini

---

[1] Nicholas Kaldor, **Capital Accumulation and Economic Growth,** Theory of Capital, Lutz,1961; Nicholas Kaldor, **Further Essays on Economic Theory**,1978, s. 33-34.

[2] Nicholas Kaldor, "Increasing Returns and Technical Progress, A Comment on Professor Hicks", **Oxford Economic Papers**, Vol. 13, No:1, 1961, s. 3.

[3] Nicholas Kaldor, **a.g.e.,** s. 35-37; Chris Freeman, **The Economics of Industrial Innovation**, , Penguin, Middlesex, 1974, s. 16-20.

değiştirmesi ile ortaya çıkar.[1] Girdi sahiplerinin gelirlerinde meydana gelen değişmeler talep bileşimini ve dolayısıyla üretim bileşimini değiştirecek sonuçlara yol açar. Teknolojik gelişmenin üretim ile ilgili olan yönleri ve sonuçları özellikle ölçek ekonomisi açısından önemlidir. Bu bölümde bu sonuçlar bir ölçüde açıklanmıştır. Ölçek ekonomileri ile ilgili alt bölümde bu konuya tekrar dönülecektir.

Teknolojik gelişmenin talep ile ilgili yönleri ve sonuçları göreli olarak daha az ilgi gören bir konu olmuştur. Teknolojik gelişme sonucunda artan kişi başına gelirin yeni ihtiyaçlar ve yeni ürünler yaratılmasında önemli olduğu ve iktisadi değişmenin irdelenmesinde ihmal edilmemesi gerektiği kabul edilmelidir.

3.2. Ölçek Ekonomileri

Neoklasik üretim teorisi, ölçeğe göre getiri yaklaşımını iki farklı biçimde düzenlemiştir.[2] Dışbükey maliyet eğrisi yaklaşımı ve üretim fonksiyonu yaklaşımı ölçeğe göre getiri konusunu önemli ölçüde açıklar. Dışbükey maliyet eğrisi, girdi fiyatları ve teknoloji düzeyi veri iken, farklı üretim düzeylerinde hangi ölçeğin (işletmenin fiziki büyüklüğü) seçileceğini bize gösterir. Girdi fiyatları ya da teknoloji düzeyindeki bir değişme dışbükey maliyet eğrisini değiştirir. Ölçek büyüklüğü ile girdi oranlarının birbirinden bağımsız olması durumu, neoklasik üretim fonksiyonu yaklaşımında ölçek katsayısı, homojen üretim fonksiyonun derecesi olarak ele alınır. Bu fonksiyonu şöyle yazabiliriz:

Q = F (K,L) = La (k,1)

Q = üretim

K= sermaye girdisi

L = emekgücü girdisi

K = K/L sabit

a = ölçek katsayısı ve homojenlik derecesi

Bu üretim fonksiyonu, **a=1** iken ortalama maliyetlerin sabit olduğunu, **a>1** iken ortalama maliyetlerin azaldığını, **a<1** iken ortalama maliyetlerin arttığı maliyet eğrilerini karşımıza çıkartır. Ancak bu üç durumu da uzun dönem rekabetçi denge ile

---

[1] Luigi L. Pasinetti, "A New Theoretical Approach to the Problems of Economic Growth, Pontificia Academia Scientiarvm", **The Econometric Approach to Development Planning**, Elsevier, Amsterdam, 1965, s. 626.

[2] Ayrıntı için bkz: David Felix, "The Techological Factor in Socioeconomic Dualism: Toward an Economy of Scale Pradigm for Development Theory", **The Journal of Economic History**, Vol. 34 No.1, 1974, s. 186-189.

uyuşmaz. Yani çok ilginç olarak, neoklasik üretim fonksiyonu uzun dönemde rekabetçi bir denge sağlamadığı için zaten geçersizdir. Ancak üretim fonksiyonunu, homotetik olarak ele alırsak, dışbükey bir maliyet eğrisi elde ederiz. Şekilde görüldüğü gibi, sermaye ve emek gücü eksenleri A, B ve C gibi tekniklerini arasında farklı maliyet düzeyleri yakalayarak farklı çıktılar elde edebilirler. Neoklasik üretim teorisinde firmalar üretim tekniklerini seçiminde ve bilgiye ulaşmada eşit konumdadır ve burada piyasa etkin işler böylece, teknolojik değişme, eş ürün eğrisinin orijin noktasına doğru kayması şeklinde olur. Şekilde eş ürün eğrisinin Q olarak kayması aynı miktarda çıktı daha az emek gücü ve/veya sermaye kullanarak üretilmektedir. Bu durumda B tekniği A tekniğinden C tekniği ise B tekniğinden daha avantajlı olmaktadır.

Şekil 1: Teknolojik Değişme ve Üretim Fonksiyonları Teknik Seçimi Etkisi

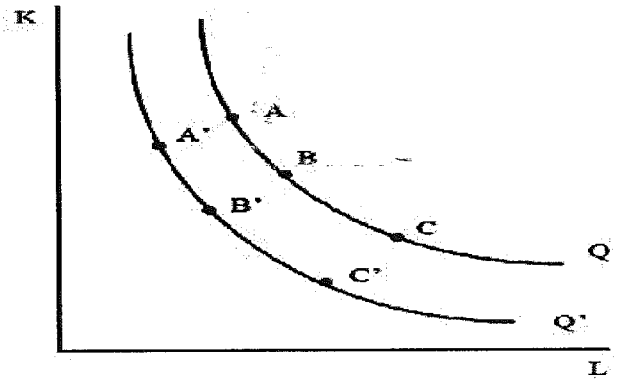

Kaynak: Felix, **a.g.e**, s. 186.

Girdi oranları ile ölçek büyüklüğü arasındaki bağımlılık, genel olarak, yeni bir üretim tekniğinin bulunup uygulamaya sokulmasının, girdi oranları ile ölçek büyüklüğü beraberce belirlenmesinden kaynaklanan bir bağımlılıktır.

Üretim fonksiyonundaki kayma paralel değil ise teknolojik değişimin yanlı olduğu söylenir. Bu konuda farklı tanımlar (Hicks, Solow ve Harrod) vardır. Aynı göreli girdi fiyatları düzeyinde teknolojik değişme sonucu işgücünün toplam çıktı içindeki payı değişmiyorsa (veya aynı şekilde, sermaye/işgücü oranı değişmiyorsa) teknolojik değişme Hicks-anlamda tarafsızdır.

Teknolojik değişme sonucu işgücünün çıktı içindeki payı azalıyorsa (veya sermaye/işgücü oranı artıyorsa) teknolojik değişme işgücünden tasarruf etmektedir.

Yukarıdaki şekilde tarafsız ve işgücünden tasarruf eden süreçler görünmektedir. Kârınıençoklaştıran bir firma süreç yeniliğinden önce A tekniğini, yenilikten sonra B tekniğini kullanmaktadır. (Firma kârınıençoklaştırmak için, eş-ürün eğrisinin eğiminin ücret/sermaye fiyatı oranına eşit olduğu noktadaki tekniği kullanacaktır.) Tarafsız değişmede kârıençoklaştıran tekniğin sermaye/işgücü oranında bir değişiklik yoktur.

İşgücünden tasarruf eden değişimde ise sermaye yoğunluğu (sermaye/işgücü oranı) artmaktadır (A ve B teknikleri). Değişim sonucu B tekniğini kullanan firma gerçekte (A tekniğine göre) aynı miktarda çıktı üretmek için daha az işgücü kullanmaktadır fakat bu değişim için "işgücünden tasarruf eder" denilmemektedir çünkü neo-klasik tanım işgücünün göreli kullanım düzeyine göre yapılmaktadır.[1]

Şekil 2: Teknolojik Değişiminin Yönü

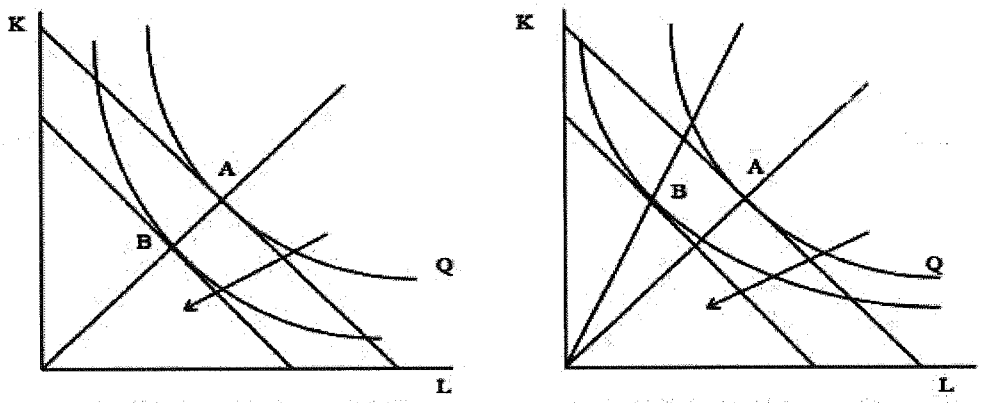

Kaynak: Felix, **a.g.e**, s. 188.

Girdi oranları ile ölçek büyüklüğü arasındaki bağımlılık, genel olarak, yeni bir üretim tekniğinin bulunup uygulamaya sokulmasının, girdi oranları ile ölçek büyüklüğünü beraberce belirlenmesinden kaynaklanan bir bağımlılıktır. Bu bakımdan ölçek büyüklüğü ile girdi oranlarını birbirine bağımlı duruma getiren, yeni tekniklerin uygulamaya sokulması, yeni teknolojik gelişmenin gerçekleşmesi olayıdır. Bunun içindir ki teknoloji düzeyini veri alan neoklasik üretim fonksiyonunun ölçek ekonomilerini dışlaması gerekir. Tam burada Georgescu-

[1] Erol Taymaz, "Teknoloji ve İstihdam: Türkiye İmalat Sanayi'nde Teknolojik Değişme ve İstihdam", **DİE Yayını**, Ankara, 1998, s. 7.

Roegen'in analizine değinmek gerek [1] Bu analizde akım ve stok faktörler, (flow and fund factors) ele alınır ve türdeş olmayan stok faktörlerin, tüm üretim süreci boyunca tam kapasite kullanılmalarının çok mümkün olmadığı varsayımından hareket edilerek, ölçek büyümelerinin özellikle stok faktörler üzerinde atıl riskler oluşturduğu sonucuna varılır.

Ölçek büyüklüğü ile verimliliği çoğaltmak teknoloji değişimlerinin dikey ve hızlı olduğu, geçişkenliğin yüksek olduğu zamanlarda ve ekonomilerde mümkün değildir. Bu anlamda, içinde bulunduğumuz dönüşümü ölçek ekonomilerinin çözülüşü olarak da anlatabiliriz. J. Robinson bu konuda önemli bir çözümleme yapmıştır.[2] Robinson, ölçek büyümesinin sermaye birikiminin cari evresine tekabül etmemesi durumunda, artan maliyetler nedeniyle kar oranlarının düşmesini ve krizi getireceğini belirtir. Burada firma içinde sağlanan içsel ekonomilerle genel iktisadi gelişmeye (büyümeye) bağlı dışsal ekonomilerinin uyumu o anki iktisadi döngünün (çevrimin) krizsiz dönemine (büyümeye) tekabül eder. Ancak zaman içinde talepte ve gelir bölüşümünde hızlanan değişmeler ölçek ile üretim maliyetleri arasındaki bağlantı yoluyla göreli fiyatları değiştirir.

Ölçek ile üretim maliyeti arasındaki bağlantı ise çoğu zaman teknolojik gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkan bir bağlantıdır. Malların mallar ve emek gücü ile üretildiği bir yeniden üretim sisteminde, ölçek sorunu bu açıdan doğrudan verili sermaye birikim rejiminin bir fonksiyonu olarak ele alınmalıdır. Bu anlamda burada eğer ki bir tıkanıklık varsa, sorun var olan tekniklerden birinin seçimi ile giderilemez, var olan üretim tekniklerinin daha etkin kullanımı da ölçeği değiştiremeyeceği ve değişen duruma uygun içsel ekonomiler yaratamayacağı için sonuç krizdir. Burada var olan durumun aşılması yeni üretim tekniklerinin geliştirilmesidir. Bu aynı zamanda yeni teknolojilerin bulunması ve ölçek ekonomisinden kapsam ekonomisine geçiş anlamına gelir.

Teknoloji düzeyi veri iken, kaynakların etkin dağılımı temel sorun olarak ele alınırsa, ölçek ekonomileri devre dışı kalır. Çünkü etkin kaynak dağılımı ancak, genel denge analizi çerçevesinde, ölçek büyümesinin dışlanmışlığı ile mümkün olur.

---

[1] David Felix, **a.g.e**, s. 189-192; Nicholas Georgescu-Roegen, "The Economics of Production", **American Economic Review**, Vol. 60, No: 2, 1970, s. 1-9.

[2] Bu konuda bkz: Joan Robinson, **Economic Heresies**, Macmillan Press, Londra, 1971, s. 53-63.

Bu durum aynı zamanda, yeni teknolojilerin gerekeceği ve karların ancak yeni teknolojilerle aşılacağı bir tarihsel aşamaya da tekabül eder. Bu bakımdan ölçek ekonomileri, zaman içinde teknolojik gelişme ve sermaye birikiminin bir sonucu olarak ortaya çıkarlar. Başka bir deyişle ölçek ekonomileri, verili dönemdeki teknolojik gelişme ve sermaye birikiminin fonksiyonudur. Ancak ulus-devletlere dayalı sermaye birikiminin en önemli sonuçlarından birisi olan ölçek ekonomileri, teknolojik gelişmeye bağlı olarak, genel denge analizinin verileri sürekli olarak değiştirerek piyasa genel dengesinin bozulmasına yol açar. Hatta bir süre sonra bu dengeyi yok eder.[1]

O halde, kapitalizmin genel dengesi daha doğrusu piyasanın genel dengesi ve bu dengenin sağladığı belirlilik durumuna dayalı büyüme ve teknolojik yenilikler bir tıkanma (kriz) olmadan nasıl devam eder. Bir başka anlatımla serbest piyasanın dinamikleri nasıl sağlanır. Bu soru bu çalışmanın temel varsayımlarını oluşturan sorulardan birisidir. Burada dayandığımız temel hipotez, kapitalizmin bu son büyük krizinin bir dönüşüm olduğu ve bu dönüşümün siyasi olarak da ulus-devletlere bağlı sermaye birikim rejimini bitirmekte olduğudur. Bu açıdan aşağıdaki fasılda ulus-devletlere dayanan sermaye birikiminin (büyüme dönemleri-çevrimleri-) temel karakteristiklerini ele alacağız.

3.3. Walras'ın Genel Dengesi, Ölçek Ekonomileri ve Büyüme

Keynesgil ve Marksist yaklaşımlarda, genel denge koşulları sektörel veya bütünsel açılardan ele alınırken, neo-klasik yaklaşımda, genel denge bireysel tercihlerden hareketle incelenir. Walras'ın açtığı yoldan ve Arrow-Debreu modelinin önerdiği temel varsayımlar çerçevesinde, neo-klasik denge sorununun tek çözümü, tam rekabet koşullarıdır. Bu genel bir dengeyi bize verdiği zaman Pareto optimumu gibi bir statik denge halini elde ederiz. Rekabetçi denge ile Pareto optimumu arasında doğrudan bir ilişki yakalayabiliriz. Herkesin rekabet ederek, faydasını maksimum kıldığı bir durumda, diğer kişinin refahına hiç dokunmadan, hiç kimsenin refahının iyileşmeyeceği durum eğer bize Pareto optimumunu verirse, tüketiciler hala mal talep etmektedirler. Aynı şekilde mal arzı da fazla olan talebi karşılamaya dönüktür ve doygunluk dışı talep edilen malların fiyatları sıfırlanır. Ama bu yukarıda

[1] Nicholas Kaldor, The Irrelevance of Equilibrium Economics, **The Economic Journal**, Vol. 82, No: 328, 1972, s. 1240-1242.

vurguladığımız gibi statik bir denge halidir. Ayrıca model, (Arrow-Debreu) yalnızca fiyatları arz ve talebi oluşturan dolayısıyla dengeyi sağlayan, sinyal olarak ele almakta, fiyatların mallar hakkında yeterli bilgiyi sağladığını, bu bilginin herkesçe aynı biçim ve kolaylıkla, elde edebileceğini kabul etmektedir. Burada paranın bir meta olarak belirleyiciliği devre dışı bırakılmıştır. Burada modelin işleyişindeki en önemli engel, malların standartlaşmasının ulusal ekonomilerce engellenmesi ve homojen bir genel eşdeğerin (bir dünya parası) olmayışıdır. Ayrıca bilginin masrafsız, eşit ve herkese aynı anda ulaşması mümkün olmamıştır. Şimdi burada özellikle "olmamıştır" kelimesini kullandık. Şimdi, bu "ütopik" varsayımların bundan sonra gerçekleşemeyeceğini iddia edemeyiz. Dolayısıyla, piyasanın, bilginin en üst düzeyde ulaşılır olması ve malların fiyat ve kalite (kullanım ve değişim değerleri olarak) olarak küreselleştiği bir durumda dinamik bir genel dengeyi sağlayamayacağını iddia edemeyiz.

Smith'de ne kendi kendini düzenleyen piyasaların ne de "sonsuz" bir ekonomik genişlemenin motoru olarak kapitalizmin kuramcısı ve savunucusuydu. Yaygın kanaatin aksine, sermaye birikiminin zamanla kar oranını aşağıya çekeceği ve sonunda ekonomik genişlemeyi durduracağı yolundaki düşünce Marx'a değil, Smith'e aittir.

Burada dengenin oluşumu ancak sonsuz sermaye birikimi sürecini sınırlandırarak ve denetleyerek olur. Ama o zaman bu da Walras'ın tam rekabetçi dengesi değildir. Eşitsizliğin dengesidir. Ve tam burada da paretocu bir kararlı denge hali bu eşitsizliğin sürdürülmesi anlamına gelir ki; bu dengenin bozulması bir sistem sorunudur. Buradaki temel varsayımlarımızı şu başlıklar altında toplayabiliriz:

- **"Denge merkezi bir fiyat oluşumunu gerektiriyor."**

Bu halde buradan "kanıtlanmış" denge tanımına varırız: Bütün tüketicilerin bütçe olanakları içinde en çok doyuma ulaştıkları, bütün üreticilerin maksimum kar sağladıkları, üretim ve kaynaklarla istemin tamamen karşılandığı bir durum ve bu durumu gerçekleştiren fiyat düzeyidir.

Bu tanım bize pareto anlamında bir optimumu da verir. Burada bütün tüketiciler en çok doyum, üreticilerde maksimum kar sağlarlar. Talebin tümü karşılanır. Ancak burada tek tek malların değil, sistemin genel dengesi söz konusu olduğu için, arz ve talebin birbirine eşit olduğu durum bir denklemler silsilesini

gerektirir. Bu bize aynı zamanda bir ekonomi için çoklu pareto optimumu durumu olduğunu da anlatır. Bu denge halinin gerçekleşebilmesi için, Walrasgil denklemlerin tümünün aynı anda çözümü gerekir. Burada şöyle bir genel denge hali yaklaşımı geliştirebiliriz; herhangi bir denge bozukluğunda, toplam aşırı talebin, (talebin arzı geçtiği tüm piyasalarda) toplam aşırı arza (arzın talebi geçtiği bütün piyasalarda) tam olarak eşit olması gerekir. Bu genel denge hali ve optimum fiyat düzeylerini anlattığı gibi paretocu ilkeler çerçevesinde pareto optimumunu da bize anlatır.

Ancak, eğer piyasada denge hali yoksa bu durumda aşırı talebin aşırı arza eşit olması için diğer bir iki piyasa eş zamanlı olarak denge dışı kalmalıdır. Bu nedenle, biri dışında bütün piyasalar dengedeyse, o zaman son piyasada dengede olmalıdır. Bu yüzden bütün piyasalarda denge koşullarını veren denklemler gereksiz denklemi içerir.

Üç mallı bir piyasada,

ATh,= 0,

ATa,a= f (Fa,Fb)

Bu durumda a için aşırı talep her iki fiyata bağlıdır. Bu sadece, her hangi iki fiyat grubu için piyasada a için üç durumdan birinin doğması demektir. **AT a = 0** Burada a'ya yönelik arz ve talep eşit olacaktır. **AT a> 0** yani a ya yönelik talep arzı geçecektir. Ya da, **AT a < 0 a**'ya yönelik talep a'ya yönelik arzdan az olacaktır. Negatif aşırı talep aşırı arzda özdeşir.

AT h = (F a, F h)

Bu durumda, h ya yönelik toplam talep her iki fiyata bağlıdır. "Bu fonksiyonun anlamı a malı için verilenin b ve c malları için uygulanabilmesidir." İşte burada kritik bir noktaya geliyoruz. Yani piyasaların merkezi bir denge oluşturması temel malların denge oluşturmasına bağlıdır. Açıkça Walras'ın dengesi merkezi bir plana dayalı fiyat dengesi önermez ama model bir mal grubunda denge yakalandığında diğerlerinin onu takip edip genel dengeye varılacağını vaaz eder. Devam edelim; **AT c= f (F a, F h)** bu durumda c ye yönelik aşırı talep diğer iki malın fiyatına bağlıdır. Bu durumda denge koşulumuz, a ya yönelik aşırı talep 0 olmalıdır. Yani, **AT h = 0**'ı da aynı zamanda elde ederiz. Burada beş bilinmeyenli bir denklemde eşitlik koşulu yakaladık. Bunu sonsuza kadar sürdürebiliriz. Ancak burada yeterli ve gerekli şart, fiyatlara bağlı arz ve talebin gecikmeksizin komşu

piyasaları etkileme gücüdür. Aslında bu piyasanın ve tam rekabetin gücü olarak karşımıza çıkar.

- **Genel Dengenin Sürdürülebilirliği (İstikrarı)**

Burada temel sorumuz, daha doğrusu Walras'ın temel sorusu piyasanın bir sektördeki dengesizliği kendiliğinden- diğer piyasalara bakarak- düzeltip düzeltemeyeceğidir. Yani fiilen dengesiz fiyatlar grubu ortaya çıktığında, piyasa arz ve talep güçlerinin bu fiyatları denge kurulana kadar değiştirip değiştirmeyeceğidir. Bu sorunun yanıtı halen çözümsüzdür. Çünkü Adam Smith'in tam rekabetçi piyasası yerini tekelci yapıya bırakmıştır. Ancak bu yapı çözüldüğü zaman eş anlı bir genel denge durumu yakalayabiliriz. Ancak bu denge hali de Walras'ın genel dengesi gibi statik değil, dinamik bir genel denge daha doğrusu dengesizlik hali olacaktır. Neo-klasik rekabetçi anlayışta, her firma piyasa fiyatlarını veri alır, piyasada önce fiyatlar oluşur sonra firmalar bu fiyatlara karşılık verir. Ancak çözülen bir genel denge durumundan sonra, fiyatlar nasıl oluşacak? İkinci sorumuz da budur

Bu soruya Walras'ın yanıtı basittir: *"Rekabetçi bakış açısından en örgütlü piyasalar, her mübadelenin koşullarını açıkça duyurulması ve satıcılara fiyatlarını düşürmek ve alıcılara fiyat tekliflerini yükselmek için bir şans verilmesini sağlayacak biçimde ve işlemleri merkezileştiren ajanlar olarak devralınan tellalların aracılığıyla, alım ve satımların açık artırma ile yapıldığı piyasalardır"*.

Ancak Walras'ın merkezi planlamanın bir ölçüde "liberal" fiyat versiyonu olan bu merkezi tellalı yeterli değildir. Burada tellalın duyurduğu ve / veya piyasanın algıladığı fiyatların denge grubu fiyatları olması gerekir. Bu olmadıkça genel tellal işe yaramaz. Üstelik tekel ya da monopol, oligopol hallerinde bu şüphesiz ki geçerli değildir. Ancak tellal tanrı olursa Walras haklı olabilir. Ya da çok gelişmiş bir merkezi planlama olgusundan söz etmemiz gerekecek. Ancak şöyle bir nokta var: Walras, ekonomi tam rekabetçi olduğundan, küçük nispeten güçsüz firmaların aşırı arz durumunda fiyatlarını düşürerek sürekli tepki göstereceğini varsayıyor. Aynı şekilde fiyatlar gereksiz yükseldiğinde buna tepki verecek demokratik ve seçenek üretecek bir toplum –tüketicinin kamusal aklı- Walras'ın dengesini statik değil ama dinamik anlamda haklı çıkarabilir. Burada firma teorisi bazında ölçek meselesine girdiğimizde ölçek büyümesi ve kapitalizmin anarşik işleyişinin Walras'ı devre dışı bıraktığını görürüz.

- **"Ölçek ekonomileri denge oluşturmaz"**

Üretimin kendini yenileyerek sürmesi ve sürdürülebilirliğinin sonucu ölçek büyümesi ile mümkün olur. Marx, Kapitalin ilk cildinde büyük ölçekli kapitalist üretimin üstünlüklerini ayrıntılı olarak ortaya koyar. Enerji maliyetleri ve diğer sabit maliyetler ölçek büyümesine bağlı olarak azalır. Bunun dışında büyüyen ölçekler kendi dışsal ekonomilerini yaratırlar. Kapitalist ekonomide ölçek zaman içinde üretim maliyetlerini belirlediği için bunun etkisi göreli fiyatlara yansır. Malların mallar ve işgücü ile üretildiği bir yeniden üretim sisteminde, ölçek büyümesi sermaye birikiminin kendisidir. Bu aynı zamanda ekonomik büyüme ve gelişmeyi de karşılar. Ancak yukarıdaki bahiste de belirttiğimiz gibi, üretim süreci, tarihi süreç içinde teknoloji gelişimine bağlı olarak gerçekleşir. Ölçek ekonomileri büyük çaplı seri üretimin geçerli olduğu, bu seri üretimi karşılayacak talebin oluştuğu ekonomilerde ve dönemlerde ortaya çıkmışlardır. "Teknolojik gelişme ile birlikte gerçekleştirilen sermaye birikimi; ölçek büyümelerine ve birim ürün maliyetlerini azalmasına yol açarak, kar oranlarını artırır.

Bir sanayi kolunda gerçekleşen ölçek ekonomileri kapitalist üretimin yapısı gereği, diğer sanayi kollarında da benzer teknoloji ve ölçekleri ve dışsallıkları yaratır. Dışsallık sanayi kapitalizminde devletin üstlendiği bir olgu olarak karşımıza çıkar ve devleti ekonomik kalkınmanın merkezi durumuna getirir. Bu anlamda tekelci devlet kapitalizmi tekeler için dışsallık yaratarak dengesizliğinin dengesini sürekli kılar ve yeniden üretir.

Ölçek büyümeleri kar oranları artırarak sermaye birikim sürecini hızlandırmışlardır. Bu büyüme aynı anda tekelci yapıları doğurur. Yukarıda özetlediğimiz gibi, seri üretimin önem kazanması, fordist üretim yönteminin hâkim olması monopol ve oligopol yapıların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Ölçek ekonomileri ve teknolojik gelişme, aynı zamanda statik genel dengeyi bozarak krizinde hazırlayıcısı olurlar. Bu açıdan ölçek ekonomilerini Walras'ın genel denge analizi dışlar. Çünkü Walrasgil genel dengede zaman ve gelişen teknoloji veri değildir. Bu bağlamda teknolojik gelişmenin ikili bir yapısı vardır.

Birincisi ölçeğin büyümesini zorlar ve bunu başardığı oranda maliyetleri düşürerek kar oranları artırır; ama aynı zamanda sermayenin bileşimini emek aleyhine bozarak orta ve uzun dönemde kar oranlarını düşürür. Kar oranlarının

düşmesi ve pazar daralması sürdürülen sermaye birikim rejiminin bir krizle sona ermesi anlamına gelir.

Bu açıdan ölçek ekonomileri kapitalizmin gelişiminde iki döneme damgasını vurmuştur. Ancak dünya ekonomisi, yirminci yüzyılın hemen başında başlayan ve ölçek ekonomileri yaratan süreci tamamlamıştır. Statik genel dengeyi teknolojinin ve ölçeğin sürekli gelişmesi bozmuştur.

3.4. Ulus-devletlere Dayanan Büyüme Dönemlerinin Temel Karakteristikleri

Kapitalizmin merkantilist dönemin bitip Sanayi Devrimi'nin başladığı, 18. yüzyılın başından 21. yüzyılın başına kadar olan iki yüzyılı aşkın dönemine ilişkin çevrim (sermaye birikimi) dinamikleri Klasik ve Neoklasik iktisat dışında Keynesyen iktisat ve Post-keynesyen iktisat tarafından büyüme modelleri ile karakterize edilmiştir. Büyümeye ilişkin modern kuramların çoğu, Nicholas Kaldor tarafından ortaya konan "stilize gerçeklere" dayanır. Bu gerçekler savaş sonrası endüstrileşmiş Batı'nın ekonomileriyle ilişkili ampirik düzenliliklere ilişkin bir dizi gözlemdir. "Kaldorgil gerçekler" denilen bu gözlemler şu şekilde sıralanabilir:[1]

- Sermaye çıktı oranları sabittir.
- Sermayenin gerçek getiri oranı kabaca sabittir.
- Ulusal çıktıda faktörlerin, sermaye ve emeğin payları kabaca sabittir.
- Kişi başına büyümenin ortalama oranı pozitiftir ve kabaca sabittir.

Bu aslında bir genel denge çerçevesine dayanan varsayımdır: Çalışan başına çıktı ve ücret oranı kabaca aynı oranda büyürken çalışan başına sermaye oranı ve çalışan başına kâr oranı sabit kalır.[2] Bu denge kavramı kâr oranlarının aynı kaldığı ve bütün ulusal ekonomilerde faktör verimliliklerinin aynılaştığı kendisini yeniden üreten bir genel denge halini anlatmaktadır. Hâlbuki "gerçek" böyle değildir. Gerek Marksist iktisatçıların azgelişmişlik teorileri gerekse Keynesyen ve Post-keynesyen iktisadın çözümlemeleri bu "genel denge" halinin geçerli olmadığını ortaya koymuştur. Parente ve Prescott (1993)[3] yaptıkları bir çalışmada bu olgunun ana başlıklarını şöyle tespit etmişlerdir: Ülkeler arasındaki kişi başı gelir farklılıkları en

[1] Erinç Yeldan, **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri,** Efil Yayınevi, Ankara, 2010, s. 59.
[2] Erinç Yeldan, **a.g.e.**, s. 59.
[3] Stephen L. Parente ve Edward C. Prescott, "Changes in Wealth of Nations", **Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review**, Vol. 1, 1993, s. 3-16.

zengin ve en yoksul arasında 29 kata erişmiştir. Bu ortala büyüme oranlarına yansımış durumdadır. Şimdi Parente ve Prescott'un bu tespitleri bizim yukarıda saptadığımız dönemin bir gerçeği olarak ortaya çıkmıştır. Bize göre, 2008 kriziyle somutlanan süreçte bu gerçeklik yerini Asya-Pasifikten başlayan yeni bir kalkınma paradigmasına bırakmaktadır. Bu tez başta Arrighi olmak üzere Frank ve Castells tarafından ortaya atılmıştır. 1965 ile 1996 arasında tün dünyada GSMH reel olarak ortalama % 3,1'lik büyüme göstermişti. Oysa Asya-Pasifik bölgesinde, Çin'in GSMH'sının yıllık ortalama % 8,5, Hong Kong'un % 7,5, Güney Kore'nin % 8,9, Singapur'un % 8,3, Tayland'ın % 7,3, Endonezya'nın % 6,7, Malezya'nın % 6,8, Filipinler'in % 3,5, Japonya'nın % 4,5 büyüdüğüne tanık olunmuştu. 1950'de Asya'nın tüm dünyada elde edilen gelirdeki payı % 19'du. 1996'da ise bu pay % 33'ü bulmuştur. Asya-Pasifik 30 yıllık zaman diliminde gezegende sermaye birikiminin başlıca merkezi haline gelmiştir.

Dünyanın en büyük imalatçısı, ticarette rekabet gücü en yüksek bölgesi, enformasyon teknolojisinde yeniliğin ve üretimin önde giden iki merkezinden biri, yerkürenin en hızlı büyüyen piyasası olmuştur. 1990'larda kalkınmakta olan Asya ülkelerine, tahminen 420 milyar doları aşkın bir sermaye akışı olmuştur.[1] Ancak Castells 1997'de bu hızlı çıkışın arka arkaya gelen krizlerle durduğunu da belirtir. Kanımızca doksanlı yıllarda Castells ve Brenner'in de[2] belirttiği gibi döviz krizi olarak başlayan krizler para birimlerinin hızlı devalüasyonunu gündeme getirmiş ve hızla genişleyen bu ekonomilerde hızla bir servet erimesine yol açmıştı. Hong-Kong'un emlak servetinden 140 milyar dolar yalnız 1997-1998 arasında buhar olmuştur.[3] Bu açıkçası Asya'nın hızlı büyümesine bir frendi ama bu freni, Asya'nın dinamikleri yaratmamıştı bu freni Batı'nın ulusal ekonomi paradigmasının oluşturduğu finans ve para sistemi meydana çıkarmıştır. *"Asya krizinin kökeninde, yatırımcıların güvenlerini yitirmeleri, Asya para birimlerinin ve menkul kıymetlerinin küresel finans piyasalarında ani bir itibar kaybına uğramaları vardır."*[4] Ancak Stiglitz'nde vurguladığı gibi[1] Asya ekonomilerinin, bu tarihlerde

[1] Manuel Castells, **a.g.e.**, 2007, s. 280.
[2] Robert Brenner; **a.g.e.**, s. 129.
[3] Manuel Castells, **a.e.**, 2007, s. 281.
[4]Manuel Castells, **a.g.e.**, s. 281-283.

bile, giderek düzelen sağlam bir temelleri olduğu gibi bu husus bütçe, cari açık, yüksek tasarruf oranı, düşük enflasyon gibi makro ekonomik verileri de yansıyordu. Stiglitz, Asya krizinin bu nedenle kısa süreciğini ancak başta ABD olmak üzere, Batı'nın doksanlı yılları kirli bir finansallaşmayla heba ettiğini de söyleyecekti.[2] Nitekim Stiglitz haklı çıktı; tam on yıl sonra Asya yeniden ayağa kalkmışken Batı ABD'den başlamak üzere var olan paradigmayı değiştirmeye aday çok derin bir krize giriyordu.

Bize göre, Batı'nın bu krizi, yaklaşık 250 yıllık bir büyük çevrimin bitmesidir. "İktisadi olarak çevrimlerden (cycles) kastedilen şey yedi ila on bir yıl arasında değişen iş çevrimleridir. Ancak, bu yedi ila on bir yıllık hareketlerin iktisadi çevrimlerin tek türü olmadığı açıktır. Gerçekte, iktisadi yaşaman dinamikleri daha karmaşıktır." Kapitalist ekonomide ortalama 50 yıllık uzun dalgaların mevcudiyetini varsaymak için yeterince sebep vardır ve bu olgu iktisadi dinamikler sorununu daha da karmaşıklaştırır.[3] Burada Kondratieff'in vurgusu, Freeman ve Soete'nin vurguladığı gibi, uzun dönemli büyüme dönemini anlatır ve bu büyüme, teknolojik yenilikler, daha doğrusu 'sıçramalarla' kendi dinamiğini oluşturur.[4] Bu yüzden kapitalizmin, özellikle ulus-devletlere dayanan büyüme ve kalkınma paradigmasında, büyüme teorileri, teknolojik atılımlar ve buna uyan ölçek ekonomileri ve piyasa koşulları tarafından belirlenmiştir. Yine bu büyümenin ve onun teorilerinin tıkandığı yer, aynı zamanda, verili teknoloji ile sermaye birikiminin tıkandığı yerdir.

Domar, "sermaye birikiminin bütün yönleriyle ve dikkatli bir şekilde incelenmesi çok büyük bir iştir"[5] derken sermaye birikim sürecinin bütün yönlerinin ele alınıp verili konjonktüre uygun bir model oluşturmanın zorluğuna dikkat çekmektedir. Ancak aynı zorluk kapitalist ekonominin bölgesel eşitsizlikler üzerine kurulmuş olmasından da gelmektedir. Ancak özellikle Neoklasik büyüme teorisi teknoloji ve beşeri sermaye bileşimi ile eşitsizliğin önüne geçileceği öne sürmüştür.

---

[1] Joseph Stiglitz, **"Sound Finance and Sustainable Development in Asia"**, http://www.wordbank.org/html/extdr/extme/jsso031298.html, (Çevrimiçi), 12.1.2011.

[2] Joseph Stiglitz, **a.e.**, s. 7.

[3] Nikolai D. Kondratieff, **İktisadi Yaşamın Uzun Dalgaları,** Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2010, s.14.

[4] Chris Freeman, ve Luc Soete, **a.g.e.**, 2003, s. 364.

[5] Evsey D. Domar, **İktisadi Büyüme ve Gelişme içinde Sermaye Genişlemesi, Büyüme Haddi ve İstihdam**, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1966, s. 20.

Burada İrlanda örneği özgün bir gelişme olmakla birlikte, İrlanda'dan kriz sırasında hızlı sermaye çıkışı ve yatırımların durması bu modelin sorgulanmasına yol açmışsa da İrlanda modelini Neoklasik modelin özgün bir uygulaması sayabiliriz.

İktisat literatüründe İrlanda büyümesini tanımlamak için Solow'un ilk çalışmalarına kadar gitmemiz gerekse de daha sonra geliştirilen "içsel büyüme teorileri" bir modelleme açısından İrlanda'ya en çok yaklaşan yaklaşımlardır.

Bu çalışmalar İrlanda büyümesini daha yakından açıklayabilmektedir. Bu yaklaşım özetle; ekonomik sistemlerin kendi iç dinamikleri dış faktörlerin etkileşimiyle harekete geçeceğini savunmaktadır. Böylece bu yaklaşım neo-klasik büyüme yaklaşımından, içsel faktörlerin dinamiğini esas aldığı için bir ölçüde ayrılmaktadır. Nüfus artışını ve buna bağlı beşeri sermaye birikimini karar değişkeni olarak kabul eden King ve Rabela (1990)[1] tarafından yapılan çalışma bu konuda önemli bir modelleme sayılabilir. Modele göre ülkeler yeterince şansları varsa ve beşeri sermayeye yatırım yaparlarsa, Malthus Dengesi'nden kalkınma dengesine geçebilmektedirler. Burada biz şansı İrlanda için erken gelen AB üyeliği olarak kabul edebiliriz. Ancak İrlanda büyümesi tek başına beşeri sermayenin sürece katılımı ile de olmamıştır. "İçirilmemiş teknolojik değişmeyi" büyümeye bir değişken olarak katan Romer (1986)[2]'in çalışması İrlanda modelini tam anlamıyla tamamlamaktadır. Burada Romer, Ar-Ge'deki nitelikli emeğin teknolojiye katkısının ve yeni teknoloji yaratmasının büyümenin başlıca itici gücü olduğunu savunmaktadır. Romer, üç sektörlü bir modelde üretim süreci girdilerini tasarım ve buluşların maddi hali olarak tasarlamaktadır. Böylece beşeri sermayenin doğrudan ama teknolojiyi de içererek ve yaratarak üretime katılması anlatılmaktadır. Burada önemli olan bir önceki üretim sürecinde olduğu gibi teknolojinin insansız bir olgu olarak değil tam aksine insanın - beşeri sermayenin- yarattığı bir olgu olarak ele alınmasıdır. Bu ayrım İrlanda büyüme modelini Neoklasik büyüme modelinden ayıran en önemli noktadır. Bu nokta bir yerde kendisini risk sermayesinin doğuşunda ve işlevinde de göstermektedir.

---

[1] Robert G. King ve Sergio Rebela, "Public Policy and Economic Growht: Developing Neoclassical İmplications", **Journal of Political Economy**, Vol. 98, Issue 5, 1990, s. 126-150.

[2] David Romer, "A Simple General Equilibrium Version of the Baumol-Tobin Model", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 101, Issue 4, 1986, s. 663-685.

Risk sermayesi yatırım ortaklıkları, teknolojik gelişmenin finansmanında en büyük paya sahiptir. Teknolojik gelişme de, ekonomik büyüme üzerinde önemli etkiye sahiptir. Buna göre büyüme, uzun dönemde daha fazla sermayenin, emeğin ve teknolojik gelişimin sağlanmasıyla mümkündür. Bu ilişki Solow denklemiyle ifade edilebilir; $g = \frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta T}{T} + \alpha \frac{\Delta S}{S} + (1-\alpha)\frac{\Delta E}{E}$ (2.1)

Bu formülde;

g = büyüme oranını,

$\frac{\Delta Y}{Y}$ = çıktı miktarındaki değişim oranını,

$\frac{\Delta T}{T}$ = Teknolojideki değişim oranını, α = sermaye girdisinin toplam girdiye oranını,

$1-\alpha$ = Emek girdisinin toplam girdiye oranını,

$\frac{\Delta S}{S}$ =Sermayenin birikim oranını,

$\frac{\Delta E}{E}$ =Emek girdisindeki değişim oranını göstermektedir.

Solow denkleminde, teknolojideki değişim oranı α gibi bir orana bağlı kalmaksızın hareket ettiğinden, ekonomik büyüme üzerinde önemli etkiye sahiptir. İrlanda'yla birlikte İsrail, Finlandiya, Hindistan ve Güney Kore bu konudaki en önemli örnekler arasında sayılabilmektedir. Bu ülkeler, yüksek katma değer yaratan yatırımlardan dolayı büyümelerini hızla gerçekleştirebilmişlerdir. Ancak bu yatırımlar ve teknoloji nitelikli emeği içermektedir. Ar-Ge sektöründeki beşeri sermayenin verimi yeni fikirler ve bunların üretime katılımı ile artmaktadır.

Ancak bugün gerek Keynes'ten yola çıkan ve talep yönlü, devlet ya da refah ekonomileri olsun gerekse, neo-klasiklerden yola çıkan, arz yönlü, firma bazında ya da makro düzeyde, beşeri sermayeyi teknoloji ile donatıp başat bir üretim faktörü üzerinden büyümeyi sağlamaya çalışan anlayışlar olsun önemli bir tıkanma ile karşı karşıyadırlar.

3.5. Büyümenin Dönemsel Çevrimleri

Kapitalizmin bütün tarihi büyüme-durgunluk-kriz ve yeniden yapılanma döngüleriyle örülmüştür. Bu tarih, birbirinin içine geçmiş krizleri ve bu krizlerden doğan 'yeni dönemleri' karşılamıştır. Freeman'ın deyimiyle "uzun dönemli büyüme"[1] dönemleri neredeyse birbirinden bir patlamayla ayrılmıştır. Freeman, 'büyümenin uzun aşamalarını' anlatırken çok yerinde bir tespitte de bulunur: *"Dünya ülkelerinin çoğunun kişi başına milli gelirlerinin, Sanayi Devrimi'nden önce bugünkünden çok daha fazla birbirine yakın olduğunu söylemek yanlış değildir."*[2] Freeman'a göre sanayileşme sürecinin yaşandığı yüzyıldan daha fazla bir sürede, ülkeler arasındaki gelir farklılıkları inanılmaz oranda artmıştır. Ülkeler arasındaki eşitsiz gelişme, sömürgecilik döneminden başlamak üzere kapitalizmin bütün tarihine damgasını vurmuş ve ana akım iktisat dışındaki alternatif iktisat teorilerini önemli ölçüde belirlemiştir. Ancak Sanayi Devrimi öncesi kapitalizmin ilk nüvelerinin ortaya çıkması için merkantilizm, ilk birikimi sağlarken Batı'nın hem Sanayi Devrimi'ne giden yolunu açmış hem de, yukarıda sözünü ettiğimiz eşitsiz gelişimi tayin etmiştir.

Liberal öğretinin en önemli ve başlangıç yapıtlarından biri olan "The Wealth of Nations" Türkçe adıyla Milletlerin Zenginliği'ni Adam Smith, 1776 yılında yayınlamıştı.[3] Smith'in yaşadığı yıllar (1723-1790) Britanya ve Fransa'da burjuva devriminin ilk kıvılcımlarının ortaya çıktığı yıllardı. Devrim yaratan bilimsel buluşlar, buna bağlı teknolojik gelişme ve bunların sürüklediği baş döndürücü gelişmeleri bağrında olgunlaştırıp ortaya çıkartacak piyasa ekonomisi tam da bu zamanlarda ortaya çıktı. Shumpeter'in[4] deyimiyle bu tam anlamıyla bir yaratıcı yıkıcılıktı. Ama iki büyük burjuva devrimi kara Avrupası'nda ve Britanya'da yalnız değildi. Amerika'da üçüncü büyük burjuva devrimi buraya eşlik ederken İngiltere ve Fransa'nın Pasifikteki sömürgecilik hayallerini de suya düşürüyordu. Batı Avrupa'da 15. yüzyıldan itibaren coğrafi keşifler ile sömürgecilik sayesinde altın ve gümüşün, yeni birçok bitkinin (tütün, domates, patates gibi) Avrupa topraklarına akması, köle ve mal ticareti, finansın gelişimi ile birlikte yürüyen merkantilizm, feodal yapının yıkılmasında küçümsenmeyecek bir rol oynamıştı. Getirdiği zenginleşme bunun

[1] Chris Freeman ve Luc Soete, **a.g.e.**, s. 365.
[2] Chris Freeman ve Luc Soete, **a.e.**, s. 366.
[3] Adam Smith, **Milletlerin Zenginliği**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006.
[4] Joseph A. Schumpeter, **a.g.e.**, s. 78.

yürütücüsü olan tüccar sınıfını imtiyazlı yeni bir sınıfa dönüştürürken para, faiz finansman gibi yeni konuları da gündeme taşımıştı. Daha 16. yüzyılda J. Bodin, paranın miktar teorisinin basit bir biçimini ortaya koyuyor, kilisenin adil faiz anlayışı dışında faiz uygulamaları devreye giriyordu.[1] Tam burada bir zenginlik kaynağı tartışması ile karşı karşıya kalırız. Zenginliğin ya da birikmiş servetin hangi ekonomik faaliyet sonucu elde edileceği ve bu servetin getirisinin nasıl sağlanacağı şüphesiz faiz tartışmasını beraberinden getiriyor ama ondan önce hâkim sınıfların elinde toplanacak servetin nasıl elde edileceği ve nasıl değerlendirileceği sistemin niteliğini belirleyecek kadar önemli bir sorunsal olarak karşımıza çıkıyordu. Ancak bu temel soru bize 18. yüzyıldan başlamak üzere hâkim sınıflar arasında bugünlere kadar gelecek ve krizlerle çözülecek bir başka savaşımın nedenlerini de anlatır. 15. yüzyıldan itibaren, dünya sistemi, zenginliği elde etme, büyüme, paylaşma ve devam ettirme süreçlerinde devleti, sınıfları ve bu sınıfların ve devletin hem ideolojisini hem de baskıcı kurumlarını üretti. 15. yüzyılın başından itibaren merkantilizm, kalkınmayı ve zenginliği dış ticaret fazlası vermede gördü. Yani ihracatınız, ithalatınızı aşacak ve bu sürekli olacak. Bu anlayış değerli maden stokuna ve zenginliğine dayanıyordu. Değerli maden zenginliği (merkantilist zenginlik) sömürgeci döneme tekabül eder ama sömürgeci dönem ise, altın para sistemini gerekli kılar.

Bu yüzden, 17. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna değin, Büyük Britanya imparatorluğunun sömürgeci hâkimiyeti, altın para standardı eşliğinde sürmüştür. Zenginliğin değerli maden biriktirmekten ve dolayısıyla yağmacı bir ticaretten geçmeyeceğini ilk anlatan 18. yüzyılda fizyokratlar olmuştur. Fizyokrat öğreti, zenginliğin kaynağını üretimde bulmuş ama bu üretimi yapacak üretim faktörünü toprak olarak tespit etmişti. Tarım üretiminin ve rant olarak toprağın zenginlik kaynağı olarak görülmesi şüphesiz bir geçiş dönemini anlatır ama bundan önce sınırlı ve çoğaltılamaz bir üretim aracı olan toprağın öne çıkması taşınmaz mülkün kapitalizmin öncesi daha doğrusu sanayi öncesi toplumlarda önemini artırır. 18. yüzyılda Sanayi Devrimi'nin ilk işaretleri ile zenginliğin kaynağı manifaktür olarak ortaya çıkıyor ve Adam Smith'le birlikte zenginliğin ve bunun sürdürücüsü

[1] Gülten Kazgan, **Milletlerin Zenginliği içinde Sunuş**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006, s. 7.

olan sermaye birikiminin kaynağı sanayi üretimi olarak tarif ediliyordu. İş bölümüne dayanan el birliği, klasik şekline manifaktürle bürünür.[1*] Kapitalist üretim sürecinin karakteristik biçimi olarak, kabaca 16. yüzyılın ortalarından başlayıp 18. yüzyılın son 30 yılına kadar süren asıl manifaktür dönemi boyunca egemen biçim olmaya devam eder.[2] Marx, manifaktürün iki ayrı biçimde doğduğunu söyler; birincisi metaların üretiminde bağımsızlıkları yitiren üretici zanaatkârların birleşmesi ya da ayı türden zanaatkârların elbirliği sonucu manifaktür doğar. Ama aynı zamanda, manifaktür üretim, sürecine işbölümümü sokar.

İşbölümü ve aletlerin mükemmelliğinin bileşkesi bize sanayi üretiminin temelini verir. Ancak manifaktürün evrimi bize kapitalizmin uygun ölçek arayışını verir. Bu arayış, 19. yüzyıldan itibaren ulus-devletleri ortaya çıkartarak üretim, devletin yarattığı dışsallık ve homojenite[3*] sayesinde milletlerin zenginliğinin kaynağı oldu. Bu önemli ayrıma, hem Marx, Kapital'in 1. Cildinde hem de Smith Milletlerin Zenginliği'nde iş bölümüne değinir[4] ama tam oradan iki önemli iktisatçı da toplumsal iş bölümüne geçer. İşte zenginliğin kaynağının üretim olması ve o üretiminin de kapitalist sistem içinde gerçekleştirilmesi bize kapitalizmin dinamiklerinin doğurduğu kriz halini hediye eder ama kapitalist üretimin, ulus-devlet

---

[1*] Manifaktürün kapitalist üretim ilişkisinin ve üretim sürecinin rüşeym hali olduğunu Marx, Kapital 1. Ciltte çok ayrıntılı olarak anlatır. Marx'ın manifaktürü aslında ilkönce bir toplumsal işbölümü modeli sonra da bütün toplumsal ilişkilerin ve bu ilişkilerin doğurduğu üstyapının (hukuksal ve siyasi sistemin) çıkış noktasıdır. Şöyle devam eder Marx; toplum içindeki işbölümü ve buna uygun olarak bireylerin belli özel meslek alanlarına bağlanmaları, tıpkı manifaktürde meydana gelen iş bölümü gibi, birbirlerine karşı hareket noktalarından kalkarak gelişir. Marx, **a.g.e.**, s. 341..Marx'ın bu satırları bize işbölümünün kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesindeki önemi ve buna bağlı toplumsal işbölümü ve kapitalist kalkınma arasındaki güçlü bağı anlatmaktadır. İşbölümünün kadük kalması uzmanlaşmayı ortadan kalkmakta ve manifaktür gelişmemektedir. Manifaktürün gelişmemesi, kapitalizmin ortaya çıkmaması yani sanayileşmeye giden kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmemesi anlamına gelir. Bu anlamda, Türkiye'de 'Köy Enstitüleri' deneyimi bizce kesinlikle korporatist ve devletçi bir kapitalizm dışı ama ona içkin üretim biçiminin geliştirilmesi projesidir. Maddi düzeyde başarılı olamamış ve devam ettirilmemiş de olsa, ideolojik olarak, başarılı olmuş ve önemli kalıntılar bırakmış bir projedir; Köy Enstitüleri. Bugün Köy Enstitülerine bir takım çevrelerce düzülen övgülere bu bağlamda çok temkinli yaklaşmak gerekir. Ancak bu korporatist anlayışı bugün 'sol' meslek örgütleri, en azından, söylem ve eylem düzeyinde sürdürmektedirler.

[2] Karl Marx, **a.g.e.**, s. 327.

[3*] Ulus-Devlet, başından beri pazar için ve bu pazarın ilk aşamada iç talebi karşıması doğrultusunda yol, elektrik, su nihayet eğitim ve sağlık gibi sosyal alanlarda yatırım yaparak 'dışsallık' sağlar. Bu kapitalizm için olduğu kadar, soğuk savaş döneminde Sovyet ulus-devleti için de böyledir. Stalin, sosyalizm demek, elektrik, demir-çelik üretimi ve bu alanlarda kapitalizmi geçmektir derken aslında ilkönce iç pazarda ve tüketimde kendine yeten bir ekonomiyi sonra da periferisini besleyen ve idare eden sonra da –tabii- yayılan bir sistemi kastediyordu.

[4] Karl Marx, **a.g.e.**, s. 330; Smith, **a.g.e.**, s. 14.

sınırlarında ve ulus homojenitesinde olması da yine ayrı bir kriz dinamiğini ortaya çıkartmaktadır.

Merkantilizm, değerli madenlere dayalı finans kapitali hızla gelişmekte olan sanayi burjuvazisinin eline vermiştir. Merkantilizmin yaratıcısı yağmacı tüccarlar ne kadar sınır tanımazsa, sanayi sermayesinin temsilcisi burjuvalar o kadar sınırlara güvenir; sınırlarla çevrili pazarlar ve o pazarların koruyucusu devletler ulus olgusunun iki temel yapıcısı olarak kendini göstermiş ve batı zenginliğinin hem sürdürücüsü hem de koruyucusu olarak kapitalizmin bu güne kadar olan serüvenine damgasını vurmuştur. Bu açıdan 17 ve 18. yüzyılların en önemli özelliği, Batı Avrupa'da merkezi devletlerin güçlenmeye başlamasıdır. Ama ondan önce Wallerstein, devletlerin oluştuğu ve Sanayi Devrimi öncesi dönem için "uzun 16. yüzyıl" nitelemesini kullanmıştır.

Giovanni Arrighi ise, uzun 16. yüzyıl nitelemesini kullanmıştır.[1] Arrighi "uzun 20. yüzyıl"da "Sermayenin Yükselişi" başlığı altında dönemsel sermaye birikim evrelerini ele almış ve "sermeyenin sonsuz birikimi" nitelemesi ile çok önemli sonuçlara varmıştır: *"Dünya ekonomisi, kendi genişlemesi için sürekli büyüyen bir para hacmi ile ticarette yatırım olanakları arayan diğer ödeme araçlarına dayanabilir. Sermaye de kendiliğinden gelişebilmek için, büyüyen bir mal kütlesinin sermayenin kendi değerini azaltmaksızın alınıp satılabildiği sürekli artan sayıda ve çeşitte özelleşmiş pazar yerlerinin bulunabilmesine dayanabilir. Bu tek çizgi boyunca sermaye birikimi, demiryolunun yeryüzüne yapışması gibi sıkı sıkıya dünya ekonomisinin maddi genişlemesinin içine yerleştirilmiştir. Bu koşullar altında hem ticaret hacminin hem de sermayenin değerinin artış hızı yalnızca süratli değil, aynı zamanda kararlıdır da."*[2] Arrighi'nin bu vurguları bize ulusal-bütünlüklü bir para ve maliye politikası çerçevesini ve bunu tamamlayan kurumsal yapılanmaları gerektir. Bu kurumsal ekonomi, küresel değil ama ulusal bir pazara dayanır ve bütün 20. yüzyıl ekonomilerinin büyüme çevrimleri ve paradigmanın hayata geçirilmesi ile sağlanmıştır. Ancak bu büyüme çevrimleri yine paradoksal olarak, ulusal ekonomilerin sınırlarına gelir takılır. Bundan dolayı hem klasik büyüme teorileri hem de Keynesgil ve Post-Keynesgil büyüme ve (giderek) kalkınma iktisadi bu sorunu

[1] Giovanni Arrighi, **Uzun 20. Yüzyıl,** İmge Kitabevi, İstanbul, 2000.
[2] Karl Marx, **a.g.e.**, s. 437.

çözmeye yönelik çıkarımlar geliştirmişlerdir. Sistemik birikim dairelerinin tekrarı, kapitalist dünya ekonomisinin istikrarlı gelişme aşamalarının, kurulu bir gelişme çizgisinde istikrarlı gelişme koşullarının yıkıldığı ve yeni bir gelişme çizgisi boyunca yaratıldığı çalkantı dönemleriyle yer değiştiren bir dizi aşama olarak tanımlanabilir.[1]

Rus iktisatçısı N. D. Kondratieff, The Major Economic Cycles adlı kitabında kapitalist ekonomilerin 50-60 yıllık uzunluklara sahip olan düzenli sinüzodial döngüler yaşadığını iddia etmiştir. *"İktisadi olarak çevrimlerden kastedilen şey yedi ila onbir yıl arasında değişen iş çevrimleridir. Ancak, bu yedi ila onbir yıllık hareketler iktisadi çevrimlerin tek yönü olmadığı açıktır. Gerçekte iktisadi yaşamın dinamikleri daha karmaşıktır. (...)"* Kapitalist ekonomide ortalama 50 yıllık uzunluğa sahip dalgaların mevcudiyetini var saymak için yeterince sebep vardır ve bu olgu iktisadi dinamikler sorununu daha da karmaşıklaştırır.[2] Kondratieff'in sözünü ettiği bu karmaşık durum bize bir sermaye birikim evresini anlatır. Kondratieff'in fiyatlar, faiz oranları üzerine yaptığı uzun dönemli gözlemler, dört önemli aşama- ya da uzun dalga- döngüyü (cycles) ortaya çıkartır. Kondratieff ya da "K" döngüsü adı verilen bu aşamalar mevsim örnekleriyle anlatılır. "Bahar aşamasında üretim ve varlık genişlemesi fiyat enflasyonuna ve sermayenin maliyetindeki artışa neden olur; bu yeni teknolojilerin filizlenmesinin ilk başlangıcıdır. Yaz aşaması ekonominin olgunlaşma aşamasıdır. Bu aşamada sermaye fazlası ve temel kaynakların yetersizliği aynı anda gözlemlenir. Bu dönemlerin finalinde pazar ve kaynak yetersizliğini savaşlar çözer. Birikmiş sermaye yeni pazarlar ve yeni kaynaklar bulmak üzere savaşa başvurur, savaş bu anlamda kapitalizmin bu evresi için politik olduğu kadar ekonomik bir çözümdür de. Ama bu tabii ki geçici bir çözümdür; çünkü temel dinamiklerde bir değişim olmamıştır. Yeni öncü sanayilerin belirleyici olması ve buralara yatırım gerekmektedir. Nihayet deflasyonla ortaya çıkan ilk durgunluk sonbahar evresinde başlar.[3*] Kondratieff'in

---

[1] Karl Marx, **a.e.**, s. 351.

[2] Nikolai D. Kondratieff, **a.g.e.**, s. 12.

[3*] Kapitalizmin krizlerinin bir 'talep yetersizliği' krizi gibi gözükmesinin ve bütün büyük krizlerin, 1929 gibi, şiddetli bir deflasyon dalgası ile başlamasının temel nedeni budur. Keynes iktisadi, büyük ölçüde, bu kriz çözümlenmesi ve bu krizin aşılması üzerine geliştirilen makro denge teorilerinden oluşur ki; bu teori (Keynes'in Genel Teorisi) devletin başat aktör olması gerçeğini öne çektiği ve buradan yola çıktığı için, örneğin Neoklasik Genel Denge'den daha gerçekçi ve uygulanabilir bir iktisadi gerçekliğe tekabül eder. Ama bu iktisadi gerçeklik, kesinlikle ulus-devlet paradigmasının geçerli olduğu konjonktüre aittir. Sonuçta şunu söyleyebiliriz: Bütün Keynes İktisadinin dünyası

son dönemi kıştır; ekonomi kışa derin bir depresyonla girer. Ama tam burada, bu dönemde, Schumpeter'in "yaratıcı yıkımı" devreye girer. Bu dönem yalnızca yok etmekle kalmaz aynı zamanda yaratır.[1] Yeni teknolojiler eski olanı tasfiye ederek yükselir ve değişim yalnız ekonomi ile sınırlı kalmaz siyasi alanda da bu yeni teknolojileri taşıyacak yeni bir dönem başlar.

Grafik 5: ABD için Kondratieff Dalgaları

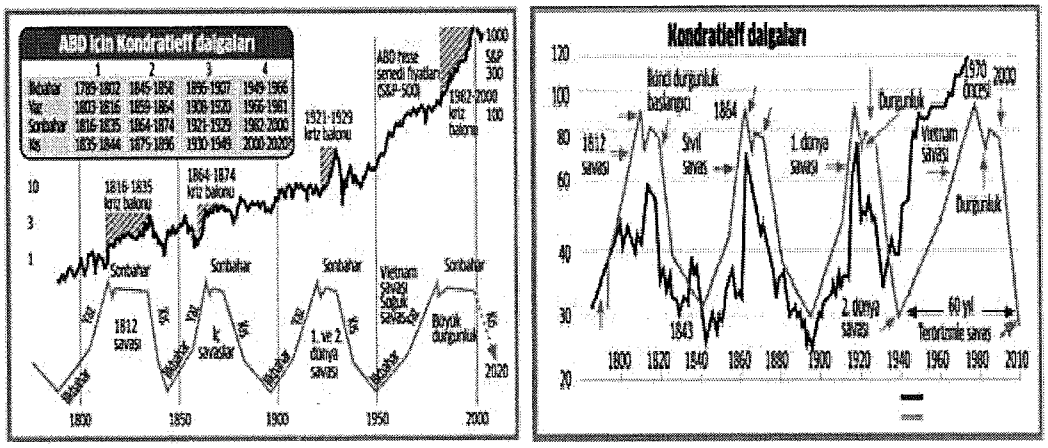

Kaynak: KondratieffWinter.com, K-Wave Chart, The Kondratieff Wave, http://kondratieffwinter.com/blog/k-wave/k-wave-chart, (Çevirimiçi), 04.04 2011.

Yukarıdaki grafikte ABD için Kondratieff dalgalarını görülmektedir. Aslında ABD'yi anlatan bu grafikler, pekâlâ bir dünya ekonomisi özeti olarak da okunabilir. Bu açıdan yukarıdaki grafiklerin bu çalışmada ortaya koyduğumuz ana tezin, hipotezleri açısından önemi büyüktür. Çünkü grafiklerde görüldüğü gibi, yaklaşık 200 yılı aşkın birikim ve bunlara bağlı büyüme evreleri, sermaye birikim sisteminin o anki yapıcı-öncü sektörleri ki bunlara ana kontrol sanayileri de diyebiliriz, tarafından belirlenmektedir. Bu sektörlerdeki kâr oranları düşüşü bu sektörlerin "eskiyerek" yerlerini "yeni" olanlara bırakmasına eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Bu zamanlara, aynı anda, büyük siyasi olaylar –örneğin; dünya savaşları ve büyük finansal krizlerin doğurduğu önemli siyasi değişimler gibi- eşlik ediyor. Bu grafiklerde dikkat çekeceğimiz bir başka husus, S&P 500 endeksinin, krizler ve bunlara bağlı büyük değişimler öncesi yarattığı kriz balonlarıdır. Bu kriz balonlarını,

---

Konratieff'in üçüncü döneminin (popülize edilmiş dönemlemeyle,'sonbahar') gerçekliğine oturur ve bu dönem (gerçeklik) bitince Keynes iktisadinin yapacağı bir şey kalmaz; elindeki araçlar tükenir. Belki de 'Sosyal Refah Devleti'nin ve giderek Kalkınma İktisadı'nın bugün çökmesini bu temel bakış açısıyla açıklayabiliriz.

[1] Erinç Yeldan, **a.g.e.**, s. 47.

1816-1835, 1864-1874, 1921-1929 ve 1982-2000 aralıklarında birinci grafikte görülmektedir Burada önemli olan bu tarih aralıklarında, çok önemli ekonomik ve siyasi değişimlerin olmuş olmasıdır. Örneğin, 1921-1929 kriz balonu aralığı bize, yalnız büyük krizi anlatmaz, faşizmlere ve 2. Dünya Savaşıa giden yolu da anlatır ve aynı zamanda bu kriz balonu bize, Britanya'nın, altın para sisteminden çıkışını yani imparatorluk zamanlarının bittiğini de anlatır. 1982-2000 aralığındaki kriz balonu ise, hiç şüphesiz son büyük krizi ve 1989'daki Berlin Duvarı'nın çöküşünü, Bretton-Woods para sisteminin bitmesini, buna bağlı olarak ABD'nin tek kutuplu egemenliğinin sona ermesine paralel olarak, çok kutuplu bir dünyaya geçişi anlatmaktadır. Bu durum aynı zamanda, bize geleneksel iktisat teorisinin vazettiği "durumun" ve dengenin bitmekte olduğunu da gösterir. Şimdi bu "dengenin" teorik temelleri incelenecektir.

3.6. Büyüme ve Uzun Dönemde Neoklasik Denge

Neo-klasik yaklaşımda, genel denge bireysel tercihlerden hareketle incelenir. Tam burada Neoklasik modelin, matematik tutarlılığı öne çıkmakta ama bu matematik tutarlılık, piyasanın istisnasız ve mükemmel işlediği bir dünyada bize, sürdürülebilir bir büyüme modelinin ipuçlarını vermektedir. Arrow-Debreu modeli, fiyatları yalnızca bir bilgi aracı, istem ve sunumun eşitlenmesini sağlayan bir işaret (signal) olarak almakta, fiyatların mallar hakkında yeterli bilgiyi sağladığını, bu bilginin (fiyatların) herkesçe aynı biçim ve kolaylıkla, bu iş için bir masraf yapılmadan elde edilebildiğini kabul etmektedir. Böylece her bir ajanın sistem hakkında yeterli bilgiyi, diğer ajanların fayda fonksiyonlarını, üretim olanakları hakkında bilgi edinme gereğini duymadan, en ekonomik, en az masraflı biçimde sağladığı sonucuna varılmış olmaktadır.[1]

Walras'ın açtığı yoldan ve Arrow-Debreu modelinin önerdiği temel varsayımlar çerçevesinde, neo-klasik denge sorununun tek çözümü, tam rekabet koşullarıdır. Bu koşullar bir genel denge ve buna bağlı sürdürülebilir bir büyüme çıkışının ipuçlarını ortaya koyar.

Bu genel bir dengeyi bize verdiği zaman Pareto optimumu gibi bir statik denge halini elde ederiz. Rekabetçi denge ile Pareto optimumu arasında doğrudan bir

[1] Tuncer Bulutay, **Genel Denge Kuramı**, Anadolu Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979, s. 299.

ilişki yakalayabiliriz. Herkesin rekabet ederek, faydasını maksimum kıldığı bir durumda, diğer kişinin refahına hiç dokunmadan, hiç kimsenin refahının iyileşmeyeceği durum eğer bize Pareto optimumunu verirse, tüketiciler hala mal talep etmektedirler. Aynı şekilde mal arzı da fazla olan talebi karşılamaya dönüktür ve doygunluk dışı talep edilen malların fiyatları sıfırlanır.

Bu halde buradan "kanıtlanmış" denge tanımına varırız: Bütün tüketicilerin bütçe olanakları içinde en çok doyuma ulaştıkları, bütün üreticilerin maksimum kâr sağladıkları, üretim ve kaynaklarla istemin tamamen karşılandığı bir durum ve bu durumu gerçekleştiren fiyat düzeyidir.[1] Bu tanım bize Pareto anlamında bir optimumu da verir. Burada bütün tüketiciler en çok doyum, üreticilerde maksimum kâr sağlarlar. Talebin tümü karşılanır. Ancak burada tek tek malların değil, sistemin genel dengesi söz konusu olduğu için, arz ve talebin birbirine eşit olduğu durum bir denklemler silsilesini gerektirir. Bu bize aynı zamanda bir ekonomi için çoklu Pareto optimumu durumu olduğunu da anlatır. Bu denge halinin gerçekleşebilmesi için, Walrasgil denklemlerin tümünün aynı anda çözümü gerekir. Burada şöyle bir genel denge hali yaklaşımı geliştirebiliriz; herhangi bir denge bozukluğunda, toplam aşırı talebin, (talebin arzı geçtiği tüm piyasalarda) toplam aşırı arza (arzın talebi geçtiği bütün piyasalarda) tam olarak eşit olması gerekir. Bu genel denge hali ve optimum fiyat düzeylerini anlattığı gibi Paretocu ilkeler çerçevesinde Pareto optimumunu da bize anlatır.

Burada temel sorumuz, daha doğrusu Walras'ın temel sorusu piyasanın bir sektördeki dengesizliği kendiliğinden- diğer piyasalara bakarak- düzeltip düzeltemeyeceğidir. (Bkz: Bölüm 3,3) Yani fiilen dengesiz fiyatlar grubu ortaya çıktığında, piyasa arz ve talep güçlerinin bu fiyatları denge kurulana kadar değiştirip değiştirmeyeceğidir. Bu sorunun yanıtı halen çözümsüzdür. Çünkü –kanaatimizce- Adam Smith'in tam rekabetçi piyasası yerini tekelci yapıya bırakmıştır. Ancak bu yapı çözüldüğü zaman eş anlı bir genel denge durumu yakalayabiliriz. Ancak bu denge hali de Walras'ın genel dengesi gibi statik değil, dinamik bir genel denge daha doğrusu dengesizlik hali olacaktır. Neo-klasik rekabetçi anlayışta, her firma piyasa fiyatlarını veri alır, piyasada önce fiyatlar oluşur sonra firmalar bu fiyatlara karşılık

[1] Yeldan **a.g.e.**, s. 71.

verir. Ancak çözülen bir genel denge durumundan sonra, fiyatlar nasıl oluşacak? İkinci sorumuz da budur.[1*] Bu soruya Walras'ın yanıtı basittir: "Rekabetçi bakış açısından en örgütlü piyasalar, her mübadelenin koşullarını açıkça duyurulması ve satıcılara fiyatlarını düşürmek ve alıcılara fiyat tekliflerini yükselmek için bir şans verilmesini sağlayacak biçimde ve işlemleri merkezileştiren ajanlar olarak devralınan tellalların aracılığıyla, alım ve satımların açık artırma ile yapıldığı piyasalardır."[2] Ancak Walras'ın merkezi planlamanın bir ölçüde "liberal" fiyat versiyonu olan bu merkezi tellalı yeterli değildir.

Burada tellalın duyurduğu ve/ veya piyasanın algıladığı fiyatların denge grubu fiyatları olması gerekir. Bu olmadıkça genel tellal işe yaramaz. Üstelik tekel ya da monopol, oligopol hallerinde bu şüphesiz ki geçerli değildir. Ancak tellal Tanrı olursa Walras haklı olabilir. Ya da çok gelişmiş bir merkezi planlama olgusundan söz etmemiz gerekecek. Ancak şöyle bir nokta var. Walras, ekonomi tam rekabetçi olduğundan, küçük nispeten güçsüz firmaların aşırı arz durumunda fiyatlarını düşürerek sürekli tepki göstereceğini varsayıyor. Aynı şekilde fiyatlar gereksiz yükseldiğinde buna tepki verecek demokratik ve seçenek üretecek bir toplum – tüketicinin kamusal aklı- Walras'ın dengesini statik değil ama dinamik anlamda haklı çıkarabilir. Burada firma teorisi bazında ölçek meselesine girdiğimizde ölçek büyümesi ve kapitalizmin anarşik işleyişinin Walras'ı devre dışı bıraktığını görürüz. Ancak, "Walras'ın genel denge modelinin çerçevesi önemliydi ve hala da önemlidir. Walras'ın piyasasının kendiliğindenliğine ilişkin hayli gerçekdışı inancını dışarıda bırakırsak eğer, onun karşılıklı piyasa ilişkileri sistemi, kapitalist bir piyasa sisteminde tam istihdamlı genel bir dengeye ulaşılmasının ne kadar zor olacağını gösterir. Kuram ayrıca, kriz bir kez başladı mı, ekonominin tüm sektörlerine nasıl yayılıp genel bir kriz ya da bunalıma dönüştüğünü de gösterebilir.

Walras'ın genel denge çatısı, piyasa anarşisinin en iyi analiz edileceği kuramsal bağlamdır. Birçok yetersiz tüketim kuramcısı kuramını, Walras'ın genel denge kuramına yakın bir çerçevede formülleştirmiş olsaydı, sayısız mantıksal ve

[1*] Örneğin 2008 krizi tüm fiyatları ve küresel dengeyi bozan bir krizdir. Bu kriz sonrası da bu soruyu sorabiliriz.

[2] Leon Walras ve William Jaffe, **Elements of Pure Economics, or The Theory of Social Wealth**, Orion Editions, Oxford, 1984, s. 42.

kuramsal yetersizlikten kurtulurdu."[1] Bizim bundan sonra söylemek istediklerimizi, Hunt, başka bir perspektiften söylüyor. Şimdi, burada iki önemli nokta var: Birincisi, genel dengenin hangi ölçekte ve ekonomik pazar çerçevesinde olacağı; ikincisi ise genel dengenin tüm faktör piyasalarında ve pazarlara aynı anda gerçekleşmesi için en azından üretim faktörlerinin ekonomiden alacakları payın, değişim ve kullanım değer farklılıkları saklı kaymak kaydıyla, eşitlenmesi sorununun çözülmesi... Yani sermayenin faizinin ve emeğin ücretinin üretilenin tüketileceği sınıra kadar yapılması... İşte bu sorun hangi koşullarda gerçekleşir?

Üretimin kendini yenileyerek sürmesi ve sürdürülebilirliğinin sonucu ölçek büyümesi ile mümkün olur. Marx, Kapital'in ilk cildinde büyük ölçekli kapitalist üretimin üstünlüklerini ayrıntılı olarak ortaya koyar. Enerji maliyetleri ve diğer sabit maliyetler ölçek büyümesine bağlı olarak azalır. Bunun dışında büyüyen ölçekler kendi dışsal ekonomilerini yaratırlar. Kapitalist ekonomide ölçek zaman içinde üretim maliyetlerini belirlediği için bunun etkisi göreli fiyatlara yansır.

Malların mallar ve işgücü ile üretildiği bir yeniden-üretim sisteminde, ölçek büyümesi sermaye birikiminin kendisidir. Bu aynı zamanda ekonomik büyüme ve gelişmeyi de karşılar. Ancak yukarıdaki bahiste de belirttiğimiz gibi, üretim süreci, tarihi süreç içinde teknoloji gelişimine bağlı olarak gerçekleşir. Ölçek ekonomileri büyük çaplı seri üretimin geçerli olduğu, bu seri üretimi karşılayacak talebin oluştuğu ekonomilerde ve dönemlerde ortaya çıkmışlardır. " Teknolojik gelişme ile birlikte gerçekleştirilen sermaye birikimi; ölçek büyümelerine ve birim ürün maliyetlerini azalmasına yol açarak, kâr oranlarını artırır.[2]

Bir sanayi kolunda gerçekleşen ölçek ekonomileri kapitalist üretimin yapısı gereği, diğer sanayi kollarında da benzer teknoloji ve ölçekleri yaratır. Ölçek büyümeleri kâr oranları artırarak sermaye birikim sürecini hızlandırmışlardır. Bu büyüme aynı anda tekelci yapıları doğurur. Yukarıda özetlediğimiz gibi, seri üretimin önem kazanması, Fordist üretim yönteminin hâkim olması monopol ve oligopol yapıların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

---

[1] Edward K. Hunt, **İktisadi Düşünceler Tarihi**, Dost Yayınları, Ankara, 2005, s. 354.
[2] Nicholas Kaldor, "The Irrelevance of Equilibrium Economics", **The Economic Journal**, Vol. 82, Issue 328, s. 1240-1242,

Ölçek ekonomileri ve teknolojik gelişme, aynı zamanda statik genel dengeyi bozarak krizinde hazırlayıcısı olurlar. Bu açıdan ölçek ekonomilerini Walras'ın genel denge analizi dışlar. Çünkü Walrasgil genel dengede zaman ve gelişen teknoloji veri değildir. Bu bağlamda teknolojik gelişmenin ikili bir yapısı vardır. [1]Birincisi ölçeğin büyümesini zorlar ve bunu başardığı oranda maliyetleri düşürerek kâr oranları artırır; ama aynı zamanda sermayenin bileşimini emek aleyhine bozarak orta ve uzun dönemde kâr oranlarını düşürür. Kâr oranlarının düşmesi ve pazar daralması sürdürülen sermaye birikim rejiminin bir krizle sona ermesi anlamına gelir.

Bu açıdan ölçek ekonomileri kapitalizmin gelişiminde iki döneme damgasını vurmuştur. Ancak dünya ekonomisi, 20. yüzyılın hemen başında başlayan ve ölçek ekonomileri yaratan süreci tamamlamıştır. Statik genel dengeyi teknolojinin ve ölçeğin sürekli gelişmesi bozmuştur.

Bugün kitlesel seri üretim yerine esnek, özellikli üretim geçerlidir. Ar-Ge faaliyetleri ile hız kazanan üretim ve proses mühendisliği ile pazarlama stratejileri arasındaki yatay bütünleşme günümüzün üretim profilini belirlemektedir.

Ölçek ekonomileri yerini kümelenme modellerine bırakıyor. Ayrıca teknolojinin denetlenemez olması bize teknoloji rantı ile oluşan teknoloji oligopolinin kırıldığını göstermektedir. Kümelenme modelleri ölçek ekonomileri ve devletin oluşturup tekel yarattığı kamusal dışsallıkların yerini almaya başladığını bugün söyleyebiliriz. Bu olgu teknolojinin denetlemezliği ile bir araya geldiğinde yeni bir rekabet tanımı bize vermektedir.

Kümelenme ve rekabet gücü arasındaki ilişkinin yapısını 1990'lı yıllarda kurup geliştiren Michael Porter kümeleri şöyle tanımlamaktadır: *"Aynı sektörde faaliyet gösteren, aralarında işbirliği ve aynı zamanda rekabet olan işletmelerin, onlara mal/hizmet sunan tedarikçilerin, ilgili kurumsal yapıların (üniversiteler, meslek kuruluşları, iş koluyla ilgili standartları belirleyen ve kontrol eden kurumlar, gibi) aynı coğrafi bölgede yoğunlaşmaları."*[2] Bu yoğunlaşma stratejisini 19. yüzyılın

[1] Tuncer Bulutay, **a.g.e.**, s. 271.
[2] Michael Porter, "The Competitive Advantages of Nations", **Harvard Business Review**, Vol. 11, 1998, s. 77-90.

sonlarına doğru ünlü İngiliz iktisatçı Alfred Marshall'da bir yöntem olarak ortaya koymuştur.[1]

19. yüzyıldaki sanayileşme birleşmeleri, gümrük duvarlarını, devlet himayesini gerektirmiştir. Örneğin Alman sanayileşmesinin ilk aşamaları devletin etkin müdahalesi ve çeşitli sanayi kollarını bir araya getirme şeklindeydi. Dokuma, maden işleme, demir sanayileri devletin sürekli kredi sağladığı ve belli bölgelerde bütünleştirdiği (özendirdiği) sanayiler olmuştur. Bütünleşme ulusal politik bütünleşme ile paralel gerçekleşmiştir. Bu strateji List'in etkin devletçilik kuramından ilham almıştır. [2] İngiltere'nin ilkönce serbest rekabetçi ve yoğun emek sömürüsüne, daha sonra da sömürgeleştirmeye dayanan birikimi devletin araya girmediği çok hızlı tekelleşme ile olmuştur. Bu modelde küçük işletmeler yoğun rekabet sonucu yerlerini uluslar arası sömürüyü götürecek çapta işletmelere bırakmıştır. Ancak Almanya gibi sanayileşmenin devletin araya girerek olduğu yapılarda KOBİ'ler ayakta kalabilmiş ve sanayileşme stratejisi içinde kendilerine daha çok yer bulabilmişlerdir.[3]

Kümelenme yaklaşımını esasında seri üretim yerine esnek üretimi, Ar-Ge'nin ve teknoloji geliştirmenin yaygınlaşmasını öne çıkaran yeni sermaye birikim stratejisi üzerinden ele almak gerekir.

Tarihsel sürece bakıldığında, başarılı kümeler kamu sektörünün az ya da hiç müdahalesi olmadan oluşmuş ve gelişmişlerdir. Yani yukarıda belirttiğimiz gibi devletin müdahalesiyle gelişen (Almanya) ekonomilerde KOBİ'ler başından beri var olmuştur. Ancak bunların, devlet müdahalesinin en aza indiği küreselleşme sürecinde bugün ayakta kalabilmesi için kümelenme modelleri çerçevesinde örgütlenmeleri gerekir.

UNIDO (United Nations Industrial Development Organization - Birleşmiş Milletler Endüstriyel Kalkınma Örgütü), Avrupa Birliği gibi uluslar üstü kuruluşlar, ilgilendikleri ülkelerde aktif küme geliştirme çalışmaları yürütmekte, geliştirdikleri politikalarla ve fonlarla üye ülkelere yardımcı olmaktadırlar. Bu çabaların sonucunda

---

[1] Alfred Marshall, **Principles of Economics,** http://www. abika.com, (çevirimiçi), s. 67, 03.02.2010
[2] Ha-Joon Chang, **Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective,** Wimbledon Publishing, Londra, 2002, s. 48.
[3] Ha-Joon Chang, **a.g.e.**, s. 67.

kümelenme / küme geliştirme, son yıllarda bilinçli olarak yürütülen kamu yönetimi politikalarının bir parçası olmuştur.

Küreselleşme ile birlikte taşeronlaşma ve esnek üretim anlayışının gelişmesi kapitalist birikimde küçük işletmelerin hem önemini artırmış hem de bu işletmelerin hızla gelişmesine neden olmuştur. Bugün sermayenin merkezileşmesi üzerinden değil de, atomize olması üzerinden gerçekleşen birikim küreselleşmenin şu anki üretim yöntemleriyle de örtüşmektedir. Fordizmin devasa üretim hatları ve fabrikalar üzerinden gerçekleştirdiği sermaye birikimi 1970'lerdeki krizle yerini esnek üretim anlayışına bırakmıştır. Bu üretim yöntemine en uygun yapı başta Almanya olmak üzere merkez Avrupa ülkelerinde vardı. Amerika ve Japonya'nın bu üretim yöntemine ayak uydurmaları daha güç gözükmektedir. Çünkü özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası bu iki ülkede kapitalizmin gelişimi sermayenin merkezileşmesi üzerinden gerçekleştiğini söylenebilir.[1] Japonya'da devletin ve banka sisteminin desteklediği yapı büyük tekelleri doğurmuştur. Amerika'da ise demir-çelik, silah ve petrol sanayi dev tekellerle örülü yapısını yerel savaşlarla ve ABD'nin emperyalist politikalarıyla güçlendirmiştir. Bugün küreselleşme dalgaları en çok, bu nedenlerle, bu ülkelerden başlamıştır. Avrupa'nın kriz dalgalarını daha az hissetmesinin bugün en önemli nedeni 1970'li yılların başında itibaren küçük ve orta boy işletmelerin Avrupa kıtasında desteklenmesidir. Bu durum aynı anda, Avrupa'nın, ABD'ye göre daha düşük bir militarist profil çizmesine de neden olmuştur.

Bugün hızla değişen teknoloji ve piyasaların küreselleşmesi, rekabet koşullarını etkilemekte ve KOBİ'ler için yeni imkânlar tanımaktadır. Bu nedenle KOBİ'ler, AB'nin ekonomik gelişmesinde önemli bir role sahiptir. Bugün 1970'li yıllardan beri önemli bir büyüme temposu yakalamayan ve kısmi enflasyonla birlikte işsizlik sorunu ile de boğuşan Avrupa Ekonomisini KOBİ'ler ayakta tutmaktadır. KOBİ'ler ve Mikro işletmeler AB'de istihdamın % 71.90'ını sağlamaktadır.[2] Bu AB'nin işsizliğe karşı esnek bir yapısının olduğun da göstermektedir. Bu durumda AB kapitalizminin mikro işletmelere ve KOBİ işletmelerini desteklemesi ve bu konuda çok geniş bir mevzuata sahip olmasına şaşmamak gerek. Böyle olunca

[1] Linda Weiss ve John M. Hobson, **a.g.e.**, s. 66.
[2] Linda Weiss ve John M. Hobson, **a.g.e.**, s. 67.

AB'de kümelenme modellerini KOBİ'lerin gerçekleştirmişlerdir. Özellikle İtalya ve İrlanda'da geliştirilen modeller önemli bir deneyimdir.

Bugün yaşadığımız kriz bize göstermektedir ki; dünya ekonomisi makas değiştirmektedir. Tekelci yapıların sürdürülebilir olmadığını, kapitalizmin tarihinde en çok bu krizin ortaya çıkardığını söyleyebiliriz. Bu anlamda Walras'ın genel dengesi eğer statik değil de dinamik bir çerçevede ele alınırsa yeni bir piyasa ve ekonomi modeli geliştirebiliriz. Bu model aynı anda yeni bir büyüme paradigmasının da başlangıcı olabilmektedir.

Küreselleşmenin yeni sermaye birikim döneminde sürükleyici sektörlerden biri olan Bilgi İletişimin Teknolojileri bu tezi güçlendiren bir gelişme göstermektedir. Şunu söyleyebiliriz: Aslında bu dalga küreselleşmenin dalgasıdır. Daha öncede belirtilmiş olan içinde bulunduğumuz beşinci büyük sermaye birikimi oluşumunu anlatır.

Freeman beşinci dalgayı 1980'lerden başlatıyor ve günümüze getiriyor. Bu dönemi tanımlayan temel niteleme enformasyon ve iletişim. Temel taşıyıcı büyüme sektörleri ise yazılım, esnek üretim sistemleri, sayısal haberleşme ağları, uydu teknolojisi, biyo-teknoloji... Castells, bu çerçeveyi enformasyon teknolojisi paradigması ile tamamlar.[1] Yeni teknolojilerin hızlı yayılımı, bu teknolojilerin ağ kurma iradesi ve etkileşimi, esnekliğin temel olduğu ve yatırım üretim planlamasını bilgisayar ağlarına bağlı yapan oluşumların ortaya çıkması ve üretim zincirini oluşturması paradigmanın başlıca ayaklarıdır. Castells şöyle devam eder: *"Böylece mikro elektronik, telekomünikasyon, opto-elektronik, ve bilgisayarlar artık enformasyon sistemleri ile bütünleşmiştir. Bu noktada örneğin çip üreticileri ile yazılımcılar arasında hala işletme düzeyinde bir farklılık mevcut olacaktır. Ancak bu tür bir farklılaşma, çip donanımlarına yazılımların yerleştirilmesi kadar, şirketlerin stratejik ortaklıklar, işbirliğine dayalı projeler çerçevesinde giderek daha fazla bütünleşmesiyle bulanıklaşmıştır."*[2] İşte bu gelişme ve kendini yenileme dalgası dünyanın bir önceki dönemde "azgelişmiş" olan iki kesimdeki ülkelerini dalganın üzerine taşımıştır. Birincisi Batı'da düşen kâr oranlarına bağılı olarak Batı'nın

[1] Manuel Castells, **a.g.e.**, s. 67.
[2] Manuel Castells, **a.e.**, s. 91.

üretimini üslenen ve düşük ücretle dünyanın üretim üssü olan ülkeleridir. Bu ülkeler doğrudan yabancı yatırımları alarak, gelişmiş dünyanın üretimini üstlenmişlerdir.

Bu eksen kaymasının ikili bir amacı vardır: Birincisi yükselen ücretler ve hızla yenilenen teknoloji sayesinde düşen kâr oranlarını, ücretlerin düşük, emek verimliliğinin yüksek olduğu Asya'ya kaydırarak dünyada ortalama olarak artırmaktır. İkincisi ise, ABD'nin ve AB'ye yeni üye olan ülkelerin cari açıklarını telafi edecek dünya ekonomisi dengesini ihracat fazlası vererek sağlamaktır. Çin ve diğer gelişen Asya'nın fazlaları ABD dolarına dönerek sonunda ABD'yi finanse etmiştir.

Bu gelişmenin taşıyıcı ülkeleri daha doğrusu bölgeleri, ABD, Asya, AB, Rusya ve diğer gelişmekte olan ülkelerdir. Bu stratejik gelişmelere uluslar arası finans piyasalarının serbestleşmesi ve düzenlenmesi eklenince karşımıza tek bir pazara doğru giden bir kapitalizm çıkıyor. İşte tek pazara giden yol bize belki genel adil bir denge halini vermektedir. Ama bu denge kesinlikle Paretocu olmayan bir yolla, yani birilerinin refahı büyük çoğunluğun refahı için bozularak gerçekleşecektir.

Tek pazarın ortaya çıkması ve ölçek ekonomilerinin yerini kapsam ekonomilerinin alması, dışsallık etkisinin de alanını değiştirmekte, sermaye piyasalarının liberalizasyonu ve mali piyasalarda yatırımların uluslararasılaşması, teknolojinin uluslararasılaşması ve girişimlerin küreselleşmesi ile yakından ilgilidir.[1]

Yine de öne sürülen tüm bu düşüncelerin ampirik olarak bulgulara ulaşmasa bile bir biçimde savunulabilir olması gerekmektedir. Tüm bu düşüncelere aşağıdaki grafikler ile de katkı da bulunabilinir:

[1] Freeman ve Soete, **a.g.e.**, s. 375.

Grafik 6: Gelişmekte Olan Ülkelerde, Dönemsel Olarak, İhracat ve Tüketimin Büyüme Katkısı

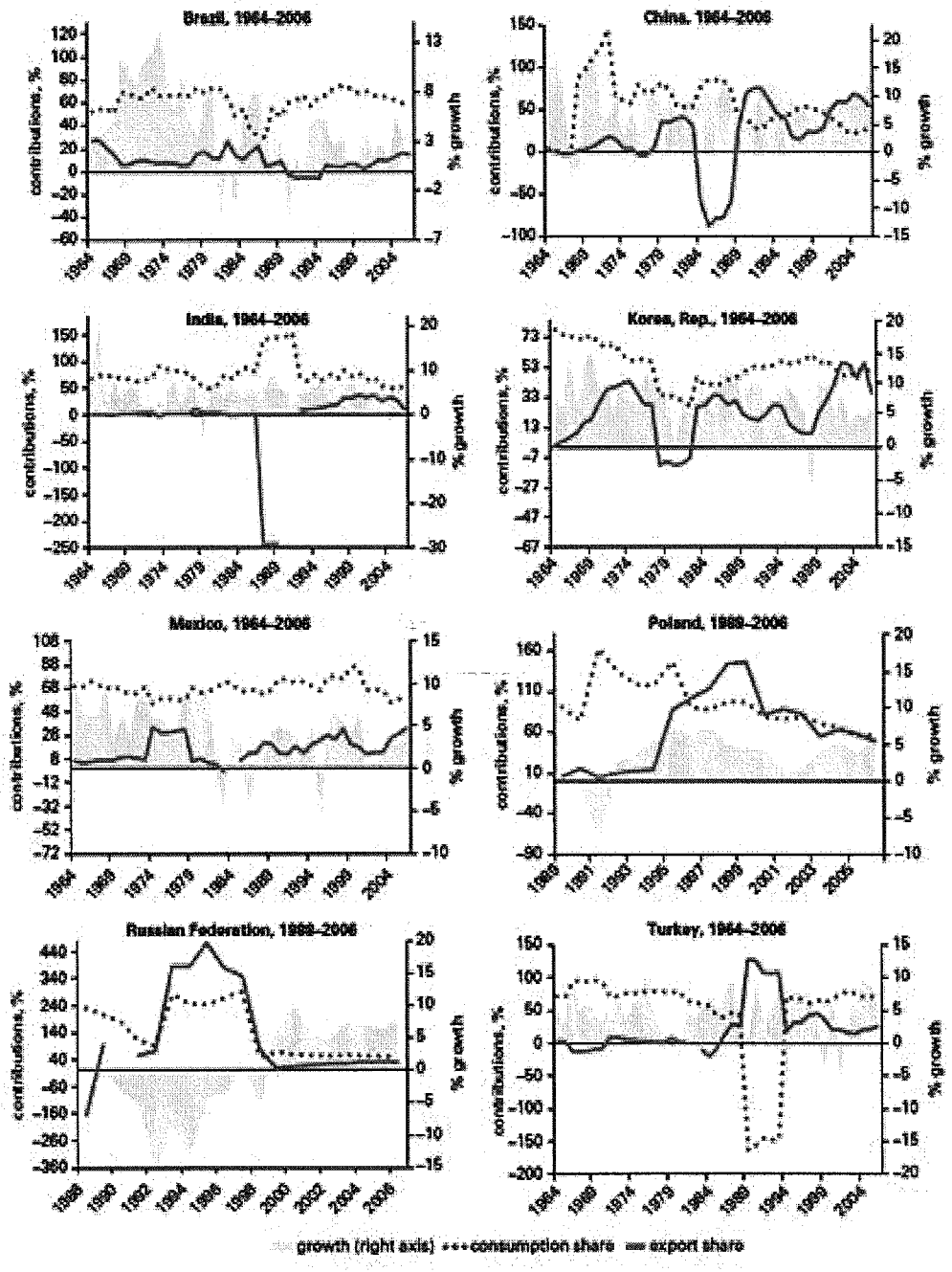

Kaynak: Global Development Horizons 2011, **Multipolarity: The New Global Economy,** The World Bank, Washington, 2011, s. 29.

Yukarıdaki grafikler gelişmekte olan ülkelerin uzun dönemli ihracat ve tüketim değişkenlerinin büyümeye katkısını göstermektedir. Bu grafikler birçok açıdan anlamlıdır.

Mesela Çin'de iç tüketim ile ihracat çok uzun bir süre ayrı hareket etmiş yani Çin, ücretleri düşürerek ihracat potansiyelini artırmıştır. Kore'de ise aynı durum yoktur ve Kore kalkınması bu anlamda kısa dönemde daha 'zenginleştirici' ve başından beri yüksek teknolojiye dayanan ve bize göre sürdürülebilir bir kalkınma paradigmasıdır.

Güney Kore 1990'ların başında GSYİH'sının yaklaşık %30'unu ihraç eder durumdadır. Ekonominin ihracat bağımlılığının bu denli yüksek olması doğal olarak bu ülkeyi uluslararası koşullardaki değişmelere karşı son derece duyarlı hale getirirken, özellikle 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Güney Kore ihracatını olumsuz etkileyen ve değişen dünya koşullarından kaynaklanan birçok sorun yaşanmaya başlamıştır.

Bunlardan biri neoliberal küreselleşme döneminde hemen hemen bütün gelişmekte olan ülkelerin ihracata yönelmesi nedeniyle rakiplerin sayısının artmasıdır. Bu dönemde, özellikle Çin ve Güney Doğu Asya ekonomilerindeki hızlı büyüme sonucu, Güney Kore geleneksel emek yoğun sanayi sektörlerindeki rekabet gücünü büyük ölçüde kaybetmeye başlamıştır. Öte yandan Güney Kore başlangıçtan itibaren ileri teknolojiyi hedeflemiş ve bu amaçla sağlam bir teknoloji altyapısı kurmuş olsa da, 1960'lı ve 70'li yıllarda Güney Kore firmalarının yaptığı esas olarak yabancı teknolojiyi "taklitçi mühendislik" yoluyla öğrenmek olmuştur. O zamanlar teknoloji makineye gömülü olduğu için yaparak öğrenmenin görece kolay olması nedeniyle Chaebol nitelemesi ile anılan ve devlet desteği ile tekelleşen büyük firmaların, kendi Ar-Ge'sini motive etmeye yönelik politikalar pek etkili olmamıştır.[1] Zaten G. Kore grafiğinde bunu açıkça görüyoruz. 1980'lerin sonundan itibaren ihracat grafiği hızla yükselmeye başlıyor. Burada ihracata dayalı büyüme grafiğinin çok inişli çıkışlı olması ve 1996'dan sonraki krizden sonra hızla yukarıya çıkması çok anlamlıdır.

[1] Linsu Kim, **Imitation to Innovation: The Dynamics of Korea's Technological Learning**, Harvard Business School Press, Harvard, 1997, s.47.

Dolayısıyla 1980'lere gelindiğinde diğer gelişmekte olan ülkelerle kıyaslanamayacak bir teknoloji düzeyini yakalamış olsa da, Güney Kore firmaları yeni rekabet ortamının gerektirdiği teknolojik düzeyden oldukça uzaktır.

G. Kore, NAFTA gibi bölgesel bir entegrasyon yapılanmasında yer alsa da seksenlerde uygulanan korumacı politikalar ülkeyi çok etkilemiş ama bu aynı zamanda paradoksal olarak ekonominin devlet desteği ile 'seçilmiş' küresel rekabet yapabilecek şirketlerinde Ar-Ge'ye bağı gelişmeye neden olmuştur. ABD, çok uzun bir dönem, bu ülkeye kendi iç pazarını ABD mallarına karşı tamamen açması, yabancı sermaye rejimini serbestleştirmesi ve finansal serbestleşmeye geçmesi yönünde yoğun bir baskı uygulamaya başlamıştır.[1] Bunun da G.Kore'nin ihracata dayalı sanayileşmesinde etkin bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

Grafik 7: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ekonomiler için Büyümenin Yatırım Oranları (1972-2006)

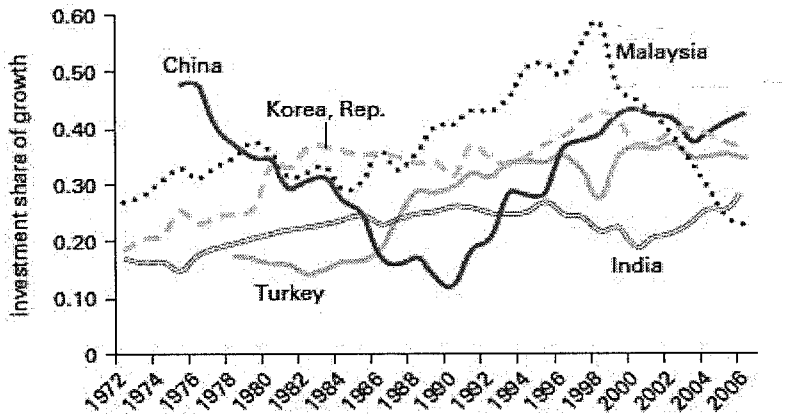

Kaynak: Global Development Horizons 2011, **Multipolarity: The New Global Economy,** The World Bank, Washington, 2011, s. 38

Bu grafikte Türkiye ile birlikte gelişmekte olan Asya ülkelerinin sabit sermaye yatırım oranları büyüme patikası ile birlikte verilmektedir. Türkiye, Çin ve Kore'nin trendlerine baktığımızda, seksenlerin ikinci yarısından sonra hızlanan yatırım artışını görebeliriz. Ancak, burada Türkiye'nin net ihracat yönlü olmaktanz

[1] C. S. Eliot Kang, "Developmental State Reform", **Korea's Globalization**, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s.76-101.

ziyede, ithalata dayalı yatırım ve ihracat çerzevesini öne çıkardğını söylememiz lazım. Bu durumu özellikle çalışmamızın ekler bölümende sektörel analiz bahsinde ele alıyoruz.

Şekil 3: Global Çıktı Oranları (2010 ve 2025 senaryosu)

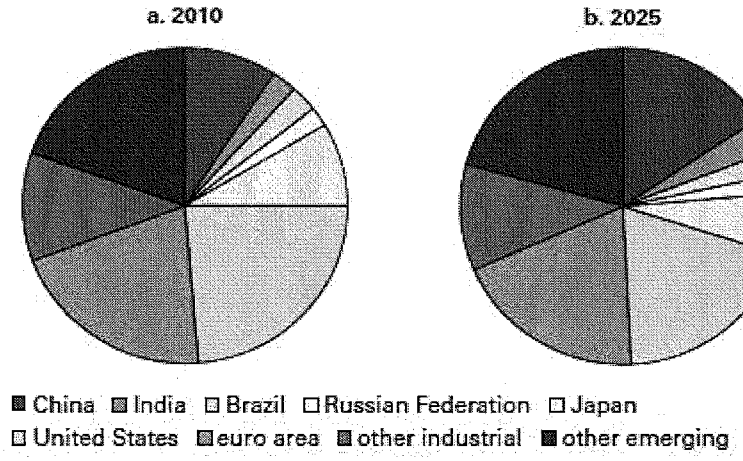

Kaynak: Global Development Horizons 2011, **Multipolarity: The New Global Economy,** The World Bank, Washington, 2011, s. 38

Yukarıdaki pasta grafikte görüldüğü gibi, Dünya Bankası 2025'te de dünyanın bugünkü üretim kompozisyonun, az da olsa gelişmekte olan ülkeler lehine devam edeceğini öngörmektedir. Bu projeksiyon, bu çalışmada öne sürdüğümüz gelişmiş ülke gelişmemiş ülke farkının giderek kapanacağı tezini güçlendirmektedir.

BÖLÜM 4

BİLGİ-İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN BİR SEKTÖR OLARAK ORTAYA ÇIKMASI VE BİT-BÜYÜME İLİŞKİSİ

Giriş bölümünde bu çalışmadaki temel tezimize kaynaklık edecek varsayımların temellendiği sorulardan ikisi şöyleydi: Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki (BİT) olağanüstü sıçramalar teknolojiye bağlı rantı ve teknoloji tekelini ortadan kaldırıyor mu? Şayet kaldırıyorsa bunun ekonomik-siyasi sonuçları ne olacak?

BİT ve BİT'e bağlı sektörler önümüzdeki dönemde (kriz sonrası) öne çıkarak dünya ekonomisinin yeni "kontrol sanayileri" olacaklar mı? Bu sorulardan ilki bizce yaşadığımız kriz sonrasını anlatan en önemli tespitlerdendir.

Bu konuya giriş niteliğinde olabilecek gelişmeleri belki şöyle özetleyebiliriz. "Bilgi, günümüzde ekonominin en önemli "üretim faktörü", üretimdeki en önemli iktisadi girdi haline gelmiştir. "Bilgi-temelli ekonomi" ya da yaygın kullanımıyla "Bilgi Ekonomisi", bilginin ekonomik ve insani kalkınma için etkili bir biçimde kullanıldığı bir ekonomi olarak tanımlanabilir. Nitelikli bilginin yarattığı katma değer üzerinde temellenen bilgi ekonomisinin gelişimi, ulusal ölçekte ekonomik büyüme ve verimliliğin sürdürülebilir kılınması ile doğrudan bağlantılıdır. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) sektörünün gelişim dinamikleriyle belirlenen "ağ ekonomisi"nin, bilgi ekonomisinin öncüsü olduğu tespitini yapabiliriz.

Geçen yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan ve özellikle küresel finans ağlarının entegrasyonuyla karakterize olan "ağ ekonomileri", pazar dinamikleri ve rekabet stratejilerini altüst etmiştir. Bu durum, küresel pazar paylarının kaygan ve değişken dünyasında ulusal büyüme stratejilerinin dinamiklerini de dönüştürmüştür.

Bilgi ekonomisi gelişmişlik düzeyi, aynı zamanda bilgi toplumunda ilerlemenin somut ve ölçülebilir parametrelerini sunar. Paradigma değişikliği, fiziksel girdilerin (hammadde, işçilik, makine, satınalma gücü) yerini fiziksel olmayan girdilerin (bilgi, içerik, süreç, sosyal sermaye, zihinsel üretim) ikame etmeye başlamasıyla ortaya çıkar. Bilgi ancak, üretimi, paylaşımı ve dolaşımı

küresel, kesintisiz, hızlı ve entegre olduğunda; yani birbirleriyle "anlaşan" ağlar üzerinde senkronize edilerek yönetildiğinde değer yaratır. Ağ, paylaşımdır... Değer yaratan bilginin dolaşımıdır. Ancak özgürce dolaşan bilgi değer yaratır. Çünkü değer yaratan, bilginin sadece üretimi, işlenmesi, yayımı değil, aynı zamanda erişimi, paylaşımı ve kullanımıdır. Bilginin dolaşım süreci katma değeri besleyen asıl kaynaktır."[1]

Bilginin ağlar üzerinde dolaşımı, paradigma dönüşümünü derinleştiren en önemli boyutlardan biridir. Ağ ve bilgi, yani bilginin, dolayısıyla gücün, iktidarın, sosyalliklerin, kültürün, değerin paylaşımı "zamanın" ruhunu" vermektedir. Ama bu durum bizim başından beri işaret ettiğimiz piyasanın bilgisinin herkese kesintisiz ulaşması ve teknolojinin ağlar üzerinden evrenselleşmesi zamanlarını da ortaya çıkartabilir. Teknojinin ağlar üzerinden evrenselleşmesi neoklasik büyüme teorosinin en önemli varsayımlarından birisi olan, teknojinin kamusal bir mal olduğu varsayımını yeniden gündemimize almamıza yol açacak bir gelişmedir bizce. Çünkü teknojinin bilginin sınırsız paylaşımı ile kamuya mal olması, neoklasik teorinin iddia ettiğinin aksine, şimdiye değin, bir varsayım olarak kalmıştır.

Bilgi ve iletişim teknolojileri, küreselleşme ve ağ ekonomisi ise bu ruhun cisimleştiği, yeni kanallardır ve bu kanallar hem yeni ekonomiyi ortaya çıkartırlar hem de teknojinin, kamusal bir mal olması gerçeğini hipotez halinden alıp güçlü bir tez haline dönüştürürler.

"Ekonomi", bir paradigma dönüşümünün beklendiği zamanlarda birçok farklı isimle birlikte anılmaya başlanır. Bu anlamda, bizim buradaki yeni ekonomi kavramımız, yalnızca yoğun teknoloji içeren malların ekonomisi anlamında değildir. Bu ekonomi, hem daha kuşatıcı olur hem de daha parçalanmış daha doğrusu atomize olmuş ama piyasanın rasyonalitesi ile birbirine bağlanmış kolektif bir piyasa 'aklını' bize anlatır.

Yani, hem her yere nüfuz eder hem de yapboz parçaları gibi dağılır. Hem katmanlaşarak boyutlanır hem de fay hattı gibi kırılarak katmanları birbiri üzerine

[1] Özgür Uçkan, "Politika Yapım Süreci ve Yönetişim: Türkiye'de Bilgi Toplumu ve Bilgi Ekonomisi Politikalarının Üretiminde Yönetişim Fobisi", **Yönetişim: Kuram, Boyutlar ve Uygulama**, Çizgi Kitabevi, 2010, s. 107-147.

bindirir. Genel, toplumsal, kültürel, düşünsel ve eylemsel dönüşümü bir eksen gibi kat eder. Bu cümleden olmak üzere, bizim bu tezde anlattığımız yeni ekonomi; görece uzun bir sürece yayılan dönüşümün genetik spirali gibidir.

Yine bu anlamda, "Yeni ekonomi", yeni değildir. "Yeni ekonomi" kavramı ekonomik dönüşümün başlangıcını ve "sonraki ekonomi"yi işaretlemek için kullanılır. Bir sonraki toplumu, spiralin bir döngü sonrasında dünyayı...

Tam buradan hareket ederek şunu söyleyebiliriz: Bu yüzyıl başlangıcında, gelişme ve çatışmanın arasında sarkaç salınımı kurulup dağılan bir denge anında yaşıyoruz.

Farklı odakların ağ dünyası, daha kurulurken dağılan ve algı dönüştürücü bir hızla değişen aynı "matrix" içinde bir "düzen" kurmanın peşinde belki de.

Belki de tam buradan yola çıkarsak, bizim bu çalışmada anlattığımız büyüme-kriz sarmalı sonucunda, iki ya da üç mümkün gelecek senaryosu var: Çatışma-güç-denge gerilimi ve askeri-endüstriyel komplekslerin iktidarı; entegral bilgi ekonomisi, sermaye / finans / enformasyon ağlarının özgürlüğü ve bölgesel / yerel kalkınma; katılım olarak "network ekonomisi" [ağ ekonomisi] ve geçici / otonom güç alanlarının gelişimi..."[1]

Tabii ki bu sürecin miladını çok eskiye götürebiliriz. Örneğin 1973 krizi gibi ama paradigmanın, yukarıda anlattığımız anlamda, dönüşümü 2008 küresel ekonomik krizi ile zirve yaptı. Sistemik, merkezi ve derin terimleriyle anılan krizi bir krizden çok paradigma dönüşümü perspektifiyle okuyanların sayısı giderek artıyor. "21. Yüzyılın ilk büyük ekonomik krizinin Wall Street üzerine Karl Marx'ın gölgesini düşürdüğü söyleniyor! Geçekten de S.S.C.B'nin çöküşüyle birlikte gözden düşen Marx'ın kitapları birden çok satmaya başladı! Ekonomi literatüründe Marx'tan yapılan alıntılar arttı. Yıldızı yükselen tek iktisatçı Marx değil. Ondan çok farklı birinin, Joseph Schumpeter'in adına da giderek daha sık rastlanıyor. 90'ların ortasında yoğunlaşan inovasyon tartışmalarıyla, "inovasyon ekonomisi"nin teorisyeni olarak ilgi görmüştü. Bugün ise gözden kaçan bir başka yaklaşımı çekim odağında: "Yaratıcı yıkım"... Schumpeter'in 1929 krizi ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında

[1] Özgür Uçkan, "Bilgi Politikası ve Bilgi Ekonomisi: Verimlilik, İstihdam, Büyüme ve Kalkınma", **Bilgi Dünyası**, Cilt 7/1, 2006, s. 23 – 48.

geliştirdiği "Yaratıcı Yıkım" teorisinin, "Büyük Buhran"la karşılaştırılan bu günlerde hatırlanması doğal. (...) Bu, doğrudan ürün ve süreç inovasyonu mekanizmalarıyla ilgili. Yeni ürün ve süreçler eskilerinin yerini alır, yeniden yapılanma süreci tüm ekonomik akışlara nüfuz eder ve sistemik bir çöküşü tetikleyerek yapısal bir dönüşüme neden olur. Çünkü kesintisiz inovasyon, paradigma dönüşümünün derin taşıyıcısıdır. Bugün olan da bu işte. 1929 krizi sonrası şekillenen küresel ekonomik sistem çöktü. 1973 kriziyle sarsılmaya başlayan, sanayi devriminin neo-liberal paradigmasının, emperyal ulus-devlet kapitalizminin çöküşünü yaşıyoruz. Önce hammadde devleri eridi, sonra askeri-endüstriyel kompleksler, şimdi de sıra eski ekonominin son kalesi finansta. Bunu yeni bir sistemik yapılanma izleyecek. İlk darbenin tetiklediği BİT'nin ekonomik yükselişi doruğuna ulaşacak. Temel ekonomik girdinin hammaddeden bilgiye dönüşümü süreci tamamlanacak. BİT ve ileri teknolojiler ekonomik ve sosyal hayatın bütününe "gömülü" hale gelecek."[1]

Joseph Schumpeter, kapitalizmin, doğası gereği bir ekonomik değişim biçimi ya da yöntemi olduğunu; asla, ama asla durağan olmadığını söyler. Ona göre yaratıcı Yıkım süreci kapitalizmin asli olgusudur.[2] Schumpeter'e "inovasyonun iktisatçısı" demeleri boşuna değil. Hızlı bir şekilde ekonomik faydaya dönüştürülebilir yenilik üretme kapasitesi olarak tanımlanan inovasyon, bugün küresel ekonominin temel gelişme dinamiği olarak kabul edilmiş durumda. Schumpeter'in perspektifi, sürecin temeline teknolojik değişimi yerleştirir. Yeni ürün ve süreçler eskilerinin yerini alır, yeniden yapılanma süreci tüm ekonomik akışlara nüfuz eder ve sistemik bir çöküşü tetikleyerek yapısal bir dönüşüme neden olur. Çünkü kesintisiz inovasyon, paradigma dönüşümünün derin taşıyıcısıdır. Bugün olup biten de bu...

Dünyayı artık teknolojik inovasyon, enerji ve gıda yönlendirecek. Küresel "denge oyunu" değişiyor. Oyunun kuralları değişiyor. Tek taraflı dünya düzeni, ABD'nin ekonomik hegemonyası artık mümkün değil. ABD inovatif ve teknolojik gücünü de kaybediyor. Tüm taraflar iktidarlarını paylaşmak zorunda.

---

[1] Özgür Uçkan, "Yaratıcı Yıkım", **BTHaber**, 3-9 Mayıs 2009, s. 718.
[2] Ayrıntılı bilgi için bkz. Joseph Schumpeter, **Capitalism, Socialism and Democracy -1st ed. 1943**, Routledge, 1994.

Önce hammadde devleri eridi, sonra askeri-endüstriyel kompleksler, şimdi de sıra eski ekonominin son kalesi finansta. Brenner'in 'Borsa Keynesciliği' dediği dönemin sona erdiğini görüyoruz. [1] Bunu yeni bir sistemik yapılanma izleyecek. İlk darbenin tetiklediği BİT'nin ekonomik yükselişinin doruğa ulaşacağı bir trendin egemen olması çok güçlü bir ihtimal. Böylece, temel ekonomik girdinin hammaddeden bilgiye dönüşümü süreci tamamlanacak. BİT ve ileri teknolojilerin kontrol ettiği yeni bir kapitalizmle karşı karşıya olduğumuzu da, bu anlamda, söyleyebiliriz.

Bu arada bu dieğişim için şu önemli vurguyu yapmamız sanıyorum kaçınılmaz: Yıkılan kapitalizm değil, bir üretim biçimi.

Bu teze içkin şu önemli hipotezleri söylemek gerektiğini de düşüyoruz: Neo-liberal paradigma bitti, emperyal ulus-devlet kapitalizminin sonu geldi. Yaratıcı yıkım işbaşında... Deneyim ekonomisi, katılım ekonomisi, "peer economics" olarak da adlandırılan "paylaşım ekonomisi", wikinomics ya da wiki ekonomisi...

"Ulusların Zenginliği" yerini "Ağların Zenginliği"ne bırakıyor. "Küresel ağ kapitalizmi" (Global Network Capitalism) hızlı bir şekilde öne çıkıyor. Bu bölümde bu ağ ekonomisinin, yeni ekonominin hızla ortaya çıkışını anlatan BİT ekonomisi yapılanmasını birçok yönüyle ele alacağız ve Giriş bölümünde sorduğumuz iki önemli soruya, bu bağlamda, cevap vereceğiz.

2008 krizi bir "kriz" değil de, bir "paradigma dönüşümü"nün işareti. Oyunun kuralları değişiyor. "Yaratıcı yıkım" iş başında... Kriz "merkez"de patladı ve oradan küreye yayılıyor. Dolayısıyla "sistemik"... Paradigma dönüşümü başladı ve durdurulamaz. 1929 Krizi'ne hiç benzemiyor bu kriz. Birer "değişim işareti" olan 1855 veya 1973 Krizleri'ni andırıyor. İlki 3. Napolyon döneminin sonunu getirip 3. Cumhuriyet'in kuruluşuyla sonuçlanmıştı; ikincisi ise ölçek ekonomilerinin çöküşünü başlatıp bir yanda finans piyasalarını küreselleştirmiş, diğer yanda da BİT'nin ekonomik yükselişini tetiklemişti. Yalnızca ekonomik değil, sosyal, siyasi, hukuki, kurumsal birer dönüşüm anıydılar.

---

[1] Robert Branner, **The Boom and Bubble: The US in the World Economy**, Verso, New York, 2002, s. 220.

2008 Krizi halen devam eden ve gerçekten hepimizi çok şaşırtacak gelişmelere gebe bir dönüşüm. Dolayısıyla böyle bir ekonomik-toplumsal dinamiğin tam başlangıcında onu irdeleyen bir çalışma yapmanın zorluğu ortada.

Bu kapitalizmin en büyük ardışık "Kondratieff dalgası"nın[1*] kıyıya vurduğu yerdir ve siber bir paylaşım - yeniden yapılanma savaşının başlangıç fiskesidir. [2] Bu bölümde endüstri devriminin öncü sektörlerinin bittiği yerden başlayıp sonrasını yeni ekonomi ve büyüme persfektifi çerçevesinde anlatmaya çalışacağız.

4.1. Endüstri Devrimi Sonrası

Endüstri devrimi sonrası gelişen "ölçek ekonomileri" küresel pazarı egemenliği altına alan belli sayıda büyük şirketin oluşturduğu "oligopoller" üretme eğiliminde olmuştur. Otomotiv, demir-çelik ve petro-kimya endüstrileri, şirket yöneticilerinin neredeyse yaşam boyu istihdam edildiği, pazar paylarının aşamalı olarak inip çıktığı "istikrarlı" bir görünüm sergilemektedir. Ancak, yüzyılın ikinci yarısında yaşanan teknolojik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan ve özellikle küresel finans ağlarının entegrasyonuyla karakterize olan "ağ ekonomileri", pazar dinamikleri ve rekabet stratejilerini altüst etmiştir.[3] Tam burada bu yeni durumun hem krizi tetikleyen hem de krizin ağırlığını artıran ama aynı oranda krizin 1929 krizi gibi topyekun bir çöküş olmaktan ziyade, zamana yayılan bir sürünen geçiş dönemi olmasına yol açtığını da söylememiz lazım. [4]

Ağ ekonomilerinde oligopollerin yerini almaya başlayan "geçici tekeller" küresel pazar paylarının kaygan ve değişken dünyasında ulusal büyüme stratejilerinin dinamiklerini de farklılaştırmıştır. Yaşanan teknolojik gelişimden nemalanmak,

---

[1*] "Süper dalga", "K Dalgası", "Uzun Dalga", "Uzun Ekonomik Döngü" olarak da bilinen "Kondratieff Dalgaları" modern kapitalist ekonomideki sinüzoid (gel-gitli) tarzda döngüleri anlatır. 40 ila 60 yıllık periyotlarla, bu döngü yüksek büyüme ve yavaş büyüme arasında gidip gelir.

[2] Cemil Ertem ve Özgür Uçkan, Wikileaks - Yeni Dünya Düzenine Hoşgeldiniz, Bileşim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 185.

[3] Özgür Uçkan, ICEGOV – Uluslararası e-Devlet ve e-Yönetişim Konferansı'nda sunulan bildirinin Türkçe çevirisi, Ankara, 12–13.03.2009.

[4] Burada bkz: David Harvey, **The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism,** Oxford University Press, Oxford, 2010.

özellikle de Bilişim İletişim Teknolojileri (BİT) yatırımlarının GSYİH'ya oranı, ulusal büyüme unsurlarının temel dinamiği olmuştur.[1]

Boskin ve Lau (2000)[2], 2. Dünya Savaşı sonrası ekonomik büyüme ve teknolojik gelişmeler arasındaki ilişkiyi incelerken, teknolojik gelişmelerin fiziksel sermayeyi ve insan sermayesini artırıcı niteliğine dikkat çekmiş ve bunu "Solow-nötr Teknolojik Gelişme" olarak adlandırmışlardır. Yani teknolojik gelişme sermaye tasarrufu sağlarken uzun dönemde işgücü üzerinde olumsuz etki yarattığı gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir. Ama bu aynı zamanda, geleneksel sektörlerde[3] kar oranlarının hızla düşmesine yol açan bir gelişmedir. Günümüz krizinde bunun ilk işaretleri 1973 kriziyle gelmiş ancak bu, seksenlerde arz yönlü ekonomiye geçişle ve doksanlarda da hızlı finansallaşmayla telefi edilmiştir.

Böylece, yeni iş alanlarının ortaya çıkması ve telafi mekanizmalarının devreye girmesiyle olası bir yapısal işsizliğin önüne geçilmektedir. Sermaye yoğun üretim yapan ülkelerin teknolojik gelişim katsayısı da yüksektir. Sonuç olarak ekonomik büyüme, hem fiziksel sermayeyi hem insan sermayesini artıran teknolojik gelişme katsayısıyla doğru orantılı bir ivme kazanır. Boskin ve Lau'nun G7 ülkelerinde makroekonomik büyümeyi etkileyen kaynaklar üzerine yaptıkları bir karşılaştırma, ölçek ekonomilerinden ağ ekonomilerine geçişte büyüme dinamiklerinin nasıl değiştiğini çarpıcı bir biçimde göstermektedir.

Tablo 1: G7 Ülkelerinde Büyümeye Göreli Olarak Etkide Bulunan Kaynaklar: (1973 sonrası ve % olarak)

---

[1] Carl Shapiro ve Hal R. Varian, **Information Rules: A Strategic Guide to the Network Economy**, Harvard Business School Press, Boston, 1999, s. 173-184.

[2] Michael J. Boskin ve Lawrence J. Lau, "Generalized Solow-Neutral Technical Progress and Postwar Economic Growth", **National National Bureau of Economic Research Working Paper**, No: 8023, 2000.

[3] Burada geleneksel sektör tanımlamasından kastımız, Kondratieff'in uzun dalgalarının inişe geçtiği dönemlerdeki 'eskiyen' kontrol sanayileridir.

	Fiziksel Sermaye (Capital)	İş gücü	İnsan Sermayesi	Petrol Fiyatları	Teknolojik Gelişmeler
Kanada	25	30	7	0	38
Fransa	26	-14	7	-3	85
Almanya	24	-17	7	-14	99
İtalya	23	-4	6	-16	90
Japonya	29	8	4	-21	80
İngiltere	26	-3	6	-3	74
ABD	13	34	5	-8	56

Kaynak: Boskin ve Lau, **a.g.e.**, s. 30.

Veriler ışığında G7 ülkelerinin ekonomik büyüme oranlarına tekrar baktığımızda ekonomik büyümeye en çok ivme kazandıran başlıca unsurun teknoloji alanında yaşanan gelişmeler olduğunu rahatlıkla görebiliriz.

4.2. Bilgi Teknolojileri ve Büyüme İlişkisi

1973 yılındaki kriz belirtilerinin ardından teknoloji alanında en hızlı gelişimin ise BİT alanında yaşandığı açıktır. Yine veriler ışığında BİT alanında yaşanan gelişmelerin ekonomik büyümeye doğrudan katkıda bulunduğunu söylemek mümkün... Bu katkı yazılım ve hizmetler dâhil toplam BİT üretimi ile diğer yandan da ekonominin genelinde BİT kullanımının sağladığı verimlilik artışıyla gerçekleştiğini söylersek sanıyorum çok sanılmış olmayız.

Buna BİT kullanımının mümkün kıldığı "Ağ Etkisi"ni, özellikle de finans ve dış ticaret ağlarının küresel ekonomi üzerindeki belirleyiciliğini de eklersek bu ilişkinin görünenden daha derin olduğu anlaşılır. Ayrıca BİT kullanımı ve ağ etkisi, ekonominin işleyiş dinamiklerini de farklılaştırarak ekonomik büyümeyi dolaylı yollardan da olsa ciddi anlamda etkiler. Özellikle iş modellerinde verimlilik artışı sağlaması ya da üretim süreçlerini yenilikçi bir tarzda iyileştirmesi söz konusu ekonomik büyümeye verilebilecek en iyi örnekler arasında sayılabilir.[1]

Ayrıca BİT ağlarının hızla yayılması, mobil iletişim ve geniş bant teknolojisindeki ilerlemeler ve bu ilerlemelere bağlı olarak gelişen e-ticaret uygulamaları, BİT'in gelecekte ekonomik büyümeye bugün olduğundan çok daha güçlü olarak etki edeceğinin göstergesidir.

[1] Comission of the European Communities, "Towards a Strategic Vision of Life Sciences and Biotechonology Consultation Document", **Comission of the European Communities**, Brüksel, 2001, s. 5-7.

BİT ürün ve hizmetlerinin fiyatlarında yaşanan ve teknolojik gelişmeler, bu teknolojik gelişmelerin yarattığı yeni rekabet alanları ve dinamikleri bu bu çerçevede gelişen dünya ekonomisindeki kuzeyden-güneye, batıdan-doğuya doğru eksen kayması, bunun getirdiği, rekabet dinamikleri ve ticari sınırlamalarda görülen serbestleşme eğilimi neden olduğu düşüş, diğer emek ve sermaye biçimlerinin yerini BİT'in sağladığı iş yapma biçimlerinin alması bakımından oldukça güçlü bir teşvik halini almıştır.

Buna bağlı olarak BİT yatırımları hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde katlanarak artmış ve artan BİT üretimi de ekonomik büyümeyi ölçülebilir oranda tetiklemiştir. 1995 - 2000 yılları arasında geçen beş yıllık süreçte endüstrileşmiş ülkelerde söz konusu katkının toplam faktör verimliliğindeki yıllık artış yüzdesinin yaklaşık üçte birine denk geldiği tahmin edilmektedir.[1]

BİT'in ekonomik büyümeye sağladığı katkı, bir yandan sermayenin derinleşmesi olarak kendini gösterirken diğer yandan BİT üretimi ve tüketimi ile toplam verimlilik katsayısında sağlanan artış üzerinde temellenmektedir. Böyle olunca örneğin Almanya gibi geleneksel sektörlerde verimliği hayli yüksek ekonomilerinz de, çok yakında ayrı bir kriz çevrimine gireceğini söylemek yanlış bir kestirim olmaz.

BİT yatırımları haliyle yeni ürünlerin geliştirilmesini ve fiyatların düşmesini sağlarken yeni küresel bir rekabetçi ortamı da kendiliğinrden ve hızlı bir şekilde oluşturmaktadır. Ancak yeni ekonominin bu hızlı gelişimi finans sektöründeki derinleşmeyi ve finansal yatırım alanlarını da güçlendirerek risk iştahını tetikleyen bir faktördür.

Bu finansal yatırımlar, işçi başına düşen gerçek sermaye değerini artırmak ve marjinal sermaye maliyetini düşürmek suretiyle BİT'e bağlı sermaye derinleşmesini mümkün hale getirmektedir. Bu derinleşme hem işgücü verimliliğini hem de sermaye etkililiğini artırmaktadır.[2] Kişi başına düşen gelirdeki en büyük artış, yüksek işgücü verimliliğinin yaşandığı alanlarda söz konusudur ki bu da sermaye derinleşmesine bağlı olarak gerçekleşen öneli unsurlardan biridir ve çoklu faktör verimliliğindeki

---

[1] Christine Zhen-Wei Qiang, Alexander Pitt ve Seith Ayers, **Contribution of Information and Communication Technologies to Growth**, The World Bank, Washington, 2004, s. 20.

[2] Thomas Andersson, "Changing Patterns and Determinants of Growth" , **CESifo Forum Working Paper**, 2001, s. 24.

hızlı artış büyümeye doğrudan etkide bulunmaktadır. (Çoklu faktör verimliliği sermayenin her bir işçiye sağladığı hizmetler ve sermaye ile işgücünün birleşik verimliliği anlamına gelir.) Yani BİT kullanımını artırmakla firmaların sermaye ve işgücünün ortak verimliliğini artırmak mümkündür. Bu aynı zamanda küresel finans yaygınlaşmasını ve finansal derinliği ve ekonomilerin açık olması gerekliliği bize anlatan çok önemli bir gelişmedir. Yani şunu söyleyebiliriz: Bugün açık olmayan ekoonmiler a) BİT alanına geçemezler b) Böyle olunca da mali piyasalarını sağlıklı olarak derinleştirip finansal sağlamlık ve finansal istikrar sağlayamazlar.

Çoklu faktör verimliliğindeki hızlı artış ise BİT kullanımının getirdiği ağ etkisine bağlı olarak, işlem maliyetlerinin düşmesine ve daha hızlı bir inovasyon ivmesinin gerçekleşmesine neden olmaktadır.[1] BİT üretimindeki artış, ekonomik çıktı, istihdam ve ihracat gelirlerinde artış sağlamaktadır. Kullanımındaki artışsa verimlilik, rekabet avantajı ve büyümeye katkıda bulunmaktadır.

Teknolojik yatırımlara bağlı olarak, BİT performansındaki artış, BİT sektöründe toplam faktör verimliliğindeki artışın temel nedenidir ve "Moore Yasası" ile ifade edilir. Bu artış, genel ekonomik verimlilik artışını da olumlu yönde etkilemektedir. Ancak mevcut ölçümleme ve istatistik yaklaşımlarıyla BİT kullanımının toplam faktör verimliliğine yaptığı etki kesin ve net olarak hesaplanamamaktadır. Buna karşın bu katkı bilhassa iş yapma biçimlerinde yeni verimlilik modellerinin geliştirilmesi açısından ciddi önem arz etmektedir.[2] Ayrıca ürün ve hizmetlerin üretim ve dağıtım süreçlerinin BİT kullanımıyla daha verimli bir hale geldiği de bilinmektedir. [3]

Yine de özellikle yeni pazarların, yeni ürünlerin, yeni iş alanlarının ve yeni organizasyon biçimlerinin ortaya çıktığına ve işgücü kalitesinin yeni yaşam boyu öğrenim ve profesyonel eğitim sistemleri sayesinde arttığına dair havaya genel bir uzlaşı hâkimdir. Rahatlıkla söylenebilir ki BİT kullanımının iş organizasyon ve

---

[1] OECD, **ICT and Economic Growth - Evidence from OECD Countries, Industries and Firms**, OECD, Paris, 2003, s. 7-8.

[2] William D. Nordhaus, "Productivity Growth and the New Economy", **Brookings Papers on Economic Activity**, Vol. 33, Issue 2, 2002, s. 211-265.

[3] William D. Nordhaus, **a.g.e.**, s. 211-265.

süreçlerine getirdiği yenilikçi dinamikler makroekonomik büyümeyi tetiklemektedir.[1]

Ekonomide inovasyonun ağırlığı iki biçimde ölçülebilir. Bunlar; harekete geçirdiği kaynaklar ve buna bağlı finansal büyüklükler, bu büyüklüklerin çarpan etkisi, işgücü ve donanımının büyüklüğü ile ekonomik faaliyetlere yaptığı etkinin büyüklüğü olarak sıralanabilir.

Bilgi ekonomisinde büyümenin ve rekabet edebilmenin sırrı sürekliliği bulunan, yeni pazarlar yönelimli, bölgesel ve küresel bilgi stokunu paylaşan ve bu bilgi stokuna katkıda bulunan kesintisiz bir inovasyon sürecinden geçmektedir. Bu anlamda küresel ekonomide yeni pazarların oluşması ve ekonominin tekleşmesi yani ulus-devöletlere dayalı gelişmişlik farklarının törpülenmesi hatta tamemen ortadan kalkması önümüzdeki süreçte en güçlü ihtimaller arasındadır.

Artık rekabet avantajı sağlamak için herkesin görece eşit erişim imkânı bulunan küresel pazarlara standart ürünler sunmak yerine yeni ürün, hizmet ve süreçleri yaratıp onları pazarlanabilir kılmak tercih edilmektedir. İnovasyon; temel ve uygulamalı araştırma alanlarını ilişkilendirebilmeyi, araştırma sonuçlarını yeni ürün, hizmet, süreç ve malzemelere dönüştürebilmeyi, bu yenilikleri hızla pazara sunabilmeyi, bölgesel ve küresel araştırma ve inovasyon ağlarına bağlanabilmeyi mümkün kılmaktadır.[2]

Bu nedenle inovasyon denince akla "mikro ölçekte iş gören, dönüştürücü bir ekonomik dinamik" gelse de inovasyonun yayılımı temelinde yerel, mikro ekonomik bir fenomen olarak makro ekonomik bir boyut kazandığı mekanizmadır.[3]

Bilgi ekonomisinin makro ölçekte doğrudan ya da dolaylı olarak yarattığı büyüme ve verimlilik artışına dair çok şey söylemek mümkündür. Bu ilişkinin, insan sermayesi ve sosyal sermayenin gelişimi, kamu sektöründe verimlilik artışı, toplumsal ve siyasal istikrarın sürdürülebilirliği, yolsuzluğun önlenmesi, gelir adaletinin sağlanması gibi ekonomiyi makro ölçekte etkileyen bir çok farklı olguya olan olumlu tesirine ilişkin geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu konuya ait

---

[1] Bill Lehr ve Frank Lichtenberg, "Information Technology and Its Impact on Firm-level Productivity: Evidence from Government and Private Data Sources, 1977-1993", **The Canadian Journal of Economics**, Vol. 32, 1999, s. 335-362.

[2] Manuel Castells, **The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture**, Vol. 1, Cambridge, Blackwell, 1996, s. 67-88.

[3] Dominique Guellec, "Économie de l'innovation", **La Decouverte Reperes**, Paris, 1999, s. 74-75.

çalışmalardan bazıları Mankiw vd. (1992)[1], Alesina ve Perotti (1994)[2], Mauro (1995)[3], Knack ve Keefer (1997)[4], Persson ve Tabellini (1994)[5] tarafından yapılmıştır. Ancak bu ilişkiyi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler içinde gelir durumu açısından avantajlı ve dezavantajlı kesimler bakımından irdelersek, bilgi ve ağ ekonomisinin makroekonomik etkileri bakımından bazı önemli sorunlarla karşılaşıldığını görürüz.[6]

Teknolojinin hızla yayılması ve gelişmiş ülke-gelişmekte olan ülke ayrımını tam buradan hareketle ortadan kaldırmanın dinamiklerini oluşturmasının ülke ekonomilerinde yarattığı etki şüphesiz birbirinden farklıdır. Çünkü bilgi ve bilginin üretim teknolojilerine entegrasyonu, ne yazık ki her ülkedeki tüm bireylerin erişimine açık kamusal bir meta haline gelmemiştir. Burada teknojinin kamusal erişebilinir, kamusul bir mal olma durumuna hala uzak olduğumuzunu söyleyebiliriz. Ancak, BİT sektörünün özünü gayri maddi, yayılma eğiliminde olan ve sonsuz ölçüde yeniden üretilebilir bilgi ürünleri teknojinin erişilebilir olması sürecini hızlandırmaktadır. Ancak BİT ürünleri yalnız bilgi ürünlerinden ibaret değildir.
Eğer BİT yalnızca bilgi ürünlerinden ibaret olsaydı, hangi ülkede üretilirse üretilsin, her yerde ve herkes için erişilebilir durumda olması kaçınılmaz olurdu oysa bu mümkün değildir. Nedeni ise bilgi ürünlerinin dağılımı ve erişilebilirliğinin bazı "darboğazlarla" engellenmesidir. Bu darboğazlar şunlardır: [7]

- BİT ağlarının büyük miktarlarda bilgi ürününü en kısa zamanda taşıma kapasitesi.
- Bireylerin bilgi ürünlerinin taşındığı ağlara erişim düzeyi.

---

[1] Gregory N. Mankiw, David Romer ve David N. Weil, "A Contribution to the Empirics of Economic Growth", **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 107, Issue 2, 1992, s. 407-437.
[2] Alberto Alesina ve Roberto Perotti, "The Political Economy of Growth: A Critical Survey of the Recent Literature", **World Bank Economic Review**, Vol. 8, Issue 3, 1994, s. 351-371.
[3] Paolo Mauro, "Corruption and Growth", **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 110, Issue 3, 1995, s. 681-712.
[4] Stephen Knack ve Phillip Keefer, "Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation?", **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 112, Issue 4, 1997, s. 1251 - 1288.
[5] Torsten Persson ve Guido Tabellini, "Is Inequality Harmful for Growth?", **American Economic Review**, Vol. 84, Issue 3, 1994, s. 600-621.
[6] Leonardo Becchetti ve Fabrizio Adriani, "ICT 'Bottlenecks' and the Wealth of Nations: A Contribution to the Empirics of Economic Growth", **Tor Vergata University, International Studies on Economic Growth (CEIS) Departmental Working Papers**, No. 146, 2001.
[7] Leonardo Becchetti ve Fabrizio Adriani, **a.g.e.**, s. 11.

- Ağlar içinde akan bilgi ürünlerini işleyen, yerleştiren ve paylaşan terminallerin gücü ve erişilebilirlik düzeyi.

Bireylerin BİT altyapısına yetersiz erişim düzeyi ya da BİT ürün ve hizmetleri üzerindeki aşırı vergi yükü gibi etkenler, kişisel bilgisayar dağılımı ve internete erişim olanaklarının yaygınlaşmasını belirleyen unsurlardır. Aynı şekilde, Telekom sektörünün serbestleşmesi ile ağlara erişim maliyetleri de düşmekte ve gelişmiş mali piyasalar BİT yatırımlarını olumlu yönde etkileyerek altyapı ve terminal kalitesini artırmaktadır. Dolayısıyla özellikle gelişmekte olan ülkelerde ağ ekonomisinin büyüme ve verimlilik üzerindeki etkisi, konuyla ilgili devlet politikalarından başlayarak iş dünyasının insan sermayesi ve sosyal sermayeye yaptığı yatırıma varana dek pek çok unsur vasıtasıyla belirlenmektedir.

Gelişmekte olan ve en az gelişmiş ülkeler arasında, bu darboğazlar çok ciddi bir biçimde hissedilirken, nispeten gelişmiş ülkelerde bile önemli farklılıklar söz konusu olabilmektedir. Ancak bu farklılıkların hızla kapanmakta olduğu bir sürece girmiş bulunuyoruz. Ama bu olgu bize aynı zamanda, bir kriz dinamiği olarak da karşımıza çıkmaktadır.

OECD ülkelerinde BİT harcamalarının GSYİH'ya oranından hareketle donanım, yazılım ve telekomünikasyon hizmetleri gibi farklı BİT unsurlarının büyümeye yaptığı katkılar üzerine yapılmış bir araştırma da söz konusu farklılıkları işaret etmektedir. Bu farklılıklar yalnızca ülkelerin GSYİH büyüklükleriyle değil, demografik özelliklerinden devlet politikalarının BİT ve ağ ekonomisi odaklı olup olmadığına, teknoloji alanında ihracat-ithalat dengesinden ulusal yatırım önceliklerine kadar birçok etkenden kaynaklanmaktadır. Türkiye, ne yazık ki bu alanda da –diğer pek çok alanda olduğu gibi- OECD ülkeleri arasında en kötü performansa sahip ülke olarak ortaya çıkmaktadır.[1]

Küresel rekabet avantajının en önemli koşulunun bilgi ekonomisi haline gelmesiyle beraber telefon hatlarının kalitesinden tutun da şahsi bilgisayar ve mobil telefon sayısı, internete erişim olanaklarının çeşitliliği ve yaygınlığına varana dek pek çok etken artık "milletlerin zenginliği"nin göstergeleri olması açısından büyük

[1] Commission of the European Communities, "Towards a Strategic Vision of Life Sciences and Biotechonology Consultation Document", **Commission of the European Communities**, Brüksel, 2001, s. 6.

önem arz etmektedir. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkeler için, BİT altyapısı ve bu altyapıya erişim imkânlarından faydalanma eşitliği, bu eşitliğe giden yolların açılması yani ülkelerin yatırım ortamlarını iyileştirerek, açık ve derdin bir mali yapıya sahip olmaları, makro ekonomik büyümeden verimliliğe ve hatta kalkınmaya doğrudan etki eden iktisat politikalarının bizce ilk başlangıç noktalarıdır.

Ayrıca bu cümleden olmak üzere, BİT'in makro ekonomik etkisini belirleyen diğer faktörler -yani inovatif girişimlerin finansmanını sağlayacak girişim sermayesinin, esnek bir işgücü piyasasına bağlı olarak kapsam ekonomilerinin geliştirilerek buna bağlı dışsallıkların oluşturulması ve ağ ekonomisine uygun bir iş yapma ortamının varlığı- de eşit ölçüde önem kazanmaktadır.

BİT yoluyla ekonomik büyüme ve verimliliğin sağlanması ve sürdürülebilir kılınması bugün çok önemli bir kalkınma hedefidir. Bu hedef için, BİT'i herkesin erişimine açacak bir teknik altyapının yanı sıra bu hedefleri mümkün kılacak bir hukuksal altyapının ve uygun bir iş yapma ortamının kurulması ve buradan hareket edilerek yatırım ortamının iyileştirilmesi bize göre çok önemli bir başlangıç noktasıdır.

Hiç şüphesiz ki bu bir alt yapı geliştirme sorunudur da aynı zamanda ancak, bu altyapının adil ve eşitlikçi olması, insani ve ekonomik kalkınmaya uygun bir ortam yaratması, ülkenin küresel rekabet avantajını desteklemesi; ancak hukuk devleti ilke ve normlarına uygun olarak demokratik bir ortamda geliştirilmesine bağlıdır.[1]

4.3. Bilgi ve Ağ Ekonomisi Küreselleşmede Makro Ekonomik Büyümenin Sürdürülebilirliği

Bugün, bilgi ekonomisinin ve bu ekonominin BİT ağları yoluyla gelişen en dinamik kesimi olan ağ ekonomisinin büyüme ve verimlilik üzerindeki etkilerinin,

[1] Commission of the European Communities, "Towards a Strategic Vision of Life Sciences and Biotechonology Consultation Document", **Commission of the European Communities**, Brüksel, 2001, s. 7.

fiyat istikrarı, öngürülebilirlik gibi genel istikrar ve kasintisiz büyümeye dönük olumlu etkileri tartışılmaktadır.[1]

Örneğin, ağ ekonomisi veya BİT'in gelişimi ile enflasyon arasındaki ilişki oldukça tartışmalı bir konudur.

Enflasyonu düşüren bir etkisi olduğu varsayımıyla ağ ekonomisinin enflasyonu düşürdüğü varsayımı, yukarıda ifade ettiğimiz BİT maliyetlerindeki hızlı düşüş (Moore yasası) ve bu teknolojilerin kullanıldığı üretim alanlarındaki genel maliyet düşüşünün ürünlere yansıması sonucunda gerçekleştiği esasına dayanır. Böyle bir ilişki olasılığını düşündüren nedenlerden bir diğeri ise BİT kullanımının işletme verimliliğini olumlu etkilemesinden dolayı işletme maliyetinin azalması ve bu azalmanın ürün ve hizmetlere yansıyarak enflasyonu düşürmesidir.

Ancak BİT sektöründe giriş sermayesinin yüksek olması girişim sermayesini (venture capital) ağ ekonomisinin gelişimi adına önemli bir kaynak olarak sunmaktadır. Bizim burada üzerinde durmamız gereken nokta tam da budur. Çünkü banka sisteminin girişim sermayesi çerçevesinde plasmanlarını yönlendirmesi, sistemin para "yaratma" katsayısını aşağıya çekerek, spekülatif oluşumları önleyecek bir gelişmedir. Bunun dışında geleneksel sektörlerde, düşen kar oranlarına rağmen, banka sisteminin burayı finanse etmesi ve bu finansman üzerinden sekürüzasyona başvurması fiyat istikrarını enflasyon yönünden bozan bir gelişmez olarak değerlendirilebilir. Bu aynı zamanda, bizim 3. Bölümde, işaret ettiğimiz ölçek ekonomilerinde azalan getüiri yasasını işletmeye başlayacağı için, kar oranlarına da düşürecektir. Ayrıca geleneksel söktörlerde tekelmeşme yoğun olduğu için, piyasalara giriş çok yüksek başlangıç maliyetlerini gerektirmektedir.

Yüksek başlangıç maliyeti ve düşük üretim maliyeti, bizim bu çalışmada geleneksel sektörler olarak niteledigimiz, petrol, elektrik üretimi gibi enerji sektöründe, ofis binaları özelinde inşaat sektöründe veya bazı seri üretim sektörlerinde de görülmektedir. Tüm bu alanlarda, tıpkı ağ ekonomisinde olduğu gibi patlama ve düşüş dönemleri gözlemlenmiş ve rekabet kaynaklı yatırım fazlasının getirdiği yük düşük üretim maliyetlerinden kaynaklanan talep fazlası üretimle

1 Commissions of the European Communities, "The Impact of the e-Economy on European Enterprises: Economic Analysis and Policy Implications", **Commission of the European Communities**, Brüksel, 2001, s. 5.

birleşince, uzun vadede enflasyon endekslerinde kalıcı etkilerde bulunabilecek bir ekonomik istikrar yaratılamamıştır.

Burada asıl önemli nokta, ağ ekonomisinin doğrudan enflasyon üzerindeki etkisinden ziyade enflasyonla ilişkili bir biçimde yarattığı büyüme ve verimlilik etkisinin sürdürülebilirliğidir. Bu olgu çalışmamız açısından ve çalışmamızın sonuç bölümü itibarıyla önemlidir. Yani esas alınması gereken mesele bir sürdürülebilirlik yakalanıp yakalanamayacağıdır.

Sanıyoruz burada işin durgunluk tarafına da bakmamız gerekecek. Deflâsyon ekonomide durağanlık anlamına geldiğinde etkileri olumsuz olsa da özellikle inovasyon temelli verimlilik artışına izin vererek hem pazar entegrasyonu ve düşük işlem maliyetleri bakımından makroekonomik düzeyde hem de ağ entegrasyonu ve esneklik bakımından mikro düzeyde daha etkili bir ekonomik yönetim sağladığında çok iyi sonuçlar verebilmektedir.[1]

Öte yandan fiyat istikrarına bağlı öngürülebilirlik ve küresel yatırımların bilgi ekonomisi temelli olabilmesi de enflasyonist etkilerinin mümkün olduğunca arındırılmış olmasını gerektirir. Bu süreç aynı zamanda, teknolojinin "gerçekten" kamusal bir mal olduğu yeni bir ekonomiye doğru evrilebilir.

Bu bakımdan, gelişmekte olan ülkelerde ağ ekonomisi ve BİT'nin yarattığı bilgi-temelli büyüme ve verimlilik artışının sürdürülebilir kılınması bakımından enflasyon ve buna bağlı fiyat istikrarı/istikrarsızlığı üzerinde düşünülmesi gereken ve bazı sorunlara işaret eden bir mesele haline gelmektedir.

Türkiye gibi ülkelerde, enflasyon oranlarında belli ölçüde bir istikrar sağlanması, bu istikrarın sürdürülmesi ve süreç içerisinde enflasyon oranlarının aşamalı olarak düşürülmesi, kimi zaman makroekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir. Ancak, IMF tarzı, salt dış borç çevrimine ve "enflasyon terörüyle mücadeleye" odaklanan sıkı mali politikalar, özellikle BİT gibi yüksek altyapı maliyetleri olan alanlardaki gelişimi olumsuz etkilemektedir. Çünkü bu alanda Ar-Ge yatırımlarının sermaye-hâsıla katsayısı kısa dönemde çok yüksektir. Bu açıdan uzun dönemde verimlilik ve

[1] Manuel Castells, "Information Technology and Global Capitalism", **On the Edge: Living with Global Capitalism**, Vintage, Londra, 2001, s. 63-65.

karlılık sağlayacak Ar-Ge yatırımları ancak finansal istikrarın olduğu öngürülebilir bir ortamda gerçekleşebilir.

İrlanda ya da Malezya gibi ülkeler, ülkemizin özgün koşulları da göz önünde bulundurulması kaydıyla Türkiye için iyi örnekler teşkil etmektedir.[1*] Gerek istikrarlı ve aşamalı olarak enflasyonu düşürmenin, gerekse bilgi odaklı büyümenin sürdürülebilirliğinin yolu özellikle dış ticaret hacminin ve ülkemize yapılan doğrudan yabancı yatırımların (FDI) artmasından bir başka deyişle küresel rekabet avantajı yaratmaktan geçmektedir. Bu bakımdan ülkeler için BİT ve ağ ekonomisi oldukça kritik bir dinamiği temsil etmektedir.

4.4. Bilgi Ekonomisi İstihdam ve Büyüme

Ülkelerin, şirketlerin ve bireylerin ortak ve temel rekabet alanı haline gelen "bilgi", ekonomilerin temeline yerleştirildiğinde işgücü talebini de küresel ölçekte dönüştürme gücüne haizdir. BİT ekonomisi, aynı zamanda nitelikli işgücünü gerektirdiğinden eğitim politikaları anlamında da zorlayıcı bir dönüşümün nesnesi konumundadır.

Bilginin kullanımı fiziksel yeteneklerin, özellikle BİT uygulamaları ve buna uygun kaliteli işgücü kaynağı ham maddelerin dönüştürülmesi ve ucuz emek istihdamının yerini almaya başlamaktadır. Bu olgu, bir müddet sonra, ücretleri yukarı çekecek bir faktör olarak değerlendirilmelidir. Tam burada Türkiye'yi örneklemek isteriz:

Bu çalışmada da ortaya koyduğumuz gibi, (Bkz: Bölüm 5) Türkiye'de emek verimliği sürekli arttığı halde içerilmiş teknolojiye dayalı ve istihdam yaratıcı büyüme gerçekleşmemektedir. Nitekim son 6 yıldaki büyüme emek verimliğine ve küresel sermaye girişlerine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Burada sermaye verimliliği - ama giderek azalan oranda- gerçekleşmiştir. Sermaye yatırımlarının marjinal verimliği, teknoloji verimliliği ile desteklenmediği için, giderek düşmektedir. Ancak burada vurgulanması gereken bir diğer önemli noktada sermaye mallarında ithalata

[1*] Bu iki ülkede, özellikle ağ ekonomisinin yaygınlaştırılması ve sürdürülebilir kılınması konusunda geliştirilen politikalar için bkz: The Commonwealth Network of Information Technology for Development, "From Digital Divide to E-Economy: Issues and Strategies for Public Policy" **Workshop Report**, IT and Training Services Limited, Malta, 22-25.07.2002, s. 13-15.

dayalı çizginin hala kırılamamış olmasıdır. Burada iki önemli değişkene dikkat çekmek isteriz: Birincisi tasarruf oranıdır. Bu yüzde 12-13 civarındadır. Oysa gelişmekte olan Asya da bu oran yüzde 30–40 arasında değişirken, OECD ortalaması da yüzde 23'tür. İkinci önemli değişken sermaye/hâsıla rasyosudur. Bu oran, sermaye stokunda oluşan değişimin toplam üründe ortaya çıkardığı artışı bize verir. Türkiye'de bu oran yüzde 2,5-3,5 civarındadır. Şimdi Türkiye'nin istihdam yaratıcı sürdürülebilir bir büyüme yaratması için sermaye/hâsıla katsayısını yükseltmesi (en az yüzde 5 ve üzeri) ve tasarruf oranının artması gerekir. Şimdi bunu küreselleşme döneminde ve açık bir ekonomide nasıl sağlarız? Bunun için Türkiye'nin kriz sürecinde en çok etkilenecek sektörleri ayakta tutmaya çalışarak sermaye verimliliği yüksek üst teknoloji sektörleri desteklemesi gerekecektir. Ayrıca tam burada BİT yatırımlarını küresel anlamda çekmenin ve bu çercevede yatırım ortamını iyileştirmenin önemi büyüktür.

İstihdam alanında en hızlı büyümenin bilgi temelli iş kollarında yaşanması; yeni bilgi yaratma ve işleme tarzına uygun, inovasyon yeteneği ile donatılmış bir insan sermayesi yaratılması koşuluna bağlı olarak bilgi ekonomisinde rekabet avantajının çok açık bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Ekonominin temel katma değer yaratım süreci haline gelmiş olan bilgiyi üretme, işleme, dağıtma ve paylaşma sürecine, yani bu "gayrimaddi" ürünlerin üretim sürecini belirleyen "ağ yapısına" uygun becerileriyle "bilgi işçileri", bilgi ekonomileri açısından oldukça avantajlı bir durumdadır.

BİT'in istihdam alanına yaptığı en dolaysız etkilerden biri işyerini fiziksel/coğrafi yerleşim özelliğinden soyutlaması olmuştur. İşte bu gelişme bizi ölçek ekonomilerinin kırılma noktasına doğru götürmektedir.

Küresel ölçekte işgücünün örgütlenme dinamiklerini ve küresel anlamıyla bildiğimiz iş bölümünün doğasını dönüştüren "tele-çalışma", "mobil çalışma", "tele-iş merkezleri" gibi "gerçek zamanlı", esnek istihdam biçimleri yaratmıştır. Tabii ki bu tür kapsamlı dönüşümler de birçok avantajı ve dezavantajı beraberinde getirmektedir. Bu yüzden bu dönüşümlerin de sıkı biçimde izlenmesi ve yönetilmesi gerekmektedir.

BİT ve bilgi ekonomisindeki hızlı gelişme yarattığı dönüşümlere ek olarak çeşitli kopmalar ve bölünmelere de neden olabilmektedir. Gelişmekte olan pek çok

ülkenin mevcut kurumsal ve hukuksal çerçevesi henüz bu yeni küresel dinamikleri benimsemediği gibi uyum sağlayabilmiş de değildir. Oysa BİT, bir tür "meta teknoloji" olarak ekonominin tamamı üzerinde - yine "yönlendirilmesi" gereken - kapsamlı ve hızlı bir yayılma dinamiği sergilemektedir. Bu dinamiği biz, bu çalışmada, ölçek ekonomilerinden çıkışın ve kapsam ekonomilerine geçişin en önemli değişkenlerinden birisi olarak görüyoruz. Bu durumu bir devrim olarak nitelersek abartmış olmayız sanırım.

Bu çerçevede BİT'ne dönük selektif bir teşvik programı çok önemlidir. Bu alanda pasif kalmanın bedeli küresel ekonomiden kalıcı olarak dışlanmak olabilmektedir.[1]

Bilgi temelli ekonominin ve ekonomide ağ etkisinin istihdamı doğrudan ve yapısal bir kalıcılıkla etkilediğini söylemek mümkün... BİT; sadece gelişim hızı, kapsamı, üretim ve hizmetleriyle ilgili birçok yeni iş kolu yaratmakla yani daha önce var olmayan iş alanları doğurmakla kalmamıştır. BİT ile istihdam arasındaki ilişkinin asıl dinamiği, "kullanıcı endüstrilerde" yatmaktadır. Yani BİT kullanımıyla değişen iş süreç ve modellerinde... Giderek daha çok sektör BİT uygulamaları ve hizmetlerini kullanmakta ve bu dinamik, strateji oluşturma, kaynak yönetimi, üretim, pazarlama ve firma organizasyonu bakımından çalışma koşullarını hızla değiştirmektedir. Genel ekonomik faaliyetler içinde payı giderek artan hizmet sektöründe de - aynı şekilde - çok daha yoğun bir BİT kullanımı gözlemlenmektedir. Bu da işgücü talebinin seyrini değiştirmekte ve bu da dikkatleri BİT becerilerine sahip kaliteli insan sermayesine çekmektedir. Bu gelişmelere, bilgi ekonomisinin öncü kolu e-ticaret uygulamalarının, şirketler arası ticaret (B2B) başta olmak üzere ekonominin geneline nüfuz ettiği gerçeğini de eklersek istihdam alanında yaşanan yapısal değişim daha iyi anlaşılabilmektedir.[2] BİT ürün ve hizmet üretimi sektöründe son yılların en büyük istihdam büyümesi yaşanmaktadır.[3] Oysa imalat sektöründe ise

---

[1] International Labor Organization, **World Employment Report 2001: Life at Work in the Information Economy**, International Labor Organization, Geneva, 2001, s. 10-13.

[2] Commissions of the European Communities, "The Impact of the e-Economy on European Enterprises: Economic Analysis and Policy Implications", **Commissions of the European Communities**, Brüksel, 2001, s. 3-5.

[3] Organization for Economic Co-operation and Development, **The New Economy: Beyond the Hype/Final Report on the OECD Growth Project**, Meeting of the OECD Council at Ministerial Level, Paris, 2001, s. 14.

tersine bir gelişme söz konusudur. İşgücü ile toplam faktör verimliliği arasında doğrudan bir ilişki vardır. Mesela 1990'larda en yüksek toplam faktör verimliliği artışını gerçekleştiren ülkelerin, aynı zamanda ekonomide BİT'i en yoğun kullanan ülkeler olduğu da görülmektedir ve bu ülkeler aynı zamanda istihdam büyümesinin de en hızlı yaşandığı ülkelerdir. Danimarka, Finlandiya ve İrlanda gibi internet kullanımının oldukça yaygın ve yoğun olduğu ülkelerde, işsizlik oranlarının da aynı hızla düştüğü gözlenmiştir.[1]

Her ne kadar, teknolojik gelişme ile istihdam arasında uzun dönemde olumlu bir ilişki olsa ve eski işler ortadan kalkarken yeni iş alanları yaratılması sonucu yapısal işsizliğin etkileri azalsa da bu sürecin otomatik –kendiliğinden- sancısız veya eş zamanlı olduğunu söylemek mümkün olmamaktadır. AB kısa ve orta dönemde istihdam politikalarını hızla büyüyen bilgi temelli işgücü açığını kapatmak üzerine yoğunlaştırmaktadır. Zaten başka türlü rekabet avantajı yaratılmasının mümkün olmadığı ve Lizbon stratejisinin sekteye uğrayacağı apaçık ortadadır ve aynı şekilde benzer riskler Türkiye için de söz konusu olmaktadır. Türkiye'nin de bilgi ekonomisine uygun, BİT becerilerine sahip, esnek ve kaliteli bir insan sermayesi yaratma hedefine odaklanmış, küresel uyumlu, risk yönetebilen ve kamu yararına avantaj yaratabilen bir ulusal istihdam politikası benimsemesi hem aciliyet hem de hayati önem taşımaktadır.[2]

Kaldı ki BİT sektörünün kendisi de zaten istihdam artışının en hızlı olduğu alanlardan biri olma özelliği göstermektedir. BİT alanındaki istihdam oranlarının toplam istihdamdaki payı her geçen gün biraz daha artmaktadır ve bu konuda da ülkeler arasında derin uçurumlar vardır. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine ek olarak mevcut yapılarının yeterince rekabetçi olup olmaması, ulusal BİT ve bilgi toplumu politikalarının son durumu ve kapsamı, hukuksal altyapılarının durumu ve düzenlediği alanın genişliği gibi pek çok unsur bu konunun belirleyici ve kritik noktalarını temsil etmektedir.

---

[1] International Labor Organization, **a.g.e.**, s. 14-17.
[2] Vladimir Lopez-Bassols, "ICT Skill and Employment", **OECD Science, Technology and Industry Working Papers**, No: 10, 2002.

Bilgi ekonomisi, BİT ve istihdam arasındaki ilişkiyi daha geniş açılı bir perspektifle, insan sermayesi ve sosyal sermaye arasındaki ilişki ve bilgi toplumu hedefi ile uyum açısından değerlendirebiliriz.

Bilgi toplumuna uygun bir insan sermayesi ve sosyal sermayenin yaratılması hedefi; ekonomik büyüme ve uyumun sağlanması, toplumsal uyum ve birlikteliğe ulaşılması ve bireylerin refaha kavuşturulması gibi çok daha daha geniş ve kapsamlı kalkınma hedeflerinin ayrılmaz bir parçasını teşkil etmektedir. "İnsan sermayesi" kişisel, sosyal ve ekonomik refahı mümkün kılan bilgi, beceri, uzmanlık ve davranış bütünü; "sosyal sermaye" ise gruplar içinde ya da arasında ortak hedeflere ulaşmak için işbirliğini kolaylaştıran, kurallar, değerler, kültür, adetler ve eylemlerin paylaşımıyla kamusal hayata katılımını sağlayan ağ yapıları olarak tanımlanabilmektedir.[1]

İnsan sermayesi ve sosyal sermayenin ekonomik büyümeye veya sağlık, yönetişim, kurumsal çerçeve, demokratik katılım gibi diğer hayati konulara katkıda bulunabilmesi için, tüm bu saydığım olguların hem etkileşim içinde olmaları hem de karşılıklı olarak güçlendirilmeleri ve birbirlerini beslemeleri gerekmektedir. Bilgi toplumunda bu iki boyut arasındaki içsel etkileşim ilişkisi; bilgi üretimi, işlenmesi, biriktirilmesi, dağıtımı, paylaşımı ve kullanımı faaliyetlerinin bireyler arasında ve toplumsal bağlamda gerçekleşmesine bağlanmaktadır. Bilgi, insan ve toplum arasında bu yolla dinamik bir ilişki kurulmuştur.

İşte bu yüzden BİT daha önce de belirttiğimiz gibi avantajlar kadar riskler de barındırmaktadır. BİT erişiminde yaşanan eşitsizlikler, yani sayısal bölünme ve bilgi uçurumu özellikle insan sermayesi ve sosyal sermayenin uyumlu gelişimi bakımından ciddi bir risk olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı biçimde, bilgi toplumuna uygun becerilerin kazanılması için en temel kanal olan eğitimde de BİT kullanımında yaşanan eşitsizlikler nedeniyle de ciddi bir risk kendini göstermektedir. Tüm bu riskler sosyal parçalanma tehlikesini artırdığı gibi insan sermayesinin gelişimini de tehdit ederek ekonomilerin ve toplumların kalkınma ivmesinde gerilemeye neden olmakta ve ilerlemenin kapsamını daraltmaktadır. Bu nedenlerle AB'yi "geleceğin en dinamik bilgi ekonomisi" haline getirmeye odaklanan ve somut ifadesini "e-Avrupa"

[1] Commission of the European Communities, "Building the Knowledge Society: Social and Human Capital Interactions", **Commission of the European Communities**, Brüksel, 2003, s. 14.

programında bulan "Lizbon stratejisi" bilgi ekonomisine uygun insan sermayesi ve sosyal sermaye yaratılması hedefini, "Avrupa İstihdam Stratejisi"nin merkezine koymuştur. Ancak bugünkü krizin bizce, en önemli nedenlerinden birisi AB'de bu sürecin yarıda kalması ve gerçek anlamıyla başarılamamasıdır.

Örneğin Bilgi Toplumunda İstihdam ve Toplumsal Boyut" adlı çalışma grubunun Avrupa Komisyonu'na sunduğu "Bilgi Toplumunda İş Stratejileri" isimli raporda, tüm Avrupa'da geçerli olacak bilgi toplumu istihdam stratejisinin ana hatları anlatılmaktadır.[1] Bu strateji, dört köşe taşı üzerinde inşa edilmektedir: İstihdam edilebilirlik, girişimcilik, uyum sağlayabilirlik, fırsat eşitliği...

Bu stratejinin ana eksenini "eğitim" ve "kalite" kavramları çizerken aynı zamanda "herkese ve herkesin erişimine açık bir istihdam" ortamını da hedeflemektedir; çünkü bir yandan BİT ve bilgi toplumu becerilerini kazanmış bir insan sermayesi yetiştirilmesi için bu amaca uygun bir eğitim ve "yaşam boyu öğrenme" sistemi oluşturulması ve öte yandan istihdamın sürdürülebilirliği ve yapısal işsizliğin önlenebilmesi için de işgücü kalitesinin yaşam kalitesiyle birleştiği bir çalışma ortamı yaratılması gerekmektedir.[2]

Bilgi ekonomisinin ihtiyaç duyduğu eğitimli, yaratıcı, yetenekli ve çok işlevli istihdam kanalını yaratmanın yolu kuşkusuz, buna uygun bir eğitim sistemiyle mümkün olabilmektedir.

Yeni sosyo-ekonomik paradigmalar nasıl iş yapma ve istihdam tarzlarını, topluluk ilişkilerini, yönetsel süreçleri dönüştürüyorsa, geleneksel eğitim ve öğrenim sistemlerini de dönüştürmesi kaçınılmaz olmuştur.

4.5. Bilgi İletişim Teknolojileri ve Küresel Gelişim Dinamikleri

BİT sektörünün küresel gelişim dinamikleri, özellikle son 30 yılrdır, bu çalışmanın 1. Bölümünde vurguladığımız gibi,dünyanın üretim eksenlerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu yeni küresel büyüme paradigmasına açılan en önemli geçiştir. [3]

---

[1] Commission of the European Communities, "Strategies for Jobs in the Information Society", **Commission of the European Communities**, Brüksel, 2000.

[2] Commission of the European Communities, "Information Society Jobs-Quality for Change: Exploiting the Information Society's Contribution to Managing Change and Enhancing Quality in Employment", **Commission of the European Communities**, Brüksel, 2002.

[3] Bu konuda bkz: G. Arrighi, **Adam Smith Pekin'de,** Yordam Yayınları-2010-İst.

Sürekli maliyet avantajı kazanan firmalarla mal ve hizmet üretim yeteneklerindeki gelişimle ve Doğu Avrupa ile BIRC (Brezilya, Hindistan, Rusya ve Çin) ülkelerinde yükselen yeni pazarlarla doğan etkililik odaklı üretim rekabeti ihtiyacı bu dinamikleri belirlemektedir. BİT'in küresel kullanımında da sürekli bir artış yaşanmaktadır. Bu, küresel ekonominin süre giden yayılımının, bilgi ekonomisinin gelişiminin ve hizmet sektörlerinin ön plana geçmesinin kaçınılmaz sonucudur.[1]

İçinde bulunduğumuz kriz özellikle Avrupa kaynaklı BİT Ar-Ge'si, ihracat ve yeni yatırımları olumsuz etkilenmekte ve sekteye uğramaktadır. Yine de tüm bunlara rağmen OECD ülkelerinde BİT sektörünün ekonomilerin ve diğer sektörlerin genelinden daha iyi bir performans sergilediği açıkça görülmektedir.[2] Öncelikli olarak internet ve BİT kullanımındaki üstel artış sürekliliğini korurken küresel dijital nüfus da artan bir ivmeyle büyümektedir. BİT orta vadede krizin etkilerini azaltmakta ve kalıcı rekabet avantajı yakalamak adına önemli fırsatlar sunmaktadır. Kriz sonrası dönüşecek küresel ekonomide rekabet avantajının temelinde BİT ile gelişen sosyal fayda, verimlilik ve inovasyon kapasitesi yer almaktadır.

Küresel kriz bu vesileyle pek çok iddialı stratejinin tekrar gözden geçirilmesine neden olmuştur.

2000 yılında yürürlüğe giren ve Avrupa'nın bilgi ekonomisinin gelişimi bakımından ABD'ye yetişmesini hedefleyen Lizbon Stratejisi önce 2005 yılında revize edilmiş ve ana hedefi öteleyip çerçeve programlarına eklenen yeni araçlarla takviye edilerek i2010 Girişimi adını almıştır. Ancak bu program da amaçlanan menzillere varamamıştır.

AB üyesi 27 ülke, kriz önlemi olarak 2009'da milyar Avro'luk bir Avrupa kurtarma planı ve enerji-iklim paketi üzerinde uzlaşmıştır. Aralık 2008'de bu önlemlerin kabul edildiği Avrupa Konseyi toplantısı, aynı zamanda Lizbon stratejisinin krizin etkilerinden korunması konusunda yoğun tartışmalara sahne

---

[1] Organisation for Economic Co-operation and Development, **Globalisation and Regional Economies: Can OECD Regions Compete In Global Industries,** OECD Publishing, Paris, 2007, s. 210.

[2] Organisation for Economic Co-operation and Development, **Information Technology Outlook 2008**, OECD Publishing, Paris, 2008, s. 15.

olmuştur.[1] Ancak kriz bu noktadan hızla dönülmesine yol açmış ve Konsey, kriz önlemlerinin hızla etki etmesi için, krizin en çok etkilediği ve ekonominin yapısı bakımından önem taşıyan sektörlere -yani otomotiv ve inşaat sektörlerine- odaklanmak gerektiğine karar vermiştir. Bu karar, paketin başarısını Lizbon stratejisinde öngörülen yapısal reformların hayata geçirilmesine bağlarken bunun daha yoğun bir çaba gerektirdiğine de işaret etmiştir. Burada konumuz açısından yapısal reformlara dikkat çekmek isteriz: Yapısal reformlarda ise öncelik yatırım ve altyapı fonlarının artırılmasına verilirken mikro ölçekte rekabetçiliğin iyileştirilmesi, KOBİ'lere verilen desteğin artması, istihdam, inovasyon, Ar-Ge, öğrenim ve profesyonel eğitimin teşviki konularına yer verilmiştir. Bu bağlamda, Avrupa Araştırma Alanı'nın geliştirilmesi ve Lizbon stratejisinin 2010 ötesine taşınması için geleceğin teknolojileri yani enerji, BİT, nanoteknoloji, uzay teknolojileri ve yaşam bilimleri eksenli bir sürdürülebilir kalkınma modeli üzerinde temellenen Avrupa İnovasyon Planı'nın lansmanı öngörülmüştür.[2] Avrupa krizinin en yoğun yaşanacağı 2012 yılının başında, bütün bu stratejinin, spontan olarak, askıya alındığını görüyoruz.

Biraz daha geriye dönecek olursam mesela, 16 Aralık 2008'de Avrupa Komisyonu Lizbon stratejisini güçlendirmek ve kurtarma planının uygulanmasına destek olmak amacıyla paket kabul edilmiştir ve paketin muhteviyatı "tek pazar"ın performansının artırılması ve Avrupa Küreselleşme Islah Fonu'nun insanların işgücü pazarına geri dönebilmesi amacıyla kullanılması konularını da kapsayacak biçimde geliştirilmiştir.

Böylelikle Lizbon Büyüme ve İstihdam Stratejisi'ne dönüşen bu paket; 'yeni işler için yeni beceriler' başlığı altında 2020'ye kadar eğitim ve yaşam boyu öğrenim konusunda Avrupa ölçeğinde koordinasyonun sağlanması, sosyal uyum fonlarının üye ülkeler tarafından rekabetçiliği artırmak ve düşük-karbon ekonomisine geçiş amacıyla kullanılmasıyla ekonomik uyaran yaratılması, uluslararası düzenleme işbirliğinin ve üçüncü ülke pazarlarına adil ve açık erişimin güvence altına alınması

[1] Europedia,"The Lisbon Strategy in the Turmoil of Economic Crisis", 2009, http://www.europedia.moussis.eu/discus/discus-1233424310-15411-26705.tkl?lang=en, (Çevrimiçi), 23.03.2011.

[2] Hans-Gert Pöttering, "How Can ICT Durably Contribute to the Well-being of All Citizens around the World?", **International Conference on Information and Communication Technologies for a Global Sustainable Future**, European Commission, Brüksel, 22.01.2009.

gibi hedeflere odaklanmıştır.[1] Ancak bu hedeflerin gerçekleşmemesi bizce bugünkü Avrupa krizini doğuran en önemli etkenlerin başında gelir.

Bu hedefler, Avro'nun finansal nitelikler bakımından sağlamlaştırılmasıyla küresel para birimine dönüşme fırsatının değerlendirilmesini de içerecek biçimde genişletilmiş ve İstikrar ve Büyüme Antlaşması kabul edilmiştir. Bu antlaşmanın kabulü, Komisyon başkanı José Manuel Barroso tarafından, daha yeşil ve daha adil bir ekonomide büyüme ve istihdam yaratma fırsatının doğuşu olarak sunulmuştur.[2]

Tüm bunlar gösteriyor ki o dönemde AB yönetim birimleri tüm dikkatini i2010 stratejisinden -yarattığı uyarıcı etki ve yapısal reformların yerleştirilmesine yapacağı katkı nedeniyle- bir kriz-savar yaratmaya odaklamış ve bu kriz-savarla Avrupa ekonomisinin petrol bağımlılığını azaltırken doğurduğu çevre kirliliğini de önlemeyi amaçlamışlardır. i2010 Girişimi başladığı günden beri pazar ekonomisi, sosyal uyum ve çevre koruması stratejik üçgeni üzerinde temellenen yeni bir sürdürülebilir kalkınma modelinin hayata geçirilmesini hedeflemiştir çünkü ekonomik büyüme ve çevreye verilen zarar arasındaki sıkı ilişkinin ancak sürdürülebilir üretim ve tüketim yöntemleriyle çözüleceği düşünülmektedir.

Avrupa Parlamentosu Başkanı Hans-Gert Pöttering'e göre; i2010 stratejisi - ekonomi, toplum, kişisel yaşam kalitesi ve BİT arasında kurduğu bağlarla- krizin etkilerini hafifletmek için önemli araçlar sağlamaktadır. [3] Ancak bizce bu stratajinin hayata geçme şansı AB'nin bu haliyle pek mümkün gözükmemektedir.

Yine de, kriz sonrası da olsa, bu yaklaşımın performansını izlemek BİT'in yakın gelecekteki konumunu anlamak açısından oldukça eğitici bir rol üstlenmektedir.

Krizler sırasında gelecekteki büyüme ve inovasyon kapasitelerine yapılan yatırıma hız vermek, kapitalizmin çevrimlerindeki kriz dinamiklerini bizce aşağıya çeken en önemli faktörlerdendir. Bu anlamda krizlere verelebilecek ve büyümenin

---

[1] Europedia, "The Lisbon Strategy in the Turmoil of Economic Crisis", 2009, http://www.europedia.moussis.eu/discus/discus-1233424310-15411-26705.tkl?lang=en, (Çevrimiçi), 23.03.2011.

[2] Europedia,"The Lisbon Strategy in the Turmoil of Economic Crisis", 2009, http://www.europedia.moussis.eu/discus/discus-1233424310-15411-26705.tkl?lang=en, (Çevrimiçi), 23.03.2011.

[3] Hans-Gert Pöttering, "How Can ICT Durably Contribute to the Well-being of All Citizens around the World?", **International Conference on Information and Communication Technologies for a Global Sustainable Future**, European Commission, Brüksel, 22 Ocak 2009.

sürekliliğini sağlayacak yegâne olgu teknojinin yaygınmlaşması ve bilginin kesintisiz yayılmasına bağlı olarak piyasa mekanizmasanın işlemesidir.

4.6. Yeni Ekonomi, Avrupa Birliği ve Büyüme Perspektifleri

Ekonomik entegrasyon ya da bütünleşme biçimlerini en basitinden en gelişmiş olanına doğru, kabaca beş kategoride toplamak mümkündür: Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği, Ortak Pazar, Parasal Birlik ve Ekonomik Birlik. Bunlar arasında, her biri öncekini içeren, basitten daha karmaşığa doğru bir sıralanma söz konusudur. [1] AB'nin oluşumunda bu bütünleşme biçimlerini hem kronolojik olarak hem de yapısal olarak görebiliriz. Örneğin Gümrük Birliği'nde, Serbest Ticaret Bölgesi kurallarına ilaveten, üçüncü ülkelere karşı ortak koruma politikaları uygulaması öne çıkar. Bu anlamda AB için siyasi bütünleşme ile sonuçlanacak bir ekonomik birliği yolculuğu ya da süreci diyebiliriz. Bu anlamda AB'yi bir proje ya da konjonktürel bir birlikten ziyade tarihsel bir ekonomik-sosyal ve siyasi düzen arayışını ilkönce bölgesel düzeyde sonra da küresel düzeyde sürdürme çabası olarak da görebiliriz. Bu cümleden olmak üzere, bugün AB'yi henüz rüşeym halinde bir siyasi ve ekonomik birliğin ilk adımları olarak niteleyebiliriz. Avrupa'nın barışçı genişlemesi ve buna bağlı birleşmesi bize ulus-devlet paradigmasını aşan yeni bir büyüme anlayışını anlatmaktadır aslında. 19. yüzyıldaki Napolyon dönemi Avrupa bütünlüğünün savaşla olamayacağını da anlatmıştır. Avrupa'yı kan dökerek birleştirme çabalarının kötü bir örneği olarak 1805-1815 döneminde yaşanan Napolyon Savaşları tecrübesi tarihin sayfalarında kayıtlıdır. Napolyon'un yenilgisiyle biten savaşlar sonunda, Avrupa devletleri tarafından, aralarında o zaman var olan sınırları yeniden tespit etmek ve kıtanın geleceğini belirlemek amacıyla 1815 yılında Viyana'da bir kongre düzenlenmiştir. Siyasi sınırların çizilmesinde milliyet, din ve dil faktörlerinin önemsenmediği için, Avrupa'da istenen huzur ve barış maalesef sağlanamamıştır.[2] Viyana Kongresi birliği ulus-devletler üzerinden kurguladığı için bu kurgunun yalnız AB'ye değil, insanlığa da sonuçları ağır olmuştur. Viyana Kongresi'nin en uç örneği Avrupa faşizmi ve Hitler'in işgal

---

[1] Mustafa Acar, **Avrupa Birliği ve Türkiye- Bir Ekonomik ve Siyasi Analiz,** Orion Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 7.
[2] Mustafa Acar, **a.g.e.**, s. 9.

politikalarıdır. Avrupa'yı kan dökerek birleştirme çabalarının en kötü örneği hiç kuşkusuz "Hitler Almanyası"nın 2. Dünya Savaşı başında giriştiği işgallerdir. [1]

Aşağıdaki tabloda AB'nin 5. genişlemeden sonraki verilerini görüyoruz. 2004 yılındaki ve 5. Genişleme verilerini temel almamızın nedeni, AB'nin şu an içinde bulunduğu krizin 5. Genişleme'nin siyasi boyutunun, bize göre, tamamlanamamış olması ve bu genişlemenin yalnızca şekilsel olarak gerçekleşmiş olmasıdır.

Bu genişleme, AB'nin dünya ticareti içindeki payını göreli olarak azaltmıştır. Ancak pazar ve genişleme dinamikleri açısından AB'nin yönünü belirlemiş ve Türkiye bütünleşmesinin önemini artırmıştır. Çünkü büyüyen nüfus ve enerji ihtiyacı AB'nin doğuya genişlemesini zorunlu kılmaktadır. AB bir şekilde bu son genişlemeden sonra Türkiye üzerinden Kafkas ve Ortadoğu pazarına, daha da önemlisi, enerji hatlarına –kaynağına- ulaşmak zorundadır.

AB'nin iki büyük ekonomisi Almanya ve Fransa, 2009'un ikinci çeyreğinde % 0.3'lük bir büyüme kaydederken, Euro'yu kullanan 16 ülkenin oluşturduğu Euro bölgesinin tamamı % 0.1 oranında daralarak bu itici güce ayak uyduramamıştı. Bunu takip eden 2010 ve 2011 yıllarında AB ekonomileri çok ciddi bir borç krizi ile karşılaştılar. Aşağıdaki tabloda AB'nin borç sirkülâsyonunu 2011'in ikinci çeyreği itibarıyla görülmektedir.

Şekil 4: AB ve ABD'nin Büyük Borç Durumu

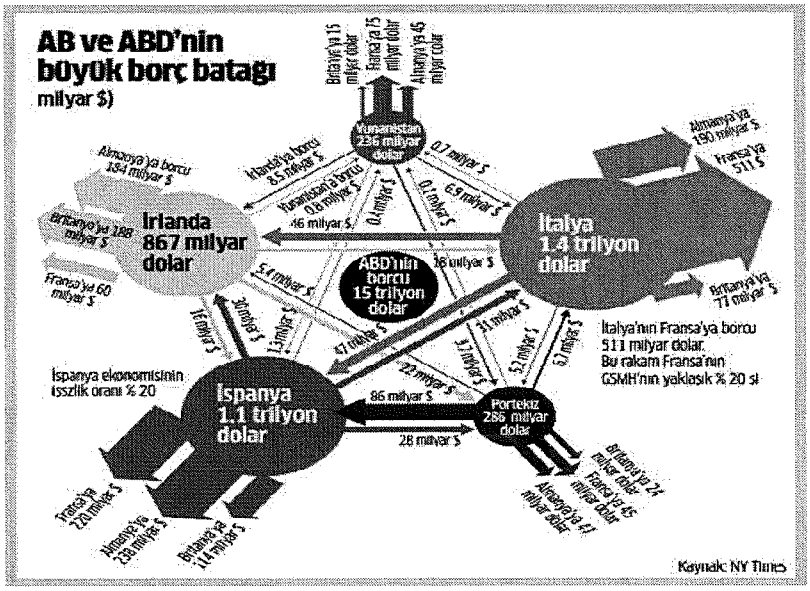

[1] Mustafa Acar, **a.e.**, s. 10-11.

Kaynak: Star gazetesi, "Batmakta Olanın Resmi", (Çevrimiçi), http://www.stargazete.com/yazar/ cemil-ertem/iste-batmakta-olanin-gidenin-resmi-haber-368060.htm, 20.07.2011.

2008 krizinin, 2011 yılının ilk çeyreğinin sonunda neredeyse bir AB krizi haline dönüşmesinin en önemli nedeni bizce AB'nin ortak para politikasına rağmen bu politikayı destekleyecek ortak bir maliye politikası olmamasıdır. Bu anlamda 2008 krizi AB'de giderek artan bir resasyon tehlikesi olarak gelişmiştir. Euro bölgesinin bu eşikte durduğunu ancak özellikle Almanya'dan başlayan bir resesyon çıkışının, yukarıdaki şekilde gösterdiğimiz borç sorunu yoluna koyulduktan sonra başlayacağını söyleyebiliriz. Ancak AB'nin krizden kesin çıkışı için genişlemenin kesintisiz sürmesi gerekmektedir. AB'nin büyüme ve enerji temini için kendi doğusuna doğru derinleşerek genişlemesi sürmelidir. Dolayısıyla şu an yaşanmakta olan krizin aşılmasının temel geçişlerinden birisi AB'nin Türkiye üyeliğini garanti almasından geçiyor. Yani, AB 5. Genişlemeyi ve önündeki krizi Türkiye ile aşması bugün çok güçlü bir olasılık olarak önümüzdedir.

Olli Rehn, "Avrupa'nın Gelecek Sınırları" adlı kitabında şu soruyu sormaktadır: *"Türkiye, bir köprü mü, köprübaşı mı yoksa ergime potası mı?"* Cevabı ise oldukça tutarlıdır: *"AB neden Türkiye ile müzakere ediyor. Çünkü Avrupa bizim değerlerimize, hukukun üstünlüğüne ve ortak politikalara sahip çıkan istikrarlı, demokratik ve refah içinde bir Türkiye'ye ihtiyaç duyuyor."*[1]

Öte yandan Rehn yine aynı eserinde[2] *"Irak, İran ve diğer Ortadoğu ülkelerindeki gelişmeler; dinler ve medeniyetler ya da enerji ile ekonomik büyüme arasındaki ilişlilerde AB ve Türkiye'nin birbirlerine ihtiyaçları var. İşte bu yüzden, Türkiye'nin AB'ye katımını destekliyoruz. Güvenlik, ekonomi, enerji ve uygarlaşma meselelerinde orta değerleri ve çıkarları paylaşıyoruz,"* demektedir. Bu bakış açısının AB'nin gelecekte, hatta özellikle hemen kriz sonrasında hâkim olacağını söyleyebiliriz. Yani Almanya ve Fransa'nın Türkiye karşısında gösterdikleri direnç bize göre, yakın gelecekte kırılacaktır. Buna göre aşağıdaki 2004 yılına ait veriler ışığında hazırlanan tablo dikkat çekicidir.

---

[1]Olli Ilmari Rehn, **Europe's Next Frontiers**, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden, 2006, s. 38.
[2]Olli Ilmari Rehn, **a.g.e.**, s .43.

Tablo 2: Beşinci Genişlemede Temel AB Verileri

GÖSTERGELER	AB-15	AB-25	ABD	JAPONYA
Nüfus (milyon)*	384.5	457.7	293.9	127.5
Dünya nüfusu içindeki pay (%)	6.1	7.3	4.7	2.0
Dünya geliri içindeki pay (%)	30.4	31.8	30.4	11.9
GSYİH (milyar Euro)	9.310	9.752	9.673	3.800
Kişi başına GSYİH (Bin Euro)	24.2	21.3	32.9	29.8
Kişi başına GSYİH (Satın alma gücü paritesine göre -Bin)	24.3	22.3	34.2	25.5
Dünya ile toplam ticaret (milyar Euro)	1.977	1.799	...	...
Mal ticaretinin dünya ticareti içindeki payı (%)	19.4	17.7	...	...
Mal ve hizmet ihracının GSYİH payı (%)	14.0	12.4	9.3	12.2
Mal ve hizmet ithalinin GSYİH payı (%)	13.3	12.1	13.8	10.6
Sektörel üretimin GSYİHY Payı (%)	...	...	...	...
Tarım, balıkçılık, ormancılık	2.0	2.1	0.8	1.2
Sanayi (inşaat dahil)	26.6	26.8	17.9	29.2
Hizmetler	71.4	71.1	79.5	69.6
İşsizlik oranı (%)	8.1	9.1	6.0	5.3
İstihdam oranı (%)	64.4	63.0	71.2	68.4
Bütçe açıklarının GSYİH payı (%)	-2.7	-2.8	-4.8	-7.5

Kaynak: Zervoudaki, **a.g.e.**, s. 8.

Beşinci genişlemeden sonraki veriler gösteriyor ki AB dinamiği bölgesel bir ekonomi olma konusundaki iradesi göstermiştir. Ancak yaşanılan kriz bu yapının krize etkin ve anında yanıt vermesini önlemektedir. Euro bölgesi bu süreçte farklı ulusal ekonomi yönetimleri yüzünden etkin bir para politikası uygulayamamaktadır. Bunun sonuçlarını, yukarıda vurguladığımız gibi, 2009'un son aylarında görmeye başladık. Bu açıdan kriz AB için önemli bir ders niteliğindedir. Biz bu krizden sonra AB'nin genişleme iradesinin artacağını ve sürecin Türkiye'yi de kapsayacak şekilde hızlanacağı düşünülmektedir.

Bunun iki temel nedeni vardır: Birincisi artık hem kriz dönemlerinde olsun hem de olağan genişleme dönemlerinde olsun AB'nin pazar ve enerji ihtiyacı için kendi doğusuna yönelmesi zorunluluğudur. İkincisi ise kıtasal bir ekonomiyi tüm yönleri, kurumları ve aparatları kurmanın gerekliliğidir. Son büyük genişleme dalgası göstermiştir ki, Avrupa genişlemesi bundan sonra ancak derinleşme ile mümkün olacaktır. Bu süreç hiç şüphesiz ki ilk önce merkez de bir bütünleşme çerçevesini gerekli kılacaktır.

Avrupa Birliği'ni "dünyanın en dinamik ve rekabetçi bilgi ekonomisi" haline getirmeyi amaçlayan ve "daha yüksek büyüme, daha çok ve daha iyi iş imkânları ve daha yaygın bir toplumsal katılım" hedeflerine yönelen Lizbon Stratejisi, bu hedeflerin anahtar yüklenicisi olarak BİT'i konumlamıştır. Bu stratejinin eylem planı ise eAvrupa Girişimi ile ortaya çıkmıştır. Mevcut eylem planı 2005 bitiminde sona ermiştir. Avrupa Komisyonu 2005 sonrası bilgi toplumu politikaları konusunda bir çerçeve çizmek amacıyla önemli bir belge yayınlamıştır. Bu belgenin adı "2005 Sonrası Avrupa Bilgi Toplumunun Önündeki Konular"dır. [1]

Aşağıda göreceğimiz grafik, Eurosat'ın 2009 sonunda yayınladığı bir istatistikten alındı. Avrupa'nın ABD ile birlikte sabit sermaye yatırımlarındaki artış oranlarını bize veriyor. AB ülkelerinin, Euro'ya geçtiği 2000 yılı başından, krizin hemen öncesi olan 2007 yılına değin yatırımlarındaki artış oranlarına dikkat edin. Şu anda krizin tam göbeğinde olan üç ülkeye dikkat edelim. Yani İspanya, İtalya ve Fransa'nın yatırım artışları hem AB ortalamasının hem de ABD'nin üzerinde seyretmektedir.

Burada iki önemli nokta var: Birincisi reel alandaki bu yatırım artışlarının finansmanı bize krizin bir borç krizi gibi gözükmesini sağlıyor. Yani bu üç ülkenin banka sistemi, çok yüksek borçlanma çevrimi oluşturarak bu yatırımları finanse etti. Şimdi bu borçlar ortada duruyor ve krizin zehirli kaymağını oluşturuyor. İkincisi bu üç ülke, bu yatırımları hangi alanlara ve hangi ölçeklerde yaptılar. Özellikle İtalya ve Fransa'da bu yatırım artışlarının geleneksel sektörlere dönük olduğunu, bu sektörlerde sabit sermayenin hızla artmasına karşın kar oranlarının da aynı hızla düştüğünü görüyoruz.[2] İtalya ve Fransa'da hükümetlerin bir türlü yapmadıkları reformlar, özellikle İtalya'da kayıt dışının 'eski'nin yeniden üretilmesine bağlı olarak artması, bugünkü krizin yolunu açtı.

Sabit sermaye yatırımlarındaki artışa paralel olarak 'eski' sektörlerde kar oranlarının düşmesi ve bunun da krizle son bulması kapitalizmin doğası gereğidir. Özellikle ABD'de 1940'dan bu yana kar oranları ve sabit sermaye artışı grafiklerine

---

[1] Commission of the European Communities, "S Communication from the Commission to the Council, The European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Challenges for the European Information Society beyond 2005", **Commission of the European Communities**, Brüksel, 2005.

[2] David Harvey, **The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism,** Oxford University Press, Oxford, 2010 s:45

baktığımızda bunu net olarak görürüz. Ancak ABD ve Japonya gibi ekonomiler, düşen kar oranlarına bağlı olarak bir müddet sonra sermaye yatırımlarını yeni teknolojilere yönlendirmeyi başarmış ve kar oranlarındaki düşüşü böyle telafi etmişlerdir (Teknoloji rantı ve finans kapital getirisi). Sermayenin bileşimindeki emekgücünün düşerek sabit sermayenin artması ve bunun sonucunda kar oranlarının düşerek krizin kronikleşmesi sistemi sona götürebilir.

Özellikle ABD bu kaçınılmaz sonu çok hızlı teknolojik yenilikler yaparak geciktirmiş ya da aşmıştır. Yani ABD ekonomisi çok hızlı bir yenilenme dinamiği sağlayarak kar oranlarının düşüşünü kronik olmaktan çıkarmıştır. Japon ekonomisi ise daralmayı göze alarak, eski sektörlere yatırım yapmamış burayı finanse etmemiştir.

Japonya, AB gibi bir krize girmemiş ama yıllardır durgunlukla bu yüzden mücadele etmiştir. Ancak Avrupa, ABD ve Japonya'nın bu becerisini gösteremedi. Bunun tarihsel nedenleri şüphesiz ayrı bir konudur.

Grafik 8: ABD ve AB'de Finans Dışı Sektörlerde Yatırırm Artışı

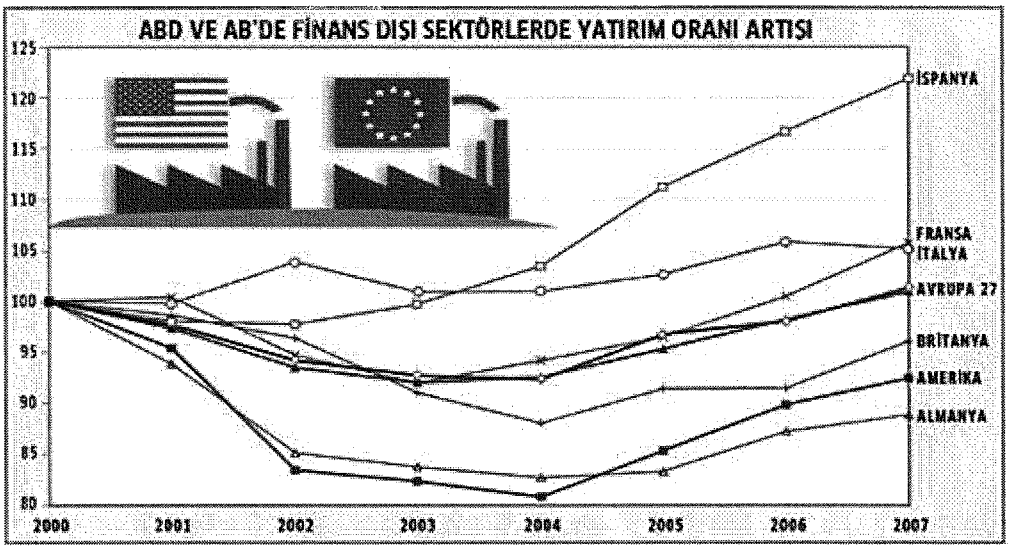

Kaynak: Eurosat-2009, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/, (Çevrimiçi), 12.9.2011

Avrupa'da 1864-74 arasındaki daralma, 20. yüzyılın başına değin süren krize, kargaşaya ve dünya savaşına yol açmıştı. O zaman Avrupa'nın karşısında krizi aşacak tek bir yol vardı; savaş. Çünkü savaş, aynı zamanda, o zamanın 'yeni'

sektörlerini ve teknolojilerini ortaya çıkaracak, yeni üretim araçlarını ve tekniklerini geliştirecek yegâne yoldu. Ancak savaş, aynı zamanda, imparatorlukların yerine geçen, ulus-devletlerin, onların modernitesinin de inşası ve pazarları yeniden paylaşımı için de gerekliydi.

Böylece savaş, bir önceki büyük Avrupa krizinde, hem askeri bürokratik sınıfı ortaya çıkarıp onun iktidarını pekiştirdi hem de krizi aşıp paylaşımı sağladı.

4.6.1. Avrupa Birliği Bilgi Politikaları

Türkiye'nin geliştireceği bilgi politikası, üzerinde temellendirilecek strateji ve eylem planlarının hukuk, kurumsal yapı, iş yapma standartları vb. boyutları gereği, Avrupa Birliği bilgi politikalarının genel çerçevesi ile uyumlu olmalıdır. AB bilgi politikaları güncellenen Lizbon Stratejisi'nin temelini oluşturduğuna ve Türkiye Lizbon Stratejisi'ne uyum sağlamak üzere karar bildirdiğine göre, bu konuda da bütünsel bir entegrasyon gözetmek gerekmektedir. "Dünyanın en dinamik ve rekabetçi bilgi ekonomisi olmak" hedefi, bilgi politikalarından soyutlanamamaktadır.

AB Komisyonu, ABD ve Japonya gibi ülkelerle Avrupa arasında giderek açılan ekonomik performans farkını dikkate alarak, 2005 yılında Lizbon Stratejisi'ni "büyüme" ve "istihdam" odaklı olarak güncellemiş ve beş yıllık yeni bir eylem planı ortaya koymuştur. Bu planın "şemsiye stratejisi" "i2010" adını taşımaktadır. Bu başlıktaki "i" öneki, öncelikle "bilgi" referanslıdır.[1*] Hatta bilginin toplumsal hayatın her alanında sürekli olarak mevcut olması anlamında "u-society" "(Ubiquitous Information Society)" gibi yeni bir kavram da ortaya atılmıştır.

AB yönetmekte en fazla güçlük çektiği iki alanda, yani duraklayan ekonomik büyüme hızı ve büyüyen işsizlik karşısında çözümü bilgi yönetimi temelli politikalarda aramaktadır. Bu bağlamda öncelikler, bir anahtar sektör olarak bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) topluma nüfuz etmesine, ortak bir bilgi pazarının oluşturulmasına, inovasyon ve Ar-Ge yatırımlarının özellikle BİT odaklı olarak

---

[1*] "Information space" yerine "innovation and investment in R&D" de denilebilmektedir. Ayrıca i, inclusion" "bilgi mekânı". Bu kavramlarda (inovasyon ve Ar-Ge'ye yatırım" yani"toplumsal kapsama ve yaygınlık" konularını gündeme getirmektedir.

teşvik edilmesine ve kamu hizmetlerinin BİT temelli iyileştirilmesiyle yaşam kalitesinin artırılmasına verilmektedir. [1]

Bilgi toplumu ve medya sektörlerindeki gelişmeler küresel rekabetin doğasını değiştirmekte ve "teknolojik yakınsama (technological convergence)" etkisini önemli bir eğilim olarak belirlemektedir. Farklı teknolojiler, farklı uygulama alanları ve farklı ortamlar füzyona girmektedir. AB'nin "i2010" stratejisi, özünde teknolojik yakınsamaya bir "politika yakınsaması" ile cevap vermek amacını taşımaktaydı. Teknolojik yakınsama nasıl hayatımızın farklı boyutlarını bir kesişime sokuyorsa, bu hayatı daha iyi kılmak için üretilecek politikalar da artık daha güçlü bir etkileşim içinde olmak zorundadır. Çünkü gerçek hayatta büyüme istihdamdan, verimlilik çevreden, eğitim inovasyondan, sağlık kültürden ayrı işlememektedir. Bu sözcüklerin yeri kolaylıkla değiştirilebilmekte ve liste böyle uzayıp gidebilmektedir.[2]

Bu politika yakınsaması, bu stratejik etkileşim, bilgi yönetimi ve bilgi politikasını eksene yerleştirmektedir. Çünkü bilgi politikası olmadan bütün bu alanlardaki bilginin doğru etkileşimi sağlanamamaktadır.

AB, bu yeni politikayla ne kadar başarılı olur, ABD'nin performansına erişebilir mi? Bu sorunun cevabı açıktı. Fakat bugün 2012'nin hemen başında AB krizinin geldiği yer AB'nin burada başarılı olamadığını bize söylemektedir.

Çünkü Avrupa'nın karşı karşıya olduğu siyasal, ekonomik ve sosyal bütünleşme sorunları, bürokratik hantallık gibi dev engeller oldukları yerde durmaktaydı ve AB, birlik olmak yerine ulus-devletlere dayalı paradigmada ısrar etmekteydi. Bu ısrar, bizce 2012 yılına girerken ABD'nin krizden çıkış işaretleri vermesine rağmen, krzin nedereyse bir AB krizine dönüşmesinin ana nedenidir.

---

[1] Özgür Uçkan, "Bilgi Ekonomi Politika", http://www.unak.org.tr, (Çevrimçi), 03.05.2011.
[2] Özgür Uçkan, "Türkiye'de Bilgi, İletişim Teknolojileri, Politika Yapım Sürecinin Zaafları, Yönetişim Fobisi", Uluslararası e-Devlet Yönetişim Konferansı, Yayımlanmamış Bildiri, 2009.

BÖLÜM 5
TÜRKİYE'NİN ÖNCELİKLERİ VE KALKINMA PERSPEKTİFLERİ

Bu bölümde Türkiye'nin öncelikleri ve kalkınma perspektifleri tarihsel olarak açıklanmaya çalışılacaktır. 4. Bölümde anlattığımız teknoloji ağırlıklı bir büyüme ve kalkınma yoluna Türkiye'nin girebilmesi için önündeki engeller ve bunun tarihsel arka planı/persfektifleri bu bölümde ele alınacak ve alternatif bir büyüme stratejisinin temel ayakları buradan hareketle oluşturulmaya çalışılacaktır. Bunun için ulus-devlete dayalı kalkınma dinamiklerini sağlıklı ele almak için tarihsel bir arkaplana ihtiyacımız olduğunu düşünüyoruz.

5.1. Türkiye'de Ulus-Devlete Dayalı Kalkınma Dinamikleri

17 ve 18. yüzyılların en önemli özelliği, Batı Avrupa'da merkezi devletlerin güçlenmeye başlamasıdır. Bu tarihi ayrımın konumuz ve Türkiye açısından çok önemi vardır. Merkezi devlet, daha doğrusu ulus-devlet, Batı'da yaratılan zenginliğin sürdürücüsü ve koruyucu olarak ortaya çıkarken ve süreç içinde güçlenirken Osmanlı'da merkezi devletin gücü geriliyordu.

Merkezi devletin gücünün gerilemesi yine Şevket Pamuk'a göre ekonominin gücünün gerilemesi anlamına gelmez. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda Maliyenin bunalımı ekonominin genelinin bunalımı gibi görülmüş; birçok tarihçi, merkezin mali güçsüzlüğünü genel ekonomik durumun bozulması olarak anlatmıştır. 1700'lerin ortalarına kadar olan süreçte tarımsal üretim artmış, ancak artan tarımsal üretimin ihracatı yüksek vergilerle önlenmiştir. Bu çok ilginç bir durumdur. Çünkü Osmanlı egemenleri kendileri dışında ya da denetimlerinin olmayacağı bir zenginleşme istememektedirler. 17. yüzyıl boyunca bolca ihracı yapılan pamuk, yün ve deri gibi hammaddelerle pamuk ipliği ihracı, gümrük vergilerinin ödenmesi koşuluyla, serbest bırakılmıştır. Öte yandan yine bu dönemde İstanbul, Halep, Bursa, Ankara, Tokat, Edirne, gibi kentlerdeki zanaatkârlara dayalı imalat faaliyetlerinde, özellikle ipekli, yünlü ve pamuklu dokumacılık dallarında önemli artışlar görülmektedir. Braudel'de Osmanlı'nın 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde, 20-25 milyonluk bir nüfusu besleyebilen, giydirebilen, büyük ölçüde kendine yeterli bir iktisadi yapı oluşturmuştu.

Burada altı çizilmesi gereken nokta, Osmanlı için büyük dönüşümün olması, zenginliğin yaratılması ve yeni sınıfın omuzları üstünde yükselmesi için taşrada yükselen toplumsal kesimlerin merkezi devlet tarafından önünün kesilmemesi, tam aksine merkezi devlet dışında bir ekonomik güç olma yolunda emekleyen bu toplumsal kesimlerin üretim ilişkilerini kendi lehlerine değiştirecek güçlerinin oluşması gerektiğidir. Ama yukarıda da bahsettiğimiz gibi bu önlenmiştir. Aynı zamanda taşradaki ayan da yeni üretim yapıları oluşturmak yerine, merkezi devletin geliştirmiş olduğu artığa el koyma süreçlerini kullanmayı, bir başka deyişle, var olan yapılar içinde kalarak el konulan artığa ortak olmayı tercih etmiştir.

Ayan, varolan üretim ilişkilerini geliştirmek yerine, çok daha kolay olan merkez yerine vergi toplamayı tercih etti. Bu çok önemli ayrım, aynı zamanda, Osmanlı sonrası Türkiye'nin egemen sınıflarının temel karakteristiklerinden birini oluşturacaktı.[1*] Yani asker ve sivil bürokratik burjuvazi ilkönce kendi denetimleri dışında üretim güçlerinin gelişmesine, dolayısıyla sermayenin birikmesine izin vermemiş, bunu engellemiş, daha sonra ise kendi denetiminde ticaret burjuvazisi yaratarak zenginliği istediği ölçülerde ve oranlarda paylaşmıştır. Bu aynı zamanda bugünkü baskıcı devlet geleneğinin ekonomik nedenlerini anlatan bir özelliktir. Bu yapının oluşması ve pekiştirilmesi enflasyon dışında tamamıyla siyasi düzenlemelerle olmuştur. Yani Türk bürokratik yönetici sınıfları savaş, katliam ve enflasyonla ekonomik ve siyasi erklerini sağlayıp zenginliklerini devam ettirmişlerdir.

Bugün geldiğimiz nokta bize gösteriyor ki Türkiye Batı'da olduğu gibi, zenginliği ve sermaye birikimini üretim üzerinden değil, yağmacı bir devletçilik üzerinden sağlamıştır. Bu sermaye birikimi tercihi, yalnız ekonomik altyapıyı

[1*] Türkiye'de özellikle Cumhuriyetle birlikte hâkim sınıfların biçimlenmesini ve kompozisyonunu, bu başlangıç noktasına bağlı olarak tanımlayabiliriz. Çünkü ayanın Cumhuriyet döneminde, bürokratik bir yapıya dönüşmesi ve bu yapının da başından beri yanına askeri alarak vesayeti üretmesi bize bu asker ve yargı bürokrasisine bağlı bir oligarşik diktatörlük tanımını verir. Bu oligarşinin yapısı 27 Mayıs darbesine kadar asker-yargı ve ticaret burjuvazisi - feodal yapılar dengesi üzerine kuruluydu. 27 Mayıs'a kadar oligarşi dengesi şöyleydi; Asker-sivil bürokrasi-feodal yapı-ticaret burjuvazisi. Bu *'nispi denge'* 1960'da biraz, 1970'de ise tamamen dağıldı. 1950-60 arası enflasyoncu-finans ile palazlanan 'büyük' burjuvazi, 1960'da, asker bürokrasisini yanına alarak feodal-ticari unsurlara karşı darbe yaptı. Lümpen-dışarıya bağlı burjuvazinin ona ayak uyduramayan ittifaklarını tasfiye harekâtı olan 27-Mayıs, tekelci sermaye lehine dengeyi bozarken, asker-yargı vesayetini paradoksal olarak güçlendirdi. Bu yapı bu tarihten sonra yalnız darbe süreçlerini üretmedi, ülkeyi sürekli baskıcı yarı-parlamenter bir sistemle yönetti.

belirlememiş siyasi ve hukuki üstyapıyı da belirleyip, bu doğrultuda her dönemde - dönemin ihtiyaçlarına göre - yeniden biçimlendirmiştir. Türkiye'de 1876'dan beri anayasa süreçleri, bu gerçeğin adeta yeniden ve yeniden toplumsal zeminde gündeme gelmesi ve ispatlanmasıdır. Ama ondan önce Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıla kadar süren avantajlı durumunun nasıl 18 ve 19. yüzyıllarda dezavantaja dönüştüğü, sorusudur. Bu konuda en kapsamlı araştırmaları yapan tarihçi Mehmet Genç bu soruya yanıt için şöyle bir giriş yapar: *"Modern iktisadi büyümeyi hazırlayan değişmeler, tarihin belirli döneminde, belirli bir coğrafi bölgede, Osmanlı'nın çağdaşı ve onunla ilişkili içinde bulunan Batı Avrupa'da doğdu. Bu değişmenin kaynağı nedir? Batı Avrupa'da ne/neler, nasıl oldu da bu büyük değişme tarih sahnesine çıktı? Bölgeyi ve dönemi dünyayı diğer bölgelerinden ve tarihin başka dönemlerinden ve tarihin başka dönemlerinden ayıran belirleyici, kritik özellikler nelerdir? Bu özellikler hangi mekanizmalarla bu büyük değişmeye vücut vermişlerdir?"*[1] Genç'in bu soruları onun tezine kaynaklık eden hipotezlerin ipuçlarını da verir. Genç bu sorulara yanıt için şu unsurları ve tarihi gelişmeleri öne çıkartır: Sanayi Devrimi'nin çıkışında ve başlangıç döneminde pek etkili olmadığı genellikle kabul edilmekte birlikte, bu devrimin iktisadi dönüşümü giderek hızlanan şekilde etkilediğinde kimsenin şüphesi yok. O kadar ki eğer modern deneysel tabiat bilimlerinin insanı heyecanlandıran gelişmeleri olmasa idi, modern iktisadi büyümenin sürdürülmesine imkân bulunamayacağına, tarihin daha önceki dönemlerinde görülen türden devrevilikler (cyclicity) içinde sıkışıp kalacağına da aşağı yukarı kesin gözü ile bakılıyor.[2] Genç, Sanayi Devrimi faktörüne coğrafi keşifleri de ekler. Ancak, bütün bu gelişmeleri "modern milli devlet"in doğuşu ile taçlandığının ve bunun da modern iktisadi büyümeyi açıkladığına dikkat çeker. Bu olguyu tersinden ele alırsak Osmanlı'nın çöküşünün arkasındaki dinamikleri de yakalayabiliriz. Osmanlı tarımındaki geri kalmışlığın baş nedenini, köy ekonomisinin yapısında aramak lazımdır. Köylünün hukuki durumu, Avrupa'nın feodal düzeninden bile zayıftır. Osmanlı, Yeni Çağ'daki düzene hiç ayak uyduramamıştır. Avrupa'da feodal düzen altında senyörlere toprak mülkiyetinin tanındığı bilinir. Feodal düzenin

[1] Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi,** Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 37.
[2] Mehmet Genç, **a.e.**, s. 38-39.

erimesiyle büyük köle kitleleri de toprak mülkiyetine kavuşmuş, tarımda yaratılan tasarruflar, sermaye birikimine dönüştürülmeye başlamıştır. Aynı dönemde, Osmanlı'da çiftçinin yarattığı artı değere devlet ya da mültezimlerce el konulmuş ve bunun büyük ölçüde saraya ve askeri giderlere harcanması yöntemi sürüp gitmiştir.[1] Mehmet Genç'e göre ise Osmanlı'da "fiskalizm ilkesi"nin çökmesinin objektif ve sübjektif nedenleri vardır. Bu nedenler; bizce bugüne kadar gelen yapısal sorunları oluşturan ve ulus-devlete dayalı sermaye birikimini kilitleyen, bu yöndeki büyümeyi "sürdürülebilir" olmaktan çıkartan tarihi ve yapısal sorunların kökenini oluşturmaktadır. Genç'e göre, bunları şöyle sıralamak mümkün:

- Verimlilik dolayısıyla üretim düzeyi düşüktür.
- Ulaştırma zor ve pahalıdır.
- Üretimin pazarda satmak üzere yapılan bölümü düşüktür, yani parasal ilişkiler sınırlıdır.

Genç, sübjektif nedenleri ise şöyle sıralamaktadır:

- Provizyonizm ve gelenekçiliğe dayanan düzenlemeler dünyası, parasal ilişkilerin yeni ticaret ve mübadele hacminin genişlemesini sınırlandırmakta idi.
- Parasal ilişkilerin genişlemesi yalnız bir ekonomik dengeyi değil, aynı zamanda sosyal/siyasi düzen ve hiyerarşiyi bozabilecek yeni ve etkili bir sosyal zümrenin doğması ve gelişmesi ile sıkı sıkıya alakalı idi.

Ekonominin parasal ilişkileri arttıkça, mübadele hacmi genişledikçe, toplum içinde ticaretle uğraşanlar güçlenecek, büyüyecek, zenginleşecekti.[2]

Mehmet Genç, bu dengenin bozulmaması için Osmanlı yönetici sınıfının fiyatların narh mekanizması ile kontrol edildiğini, esnafın ve tüccarın yalnızca % 5 ila % 15 arasındaki kâr hadleri ile çalışmasına izin verildiğini, ancak faiz hadlerinin bu kâr oranlarının çok üzerinde - % 15 ila % 25 arasında- olduğu için, parasal sermayenin ticaret ve sonrasında da manifaktür alanlarına kayamadığını söyler. Bu anlayış, Cumhuriyetle birlikte yönetici elitin adeta ideolojisi olmuş ve özellikle 1930'lardan itibaren devletçiliğin ideolojik altyapısını oluşturmuştur.

---

[1] Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi,** Homer Yayınevi, İstanbul, 2003, s.36.
[2] Mehmet Genç, **a.g.e.**, s. 38-39.

5.2. Cumhuriyet Dönemi Büyüme Dinamikleri

Simon Kuznets iktisadi gelişme ve büyüme sürecindeki en önemli değişiklerden birinin emek ve diğer kaynakların tarımdan tarım dışı sektörlere kayması olduğunu vurgular, bu sürece yapısal değişim adını verir.[1] Ancak bu süreç, Pamuk'un belirttiği gibi, Türkiye'de 2. Dünya Savaşı sonrası başlamıştır. 1880'den 1950'ye kadar tarımsal üretimin yılda % 1'in biraz üzerinde büyümesi, büyük ölçüde girdilerin, toprağın ve işgücünün artmasından kaynaklanıyordu. Buna karşın aynı dönemde, toprak ve emek verimliliğinde artış daha sınırlı kaldı. Aslında Cumhuriyet dönemi "büyüme" sorunsalı DPT'nin Kalkınma Planlarının ekonometrik modellemesini anlattığı DPT, Makro-Arz Ekonometrik Modeli kitabında çok özet şekilde verilmektedir: DPT'nin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, Harrod-Domar türü tek sektörlü bir büyüme modeli kullanılmıştır. Modelin teknik altyapısı o dönemde Türk Hükümetine danışmanlık yapan Profesör Jan Tinbergen tarafından oluşturulmuştur. Bu yapıda ilk olarak büyüme oranı Harrod-Domar tarzı bir model aracılığıyla belirlenmekte, ardından bu büyüklükle tutarlı sektörel üretim hedefleri oluşturulmaktadır.[2] (Harrod-Domar tarzı büyüme modelleri kapalı bir ekonomi için tanımlanmış olup, sermaye / hâsıla oranı sabit varsayılmaktadır. Marjinal sermaye / hâsıla oranı büyümenin belirlenmesindeki en önemli unsurdur. Standart bir Harrod-Domar büyüme modelinde büyüme tanımsal olarak aşağıdaki gibi belirlenmektedir.

$$g = s - \delta - n\,\theta\,(\,)\,(1)$$

Denklemde;

g = büyüme oranı

s = tasarruf oranı

θ = marjinal sermaye/hasıla oranı

δ = amortisman oranı

n = nüfus artış hızı'nı göstermektedir.

Diğer değişkenlerin veri olduğu bir ortamda büyümeyi artırmanın tek yolu tasarrufları artırmak olarak görülmektedir.[3] Bu model ve modelin getirdiği anlayış,

---

[1] Şevket Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme,** İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, s. 128.

[2] Fahrettin Yağcı, "Turkish Planning Experience and Methodology Since 1963 and Construction of a Five-Sector Plan for 1963-1967", Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 1979.

[3] Devlet Planlama Teşkilatı, **Makro Arz Ekonometrik Modeli,** Ankara, 2008, s. 3.

zorunlu olarak içe kapalı bir ekonomik kalkınma anlayışını öne çıkarmaktadır. Kalkınma Planlarının başladığı 1963 yılından itibaren zaten konjonktür gereği ithal ikamesi süreci geçerli olmuştur. Ama bundan öncede ithal ikamesi uygulamasının kökeni 1929 koşullarına dayanır. 'İktisat politikası olarak ithal ikamesine geçilmesi 1929 sonrasında, dünya bunalımı koşullarında olmuştur. 1930'lardaki sanayileşmenin en önemli özelliği, devlet sermayesinin öncülüğüdür. Devletçilik çerçevesinde yürütülen ithal ikamesinden özel sektör denetimine geçiş ise kendiliğinden olmamıştır.

5.2.1. Devletçilikten İthal İkamesine Geçiş

Cumhuriyetin, özellikle 1930 yılından başlamak üzere, uyguladığı politikaların devletçi bir yağmacılık olarak "zenginliğin" -sermayenin- Türkleştirilmesi sürecinin bir devamı niteliğinde olduğu çok açıktır. Bu anlamda "milli iktisat" bir iktisat politikası olarak nitelendirilemez. 1930'da başlayan "devletçilik" dünya koşullarının zorunluluğu kadar, 1923'te kesintiye uğrayan ve kökleri İttihad ve Terakki'de bulunan bürokratik-militarist hâkim yapının inisiyatifi ele almasıyla da açıklanabilir. Bu dönemden sonra gelen 50 yıl, Türkiye'de hem zenginliğin hem de buna bağlı yoksullaşmanın, yağmanın kısaca haraç ekonomisinin tarihidir. Kapitalizmin ve onun "rasyonalitesinin" uçlarını verdiği, 1980 sonrası ise birçok yönüyle hem 50 yıllık yağma ekonomisinin izlerini hem de uluslararası sermaye birikiminin güncel müdahalelerini barındırır.

Bu açıdan Türkiye'de devletçiliğin kökenleri ile ilgili zaman aralığımız "tevhid" sürecinin ilk adımı sayılan 1844 Tashih-i Ayar girişimiyle başlayan "parasal birlik" sürecinin başlangıcı olarak belirlenmiştir. Bu süreç -yani 1923 Cumhuriyetin ilanına kadar olan süreç- ulusallaşma ve sömürgecilik (ittihatçılık- batılılaşma-sömürgecilik) arasında çırpınan çökmüş bir imparatorluğun resmini de verir. Cumhuriyet öncesi, Niyazi Berkes'in de çok iyi anlattığı gibi[1] kalkınma yolu için üç temel görüş öne çıkmaktadır ve aslında buna üç temel ideolojik yaklaşım demek daha doğru olur: "İslam modeli, Ulusçuluk ve Batı liberalizmi çerçevesi."

Bu üç temel yaklaşım, özünde Batı'nın kapitalizm açılımının farklı veçheleri olarak anlatılmış ve her üç akımın temsilcileri farklı biçimde de olsa artı-değer

[1] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 36.

dolayısıyla meta üretimi olmadan gelişme olmayacağı konusunda hemfikir gözükmüşlerdir. İslamcılar dâhil. Ama bu üç temel yaklaşımın ruhunda bulunan kapitalizmin rasyonalitesi pratikte, bütün bu tarihi süreç boyunca, hiçbir zaman ortaya çıkmamıştır. Çünkü Türkiye'de kapitalizmin tarihi, aynı anda kapitalizm öncesi siyasi bir yağma ile birlikte şekillenmiştir.

Kapitalist ekonomilerde "ekonomik" kararlar iktisadın rasyonalitesi çerçevesinde alınır. Doğrudan ekonomiyi ilgilendiren bir konuda sermaye birikiminin, o anki, gereklerinin belirleyici olması gerekir. Bunun tersi ancak kapitalizm öncesi toplumlarda olur; bu toplumlarda kaynak dağılımı siyasi kararlar ve bunun sonucunda gerçekleşecek "yağma" ile gerçekleşir. Ekonomiye dayanmayan, her türlü üretici faaliyete yabancılaşmış ama buradan beslenen yönetici sınıfların kararları siyasidir. Ekonomik rasyonalite ve buna bağlı ekonomik kararlar ancak kapitalist toplumsal formasyonun ürünüdür. Kapitalizm öncesi toplumların yönetici erkinin iktisadi bakışı olamaz. Perspektifleri sadece politiktir. Örneğin varlık vergisi uygulaması buna çok çarpıcı bir örnektir. 1915 jenosidinin devamı niteliğinde bir karar olan Varlık Vergisi (1942) uygulaması dönemin faşist iktidarının politik tercihi idi. Bu açıdan Türkiye'de özellikle 2. Dünya Savaşı öncesi gündeme iyice oturan "milli iktisat" politikası doğrudan İttihatçı geleneğin devamı olduğu gibi, özünde de iktisadi bir politik hat değildir.[1] Siyasi tercihlerin şekillendirdiği ırkçı bir yağma politikasıdır. Türkiye'de yoksullaşmanın başlangıcı, kapitalist rasyonaliteden uzak, tamamen kapitalizm öncesi, kaynakların yağmalanarak paylaşılmasını vazeden, bu anlayışa dayanır. Yani, Türkiye'nin yoksullaştırılması hikâyesinde milat, IMF ile ilişkilerin başlangıcı değil, bu yağma politikasının başlangıcıdır.

Marx'ın Kapitali'nin birinci cildinin birinci bölümünün başlığı "Meta Fetişizmi"dir.[2] Bu başlık Marx'ın gerçek niyetini ortaya koyar. Yani Marx kapitalist ekonomiyi anlatmayı amaçladığı için "meta fetişizmi" ile başlar. Samir Amin *"Eğer Marx bize kapitalizmi değil de haraca dayalı kapitalizm öncesi bir yapıyı anlatmayı isteseydi Kapital'in adını İktidar koyar, 'meta fetişizmi' yerine de 'iktidar fetişizmi'*

[1] Zafer Toprak, **İttihad - Terakki ve Cihan Savaşı 1914 - 1918,** Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 86.
[2] Karl Marx, **Kapital - Cilt 1,** Yordam Yayınları, İstanbul, 2011, s. 81.

ile başlardı," diyor.[1] İşte Samir Amin'in bu tespiti Türkiye'yi çok iyi anlatıyor. Türkiye'de çarpık zenginliğin başka bir deyişle yoksulluğun kökeninde bu "iktidar" vardır. Devletin ve onun iktidarlarının her şeyin önünde olduğu iktidar fetişizminin tek gerçek "hakikat" olduğu bir ülke oldu Türkiye yıllardır.

Ancak burada çok önemli bir şey daha var. O da, bu iktidar fetişizminin, doğal olarak, ırkçı bir ideolojik temele oturmasıdır. Örneğin 1946'da dönemin başbakanı Şükrü Saraçoğlu şöyle diyor: "Halk Partisi milliyetçidir; yani Türk'tür, ben Türk'üm diyen adama Türk muamelesi, ben Türk değilim diyen adama da misafir muamelesi yapılır."[2] Şimdi bunun ne demek olduğu açık. Bu anlamda Türkiye'de sınıf savaşı Batı'da olduğu gibi keskin ve belirgin ayrımlarla, tek boyutlu değil, hâkim sınıfların siyasi iktidarın pekiştirilmesi ve sürdürülmesi sürecinde çok yönlü bir iktidar paylaşım savaşımını da içerir. Bu anlamda bu süreç, hâkim bir ulusun egemenliğinin sürdürülmesi, kaynaklardan daha fazla pay alması ve iktidarı "paylaşmama" mücadelesini de barındırır. Bu açıdan, yukarıda vurguladığımız gibi, "ekonomik" değil ağırlıklı olarak siyasi yönlü ve yoğunlukludur.

Türkiye'de ulus-devlet inşa sürecinin kilit sözcüğü "tevhid" idi. Tevhid, bir kılma, birleştirme, bütünleştirme anlamına geliyordu. Bugünkü deyimle üniter yapının inşası, bütün bu süreci belirleyen ama daha doğru dürüst tamamlanmadan çözülmeye başlayan bir tarihi içerir. Türkiye'de ulus-devletin ve pazarın inşa süreci- yani zenginliğin, meta üretimini sağlayıp sürekliliğini oluşturacak kurumsallaşmayı sağlaması tarihi- Cumhuriyetten çok önce parasal birlik oluşturma iradesi ile başlar. Ulus-devletlerin bu alanda ilk el attıkları konu ülke bütünlüğünde tek para sisteminin kullanımıydı. Türkiye'de de benzer bir politika izlendi. 1844 Tashih-i Ayar girişimiyle parasal birlik süreci başladı.[3] Henüz ulusal pazarın oluşmadığı bir imparatorlukta ulusal para sistemine geçmek kolay değildi. Ancak bu zor süreç sembolik bir iradeyi temsil ediyordu. Osmanlı el yordamıyla da olsa zenginleşmenin finans-kapitalle olacağını, meta üretiminin ve dolaşımının yeni bir çağın temel işlevi olduğunu kavramıştı. Ama bu düşünsel iradenin alt yapısı yoktu. Batı'daki gibi bir önceki toplumsal yapının içsel dinamikleriyle doğan yeni bir sınıf ortada yoktu.

---

[1] Samir Amin, **Kapitalizmden Uygarlığa,** Özgür Üniversite Yayınları, İstanbul, 2010, s. 67.
[2] Sait Çetinoğlu, **Ekonomik ve Kültürel Jenosid: Varlık Vergisi** - Yayımlanmamış çalışma, 2009, s. 47.
[3] Zafer Toprak, **a.g.e.**, s. 87.

Yalnızca sezgiler ve "artık böyle olması lazım" diyen bir "devletli" sınıfı vardı. Ama her şeye rağmen bu sistem bir ayakla yürüdü. Sistemi yeniden üretecek, bugünlerin deyimiyle söylersek reel ekonomiye ve onun rasyonalitesine bağlayacak üretici güçleri imparatorluk dinamikleri yaratmamıştı. Yaratamazdı da zaten, dolayısıyla Osmanlı banknotları para işlevi görmedi. Yalnızca, zorunlu hallerde, ticari senet gibi alınıp verildi. Osmanlı evrak-ı nakdiye'leri 1928 Eylül'üne kadar tedavülde kaldı.[1] Cumhuriyet, Osmanlı'dan devraldığı 158 milyon civarında kâğıt parayı 1930'da Merkez Bankası kaydına geçirdi. Bu aslında oldukça sembolik bir tarih sayılabilir. Çünkü 1929 Büyük Buhranı'na bağlı olarak 1930'lu yıllardan başlamak üzere Cumhuriyet devletçilik uygulamasına geçmiştir. Aslında 1923–30 arası Türk değişiminin üçayağından biri olan liberal-ulusçu sentezin hâkim olduğu, en azından iktisadiyat açısından hâkim olduğu bir ara dönemdir. [2]Ancak bu dönemde Osmanlı'dan kalma politikasızlık sürece hâkim olmuştur. İzmir İktisat Kongresi bu politikasızlık tespitini çok iyi anlatan bulunmaz bir örnektir.

"İzmir İktisat Kongresi'nin 1920'li yılların ortanın sağı iktisat siyasasını saptadığı ve başlattığı yorumlarına katılmak ve kongreyi bu bakımdan önemsemek zor... Gerçi kongrede konuşulan konular arasında kişisel mülkiyet hakkı, serbest ticaret ve yabancı sermayenin yararları gibi önem arz eden konular yer almaktadır. Yüzyıllar boyunca kişi mülkiyetini güvenceye almamış olan Osmanlı döneminden ve 1. Dünya Savaşı'nın yabancı fobisinden sonra bu konulara sıcak yaklaşılmaması önemli bir dönemeç sayılabilir. Ancak kongreye bütünü ile bakıldığı zaman, bu yorumu abartmamak gerekir; çünkü görüşmelerde, iktisatla ilgili ilgisiz birçok konu ortaya atılmış, fakat strateji denilebilecek bir görüş paketi ortaya çıkmamıştır.[3] Bunun nedeni çok açıktır; birincisi Türkiye'de Batı'daki gibi sermaye birikiminin bütün gereklerini üstlenecek bir zenginlik ve o zenginliğin sahibi olan burjuva sınıfı yoktur; ikincisi devletin Batı'dan ayrı ve Batı'ya rağmen bir kalkınmayı üstlenecek gücü, yönelimi ve ideolojik seçimi de yoktur. İzmir İktisat Kongresi'nden somut yönelimin çıkmaması 18. yüzyıldan başlamak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı temel değişimi anlatır aslında. 18 ve 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun

[1] Zafer Toprak, **a.e.**, s. 87.
[2] Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s. 367.
[3] Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi,** Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 49.

yaşadığı temel değişim, bir bürokratik burjuvazi ile ticaret burjuvazisinin doğuşudur. Bu burjuvazinin göze çarpan özelliği, kaynakları sultanın egemenliğinden ilk kez çekip almasıdır. Kaynaklar iki türlüydü: Birincisi, tipi eğitimle oluşan beşeri kaynak, İkincisi Batı'yla ticari ilişki kurmuş olan azınlık tacirlerinin ve önde gelen Batılı güçlerin yasal koruyuculuğu altına girmesiyle zenginleşen ticaret burjuvazisinin serveti. Beşeri kaynak, yani yeni Osmanlılar ve devletliler ile Batı finans kapitalinin temsilcisi finans ve ticaret burjuvazisi ekonomik gücünü kaybeden İmparatorluğunu yapıcı dinamikleri olarak tarih sahnesine çıktılar.[1] Bu iki grup (bürokratik burjuvazi ile gayrimüslim ticaret burjuvazisi) birlikte Osmanlı burjuvazisini oluşturabilirlerdi fakat etnik ve dinsel çizgilerin ayrıştığı Osmanlı toplumsal yapısı içinde farklı yerlerde konumlanmalarından ötürü bu parçalı yapı devam etti.[2] Çetinoğlu'nun bu satırları bize hem Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kararsızlığı hem de bugünlerdeki iktidar savaşının köklerini anlatıyor. Osmanlı'da mülkiyetin saraya ait olması imparatorluğun dağılma sürecinde mülkiyetin ve zenginliğin devlet bürokrasisinin insiyatifine bırakmıştır.

Ancak bürokratik burjuvazi zenginlik yaratan değil, onu ele geçiren ve kollayan bir sınıf olarak bir müddet sonra kendisinin denetleyeceği, yönlendireceği zenginlik yaratan bir sınıfa dayanmak isteyecektir. Bu açıdan "yabancı" ticaret burjuvazisi hiçte güvenilir ittifak değildir.

Bilindiği gibi Batı'yı ortaçağın yoksulluğundan ve her türlü beceri yoksulluğundan kurtaran, ilk oluşumlarına Venedik ile Cenova'da rastladığımız finans kapitalidir. İlkönce Akdeniz'e ardından Amerika'ya yayılan Avrupa deniz ticareti, eldeki altın ve gümüş stokunun çok üstünde bir satın alma ve işlem gücü yaratan bankalar ve banker kâğıtlarıyla kısa sürede canlanarak büyük boyutlara ulaşmıştır. Böylece bir yandan bu kâğıtların sağladığı satın alma gücü, öte yandan bu yolla lehte oluşan dolaşım hadleri Avrupa'nın tarım geliri dışında bir geliri olmayan feodal beylerini de zenginleştirmiştir. Bazıları hızla zenginleşerek siyasi nüfuzlar sağlamış, ilk krallıkların öncüleri olmuştur."[3] Batı'nın bu merkantilist soygunu kapitalizmin başlangıç zenginliğinin nedenidir. Merkantilizm, değerli madenlere

---

[1] Bu konuda ayrıntılı anlatım için bkz. Haydar Kazgan, **Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.
[2] Sait Çetinoğlu **a.g.e.**, s. 195-207.
[3] Haydar Kazgan, **a.g.e.**, s. 17.

dayalı finans kapitali hızla gelişmekte olan sanayi burjuvazisinin eline vermiştir. Merkantilizmin yaratıcısı yağmacı tüccarlar ne kadar sınır tanımazsa, sanayi sermayesinin temsilcisi burjuvalar o kadar sınırlara güvenir; sınırlarla çevrili pazarlar ve o pazarların koruyucusu devletler ulus olgusunun iki temel yapıcısı olarak kendini göstermiş ve Batı zenginliğinin hem sürdürücüsü hem de koruyucusu olarak kapitalizmin bu güne kadar olan serüvenine damgasını vurmuştur. Bu açıdan 17. ve 18. yüzyılların en önemli özelliği, Batı Avrupa'da merkezi devletlerin güçlenmeye başlamasıdır. Merkezi devlet daha doğrusu ulus-devlet Batı'da yaratılan zenginliğin sürdürücüsü ve koruyucu olarak ortaya çıkarken ve süreç içinde güçlenirken Osmanlı'da merkezi devleti gücü geriliyordu.[1] Merkezi devletin gücünün gerilemesi yine Şevket Pamuk'a göre ekonominin gücünün gerilemesi anlamına gelmez. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda Maliyenin bunalımı ekonominin genelinin bunalımı gibi görülmüş; birçok tarihçi merkezin mali güçsüzlüğünü genel ekonomik durumun bozulması olarak anlatmıştır. 1700'lerin ortalarına kadar olan süreçte tarımsal üretim artmış, ancak artan tarımsal üretimin ihracatı yüksek vergilerle önlenmiştir. Bu çok ilginç bir durumdur. Çünkü Osmanlı egemenleri kendileri dışında ya da denetimlerinin olmayacağı bir zenginleşme istememektedirler. *"17. yüzyıl boyunca sık sık ihracı yapılan pamuk, yün ve deri gibi hammaddelerle pamuk ipliği ihracı, gümrük vergilerinin ödenmesi koşuluyla, serbest bırakılmıştır. Öte yandan yine bu dönemde İstanbul, Halep, Bursa, Ankara, Tokat, Edirne, gibi kentlerdeki zanaatkârlara dayalı imalat faaliyetlerinde, özellikle ipekli, yünlü ve pamuklu dokumacılık dallarında önemli artışlar görülmektedir."*[2] Pamuk'un aktardığına göre Braudel de Osmanlı'nın 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde, 20-25 milyonluk bir nüfusu besleyebilen, giydirebilen, büyük ölçüde kendine yeterli bir iktisadi yapı oluşturmaktaydı.[3]

O zaman iddia edildiğinin aksine, Osmanlı, bu yönüyle de, merkezi devletin dışında kendi dinamikleri ile iktisadi dönüşümü gerçekleştirecek bir ekonomik potansiyele sahipti. Tabii burada bir önceki bölümde de sözünü ettiğimiz sürecin payı vardır; yani taşradaki ayan da yeni üretim yapıları oluşturmak yerine, merkezi

[1] Şevket Pamuk; **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 178.
[2] Şevket Pamuk, **a.e.**, 178.
[3] Şevket Pamuk, **a.e.**, 178.

devletin geliştirmiş olduğu artığa el koyma süreçlerini kullanmayı seçmiş ve merkezi yapının giderek parçası olmuştur. Bu tespit bizi Cumhuriyetin iktisadi olarak da kesin bir kopuş olduğu tezini yeniden sorgulamaya iter. Ayanın, batıdaki gibi, var olan üretim ilişkilerini kökten değiştirecek adımları atmak yerine, merkez adına vergi toplamayı tercih etmesi, Cumhuriyet döneminin temel karakteristiğini de bize anlatmaktadır. Bizim bu çalışma kapsamanda burada vurgulamak istediğimiz husus, Türkiye'de zenginleşmenin, başka bir deyişle, devlete dayalı büyümenin Osmanlı merkezi yapısı içinde ilk olarak filizlendiğidir.

Osmanlıda başlayan sömürü ve zenginleşme, örneğin, Cihan Savaşı yıllarında, Osmanlı toplumunda gelir bölüşümü önemli değişimlere uğramıştır. Bugünkü çarpık yapının önemli ölçüde belirginleştiği ve Türk oligarşisinin ilk temellerinin atıldığı yıllar, Balkan Savaşları (1912-13) Cihan Savaşı ve 1915 jenosididir.

Cihan Savaşı yıllarında, Osmanlı toplumunda gelir bölüşümü önemli dönüşümlere uğramıştır. Başta memur, asker, emekli vb. savaş spekülasyonu sonucu yoksullaştı, mülksüzleşti. Buna karşın, pazara dönük üretimde bulunan orta ve büyük toprak sahibi, taşra tüccarı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlığıyla tanınan ve İstanbul'un iaşesini üstlenen örgütlü esnaf ve "harp zengini" diye adlandırılan, spekülatif girişimleri sonucu kısa sürede servet birikimine giden savaş tüccarı 1914-1918 döneminden kazançlı çıkan kesimleri oluşturmaktaydı. Özellikle Batı Anadolu içe dönük piyasadan ve parasallaşmadan büyük pay almıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi üyesi Dr. Nazım, Tanin'e verdiği demeçte İzmir'deki servet birikimini ilginç bir üslupla dile getirmişti: Şüphesiz harp memleketimizin hemen her tarafını zengin etmiş, fakat ahval-i fevkaladenin bahşettiği servetin en büyük hissesi İzmir'e nasip olmuştur. Harb-i Umumi'den sonra bizde başlayan iktisadi uyanıklığın asarını İzmir'in hemen her tarafında görebiliriz. Cihan Savaşı yıllarında Osmanlı topraklarında kâğıt para ile de olsa servet birikimi olduğu kesindi. Ancak bu birikimde reel üretimle, spekülatif girişimlerin payını belirlemek zordu. Yeni bir sermayedar kesimi bir anlamda türemişti. Tanin gazetesi "bizdeki kadar gaddarhane hareket eden sermayedarlar dünyanın hiçbir yerinde yoktur" diyordu.[1]

[1] Sait Çetinoğlu **a.g.e.**, s. 156.

Dr. Nazım şu sözlerle servetin kime ait olması gerektiğini anlatıyor ve bu sözler bu topraklara bundan sonra olacakların ve "sebepsiz zenginleşmenin" temel mantığını anlatıyordu: *"Bu toprakta Türklerin, sadece Türklerin yaşamasını ve ona tamamen sahip olmasını istiyoruz. Milliyeti yahut dini ne olursa olsun, Türk olmayanlar kahrolsun!"*[1] Bundan sonra aynen Dr. Nazım'ın dediği gibi olacaktı. Savaş yılları ve onu takip eden yıllarda servetin Türkleştirilmesi, Türk bürokratik sınıflarının en önemli siyasi hedefi olacaktı. Bu siyasi hedef Cumhuriyetin temel dinamiklerini belirleyecek, hem servetin dağılımı hem de yönetici sınıflar arasındaki mücadele ve denge hallerini tayın edecekti. Zenginliğin oluşması ve yönetici sınıfların elinde toplanmasının ikinci yolu, hiç şüphesiz, enflasyondu.

Şevket Pamuk'un yaptığı çalışmada[2] Osmanlı arşivlerinde bulunan vakıf ve imaretlere ait verilere dayanan tüketici fiyat endeksleri, genel fiyat düzeyinin 1469'dan 1914 yılına kadar yaklaşık 300 kat arttığını ortaya koymaktadır. Şevket Pamuk bu dönemde iki hızlı enflasyon dönemi olduğunu saptamıştır. Birinci olarak, 16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın ortalarına kadar uzanan enflasyon dalgası; bu dönemde fiyatlar beş kat artmaktadır. Bu dönemdeki artışlar dünya ölçeğindeki fiyat devrimi ile ilişkilendirilmektedir. Ancak fiyat artışlarının süreklilik kazanması 1860 ile 1914 arasındaki dönemdir. Bu dönemde fiyat yükselişleri ücret ve diğer gelirlerin önüne geçerek gelir transferini gerçekleştirmektedir. Yani 1844'te, yukarıda belirttiğimiz gibi, tevhid sürecinin başlangıcı olan 1844 Tashih-i Ayar girişimiyle başlayan süreç, enflasyonla Osmanlı'nın sömürgeleşmesine ve komprador yeni bir sınıfın doğmasına yol açarken, savaşlar ve el koymalar da sermayenin Türkleştirilmesini amaçladığı gibi bürokrasinin ve militarizmin iktidarını, vesayetini pekiştirmiştir. Ve bu iktidar bugüne kadar gelmiştir.

Aslında Cumhuriyet Osmanlı'nın sürgit bir devamı olmamasına karşın, Türkleştirme ve Türkleştirmeye dönük mülkiyetle ilgili düzenlemeler Cumhuriyet'ten önce başlamıştı. Osmanlı burjuvazisi ve bürokratik orta sınıfı, büyük ölçüde gayrimüslimlerden oluşuyordu ve bu grup, devletin modernleşme girişimlerinin arkasındaki toplumsal gücü oluşturmaktaydı. Ancak 1890'lardan sonra artan ticarileşme, arazi üzerinde artan rekabeti ve toprağa talebi öne çıkarmaktaydı.

---

[1] Sait Çetinoğlu, **a.e.**, s. 156-157.
[2] Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları,** İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007, s. 67.

Ticareti ve ekonomik gücü elinde tutan gayrimüslimler, toprak ve özel mülkiyet talebinde bulunmaya başlamışlardır. Bu talepler, 1910'a kadar bu sınıfların etkisi ile liberalleşme rüzgârını da arkasına alarak karşılanmaya çalışılmaktaydı. Ancak 20. yüzyılın başında imparatorluk döneminin bitmesi ve ulus-devlete dayanan sermaye birikiminin Avrupa'da öne çıkmasıyla Osmanlı'da da Türk elitlerin ve devletin Türkleştirme politikası öne çıkmıştır.

1910'lardan itibaren Türk milliyetçiğinin, Anadolu üzerindeki kanlı politik hâkimiyet süreci başlamış oldu. Bu süreç, Osmanlı'nın son dönemindeki liberal trendi tersine çevirmiştir. Kapitalist mülkiyet anlayışının gelişmesi engellenmiştir. Cumhuriyet devleti, arazi ve teşvikleri kendi güvendiği adamlarına dağıtan ve bu yolla kendi sorgulanamaz konumunu hukukun üstüne yerleştiren klasik patrimonyal Osmanlı Devleti'nin adeta yeniden dirilen biçimi olmuştur. Bütün bu süreç, 1915, 1942-1944, 1955 gibi kanlı tarihlerle de örtüşen bir Türkleştirme politikası ile taçlandırılmıştır. Varlık vergisi gibi ittihatçı projeler Cumhuriyet'in temel milli iktisat politikalarına dönüştürülmüştür.

Örneğin, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı tarafından 1996 yılında Ali Güler imzasıyla yayınlanan Türkiye'de Gayrı Müslimler (Sosyo-Ekonomik Durum Analizi) raporunda şu ifadeler yer almaktadır: "İttihat ve Terakki'nin 1908'den itibaren başlattığı milli iktisat politikasına rağmen, Osmanlı sanayisinde Gayri Müslimlerin ve yabancıların hemen hemen tamamına yakın etkinliklerinin, 1915 yılında bile, azaltılamadığını söylenebilinmektedir. Bu durumun 1. Dünya Savaşı ve sonrasında kısmen; Cumhuriyeti kuran kadro tarafından gerçekleştirilecek millileştirme faaliyetleriyle de 1930'lardan sonra derece derece düzeltileceği belirtilmektedir." Burada, 1915 yılında bile, vurgu yapılmaktadır.

Kapitalizmin işlemesi için birtakım kuralları vardır ve bu kuralları üretecek, denetleyecek kurumlara ihtiyaç duymaktadır. Piyasa mekanizmasının işlemesi, buna uygun hukuk sistemi ve siyasi yapıların oluşması ve bunların doğru işlemesi ile olanaklı olmaktadır. Ve artık kapitalizm, küresel bir temelde kendini üretirken, hiç olmadığı kadar, piyasanın aksamadan işlemesine ihtiyaç duymaktadır. Devletlerin ekonomik sistemdeki ağırlığının, bundan böyle, daha hızlı olarak azaldığı görülmektedir. Ama bu gerçekle birlikte sistemin küresel yeniden-üretiminin merkezi Batı'dan Doğu'ya kaymaktadır. Türkiye, artık hem bu "Merkez Doğu"nun merkezi,

hem de sistemi yeniden oluşturacak dinamiklerin merkezidir. Çok basit olarak şunlar söylenebilmektedir; Türkiye'de, şimdiye kadar, varolan sistem, kapitalizmin yeni dönemine uygun değildir. Türkiye'deki kurumlar, çarkın dişlilerine kaçacak taşlar gibi ortada durmaktadır.

"Bilindiği gibi Türkiye'nin 'devletçilik' ilkesini benimsemesinin ardındaki en güçlü gerekçelerden birini, sanayi kesiminde sağlanmak istenilen gelişme teşkil etmektedir."[1] Türkiye, 1923-1929 arası özel kesimin sanayi yatırımı yapmasını teşvik eden bir iktisadi politikayı ağırlıklı olarak benimsemiştir. Zaten İzmir İktisat Kongresi o günkü koşullarda çok net bir yönelim belirlememişse de genel hava bu yöndeydi. Ancak 1929 Krizi'ne giden koşullarda ve kriz sürecinde Türkiye, korumacılık yanında devlet eliyle sanayi kurma anlayışınız da resmileştirmiştir. CHF'nın üçüncü Büyük Kurultayı'nda, devletçilik ilkesinin benimsenmesinden sonra, devletçiliğin nasıl uygulanacağı yolunda girilen arayışlar sırasında oldukça geniş bir 'devletçilik' yorumu yelpazesi oluşmuştu.[2] Bu yorumların ortak paydası, devletçiliğin planlı olmasıydı. Planlı ekonomi, 1929 Krizi'yle içe kapanan Türkiye'nin benimseyeme çalıştığı bir ekonomi paradigması değildir. Türkiye'de bürokratik çevreler, planlı/devletçi ekonominin Avrupa'dan Sovyetler'e kadar öne çıkan yeni ve başarılı bir anlayış olacağı kanaatindedir. Sovyet planlama deneyimini Türkiye açısından dikkatle izleyenlerin başında Falih Rıfkı Atay gelmektedir. Atay Sovyetlere bu amaçla bir gezi düzenlemiş, sonrasında da Yeni Rusya adıyla bir kitap yazmıştır.[3] Sovyetler Birliği'nde yapılanlar Atay'a göre "iptidai bir halkı ve memleketi büyük bir hızla garp seviyesine çıkarmak için aranmış ve bulunmuş ihtilalci metotların bir sentezi"dir. Ancak Atay ne "süper kapitalizm" ne de Marksizm önermektedir. Her memleketin koşullarının farklı olduğundan yola çıkarak, Türkiye'ye özgü planlı-devletçi bir ekonomi önermektedir.

1932 yılında Başvekil İsmet İnönü'nün İtalya gezisine de katılan Atay, faşist İtalya'dan önemli dersler çıkararak yurda dönmüştür. Atay'ın çıkardığı en önemli sonuç, komünist ya da faşist olsun bütün memleketlerin ortak yanı bir plancılar

---

[1] İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu,** Bilge-Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009, s. 134.
[2] İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **a.e.**, s. 134.
[3] İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **a.e.**, s. 137.

sınıfının olduğudur.[1] Atay'a göre milli ve müstakil bir iktisat kurabilmek için Türkiye'nin iktisadi kurtuluş planı diye adlandırılacak, bir plana ihtiyaç vardır. Türkiye bu kurtuluş kavgasında hem Rusya'dan hem İtalya'dan tecrübe ve ders alacaktır. Bu anlayış, Türkiye'de yalnızca bir iktisadi çerçeve olarak ortaya çıkmamıştır. Bu hem içinde bulunulan dönemi hem de sonrasını belirleyen bir ideolojinin doğrudan yansımasıdır. Bu ideolojik anlayış daha doğrusu devletçilik, 'ithal ikamesi' politikalarıyla 2. Dünya Savaşı'ndan sonra da sürdürülmüş ve yetmişli yılların sonunda da yağmacı bir devletçiliğe dönüşerek iflas etmiştir.

İthal ikamesi yoluyla sanayileşme, ilk bakışta, Sanayi Devrimi'ni en önce yaşayan İngiltere dışında tüm ülkelerin deneyimini kapsayan bir kavram olarak gözükmektedir.[2] Ancak, liberal dünya düzenin de temelinde, ülke içinde Laissez faire sanayi politikaları, uluslar arası mal, sermaye ve işgücü hareketlerine konan engellerin düşük olması; denk bütçe prensibi ve altın standardı ile garanti altına alınmış olan makroekonomik istikrar bulunmaktadır.[3] 1929 Krizi ve hemen arkasından altın standardı sisteminin çökmesi bütün bu paradigmayı kökten değiştirmiştir. Ulus-devletçi kalkınma ve buna bağlı korumacı politikalarla desteklenmiş büyüme modelleri ticarete konan engellerle çeşitlendirilerek gündeme getirilmiştir. Bu tarihe kadar, İngiltere dışındaki tüm ülkelerin, sermaye malları ve makine teçhizat üretimlerini yerli olması doğrultusunda destekledikleri ve bu manada bir 'ithal ikamesi' uyguladıkları söylenebilmektedir. Ancak, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası başlayan süreçte, azgelişmiş ülkeler, yoğun devlet müdahalesi çerçevesinde, dışa kapalı ancak, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, sermaye malları ve makine teçhizat değil, daha ziyade, Marx'ın "kesim 2" diye nitelediği tüketim malı üreten "dışarıya" teknolojik olarak bağımlı, hiç büyümeyecek "bebek" sanayiler oluşturulması süreci de ithal ikamesi olarak nitelendirilmiştir. Bu konuda, Şevket Pamuk, azgelişmiş ülkelerde ithal ikamesinin bir strateji olarak ortaya çıkmasını, "tarıma ve tarımsal ürünler ihracatına dayalı bir ekonomi"nin, bu çerçevede yürüyen sermaye birikim sürecinin çıkmazına ve darboğazına dayandırır.[4] Nitekim 1929

[1] İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **a.g.e.**, s. 137.
[2] Şevket Pamuk, **a.g.e**, s. 241.
[3] Ha-Joon Chang, **Kicking Away the Ladder Development Strategy in Historical Perspective,** Wimledon Publishing Company, Londra, 2002, s. 37.
[4] Şevket Pamuk, **a.g.e**, s. 241.

Krizi, tarımsal ürünlere olan talebi hızla düşürürken, ticaret hadlerini hızla mamul mallar lehine çevirmişti. Bu durumda, Türkiye gibi tarımsal mal ihracıyla dış dengesini sağlayan ülkeler hızla çok ciddi bir krizin içine yuvarlanmaktaydı. Bu konjonktür, Türkiye'de ithal ikamesi sürecinin devletçi varyantının başlamasında etkili olmuştur.[1] Ancak 1950'lerin ortalarından itibaren, Türkiye'de ithal ikamesi sürecinin, sanayileşme ile daha fazla iç içe girdiği görülmektedir. Demokrat Parti'nin politikalarıyla öne çıkan büyük toprak sahiplerine ve büyük tüccara, sanayici olmanın koşulları sağlanmış ve bu yolla hem bu kesimle giderek tekelleşen büyük sanayici arasındaki ittifak güçlendirilmiş hem de devlet bürokrasisi ile bu yapı arasında güçlü bir bağ ve denge kurulmuştur. [2*]

Türkiye'de bu süreç, 1960'larda uygulamaya konan birinci beş yıllık kalkınma planıyla somutlanmış ve kalkınma planları, yukarıda anlattığımız gibi, iç tasarrufların sanayiye aktarılması üzerine bine edilen bir büyüme modeli üzerinden kurgulanmıştır. Bu da haliyle diğer sektörlerden özellikle tarımdan sanayiye yoğun bir kaynak aktarımı anlamına gelmekteydi. Ancak bu modelde, iç tasarrufların yetmediği zamanlarda sistem yoğun bir kaynak sıkıntısı çekmekte ve bu da döviz darboğazı olarak gündeme gelmekteydi.

---

[1] Bu konuda bkz: İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları,** Bilge Kültür-SanatYayınları, İstanbul, 2009.

[2*] 1960 darbesi bu dengeyi göreli olarak giderek tekelleşen sanayi sermayesi lehine bozan ama aynı zamanda iktidardan daha fazla rant almak isteyen askeri bürokrasinin kapsamlı siyasi ve ekonomik hareketidir. Nitekim askeri bürokrasinin sanayi ve finans alanında, daha sonraki yıllarda, etkin olacak holdingi OYAK 1960 darbesiyle gün yüzene çıkmış ve sonraki yıllarda askeri bürokrasinin marifetiyle palazlanmıştır. Türkiye'de sanayinin gelişimine, Sanayi Bakanlığı'nda, DPT'de birçok önemli görevlerde bulunarak tanıklık eden Doç. Kahraman Emmioğlu, bütün bu süreci çok çarpıcı değerlendirmelerle anlatır. (Kahraman Emmioğlu; 'Türkiye'de Sanayileşme Serüveni; S:126-2010) Kahraman Emmioğlu, Turgut Özal'ın DPT'nin başında olduğu 1967 yılında FIAT ve Renault projelerinin nasıl önlerine geldiğini şöyle yazar: *'O günlerde (1965-1970) araba imalatının ekonomik olması için imalat sayısının en alt miktarı yılda 200.000 adetti. Tam ekonomi sağlanması için bu sayı 1.000.000 âdete çıkıyordu. Bize getirilen proje başlangıçta 20.000 adetti. Bize göre 8-10 yıl Türkiye tek otomobil fabrikası ile yetinmeli idi. Aksi halde iki fabrika talebi paylaşacağından imalat sayıları çok küçülecek ve maliyetler artacaktı.'* Emmioğlu bu yüzden o yıllarda yalnız FIAT üzerinde durulduğunu ve Özal'ın da onayı ile FIAT kararnamesinin çıktığını söyler. Ama sonrası ilginç, bakın ne olmuş: *' FIAT kararnamesi çıkar çıkmaz, OYAK mensupları resmi general üniformalarıyla DPT'ye Renault otomobil projesini getirdiler. Mesele artık ekonomik olmaktan çıkmıştı. İzin verilmezse, askerler bundan rahatsız olacaklardı. Rahmetli Turgut Özal, bizzat ağzından* ***'Ordu ticarete girsin, belki işleri dolayısıyla ihtilal yapmazlar'*** *demişti. Ama yanıldı, DPT, Renault projesine de izin verdi. Ordunun 1971, 1980, 1997 kapalı ve açık ihtilallerine de mani olunamadı.'* O yılların DPT'si birçok stratejik yatırım kararına imza attı. Ancak darbe süreçleri ve arkasından gelen koalisyon dönemleri, ithal ikamesi sürecini, devlet bürokrasisi ve devlete sırtını dayamış sözüm ona 'sanayicinin' elinde bir yağma düzenine çevirdi. Tabii sonra sürecin mimarlarından Demirel'in bizzat itiraf ettiği gibi 'yetmiş sente' muhtaç olduk.

Dış tıkanmaların yaşandığı bu dönemde, Türkiye'de iç tüketimi artırmak için ücretlerin göreli yükselmesi söz konusu olmuş, köyden şehre göç başlamış ve buna bağlı olarak tüketim ve dayanıklı tüketim malı üreten sanayiler iç pazara dönük üretimlerini arttırmışlar yine hem işçi sınıfının hem de yavaş yavaş metropollerde ve belli şehir merkezlerinde kendini göstermeye başlayan "orta sınıf"ın zevk ve eğilimlerini yansıtan radyo, buzdolabı, çamaşır ve elektrikli süpürge, televizyon, otomobil, modern büro, mutfak ve ev eşyaları gibi dayanıklı tüketim malları talepleri karşılanmasına yönelik politika, bu malların üretimi için ara malı ithalatı ile kıt olan dövizin lüks mallara tahsisini önlemek amacıyla oluşturulmuştur. Artık bu malların üretimi yabancı sermaye ile de beslenerek yurtiçinde gerçekleşecektir.[1] Böylece, yoğun bir biçimde tüketim kesimde yoğunlaşan sanayi sektörlerinin yurt içinde ikamesine yönelerek, ithal malları ile bu sektörler kota ve yüksek vergi hadleri ile korumaya çalışmış ve kamu eli ile hızlı bir yatırım programına girişmiştir. Devlet, hem üretici olarak hem de yatırımcı olarak ekonomide belirleyici olmuş, KİT'ler bu dönemde ithal ikamesi uygulayan "yerli" sanayiciye dışsallık sağlayan ekonomi oyuncuları olarak devreye girmiştir. Burada bu süreci Şevket Pamuk, şu genellemeyle açıklar: *"İthal ikamesinin en önemli özelliklerinden birisi de, bugünün gelişmiş ülkelerinin 19. yüzyılda yaşadıkları sürecin aksine, sanayileşmenin tüm dallarda aynı anda başlamayıp, tüketim mallarından ara mallara, oradan yatırım mallarına doğru aşamalar halinde ilerlemesidir. Sanayileşme ilk önce standart teknolojiyle üretilen basit tüketim mallarında (gıda sanayi, tekstil) ve dayanıklı tüketim mallarında başlamaktadır. Bu malların yerli olarak üretimi için gerekli sermaye malları ve mamul girdiler ise ithal edilmekteydi. Başlangıçta, örneğin; dayanıklı tüketim mallarının hemen tüm parçalarının ithal edilmesi ve vidalarının sıkıştırılarak piyasaya sürülmesi, bu aşamaya montaj deyiminin verilmesine neden olmuştur. Zaman içinde yerli üretim ara malları da (demir-çelik, metaller, petro-kimya, kâğıt vb) kapsamaya, montaj aşaması geride kalmaya başlamıştır. Burada ithal ikamesinin ilerlemesinden kastedilen, nihai üretimin toplam değerinin artması değil, birim üretim başına yerli payının yükselmesidir."*[2] Ancak, Şevket Pamuk'un anlattığı bu süreç, Türkiye için çok geçerli olmamış, Türkiye'de sanayi ara malı

[1] Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 119.
[2] Şevket Pamuk, **a.g.e**, s. 243.

ithaline dayalı üretimi yapısal bir sorun olarak sürdürmüş ve ithal ikamesinin bir üst aşamasına geçilememiştir. Bu yapısal sorun bugün dış ticaret açığına bağlı cari açığın en önemli tarihsel-yapısal nedenlerinden birisidir.

1962-76 ithal ikamenin ilk evresinde sanayi kesimi büyüme oranı % 10'a yaklaşırken, sabit sermaye yatırımlarının GSMH'ye oranı % 17,5'ten, % 22,7'ye ve fert başına gelir artışı % 6,8'e yükselmiştir. Bu da dönem boyunca sabit sermaye yatırımlarının yüksek seyirde ilerlediğini göstermektedir. Hızlı büyüme rakamları sayesinde yaratılmış geniş yurtiçi pazarın, özel sanayi kesimine kaynak aktarılmasına ve bu kesimin kâr marjının yüksek olmasına olanak sağlamıştır. Burada değinilmesi gereken diğer önemli bir nokta, sanayi kesiminin kâr marjı yüksekliğinin, reel ücret artışları ve gevşek istihdam ve ücret politikalarını kabul edebilirliğini kolaylaştırmasıdır. Grev hakkını içeren toplu pazarlık sistemi ve yaygın sendikalaşma, dönem süresince reel ücret artışlarını güvenceye almıştır. Oluşan ekonomik yapı içinde, ekonomik büyüme, ekonominin tümünde kesintisiz reel gelir artışı ile bütünleşmiş ve ithal ikamenin sınırlarına ulaşıldığı 1977 yılına kadar bu model içinde sürdürülebilmiştir.

1962-76 dönemin düzgün ve yüksek büyüme temposunun bir diğer nedeni de ekonomiye önemli boyutlarda dış kaynak enjekte edilmesidir. Bu dönemde, 300-500 milyon dolar civarındaki kısa ve uzun vadeli krediler ve dış yardım ile 100 milyon dolar civarındaki Avrupa'daki Türk işçi dövizleri cari işlem kalemini dengelemiştir. Dövize Çevrilebilir Mevduatlar (DÇM) bu dönemde kısa dönemli döviz darboğazını aşmış ama daha sonra çok daha büyük bir sorunun kaynağı olmuştur.

Ne var ki içe dönük ithal ikamesi, dışa bağımlıktan kurtulamadığı, dövize bağlılığı yüksek bir sanayi yapısı oluşturmuş, Birinci Beş yıllık Plan dönemi haricinde ithalat eğilimini düşürememiştir. Buradaki temel etken, ithal gereksinimi çok yüksek dayanıklı tüketim malı sektörünün hızla genişlemesi olmakla birlikte yatırım malları üretiminin ara malları üretimindeki gelişmeden geride kalması nedeniyle faturası ağır ithalatı zorunlu kılmasıdır. Aynı zamanda ithalata bağımlılığın engellenemediği bu durum, ihracatla giderilmeye çalışılmış, fakat modelin ilk evresinde geleneksel tarım ürünleri ihracına dayanan, iç pazardaki talebin üzerinde üretim kapasitesine sahip olamayan, optimum ölçeklerin gerçekleşmesine yönelik yeterli teknoloji ve emek veriminden yoksun sınai üretim yapısına sahip ihracat

yapısı, büyüyen döviz ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmıştır. İkinci evrede % 20-39 oynayan sınaî ürünlerin ihracattaki payı, ilerleme kaydetmişse de bu anlamda yine de yeterli olamamıştır.

Dönem nicel verilerle de inceleme altına alınabilmektedir. 1960 yılında % 5 dolaylarında seyreden enflasyon oranı 1970 sonrasında % 15'i aşmıştır. Büyüme, yatırım ve istihdamdaki artış oranlarına karşın, öngörülenin aksine dışa bağımlılıktan kurtulamamıştır. Öncü sektör sanayi sektörü, tarım sektörünün yerini almış, ilk evrede sanayi üretimi % 10'luk yıllık artış hızı ile % 3 artış hızına sahip tarımsal üretimi geçmiştir. Aynı dönem hizmetler sektörü ise 1976 sonlarında % 51'i bulan milli hâsıladaki payı ile ekonominin göreli olarak tek genişleyen sektörü olmuştur. Üretken olmayan ve dış ticaret faaliyetleri dışında kalan hizmetler sektöründe çalışan sayısı da 1980'de % 29,5'u bulmuş, bu oran sanayi kesiminde sadece % 12,5 dolaylarında kalmıştır. Görülüyor ki dışa karşı korumacı fakat bağımlılıktan kurtulamamış model içinde, ithal malları üzerinden doğan yüksek kârlar sanayi sermayesinden ziyade ticaret sermayesine aktarılmıştır. Ayrıca sermaye-yoğun teknoloji kullanan sanayi, tarımın ihraç ettiği nüfusun ufak bir kesimini ele geçirebilmiştir. İmalat sanayi genelinde toplam istidam artışının yarısının, yalnızca % 14,1 oranıyla gıda, % 12,7 oranı ile metal ana sanayi ve % 8,5 oranı ile makine sanayileri tarafından sağlandığı görülmektedir.[1] Düşük faiz ve aşırı değerlenmiş kur yanında artan reel ücretler, sermaye yoğun üretimi göreli olarak ucuzlaştırmış ve bu alanlara yatırım talebi artmıştır.

Özetle Türkiye ekonomisinde İthal İkameci süreç, 1977 yılına kadar büyüme kaydetmiş ve bu yıla kadar modelin sınırlarına ulaşılması nedeniyle sürdürülemez hale gelmiştir. Sektörel hedefler, ulusal gelire katkı gibi kriterlerden ziyade, sadece üretime dayalı politikaların uygulandığı dönemde, vergi iadesinden yararlanan kesim sanayi ürünlerinden ziyade, geleneksel tarım ürünleri olmuştur.[2] Aşırı değerli döviz kurunun ihracatçılar açısından yarattığı dengesizliklerle sanayinin kullandığı dövizi tekrar kazanamaması ile sonuçlanmış, ekonomi ve tabii Hazine, yüksek enflasyon, yüksek kamu finansmanı sorunu ile Merkez Bankası kaynaklarına başvurmuş bunun

[1] Fikret Şenses, **1980 Sonrası Ekonomi Politikaları Işığında Türkiye'de Sanayileşme,** V Yayınları, Ankara, 1989, s. 78.
[2] Seher Işıl, **Türkiye'de İthal İkamesi ve Dışa Açık Büyüme Stratejileri,** Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009.

sonucunda işsizlik ve enflasyon birlikte artarken tüm kamu dengeleri bozulmuştur. Tabii bu durum, 1958'den sonra,1970 yılında çok büyük bir devalüasyonu gündeme getirmiş ve Türkiye, dış ticaret dengesini ancak IMF önerileriyle, yüksek devalüasyonlar ve 'kemer sıkma' politikalarıyla sağlamaya çalışmıştır.

Dış borçlanma yolu ile kamu finansmanının olanaksızlaşması, sanayi sektörünün ithal bağımlılığı nedeni sonucu daralmasına ve 1980'de - % 2.8 büyüme haddine ulaşmasına neden olmuştur. Dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta emeğin sanayi katma değeri içindeki göreli payının hızla artmasından kaynaklanan ve başlangıçta kâr marjı yüksek sanayi kesimi açısından kabul edilebilir emek reel ücret seviyelerinin, giderek kâr marjlarının daralmasına sebep olmasıdır. İktisadi ve siyasi gerginliklerin arttığı ithal ikame modelinin sonu 1980 yılı içinde, krize yönelik olarak artık yeni bir kalkınma modeli belirlenmiş ve 24 Ocak kararları olarak adlandırılan reform paket ile dönem kapanmıştır.

5.3. Türkiye'de Küresel Rekabet Koşulları ve Dinamikleri

Bu kısımda Türkiye'deki küresel rekabet koşullarının büyüme dinamikleri olan etkisi tarihsel olarak incelenecektir. Bu bağlamda yeni bir büyüme paradigmasının oluşturulması doğrultusunda, şimdiye kadar ki büyüme ve sermaye birikim rejimlerinin temellendiği dinamikler ve çıkmazlar ele alınacaktır. Ayrıca Türkiye'nin krizler ve sonrasındaki büyüme çevrimleri bu bağlamda ele alınacaktır. Tam bu noktada bizim Ek-2 çalışmamıza referans verecek bazı önemli noktalara değinmek istiyoruz.

Türkiye'de emek verimliği sürekli arttığı halde içerilmiş teknolojiye dayalı ve istihdam yaratıcı büyüme gerçekleşmemektedir. Nitekim son 6 yıldaki büyüme emek verimliğine ve küresel sermaye girişlerine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Burada sermaye verimliliği -ama giderek azalan oranda- gerçekleşmiştir. Sermaye yatırımlarının marjinal verimliği, teknoloji verimliliği ile desteklenmediği için, giderek düşmektedir. Ancak burada vurgulanması gereken bir diğer önemli noktada sermaye mallarında ithalata dayalı çizginin hala kırılamamış olmasıdır. Burada iki önemli değişkene dikkat çekmek isteriz: Birincisi tasarruf oranıdır. Bu % 12-13 civarındadır. Oysa gelişmekte olan Asya da bu oran % 30–40 arasında değişirken,

OECD ortalaması da % 23'tür.[1] İkinci önemli değişken sermaye/hâsıla rasyosudur. Bu oran, sermaye stokunda oluşan değişimin toplam üründe ortaya çıkardığı artışı bize verir. Türkiye'de bu oran % 2,5 civarındadır.[2] Şimdi Türkiye'nin istihdam yaratıcı sürdürülebilir bir büyüme yaratması için sermaye/hâsıla katsayısını yükseltmesi (en az % 5 civarı) ve tasarruf oranının artması gerekir. Şimdi bunu küreselleşme döneminde ve açık bir ekonomide nasıl sağlarız? Bunun için Türkiye'nin kriz sürecinde en çok etkilenecek sektörleri ayakta tutmaya çalışarak sermaye verimliliği yüksek üst teknoloji sektörleri desteklemesi gerekecektir. Yaptığımız çalışmada[3] imalat sanayi ve alt sektörlerde krizden en çok etkilenecek sektörleri saptadık. Buna göre:

İmalat Sanayi Üretiminde yıllık %10'luk bir artış iç piyasaya ara girdi satan sanayiler olan Ana metal Sanayi'nde %8,34, Deri Ürünleri İmalatı Sanayi'nde %9,4 Giyim Ürünleri İmalatı Sanayi'nde%6,62, Kâğıt Ürünleri İmalatı Sanayi'nde %9,25, Kimyasal Ürünler İmalatı Sanayinde %14,3'lük, Makine ve Teçhizat İmalatı Sanayi'nde %19,51'lik, Metal eşya İmalatı Sanayi'nde %17,31'lik ve Mobilya İmalatı Sanayi'nde %17,29'luk, Otomotiv İmalatı Sanayi'nde %7,19'luk ve Tekstil Ürünleri İmalatı Sanayi'nde %5,96'lık bir büyümeye etken olmaktadır. Sanayi üretiminin dış talebe duyarlılığı ise daha sınırlıdır.

Dış Talepteki % 10'luk bir artış, Deri Ürünleri İmalatı Sanayi'nde % 2,59'luk,Gıda ve İçecek Ürünleri İmalatında % 1,32'lik, Giyim Ürünleri İmalatında % 2,97'lik, Kâğıt Ürünleri İmalatında % 3,74'lik, Otomotiv'de % 3,38'lik, Petrol Ürünleri İmalatında % 0,6'lık, Plastik ve Kauçuk Ürünleri İmalatında % 5,97'lik ve Tütün Ürünleri İmalatı'nda % 2,50'lik bir artışa yol açmaktadır.

Bu veriler imalat sanayi verimliliğinin önemli ölçüde etkin olduğunu bize vermektedir. Yani imalat sanayinde verimlilik artışı sağlandığında ara malı üreten alt sektörler önemli ölçüde hareketlenecek ve ara malı ithalimizde düşecektir.

Burada imalat sanayi verimliliğini nasıl artırırız kritik soru budur. Bu da çok açık olarak daha fazla entegrasyon ve FDI yatırımlarını çekerek olur. Yani iç

---

[1] Sanayi Bakanlığı, **Sanayi Strateji Belgesi,** Ankara, 2011.
[2] Dündar Murat Demiröz ve Cemil Ertem, **Küresel Kriz ve Türkiye Sektörel Sorunların Teşhisi ve Çözüm Önerileri,** Yayımlanmamış Çalışma, 2009, s. 126.
[3] Dündar Murat Demiröz ve Cemil Ertem, **a.g.e.** , s.126.

tasarrufları artıramıyoruz ama dış tasarrufları ana sanayiye çekerek sermaye/hâsıla katsayısını yükseltiyoruz. Türkiye'nin orta dönemde başka çaresi yoktur. Bu arada en uygun kur da gerçekleşecektir. Çünkü içteki verimlilik artışı ihracat yönlü gelişeceği için cari açığı düzeltecek ve makro ekonomik denge optimizasyonuna gideceğiz.

Dış Talep'ten en fazla etkilenen üç sektör, dolayısıyla, Plastik ve Kauçuk İmalatı Sektörü, Otomotiv Sektörü ve Kâğıt Ürünleri İmalatı Sektörü'dür. İthal mallar Deri Ürünleri İmalatı Sanayi, Gıda ve İçecek İmalatı Sanayi, Giyim Ürünleri İmalatı Sanayi ve Otomotiv Sanayi'nde yerli üretimle tamamlayan ilişkisi içerisindedir. Bu olgu, gerek tüketici tercihlerini göstermesi açısından gerekse de üretimde ithal ara girdi kullanımı açısından açıklayıcıdır. İstatistiksel olarak anlamlı parametreler içeren ve aynı zamanda yerli ürünler ile ithal ürünler arasında bir ikame ilişkisinin bulunduğu sektör ise Plastik ve Kauçuk Ürünleri İmalatı Sanayi'dir. Bilindiği gibi Deri, Giyim, Kâğıt, Otomotiv ve Plastik İmalatı Sanayileri dış talepten en kuvvetli ve istatistiksel olarak anlamlı etkilenen sektörlerdir. Muhtemel bir dış talep daralması anında başta Otomotiv ve Plastik olmak üzere bu sektörlerde üretim düşüşü kuvvetli olacaktır. Yukarıda sayılan bu sanayilerde üretimin daralmasından kaynaklanan istihdam kaybı da gözle görülür ölçüde olacaktır ki olmaya başlamıştır. Sanayi üretimindeki düşüş bu sektörler kaynaklı ve stokları eritmek amaçlıdır. Hususiyetle, kısa vadeli dış borç konsolidasyonu programı uygulanırsa bu beş sektörün üzerine de titizlikle eğilinmesi gerekecektir. Aynı zamanda, krizin yaratacağı olumsuzluk havası, iç talepte de daralma başlatırsa o zaman bu durumdan en fazla etkilenecek sanayiler hususiyetle Kimyasal Ürünler, Metal eşya, Ana metal ve Deri Ürünleri, Ana metal, Mobilya ve Makine Teçhizat İmalatı sanayileridir. Özellikle, Makine Teçhizat, Metal eşya ve Mobilya iç talepte muhtemel bir daralmanın sıkıntısını en başta çekecek üç sektördür. Gerek iç gerekse de dış talep daralmasında en öncelikle ihtimam gösterilmesi gereken sektörler istihdamın sınaî üretime duyarlılığının en yüksek olduğu sanayilerdir. Bu sanayiler ise Ana metal, Tütün Ürünleri, Mobilya, Otomotiv, Plastik ve Kauçuk Ürünleri ve Metal eşya İmalatı Sanayileridir. Yukarıdaki verilerden ve daha önce yapılmış kapsamlı bir çalışmadan hareketle, (Dr. Halit Suiçmez ve Prof.Dr. Bedriye Saraçoğlu) yapılan Türkiye'de sanayinin verimliliği açısından şu sonuçlara da ulaşıyoruz:

Gerek katma değer, gerekse üretim verimliliğinde görülen dalgalanmalar, imalat sanayiinde istikrarsız bir maliyet yapısına ve teknolojiden yeterince yararlanılmadığına işaret etmektedir.

İmalat sanayi üretim verimliliğinde 1994 ve 2000 krizlerinin olumsuz etkileri özel kesime göre kamu kesiminde daha çok hissedilmiştir.

İmalat Sanayi genelinde ortalama sermaye verimliliği artış hızları, ortalama işgücü verimliliği artış hızından daha düşük ve istikrarsız olarak gerçekleşmiştir. Bu durum sermaye kullanımının verimliliği sağlayacak teknolojik yeniliklere ulaşamamış (ya da teknolojik yenilikleri algılayamamış) olmasının yanı sıra, sektörlere verilen teşviklerin dağınıklığı nedeniyle, sermayenin istikrarsız ve yön değiştirme eğilimi oldukça yüksektir.

9 adet ana sektörün 22 yıllık (1980–2001) dönemdeki gelişmeleri dikkate alınarak hesaplanan üretim fonksiyonunda imalat sanayinin genelinde katma değerin işgücüne göre esnekliği sermayeye göre esnekliğinden daha küçük çıkmıştır. Bu (β) katsayı 0.29 olarak hesaplanmıştır. Bu tek başına değerlendirildiğinde esnek değildir. Çalışan sayısında meydana gelecek %1 birim artışın reel katma değeri daha düşük oranda artıracağına işaret eder. Bu da ilave işçinin katma değerde yaratacağı faydanın düşük olduğunu gösterir. Katsayının istatistiksel olarak açıklayıcı gücü düşük çıkmıştır. Katma değer ile emek miktarı arasındaki ilişki zayıftır.

İmalat sanayii genelinde üretimin sermayeye göre esnekliği ise 1.077 olarak bulunmuştur. Bu, istihdam sabitken kullanılan makine-donanımın %1 oranında artırılması halinde, katma değerin %1'den büyük oranda (1.077) olacağına işaret eder. Bu da sermayenin marjinal fiziki verimliliğinin artan ve doğrudan hızlandıran katsayısının pozitif olduğunu gösterir. İmalat sanayi genelinde ölçeğe göre artan getiri bulunmuştur.

Katma değer ile sermaye arasında güvenilir fonksiyonel ilişki bulunduğu saptanmıştır. Bunu iktisadi olarak anlamı sermayenin üretimi açıklamakta önemli bir değişken olduğudur.

Bu çalışmada da bizim vardığımız sonuçlarla paralellik göstermektedir. Yani Türkiye'de sanayi üretiminin düşüşünü kriz döneminde durdurmak için aşağıdaki önlemler alınmalıdır. Ancak orta ve uzun dönemde yukarıda varılan şu önemli sonuca bir kez daha dikkat çekerek söylüyoruz ki; Türkiye teknolojiye açtır ve İmalat sanayii genelinde üretimin sermayeye göre esnekliği ise 1.077 olarak bulunmuştur. Bu, istihdam sabitken kullanılan makine-donanımın %1 oranında artırılması halinde, katma değerin %1'den büyük oranda (1.077) olacağına işaret eder. Bu da sermayenin marjinal fiziki verimliliğinin artan ve doğrudan hızlandıran katsayısının pozitif olduğunu gösterir.

İmalat sanayi genelinde ölçeğe göre artan getiri bulunmuştur. Bu uzun girişe ve Ek-2'de göreceğiniz çalışmamıza burada başvurmamızın nedeni, aşağıda anlatacağımız Türkiye Ekonomisinin Büyüme Temposu bölümünü daha anlamlı kıldığı gibi bu uzun giriş çalışmamızın sonucu açısından önemlidir.

5.3.1. Türkiye Ekonomisinin Büyüme Temposu

Önceki bölümde özetlenen süreç, Türkiye'de sanayileşmeyi ve buna bağlı büyümede iki önemli temel soruna yol açmıştır. Birincisi, yalnız düşük emek verimliliğine bağlı bir büyüme temposu öne çıkmış ve bu büyüme ağırlıklı olarak iç talebe dayandığı için, reel ücretlerin göreli olarak, artan enflasyon karşısında gerilediği zaman içersinde, giderek düşme eğilimi göstermiştir. Bu durum sanayinin istikrarsız bir talep trendine bağlı olduğunu göstermektedir. İkincisi ise, kamu ekonomisinin sürekli borçlanmak zorunda olması ve Hazine'nin Merkez Bankası kaynaklarına başvurarak enflasyonu yukarıda tutmasıdır. Kronik ve yüksek enflasyon, yatırım ortamını bozduğu gibi, yalnız "stokçuluğa" ve ranta dayalı bir ekonominin de temellerini atmıştır. Bu büyümeyi dönemleştirirsek:

Birinci dönem yani 1947-53 döneminde tarıma dayalı bir büyüme temposu görürüz. Ancak bu büyüme, aynı zamanda, doğudan başlayarak tarımdan sanayiye kaynak aktarımını sağlayacak sermaye birikim temposunu yaratmıştır.[1*] İkinci

[1*] Bu sermaye birikim temposu doğuda ve güneyde büyük toprak sahiplerini sanayici yapacak ve en irisi Sabancılar olmak üzere, Adana, Gaziantep, Kayseri, Malatya gibi Anadolu kentlerinde büyük topraklarda ağırlıklı olarak tekstile yönelik endüstriyel tarım yapan 'sanayicileri' ortaya çıkartacaktır. Bu sermaye grubu ilk önce desteklediği DP çizgisini Ankara bürokrasisi ve İstanbul sermayesiyle buluştuktan sonra hızla terk edecek ve 1960 askeri darbesini destekleyecektir.

dönemimiz, ithal ikamesine dayalı büyüme dönemi bu dönem, ara malı ithalini hızlandırarak önemli ölçüde döviz ihtiyacına ortaya çıkaran ve borçlanmayı teşvik eden bunun yanında, enflasyon yoluyla gelir dağılımı –bozarak- yeniden düzenleyen bir sürece tekabül eder. 1963-1970 dönemi sermaye temerküzünün hızlandığı, Batı'da ithal ikameci sürecin sonucu olarak kısmi ve ara malı açısından dışarıya bağımlı sanayileşmenin hızlandığı bir dönemdir. Bu dönemin sonunda Türkiye çok önemli ölçüde döviz kıtlığı yaşamış ve 1970 yılında yapılan büyük devalüasyonla adeta 1971 darbesine giden yola, ekonomik açıdan, girilmiştir.

1971'de IMF stand-by anlaşmalarıyla başlayan süreç, banka sistemi üzerinden ve diğer mekanizmalarla- (Örneğin Dövize Çevrilebilir Mevduat) sanayiye önemli ölçüde kaynak aktarımlı sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde reel faizlerin düşük olması ve hızlanan enflasyon süreci hem ithalatı hem de stoğa dayalı üretimi avantajlı hale getirmiştir. Ancak artan enflasyon ve kamunun giderek artan borçlanma gereği süreci yetmişli yılların sonunda bitirmiştir. Bütün bu birbirine eklenmenmiş süreçlerde, sanayinin emek yoğun verimliliği artarken sermaye verimliliği öne çıkmamıştır.

Bu süreç, 1980'de ekonomik olarak 24 Ocak 1980 kararları ile siyasi olarak da 24 Ocak 1980 kararları, ilk aşamada 'dış dengeyi' sağlamak ve iç fiyatlarla dış fiyatları eşitlemek, kamu açıklarını makul seviyeye indirmek ve enflasyonu düşürmek amaçlı önlemleri IMF anlaşmasına paralel olarak yürürlüğe koymuştur. Yüksek oranlı devalüasyon ve kamudan başlamak üzere ücretlerin dondurulması, kamu yatırımlarının durması kararların ilk göze çarpan uygulamalarıydı. Bu çerçeve bir müddet sonra enflasyonu düşürmeye başlamış ve sanayide ilk önce emeğe dayalı verimlilik artışlarını öne çıkarmıştır.

5.3.2. Büyüme ve Verimlilik İlişkisi

Ekonomide büyüme kavramı ile doğrudan ilişkili iki temel kavramdan söz edebiliriz: Etkinlik ve verimlilik. Ekonomilerin nüfus artışından hızlı büyümesi ve üretim tarzlarındaki değişiklik teknolojinin insanın doğayla olan mücadelesine dâhil olmasıyla başlar. Milattan önce 5000'lerde çömlekçiliğin ortaya çıkması ya da M.Ö 4000 lerde sabanın icadı, -2000'lerde yazının devreye girmesi insanlığı sanayileşmeye götüren ilk adımlardı. 16. Yüzyıla değin, yani sanayi toplumunun

başına kadar- büyüme kavramından söz edemeyiz. Ancak kapitalizmle birlikte başlayan teknoloji sıçramaları ve buna eşlik eden büyümenin de 17. Yüzyılın başına değin çok düşük ve düzensiz olduğunu söyleyebiliriz.[1] Reel kişi başı hâsıla ortalaması 1820-1900 yılları arasında, Batı Avrupa ve onun yavrularında sırasıyla yıllık yüzde 1,1 ve yüzde 1,5 oranlarında büyüdü.[2] Ancak 20. yüzyıl, hızlı nüfus artışı ve hızlı büyümenin öne çıktığı bir zaman dilimidir. Çünkü bu yüzyıl, ulus-devletlerle Batı'da başlayan sermaye birikim sisteminin endüstriye ve endüstri sonrası (teknoloji-hizmetler) yapıya dayanarak gelişmesinin yüzyılı olmuştur. Endüstri devrimi ve endüstri sonrası sermaye birikim rejimi, iki ayrı üretim tarzı, teknolojik yapılanma ve sermaye birikimi çerçevesine tekabül eder. Bundan dolayıdır ki, 20. yüzyıl krizler, savaşlar ve değişimler yüzyılıdır. Yine 20. yüzyıl endüstriye dayalı sermaye birikim rejiminin öne çıkardığı birçok üretim formunu ortaya çıkarmış ve bu üretim formları farklı verimlilik ve etkinlik tanımlarına karşılık gelmiştir. Örneğin fordizm bir üretim formu olarak, kitlesel, seri ve yüksek emek verimliğine dayalı bir sistemdir. Ancak fordizmin bir üretim formu olarak etkinliğinin sürdürülebilir olması, üç temel alanda eş anlı etkinlik şartının yerine getirilmesine bağlıdır:

- Üretimde etkinlik
- Bölüşümde etkinlik
- Dağıtımda etkinlik

Üretimde etkinliğin en öne çıkan yanı toplam faktör verimliğidir. Aslında TFV kavramı, bir önceki fasıllarda bahis ettiğimiz gibi, verili teknoloji düzeyinde emekgücü ile sabit sermayenin etkin bileşimini bize verir. TFV artışı, sermayenin organik bileşiminin sürekli yükseldiği bir ekonomik çevrimde sürekli olmaz. Burada sermaye birikimi büyüme ilişkisini ele almamız gerekir.

Kısmi verimlilik göstergeleri üretimde kullanılan bir girdinin toplam üretim miktarına oranının hesaplanması ile elde edilir. Üretim sürecinde gözlenebilen ve ölçülebilen, yani üretime doğrudan doğruya katılan işgücü ve sermaye faktörlerinin üretime yaptığı katkıları ortaya koyar. Diğer bir ifade ile üretim sonucu elde edilen katma değer ile bu katma değerin yaratılmasında doğrudan kullanılan girdiler

[1] Angus Maddison, **Monitoring The Word Economy 1820-1992**, OECD, Paris,1995
[2] Erinç Yeldan, **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri**, Efil Yayınevi, Ankara, 2010

arasındaki ilişkileri açıklar. Kısmi faktör verimliliklerinin yükselmesi kaynakların daha verimli kullanılması anlamına gelmektedir. Örneğin, bir sektörde işgücü verimliliği diğer sektöre göre sistematik olarak daha yüksekse o sektörde kaynakların daha verimli kullanıldığı anlamına gelmektedir.

Türkiye'de emek verimliği ve sermaye verimliği ve bunun büyümeye süreklilik kazandıran bir trende oturması birçok faktöre bağlı olarak doğrusal bir çizgi izlememiştir. Büyüme ile ilişkilendirilecek bir verimlilik, çalışılan işçi-saat başına düşen reel katma değer olarak tanımlandığı gibi, çalışan kişi başına düşen reel katma değer olarak da tanımlanabilmektedir. İşgücü ya da emek verimliliği ve emek miktarında meydana gelen büyümeler, GSMH büyümesine kaynaklık edeceğinden, emek verimliliği çok önemli bir kavramdır. Ayrıca maliyetin, dolayısıyla rekabetin ana öğelerinden olan ücretlerle işgücü verimliliği arasında ilişkiler vardır. Teoriye göre, uzun dönemde reel ücretlerin emek verimliliğinden daha hızlı artış göstermesi beklenmemektedir.[1*] Reel ücretler ise uzun dönemde işgücü verimliliğinin altında büyürse, ekonomide kar oranlarının arttığına işaret eder. Kar oranlarının istikrar kazanması için ücretlerle işgücü verimlilik artış oranlarının paralel olarak gitmesi beklenir.[2*] Dolayısıyla ekonominin istikrarlı olması için ücretlerle, işgücü verimliliğinin paralel olarak gitmesi beklenir. Ancak ücretlerle işgücü verimliliğinin paralel gitmesi yalnız emek verimliliğinin geçerli olduğu ya da emek verimliğinin ağırlıkta olduğu ekonomilerde mümkün olmaz. Verimlilikte ücretler arasındaki pozitif ilişki teknoloji verimliliğinin devreye girmesi ile mümkün olur. Ayrıca ekonominin trend-büyüme hızı adı verilen mal ve hizmet üretme kapasitesine ilişkin verilere ulaşma açısından da işgücü verimliliği önemli bir kavramdır.

Tam burada "Toplam Faktör Verimliliği" kavramına yeniden ihtiyacımız var. OECD'nin TFV tanımı; "teknik gelişmenin tam bir ölçüsü değil ancak verimli şekilde bir araya getirilen işgücü ve sermayenin katma değer yaratımına ne kadar

---

[1*] Bu hem Marxist iktisatta hem de neoliberal teoride içkin olarak vardır. Marxist iktisadın özü olan artı-değer teorileri emek verimliğinin bu anlamda merkez alır ve verimliliğin hiçbir zaman reel ücretlere paralel olmayacağını vaz eder. Verimlilik ve reel ücretler çıktı açığı o ekonomideki toplam artı değere eştir. Öte yandan, neoliberal iktisatta, arz yönlü iktisat kapsamında ücretlerin düşük tutulmasını ve sendikal ağırlığın mümkün olduğunca azaltılmasını vergi indirimleri ile birlikte önerir.

[2*] Ancak bu durum çoğunlukla gerçekleşmez ve kapitalizmde talep yetersizliğinden doğan krizlerde bu dinamik geçerli olur.

katkı sağlandığının göstergesi" şeklindedir.[1] Pratikte TFV; içirilmemiş teknik değişimin, ölçek ekonomisi etkisinin, etkinlik değişiminin, kapasite kullanımında gerçekleşen dalgalanmaların ve ölçüm hatalarının bir kombinasyonunun ölçüsüdür.[2] TFV ölçümünün amaçları, yaşam standartlarının gelişmesine ve ekonomi genelinde gerçekleşecek TFV büyümesine sektörel katkının hesaplanması ve yapısal değişiklerin analizi olarak sayılmaktadır.

İçerilmemiş teknolojik gelişme; herhangi bir üretim faktörü tarafından içerilmeyen ancak üretim olanakları eğrisinin zaman içerisinde kaymasına yol açan gelişmeler; içerilmiş teknolojik gelişme ise yeni ara ve yatırım mallarının tasarımlarında ve kalitelerinde sağlanan gelişme olarak tanımlanmaktadır. [3] İçerilmemiş teknolojik gelişmenin bir diğer tanımı; yatırım ve birikim olgularından bağımsız olarak mevcut sermaye stoku ve işgücünün etkinliğinin zaman içinde sürekli artması şeklindedir.

Milli Prodüktivite Merkezi'nden Prof. Dr. Bedriye Saraçoğlu ve Dr. Halit Suiçmez'in 2006 yılında yaptığı "Türkiye İmalat Sanayinde Verimlilik, Teknolojik Gelişme Yapısal Özellikler ve 2001 Krizi Sonrası Reel Değişimler" çalışması çok önemli ipuçları vermektedir. Çalışmanın en çarpıcı sonuçlarından birisi de 1980–2001 döneminde, 22 yıllık sürede imalat sanayinde reel katma değer üç katına çıktığının tespit edilmiş olmasıdır.

Bu tespit birçok açıdan çok önemlidir. Çünkü Türkiye, bilindiği gibi, 1980 yılında çok önemli bir dönüşüm geçirmiştir. 1980'de 12 Eylül rejimi ile birlikte, ücretler reel olarak düşmeye başlamış ve emek verimliliğine bağlı katma değer artışında sıçrama görülmüştür.

---

[1] OECD, Measuring Productivity OECD Manual, Measurement of Aggregate and Industry-Level Productivity Growth, http://www.oecd.org/dataoecd/59/29/2352458.pdf, (Çevrimiçi), 04.07.2010.
[2] A. Mert Yakut; **Türkiye İmalat Sanayinde Toplam Faktör Verimliği ve Rekabet Analizi: 1972-2001**, Yayımlanmamış çalışma, 2007.
[3] OECD, "Measuring Productivity OECD Manual", **Measurement of Aggregate and Industry-Level Productivity Growth**, http://www.oecd.org/dataoecd/59/29/2352458.pdf, (Çevrimiçi), 04.07.2011.

Grafik 9: Türkiye'de Katma Değer Büyüme Hızı: 1972-2000.

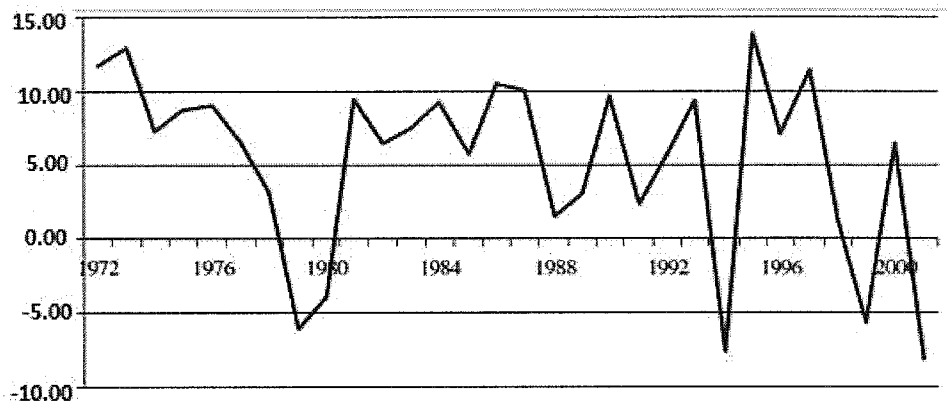

Kaynak: A. Yakut, Türk İmalat Sanayinde Faktör Verimliliği ve DPT verileri

Ortalama üretim verimliliği (çıktı / girdi) en yüksek değerine (1.74) 1993'te ulaşmış, 2000 ve 2001 krizlerinin etkisiyle yaşanan gerilemelerle Türk İmalat Sanayisinin ortalama üretim verimliliği tekrar 1980 yılının verimlilik düzeyi olan 1.58 sayısına inmiştir. Gerek katma değer, gerekse üretim verimliliğinde görülen dalgalanmalar, imalat sanayisinde istikrarsız bir maliyet yapısına ve teknolojiden yeterince yararlanılmadığına işaret etmektedir.

İmalat sanayi üretim verimliliğinde, 1994 ve 2000 krizlerinin olumsuz etkileri özel kesime göre kamu kesiminde daha çok hissedilmiştir.[1] Çalışmadaki bu tespit, Türkiye ekonomisinin uzun yıllar kamu kesimine dayalı bir büyüme çizgisini sürdürdüğünü bize göstermektedir. Çalışmada, istihdam ve katma değer açısından gıda, dokuma sektörlerinin önemli yer tuttuğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, en yüksek teknoloji düzeyine sahip sektörün "metal eşya, makine donanım" sektörü olduğu bulgulanmıştır. Çalışmada, teknoloji sınıfı düşük sektörlerin işgücü verimlilikleri de düşük çıkmıştır. Teknoloji sınıfı yükseldikçe işgücü verimliliklerinde artışlar görülmüştür.

Çalışmaya göre, imalat sanayi genelinde ortalama sermaye verimliliği artış hızları, ortalama işgücü verimliliği artış hızından daha düşük ve istikrarsız olarak gerçekleşmiştir. Bu durum sermaye kullanımının verimliliği sağlayacak teknolojik

[1] Bedriye Saraçoğlu ve Halit Suiçmez, Yapısal Özellikler ve 2001 Krizi Sonrası Reel Değişimler, **Verimlilik Raporu 2006: Türkiye İmalat Sanayinde Verimlilik**, Teknolojik Gelişme, Ankara, 1980-2005.

yeniliklere ulaşamamış (ya da teknolojik yenilikleri algılayamamış) olmasının yanı sıra, sektörlere verilen teşviklerin dağınıklığı nedeniyle, sermayenin istikrarsız ve yön değiştirme eğilimi olmuştur. Dokuz adet ana sektörün 22 yıllık (1980–2001) dönemdeki gelişmeleri dikkate alınarak hesaplanan üretim fonksiyonunda imalat sanayinin genelinde katma değerin işgücüne göre esnekliği sermayeye göre esnekliğinden daha küçük çıkmıştır. Bu (β) katsayı 0.29 olarak hesaplanmıştır. Bu tek başına değerlendirildiğinde esnek değildir. Çalışan sayısında meydana gelecek % 1 birim artışın reel katma değeri daha düşük oranda artıracağına işaret etmektedir. Bu da ilave işçinin katma değerde yaratacağı faydanın düşük olduğunu göstermektedir. Katsayının istatistiksel olarak açıklayıcı gücü düşük çıkmıştır. Katma değer ile emek miktarı arasındaki ilişki zayıftır.

İmalat sanayi genelinde üretimin sermayeye göre esnekliği ise 1.077 olarak bulunmuştur. Bu, istihdam sabitken kullanılan makine-donanımın % 1 oranında artırılması halinde, katma değerin % 1'den büyük oranda (1.077) olacağına işaret etmektedir. Bu da sermayenin marjinal fiziki verimliliğinin artan ve doğrudan hızlandıran katsayısının pozitif olduğunu gösterir. İmalat sanayi genelinde ölçeğe göre artan getiri bulunmuştur.

Çalışma şu önemli sonuca varmıştır: Dinamik etkinlik için büyümenin verimlilik odaklı olması şarttır. Verimlilik odaklı bir büyüme politikası için de; başta sermaye birikimi olmak üzere, yatırım ortamında; bölüşümde, teknolojik gelişme hızında, beşeri sermayede, özellikle yaratıcı beyinleri yetiştirecek olan eğitim politikasında, altyapının düzenlenmesinde, Ar-Ge politikalarında kapsamlı, hızlı, ciddi ve köklü iyileştirilmelere gidilmesi ve bunun topluma içselleştirilmesi artık kaçınılmaz bir görevdir. Türkiye'nin geleceği her alanda yüksek verimlilik sağlamak ve bunu kalıcılaştırmaktan geçecektir. Bu çalışmada hem sektörel gelişme, hem de ulusal bir sanayileşmede hangi noktalara ağırlık verilmesi gerektiği bilimsel olarak incelenmiştir.[1]

Aşağıdaki tabloda Türkiye'de ithal ikamesinin giderek gerilemeye başladığı 70'lerin ortalarından 2001 kriziyle sonlanan yağmacı finans ekonomisine değin sabit sermaye yatırımları endeksine yer veriyoruz. Kamu yatırımlarının 24 Ocak

[1] Bedriye Saraçoğlu ve Halit Suiçmez, **a.g.e.**, s. 17-21

kararlarını takip eden erken seksenlerden itibaren azaldığını ancak buna mukabil özel yatırımların da bu azalmaya paralel yükselmediği gözlemleniyor.

Grafik 10: Sabit Sermaye Yatırımları Endeksi (1990 fiyatlarıyla 1972=100)

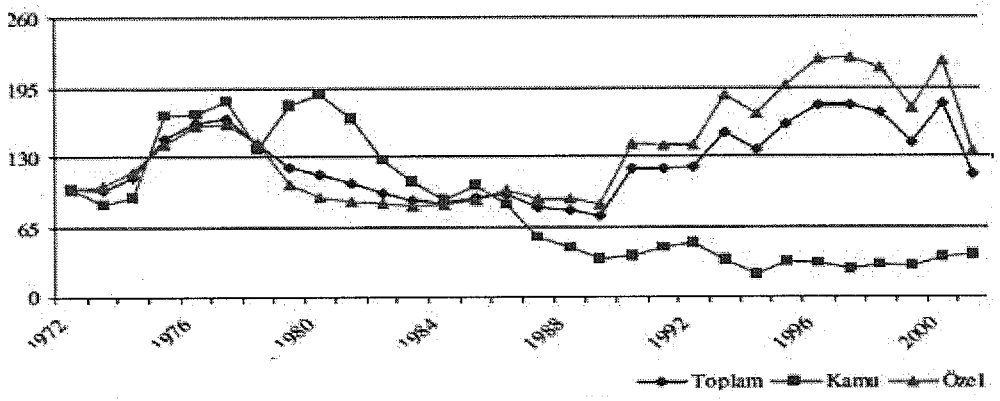

Kaynak: DPT, **a.g.e.** s. 21; Saygılı vd. **a.g.e.**, 2005.

Tam burada, Türkiye'deki işgücü verimliğine bakarsak, yukarıda özetlediğimiz, imalat sanayi faktör verimliği ve yapısı hakkında çok önemli ipuçları elde edebiliriz kanısındayız.

Grafik 11: Türkiye'de İşgücü Verimliği Endeksi (1990 fiyatlarıyla 1972=100)

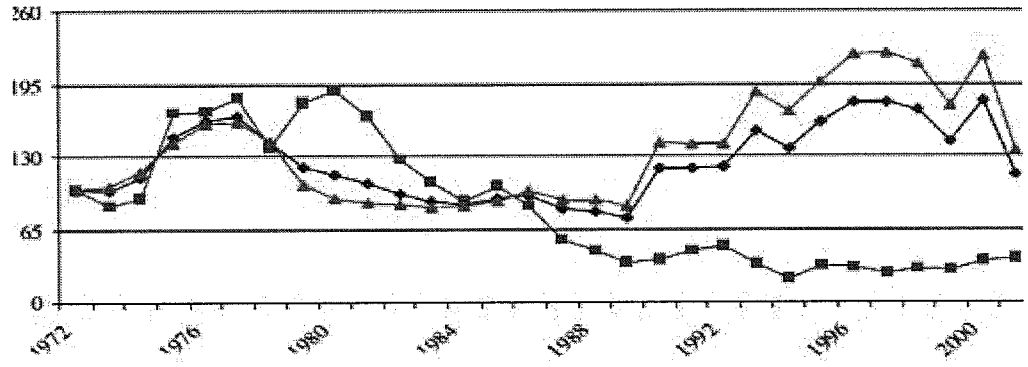

Kaynak: DPT, **a.g.e.** s. 21; Saygılı vd. **a.g.e.**, 2005.

Yine aynı şekilde, işgücünün verimliğinin seksenlere değin yatay bir seyir izlediğini ama 12 Eylül 80 askeri darbesini takip eden süreçte hızla yükseldiğini ancak 1994 ve 2001 krizlerine yaklaşılırken TFV içinde işgücü verimliğinin düştüğünü ve büyüme temposunun daha çok hizmet ve finans alanından hareket ettiğini görüyoruz. Bu gerçeklik, Türkiye'nin büyüme dinamiklerinin ve bu dinamiklere bağlı ekonomik yapısının çok sağlam temeller üzerinde şekillenmediğini bize gösteriyor.

Sonuç olarak, Türkiye'nin, küresel rekabeti teknoloji ve kalite yönüyle yapacak yeni bir sanayileşme paradigmasına ihtiyacı vardır. Bu yeni sanayileşme stratejisinin temel dinamikleri, Türkiye'nin son üç 'içsel' krizi göz önüne alındığında ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bu krizlerin dinamiklerine ve buralardaki temel makro göstergelere bakalım.

5.4. Türkiye'de Krizlerin Dinamikleri ve Temel Makro Göstergeler

Bu kısımda ise Türkiye'deki temel makroekonomik göstergelerin son küresel krizdeki durumu ele alınacaktır. Türkiye'nin kriz çevrimleri aynı zamanda özellikle sanayide çok hızlı bir yenilenmeyi bereberinde getirmiştir. Bundan ötürü bütün krizden çıkış konjoktürlerinde çıok hızlı bir toparlanma ivmesi görmektediyiz. Ancak bu toparlanma ivmeleri, şimdiye değin, uygulanan yanlış para politikaları ve piyasa mekanizmasanın, finans alanından başlayarak tam anlamıyla çalışmaması nedeniyle küresel rekabete ayak uyduracak 'yeni' sektörler doğrultusunda olmamıştır. Bu anlamda, Türkiye'nin özellikle doksanlı yıllardaki yolu ve 1994-2001 krizlerinin ortaya çıkardığı sonuçlar önemlidir. Ama aynı zamanda, 2001 krizene giden yolda, para politikası çerçevesi de çok önemlidir. Bundan dolayı, bu bölümde bu çerceveyi ele alacağız ve temel göstergelerden hareket ederek, alternatif bir başlangıcın ne olabileceğini tartışacağız.

5.4.1. Türkiye'de Sermaye Birikim Süreçlerinde Kriz Dinamikleri ve Para Politikası Çerçevesi

Türkiye'de yukarıda özetlediğimiz, yüksek enflasyona bağlı büyüme ve birikim rejiminin tıkanmasına paralel olarak devreye giren kısmi liberalleşme süreci, finans alanında, özellikle 1989'dan başlamak üzere, önemli gelişmelere yol açmıştır. Ayrıca bu dönemde, imalat sanayi sektörlerinde göreli olarak artan kârlar, kamu kesiminin fiyatlama ve teşvik sisteminin de kaynaklanan transfer mekanizmalarıyla beslenince, hem finans hem de sanayi alanında faaliyet gösteren gruplar lehine önemli bir sermaye temerküzü sağlanmıştır.[1] Doksanlı yollardan itibaren dünya konjonktüründe de görülmeye başlayan finansal kriz konjonktürü ve artan finansallaşma eğilimi makro ekonomik istikrar ile büyüme arasında doğrudan ilişki tartışmalarını öne çıkarmış ve fiyat istikrarı çerçevesini ve buna bağlı 'enflasyon

[1] Erinç Yelden, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi; Bölüşüm, Birikim ve Büyüme** İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 87.

hedeflemesi' programı adeta seçeneksiz olarak kabul görmüştür. "Fiyat artışlarının önüne geçebilmek için uygulamaya konulan istikrar politikalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri oldukça tartışmalı bir konuydu: Burada IMF yaklaşımını destekleyen çalışmalarda bile tam görüş birliğinden söz edilememektedir. Örneğin Little vd; 1993'te bu programların büyümeyle hiçbir alakasının bulunmadığı özellikle vurgulanmaktadır. Zaten IMF modeli ile büyümenin bir arada alınmasının teknik güçlüğü, IMF modelinin yaratıcısı Polak tarafından 1977'de belirtilmektedir. Buna karşılık Khan 1990 yılında IMF'nin desteklediği istikrar programlarının ekonomilerinin büyümeleri üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu sonucuna varmaktadır. Öte yandan Barro ve Lee'nin de 2002'de IMF programlarının kısa dönemde büyümeyi geciktirdiği ya da ertelediği, ancak uzun dönemde de negatif etki ettiği sonucuna vardıkları bilinmektedir. Neoliberal iktisatçılar, (Fischer, Sala-i Martin), enflasyon ile büyüme arasında zincirleme bir ilişki kurarak ve fiyat oynaklıklarının makroekonomik dengeleri bozarak, büyümeyi tümden olumsuz etkilediğini öne sürmekte ve para politikasında tek seçenek olarak, ortodoks IMF programlarını adeta "enflasyon hedeflemesi" çerçevesine dönüştürmektedirler.[1] Ancak burada üzerinde durmamız gereken konu; finansal liberalleşme ve sermaye birikimi arasındaki ilişkide dünya bağlamı ve tüm dünyada niçin erken doksanlardan başlamak üzere, hızlı bir finansallaşmaya gidilerek, özellikle gelişmekte olan ülkelerde istikrarlı bir büyüme için merkez bankalarının serbest kur rejimi altında da olsa, enflasyon hedeflemesini zorunlu olarak seçtikleridir.

TCMB'nin halen uyguladığını söylediği ancak fiili (örtük) olarak terk ettiği "enflasyon hedeflemesi" tek başına bir para politikası programı değildir. Enflasyon Hedeflemesi, bir paradigmayı anlatmaktadır. 1990'ların başında Washington Uzlaşısı ile hakimiyetinin doruğuna varan bu paradigma, "enflasyonla mücadele" adı altında gelişmiş ülkelerden ziyade "gelişmekte olan ülkeler"de merkez bankası bağımsızlığı ve şeffaflık, hesap verilebilirlik gibi ilk bakışta teknik, ideoloji dışı kavramlarla anlatılmış ve uygulanmaya geçirilmiştir.

Ancak hem Avrupa Merkez Bankası (ECB) hem de Amerikan Merkez Bankası (FED) "fiyat istikrarı" kavramını gelişmekte olan merkez bankalarına göre

[1] A. Suat Doğruel ve Fatma Doğruel "Türkiye'de Büyüme ve Makroekonomik İstikrar", **İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 419.

daha geniş yorumlamışlardır. ECB, hiçbir zaman "enflasyon hedeflemesi" tabirini kullanmamıştır. Ancak fiyat istikrarını, farklı ülkelerin ortak para birimi içinde istikrarlı büyümesi olarak anlamıştır.

Öte yandan FED'in, bırakın enflasyon hedeflemesini, fiyat istikrarı konusu bile kapısından ancak şöyle bir girmiştir. FED'in nihai hedefleri daima, maksimum istihdam, istikrarlı fiyatlar ve ılımlı uzun dönem faiz oranları olarak belirtilmiştir. Bu anlamda enflasyon hedeflemesi, "gelişmekte olan" ülkelerin merkez bankalarının faiz aracıyla (yüksek faiz) piyasayı (fiyatları) kontrol etmeleri ve borç servislerini daha güvenceli ve yüksek primli hale getirme politikası olduğu –belki- söyleyenebilmektedir. Mesela Türkiye'de şimdiye kadar, mevcut enflasyon hedeflemesi programı, temelde nihai hedef olarak önceden belirlenmiş enflasyon haddini almaktadır. Bu amaçla, hem kısa vadeli gösterge olarak hem de temel politika aracı olarak Merkez Bankası, kısa vadeli faiz oranlarını kullanmaktadır. En kritik nokta ise Merkez Bankası'nın bu programda görev tanımı içinde dış dengeyi sağlamak diye bir ödevinin bulunmamasıdır. Piyasaya bırakıldığı takdirde kendiliğinden kurlarla birlikte dış dengeyi sağlayacak olan faiz oranları, Merkez Bankası tarafından iç fiyat istikrarını sağlamak amacıyla kullanılmaktadır.

Bu program, dış dengeden farklı bir iç faiz dengesi yaratmış ve dış dengeyi sağlayacak kritik faiz haddinin çok üstünde faiz değerleri oluşmuştur. Dalgalı döviz kuru uygulanmasına rağmen, bu kadar yüksek cari açık vermemizin sebebi, uygulanan Enflasyon Hedeflemesi programı ile Dalgalı Kur Rejimi'nin çelişmesidir. Doğal olarak bu durum, ekonomiyi dış şoklara aşırı hassas hale getirmiştir. Ancak bu programın erken doksanlardan itibaren tartışmasız kabul edilmesi ve neredeyse bir 'büyüme paradigması' olarak öne sürülmesi yine doksanlarda kamu kesiminin kriz yaratan yapısı ve buna uyan maliye politikaları gelmektedir.

1990'lı yıllardan itibaren derinleşen kriz ortamının başlıca sorumluluğu doğrudan doğruya kamu kesiminin açıklarına bağlanmaktadır. 1980'lerin sonunda tıkanan ve emek lehine dönüşmeye yönelen bölüşüm ilişkilerini sermaye kesimi açısında hazmedilebilir kılmaya yönelik bir unsur olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Gerçektende ulusal ekonomide iktisadi artığın sermaye kesiminde birikimini sürdürebilmesi için özel sermaye gelirlerinin beslenmesine olanak sağlayan bir dizi rant aktarımı ve kaynak transferi süreci 1990'lar boyunca

kamu kesimi açıklarının ardındaki en önemli unsurları oluşturmuş ve kamu kesimi borçlanma gereğini besleyen temel mekanizmaları ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte giderek derinleşen kamu açıklarının finansman biçimleri ise dönem içinde farklılaşarak ulusal gelirin bölüşümünde belirleyici bir rol oynamıştır. Sonraki süreçte ise kamu kesimi iç borçlarını menkul kıymetlendirilmeye başlanmış; hazine bonosu tahvil ihraç ederek pazarlamıştır.[1] 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelere artan spekülatif sermaye girişleri, [2] aynı zamanda dış borçları da arttıran bir faktör olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz para politikası çerçevesi, yani 'enflasyon hedeflemesi' ile somutlanan yüksek faiz, düşük kur ve buna bağlı fiyat istikrarı, yüksek oranda kısa vadeli sermaye girişine yol açarken, küresel konjonktüründe etkisiyle, gelişmekte olan ülkeler hem özel sektör bağlamında hem de kamu olarak çok kolay ve yoğun bir şekilde borçlanmışlardır. Bu gelişme, firmaların yüksek faiz oranı nedeniyle faaliyet dışı kârlara yönelmelerini ortaya çıkarmış, özellikle sanayinin bir önceki bölümde bahsettiğimiz emek yoğun verimlilikten teknoloji yoğun verimliliğe geçmesini ertelemiştir.

Bu dönemde Türk finansal sisteminin gelişimini belirleyen üç ana süreç vardır: Birincisi finansal serbestleşme çerçevesinde geliştirilen araçların çoğunluğunu kamu kesimi açığının finanse edilmesi için yaratılan menkul değerlerin oluşturması, ikincisi TL'nin yabancı para birimleri ile ikamesinin doğurduğu tehdit (dolarizasyon) , üçüncüsü spekülatif kısa vadeli sermaye hareketlerinin ulusal finans piyasalarında ve giderek reel ekonomide neden olduğu istikrarsızlıktır. Finansal derinleşme sürecinden beklenen ulusal tasarruf ve yatırım davranışlarının uyarılması ve ulusal yatırımlara aktarılacak fonların arttırabilmesiydi. Fakat veriler bu beklentinin gerçekleşmeden çok uzak olduğunu gözler önüne sermektedir. Bunun yanında bu süreçte ulusal yatırım havuzuna reel bir katkı yapmak yerine, spekülatif nitelikli birimleri finanse ettiği açıkça görülmektedir.[3]

---

[1] Erinç Yeldan, **a.g.e.**, s. 125.
[2] Nurhan Yentürk, "Birikimin Kaynakları", **İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, İletişim Yayınları, 2003-İstanbul, s. 471.
[3] Nurhan Yentürk, **a.g.e.**, s. 471.

5.4.2. Finansallaşmadan Üretime Dayalı Büyümeye Geçiş İçin Alternatif Para Politikası

Yukarıda anlattığımız enflasyon hedeflemesi çerçevesi aslında, birinci nesil finansal kriz teorilerine tepki olarak geliştirilen bir paradigmadır. Birinci nesil finansal kriz teorilerinin temeli genellikle Krugman (1979) modeline dayanmaktadır. Aslında bu model de ortodoks IMF programlarının en önemli temel argümanlarından birinin genişletilmiş halidir. Krugman modelinde, denetim altına alınamayan devlet harcamaları kamu maliyesinde kronik açıklar meydana getirmesi varsayımı geçerlidir. Bu kronik sorun, ancak çok güçlü bir 'dezenflasyon' programıyla çözülebilir. Bu programların iki temel ayağı vardır; birincisi iç talebin hızla düşürülmesi ikincisi de nominal kur çıpasıdır.

Enflasyonu hızla düşürmek ve kurun değerlenmemesine yol açmak için hükümetler çok sert ve ortodoks önlemler alırlar ki, bu önlemler ancak demokrasi dışı rejimlerde uygulanabilinmektedir. Eğer ki enflasyon hızla düşmezse kur değerli hale gelir ve borçlu ülke ihracat yapmak için zorlanacağı için model bir müddet sonra daha büyük bir krizle çökmektedir. Türkiye'nin 2001 krizinde yaşadığı aynen bu olmuştur. Bu konuda Colvo ve Vegh (1999) modelin açmazlarını anlatırken aslında neoliberal paradigmaya da kapsamlı bir eleştiri getirirler.[1] Dolayısıyla birinci nesil kriz teorilerinin çıkış noktası, IMF ortodoks programlarıdır. Dolayısıyla, bu krizler karşısında geliştirilen çözüm önerilere de, küresel krizin bugün gelinen aşamasında, özellikle gelişmekte olan ülkelerin, dış dünyaya entegre olarak istikrarlı bir büyüme paradigması geliştirmesi için yetersiz olmakta hatta böyle bir aşamaya geçişi önlemektedirler.

Öte yandan, bu ekonomilerin dışa açık hale gelmesine paralel olarak, dalgalı kur rejimiyle paralel uygulanan enflasyon hedeflemesi çerçevesi de bir yalnızca finansallaşmaya dayalı bir büyüme patikasına yol açmakta ve para politikası açısı hem maliye politikası ile örtüşmemekte hem de bir müddet sonra, reel alanlara ve sanayiye dayalı büyümeyi gündemden çıkarmaktadır. Bu aşağıda incelenecektir.

İktisat ders kitaplarında "Trilemma -Üçlü Açmaz" olarak adlandırılan politika önerileri Kur ve Sermaye Rejimi ile Para ve Maliye Politikaları'ndan oluşan İstikrar

---

[1] Guillermo A. Calvo ve Carlos A. Vegh, "Inflation Stabilization and BOP Crises in Developing Countries", **NBER Working Paper**, No: 6925, 1999.

Politikasının hangi şartlarda nasıl şekillenmesi gerektiğini bildiren bir teoridir. Kısaca açıklamak gerekirse, Nobel İktisat Ödüllü Robert Mundell'ın Mundel-Flemming modelinden yola çıkılarak elde edilen bu teori, sermaye tam hareketli iken:

- Dalgalı Kur Rejimi'nde istikrar politikasında ana unsurun aktif Para Politikası olması gerektiğini ve Maliye Politikasının da göreli olarak çok daha etkinsiz olduğunu,
- Sabit veya Kontrollü Kur Rejimlerinde istikrar politikasında ana unsurun aktif Maliye Politikası olması gerektiğini ve Para Politikasının da göreli olarak çok daha etkinsiz olduğunu,
- Dalgalı Kur Rejimi'nde ekonominin dış şoklara karşı korunaklı ve iç şoklara karşı hassas olduğunu,
- Sabit Kur Rejiminde ise iç şoklara karşı korunaklı ve dış şoklara karşı hassas olduğunu vurgulamaktadır.

Bu duruma göre 1990'lı yılların başında Kontrollü Kur Rejimi'nde ve 2000 yılının Sabit Kur Rejiminde istikrar politikasının ana unsurunun maliye politikası olması ve para politikasının ancak maliye politikasını tamamlayıcı mahiyette olması gerekmektedir. Yine 2008 Krizi öncesinde uygulanan Dalgalı Kur Rejimi'ne uygun olarak istikrar politikasının ana unsurunun aktif para politikası olması ve maliye politikasının da onu tamamlayıcı içerikte olması gerekmektedir.

1994, 2001 ve 2008 Krizleri öncesinde en temel politika hatası yukarıda bahsedilen temel prensiplere uymamak, hatta tam tersini uygulamak olmuştur. Aşağıdaki tabloda durumun özetlendiği görülmektedir.

Tablo 3: İstikrar Politikası ve Kur Rejimi Çelişkisi

KRİZ	2001	2008
Kur rejimi	**Sabit**	**Dalgalı**
Problem	Yüksek iç ve dış borç, kronik enflasyon, yüksek cari açık, yüksek bütçe açığı	Yüksek cari açık, yüksek faiz dışarıya kaynak aktarımı, ılımlı enflasyon, daralma
İdeal politika	Sıkı maliye politikası, ılımlı genişlemeci para politikası, (faiz hedeflemesi)	Sıkı, reel alana yönlendirilmiş para politikası (parasal hedefleme), ılımlı genişlemeci maliye politikası
Uygulanan politika	Sıkı para politikası (parasal hedefleme), kontrolsüz genişlemeci maliye politikası	Sıkı maliye politikası, ılımlı genişlemeci para politikası, (faiz hedeflemesi), yüksek faiz
Sonuç	2001'de ani sermaye kaçışları ve zorunlu devalüasyon-KRİZ	2008'de dış talep daralmasından kaynaklanan ekonomik daralma, yüksek cari açık, finansallaşma

Kaynak: Dündar Murat Demiröz, Cemil Ertem , "Türkiye için Alternatif Para Politikası", Yayımlanmamış Çalışma.

5.4.3. Parasal Hedefleme ve Uygulaması

Enflasyon Hedeflemesi Programı'ndan vazgeçilmelidir. Bunun sebebi sadece kriz değil aynı zamanda bu programın kur rejimi ile çelişmesidir. Enflasyon Hedeflemesi programı kısa vadeli faiz hedeflemesi ile yürütülmektedir. Dalgalı Döviz Kuru Rejimi'nde ise hem kur ve faizler piyasada belirlenmekte, yani Merkez Bankası hiçbir müdahalede bulunmamakta, hem de aktif para politikası tek geçerli politika aracı olmaktadır. Eğer MB faiz hedeflemesine yönelmişse hem dolaylı yoldan kuru da sabitlemiş olacak hem de elindeki tek müdahale aracı aktif para politikasından vazgeçmiş olacaktır. Bunun yerine kur rejimi aynen kalmakla birlikte Merkez Bankası bir "Parasal Hedefleme Programı" uygulamalıdır.

Bir Parasal Hedefleme Programı ile kastedilen Merkez Bankası'nın kur veya faiz üzerinde belirleyici rolünden vazgeçerek, dalgalı döviz kuru sisteminin sağladığı en etkili politika aracı olan aktif para politikasını kullanmasıdır. Bundan önce, özellikle 2000 yılındaki sabit kur rejimi ile birlikte uygulanan istikrar programına

kadar, TCMB parasal hedefleme programları uygulamaktaydı. Ancak, bu programlarda uygulanan kur rejimi "kirli dalgalanma" rejimi olarak adlandırılmaktadır. Buna göre, TCMB 1990'lı yıllar boyunca, fiyat istikrarını sağlamak amacıyla dar anlamlı para arzını kısa ve orta dönemli gösterge hedefler doğrultusunda yönlendirirken, kurun da aylık belirlenen maksimum ve minimum değerler arasında dalgalanmasına müsaade etmekteydi. Eğer kur bu bandın dışına çıkma eğilimi gösterirse Merkez Bankası müdahale ediyordu. Merkez Bankası'nın bir politika uygularken iki veya daha fazla ve bazı durumlarda birbiriyle çelişen salınımlar sergileyen iktisadi değişkenleri gösterge hedefi olarak seçmesi Merkez Bankası'nın politika uygulamasının etkinliğini azaltan bir unsurdur. Yani, kur politikası ve para politikası belli koşullar altında birbiriyle çelişmekteydi. Tıpkı bugün olduğu gibi.

Nobel ödüllü iktisatçı Robert Mundell'ın iktisat yazınına kazandırdığı Mundell Flemming modelinin temel argümanlarından yola çıkılarak elde edilen sonuçlara göre dalgalı kur rejiminin işlemesi için olmazsa olmaz iki koşul vardır:

- Kurların piyasada belirlenmesi
- Faizlerin piyasada belirlenmesi

Eğer T.C. Merkez Bankası kurlar üzerinde belli bir taahhüde girişmez fakat faizleri hem temel politika aracı olarak kullanıp hem de kısa vadeli gösterge olarak tanımlarsa o zaman kurların serbestisi hiçbir anlam ifade etmez. Dalgalı kur rejiminin çalışma mekanizması, sermaye hareketlerinin iç ve dış piyasa faiz oranları arasındaki farka göre belirlenmesine ve dolayısıyla oluşabilecek döviz arz veya talep fazlalarının kurlardaki dengeye intibakla düzeltileceği varsayımına dayanmaktadır. Dolayısıyla hem kur hem de faizin serbestçe piyasada belirlendiği bu düzende iç faizler dış dünya faiz haddi + ülke riski + devalüasyon beklentisi toplamına eşit olacakken, kurlar da cari dengeyi sağlayacak düzeye intibak edecektir. Böyle bir durumda dalgalı kur rejiminin en temel iki sonucuna ulaşılmaktadır:

- Merkez Bankasının aktif para politikası milli gelir üzerinde tam etkindir.
- Milli gelir düzeyinde dış şokların etkileri asgariye inmiştir.

Mevcut enflasyon hedeflemesi programı temelde nihai hedef olarak önceden belirlenmiş enflasyon haddini almaktadır. Bu amaçla hem kısa vadeli gösterge olarak

hem de temel politika aracı olarak Merkez Bankası kısa vadeli faiz oranlarını kullanmaktadır. En kritik nokta ise, Merkez Bankası'nın bu programda görev tanımı içerisinde dış dengeyi sağlamak diye bir ödevinin bulunmamasıdır. Piyasaya bırakıldığı takdirde kendiliğinden kurlarla birlikte dış dengeyi sağlayacak olan faiz oranları Merkez Bankasınca iç fiyat istikrarını sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Hem gösterge hem de politika aracı olduğu için de, parasal genişleme bu belirlenen gösterge faiz hedefine endekslenmiştir. Yani aktif para politikası aracından Merkez Bankası vazgeçmiştir. beş senedir uygulanan bu program, dış dengeden farklı bir iç faiz dengesi yaratmış ve dış dengeyi sağlayacak kritik faiz haddinin çok üstünde faiz değerleri oluşmuştur. Dalgalı döviz kuru uygulamasına rağmen, bu kadar yüksek cari açık vermemizin sebebi uygulanan Enflasyon Hedeflemesi programı ile Dalgalı Kur Rejiminin çelişmesidir. Doğal olarak, bu durum, ekonomiyi dış şoklara aşırı hassas hale getirmiştir.

5.4.4. Enflasyon Hedeflemesinden Parasal Hedeflemeye Geçiş Süreci

Enflasyon hedeflemesinden parasal hedeflemeye ani bir kararla geçilmesinde sakınılmalıdır. Çünkü bu şok etkisi, hem piyasa aktörlerinin duruma hazırlıksız yakalanmasına neden olacak hem de Merkez Bankası'nın güvenilirliğine gölge düşürecektir. Hatta enflasyon hedeflemesinden vazgeçtiğimizin deklare edilmesine bile gerek yoktur. İlk etapta yapılacak işlem belli aralıklarla dış dengeyi sağlayacak kritik faiz hedefi doğrultusunda düzenli faiz indirimlerinin gerçekleşmesidir ki bu 2008 Krizi'nden itibaren peyder pey Merkez Bankası tarafından uygulanmaya başlamıştır. Bununla birlikte, eşgüdüm içerisinde olarak maliye politikası gevşetilmelidir. Bu işlem vergi indiriminden daha çok kamu harcamalarının - hususiyetle altyapı harcamaları ve sosyal hizmetler alanlarında yapılacak kamu harcamalarının– arttırılması şeklinde gerçekleştirilmelidir.

Bundan sonra ikinci aşamada, Merkez Bankası faiz oranının gösterge niteleğini kaldırdığını ilan eder ve mevcut şartlarda enflasyon hedeflemesi politikasının kısa vadeli göstergesini önceden kararlaştırmış olduğu bir para arzı tanımı olarak revize eder. Geçiş süreci böylesi bir değişime kamuoyunu hazırlayacağı için de beklentiler üzerinde bir şok etkisi oluşmayacaktır. Parasal hedefleme açısından gösterge para arzı tanımının seçimi kritiktir. Burada dar anlamlı bir tanımın seçimi Merkez Bankası'nın kontrolünü arttırmasına rağmen milli gelir

bileşenleri ile para arzının ilişkisi çok yüzeysel olacaktır. Ancak, geniş anlamlı bir tanımın seçilmesi ise Merkez Bankası'nın parasal kontrolünü azaltacaktır. Bu ikilemi aşmak için, Merkez Bankası, dar anlamlı bir para arzını, örneğin M1'i politika aracı olarak kullanıp, kısa vadeli gösterge hedef olarak da geniş anlamlı bir para arzını, örneğin M2Y, yerleştirmelidir.

Üçüncü aşamada ise, dünyada gerçekleşmesi muhtemel olan deflasyon sürecine de bağlı olarak Merkez Bankası nihai hedef olan enflasyon hedefini kaldırdığını ve bundan böyle milli gelir bileşenlerinden birisini nihai hedef olarak tanımladığını deklare eder. Burada bizim önerimiz, GSYİH'nın sabit fiyatlarla değerindeki yılsonu bazıyla yıllık büyümesinin hedeflenmesidir. Bu nihai aşama, istikrar programı ile kur rejimi arasındaki çelişkinin de sonlanmasına neden olacaktır.

5.4.5. Parasal Hedefleme Programının Temel Sütunları

Programda geçiş döneminde temel politika aracı düzenli aralıklarla indirilecek kısa vadeli faiz hadleri, piyasa koşullarında belirlenecektir. Aslında şunu vurgulamalıyız ki Merkez Bankası Kasım 2010'dan itibaren bu politikayı bizce, örtülü olarak, uygulamaktadır. Bizim önerimiz bunun güçlendirilmesi ve resmileştirilmesi yönündedir. Burada temel para politikası aracı olarak M1 tanımlanmalıdır.

Program uygulanmaya başladığı anda itibaren, programın ara gösterge hedefi M2Y olarak ilan edilmelidir. Bu sayede para politikası aracı ile programın ara gösterge hedefi birbirinden ayrılacaktır.

Üçüncü çeyrek sonu ya da dördüncü çeyrek başından itibaren ise Merkez Bankası nihai hedefini GSYİH'nın yıllık büyümesi olarak belirleyecektir. Bu tarihten itibaren, itibaren kur rejimi gerçek anlamda "dalgalı kur rejimi" haline gelecek ve Merkez Bankası'nın herhangi bir kur veya faiz taahhüdü bulunmayacaktır. Bugünkü dış konjonktürden kaynaklanan kriz ortamında, ekonominin dış şoklara hassasiyetinin en aza indirilmesi buna bağlıdır. Son gelişmeler ayrıca bizi doğrulamıştır. Merkez Bankası faiz dışında elindeki para politikası araçlarını son AB krizinin geliştiği günlerde, etkin olarak kullanmış ve TL, Dolar ve Euro karşısında, piyasa koşulları gereği değer yitirmiş ve bu birçok iktisatçı tarafından "düzeltme" olarak nitelendirilmiştir ki bizce de bu böyledir. MB elindeki parasal araçları özellikle 2010 Kasım'ından beri bu çerçevede daha etkin kullanmaya başlamıştır.

5.5. Alternatif Büyüme Stratejisi için: 1994-2001 ve 2008 Krizleri Para Politikası ve Büyüme

Bir önceki bölümde, Türkiye için alternatif bir büyüme stratejisi için cari para politikası çerçevesini inceledik ve alternatif önerimizi sunduk. Şimdi Türkiye'deki üç krizin dinamiklerini ele alıp alternatif bütünlüklü bir büyüme için gerekli soruları ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Üç krizi de incelediğimizde, uygulanan kur rejiminde etkin olacak politika enstrümanının iktisadi istikrar yönünde kullanılmadığı, tam tersine kur rejimine göre etkinsiz olan politika enstrümanının iktisadi istikrarı arttıracak yönde, etkin olan enstrümanında iktisadi istikrarsızlığı arttıracak yönde kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu durum, Türkiye'nin kapitalistleşme sürecindeki yapısal sorunlarla beraber uygulanan yanlış politika tercihlerinin yapısal problemleri keskinleştirdiğini, bu yüzden de 20. yüzyıl boyunca kendi potansiyelinin altında bir büyüme performansı sergilediğini göstermektedir. Türkiye'nin sermaye birikimi sürecinde yaşanan zorunlu suni sürecin etkileri en temel yapısal problem olan Cari Açıkla sergilenmektedir. Bankacılık ve mali kesimde sermaye birikiminin yetersizliği ve idari eşgüdüm uyarsızlıklarının yarattığı sıkıntılar 1994, 2001 ve 2008 krizlerini hazırlayan konjonktür dalgalarını yaratmıştır. Aşağıda, kriz dönemlerine 0 değerini vererek üç aylık bazda temel değişkenlerin nasıl hareket ettiklerini gözlemleme imkânı veren grafiklerde sergilendiği gibi üç krizde de, krize giden yol, krize yol açan kırılganlıklar ve krizden sonra ekonominin verdiği tepkiler nerdeyse aynıdır. İlk olarak krizlerde GSYİH büyümesi ele alınacaktır:

Grafik 12: Krizlerde GSYİH Büyümesi

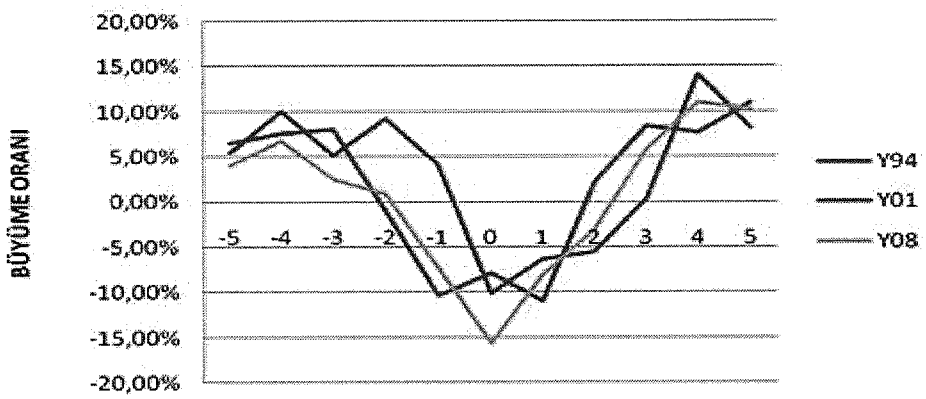

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası verilerinden hareketle hazırlanmıştır. (Dündar Murat Demiröz, Cemil Ertem; Küresel Kriz ve Türkiye- Sektörel Sorunların Teşhisi ve Çözümü, 2008, yayınlanmamış çalışma.)

Grafikte Y94 - 1994 Krizi öncesi ve sonrasında GSYİH'nin üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranını, Y01 - 2001 Krizi öncesi ve sonrasında GSYİH'nin üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranını, Y08 - 2008 Krizi öncesi ve sonrasında GSYİH'nin üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranını ifade etmektedir.

Görüldüğü gibi her üç krizde de, krizin dip noktası olan dönemden bir yıl önce ve bir yıl sonrasında büyüme yüksek oranlarda seyretmekte, krizin dip noktasından yaklaşık iki çeyrek öncesinde başlayan negatif büyüme krizin dip noktasından bir veya iki çeyrek sonrasına kadar devam etmektedir. Bu da 12-15 aylık bir daralma periyodu anlamına gelmektedir. Her kriz, aynı zamanda, dip noktadan yaklaşık bir sene sonra % 10'un üstünde bir büyüme ile sonlanmaktadır. Görüleceği üzere, üç krizde de büyüme oranları hep aynı trendi izlemişlerdir. Bu krizlerin yedi yıl arayla vuku bulması ve milli gelir düzeyinde hep aynı etkiler yaratmalarının ise bir "tesadüf" olmaması gerektir.

Aşağıdaki grafikte, ikinci olarak Türkiye'de özel yatırım harcamalarının krizler öncesi ve sonrasında nasıl bir dinamik sergiledikleri gösterilmektedir.

Grafik 13: Krizlerde Özel Yatırımlarda Büyüme

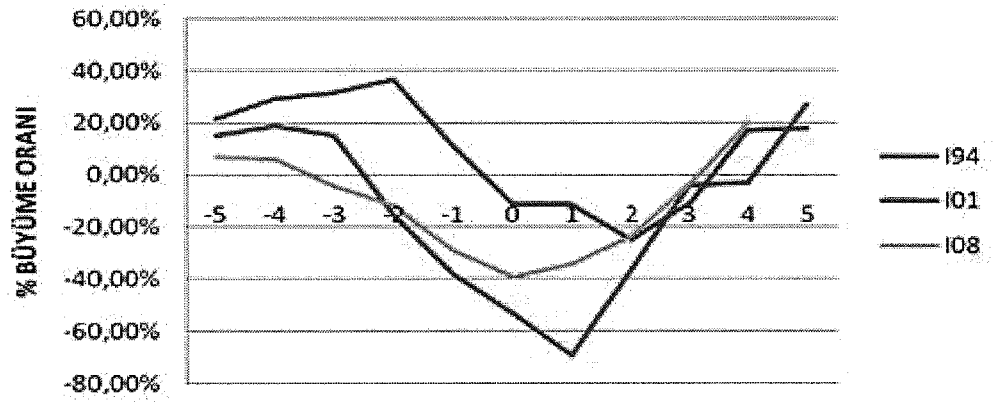

Kaynak: TCMB verilerinden hareketle hazırlanmıştır.

Grafikte; I94 - 1994 Krizi öncesi ve sonrasında özel yatırımların üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranını I01 - 2001 Krizi öncesi ve sonrasında özel yatırımların üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranını, I08 - 2008 Krizi öncesi ve sonrasında özel yatırımların üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranını ifade etmektedir.

Yukarıda gösterildiği üzere 1994 ve 2001 krizlerinden yaklaşık önce % 20'lik bir yıllık büyümenin üstüne çıkan özel yatırımlar krizlerin dip noktasında % 20 ve % 60'ın üstünde küçülme oranları sergilemişlerdir. Buradaki temel sonuçlardan biri, bu iki krizin de aşırı yatırım olgusuna bağlanma ihtimalinin yüksek olduğudur. 2008 krizinde ise, yatırımların büyüme oranında bir aşırılık gözlemlenmezken, istikrarlı bir daralma eğiliminden sonra, dip noktada % 40 oranında bir küçülme ile karşı karşıya kalmakta ve dip noktadan yaklaşık bir sene sonra da % 20'nin üstünde bir büyüme seyri kaydedilmektedir. Bunun sebebi 1994 ve 2001 krizlerinin birer bankacılık krizini de ihtiva etmesine karşın 2008 krizinin ihtiva etmemesidir. Bu yüzden bir aşırı yatırım olgusuna rastlanmamakta, aksine yatırımlarda düzenli bir daralma eğilimi gözlemlenmektedir.

Aşağıda, üçüncü nokta olarak üç krizin öncesi ve sonrasında ihracat dinamiklerini incelenecektir.

Grafik 14: Krizlerde İhracat Büyümesi

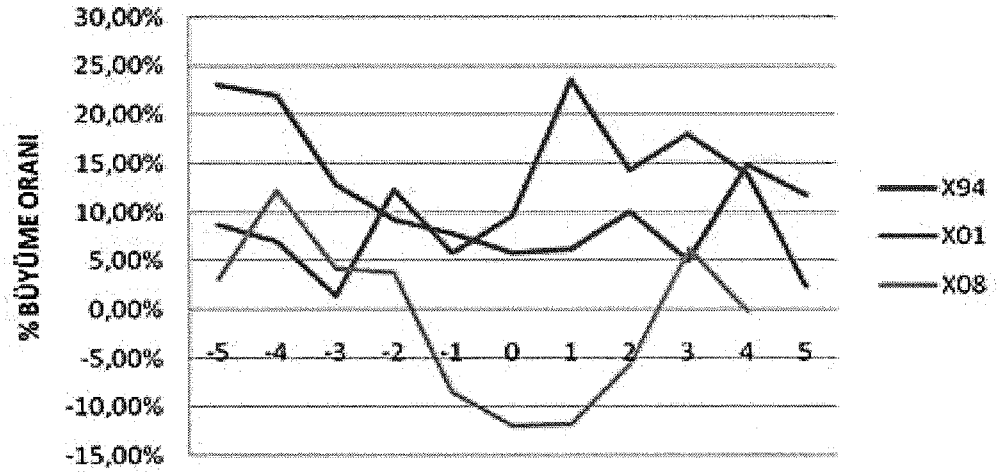

Kaynak: TCMB verilerinden hareketle hazırlanmıştır.

Grafikte; X94 - 1994 Krizi öncesi ve sonrasında ihracatın üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranı X01 - 2001 Krizi öncesi ve sonrasında ihracatın üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranı X08 - 2008 Krizi öncesi ve sonrasında ihracatın üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranını ifade etmektedir.

Yukarıdaki grafikte gösterildiği üzere 1994 ve 2001 krizlerinden bir sene öncesinden itibaren başlayarak ihracatın büyümesinde azalma görülmektedir. Buna dip nokta da dâhil olmak üzere ihracat mutlak olarak küçülmemiştir. Krizin akabinde gelen devalüasyonun etkisi ile ihracat sene boyunca ortalama % 15'in büyüme trendine ulaşmaktadır. Ancak 2008 krizi mahiyeti itibariyle daha farklı bir görünüm arz etmektedir. Krizin dip noktasından iki çeyrek önce ve sonrası arasında geçen beş çeyreklik bir sürede ihracat mutlak olarak daralma yaşamış ve krizin dip noktasında bu daralma reel olarak % 10'lara ulaşmıştır. Krizin dip noktasından üç çeyrek sonra gözlemlenen ihracattaki % 5 civarındaki artış eğilimi daha sonra ortadan kalkmıştır. 2008 Krizi özü itibariyle dış talep daralması kaynaklı olduğu ve burada da ana unsurun ihracattaki küçülme olduğu da öne çıkarsa, o zamanda yaşanan olaylar daha da açıklığa kavuşmaktadır.

Aşağıda ise ithalat harcamalarının krizler öncesi ve sonrasında reel olarak üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranlarını gösteren grafik bulunmaktadır.

Grafik 15: Krizlerde İthalat Büyümesi

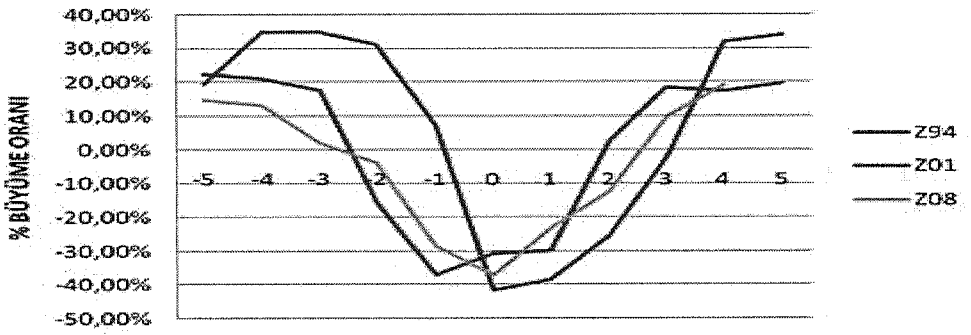

Kaynak: TCMB verilerinden hareketle hazırlanmıştır.

Z94 - 1994 Krizi öncesi ve sonrasında ithalatın üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranını, Z01 - 2001 Krizi öncesi ve sonrasında ithalatın üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranını, Z08 - 2008 Krizi öncesi ve sonrasında ithalatın üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranını ifade etmektedir.

Yukarıdaki grafiğe göre, her üç kriz öncesi ve sonrasında reel bazda mal ve hizmet ithalatının üç aydan üç aya yıllık büyüme performansı birebir aynı trendi takip etmiştir. Buna göre krizlerin dip noktalarından dört çeyrek önce reel bazda yıllık % 20'lik bir büyüme sağlayan ithalat krizlerin dip noktasında reel olarak yıllık % 30 ile % 40 arası bir daralma sergilemiştir. Krizlerden takriben bir sene sonra ise ithalattaki büyüme reel bazda yıllık % 20 bandına tekrar ulaşmaktadır.

Aşağıda ise reel bazda dış ticaret hacminin üç aydan üç aya yıllık büyüme dinamiklerini gösteren grafik bulunmaktadır:

Grafik 16: Dış Ticaret Hacminde Büyüme

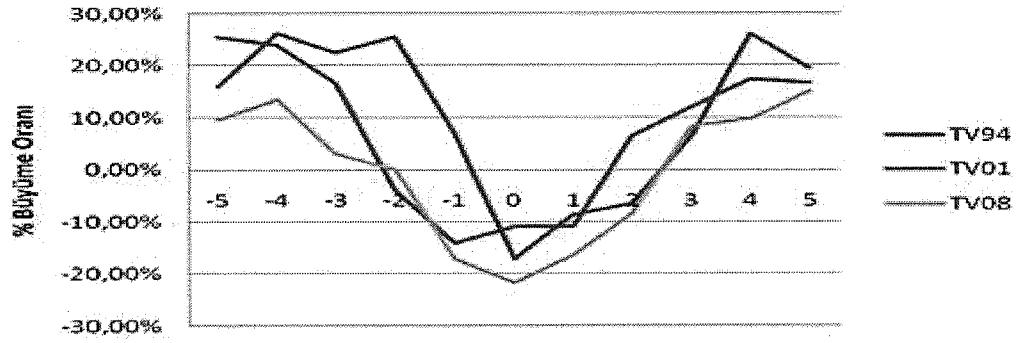

Kaynak: TCMB verilerinden hareketle hazırlanmıştır.

Grafikte TV94 - 1994 Krizi öncesi ve sonrasında dış ticaret hacminin üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranını, TV01 - 2001 Krizi öncesi ve sonrasında

dış ticaret hacminin üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranını, TV08 - 2008 Krizi öncesi ve sonrasında dış ticaret hacminin üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranını ifade etmektedir.

Yukarıdaki grafiğe göre her üç kriz öncesi ve sonrasında reel bazda dış ticaret hacminin üç aydan üç aya yıllık büyüme performansı birebir aynı trendi takip etmiştir. Buna göre krizlerin dip noktalarından dört çeyrek önce reel bazda ortalama yıllık % 15'lik bir büyüme sağlayan dış ticaret hacmi krizlerin dip noktasında reel olarak yıllık % 20'lik bir daralma sergilemiştir. Krizlerden takriben bir sene sonra ise ithalattaki büyüme reel bazda yıllık % 20 bandına tekrar ulaşmaktadır.

Aşağıda reel bazda cari hesap açığının krizler öncesi ve sonrasında reel bazda GSYİH'ye oranını gösteren grafik bulunmaktadır.

Grafik 17: Cari Hesabın GSHİY İçindeki Payı

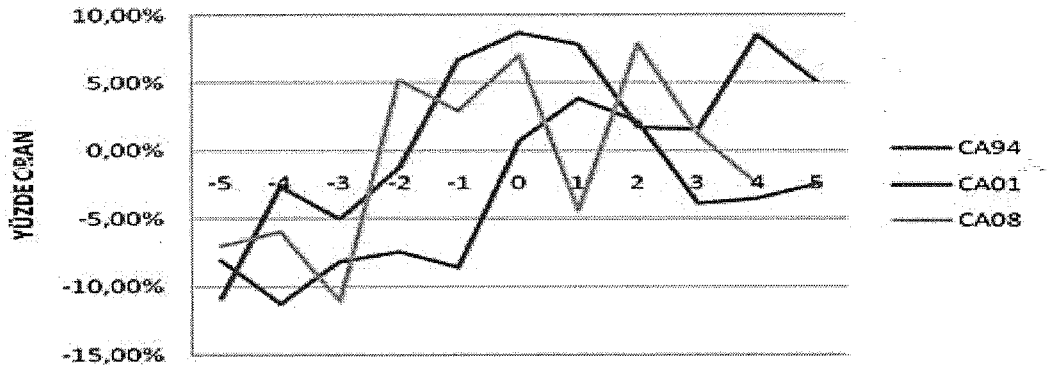

Kaynak: TCMB verilerinden hareketle hazırlanmıştır.

Grafikte CA94 - 1994 Krizi öncesi ve sonrasında reel bazda cari hesabın GSYİH içindeki yüzde payını, CA01 - 2001 Krizi öncesi ve sonrasında reel bazda cari hesabın GSYİH içindeki yüzde payını, CA08 - 2008 Krizi öncesi ve sonrasında reel bazda cari hesabın GSYİH içindeki yüzde payını ifade etmektedir.

Yukarıdaki grafiğe göre, her üç krizde de krizin dip noktasından dört çeyrek öncesinde cari hesap açığının reel bazda GSYİH'nin % 10'unu aşmış olduğu gözlemlenmektedir. Bu krizler için, Türkiye ekonomisinden yapısal sorunlar birisi olan cari hesap açığının kritik eşik noktasının % 10 olduğunu anlatmaktadır. Belirtilen bu değere ulaşılmasından itibaren bir sene sonra da kriz dip noktasına ulaşmaktadır. Cari hesap açığı ya 1994 ve 2001 Krizlerinde olduğu gibi TL'nin aşırı değer kaybıyla giderilmekte, ya da 2008 krizinde olduğu gibi GSYİH'nin

daralmasıyla kapanmaktadır. Her iki durumda da ya ihracat artarken ithalat azalmakta ya da ihracat ithalata göre daha hızlı (yavaş) büyümektedir (küçülmektedir).

Aşağıdaki grafikte ise TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru endeksinin üç aydan üç aya yıllık büyüme oranın gösteren ve böylece TL'nin değerindeki artışların dinamiğini incelememize yardım edecek olan grafik bulunmaktadır.

Grafik 18: TL'nin Reel Değerindeki Artış Oranı

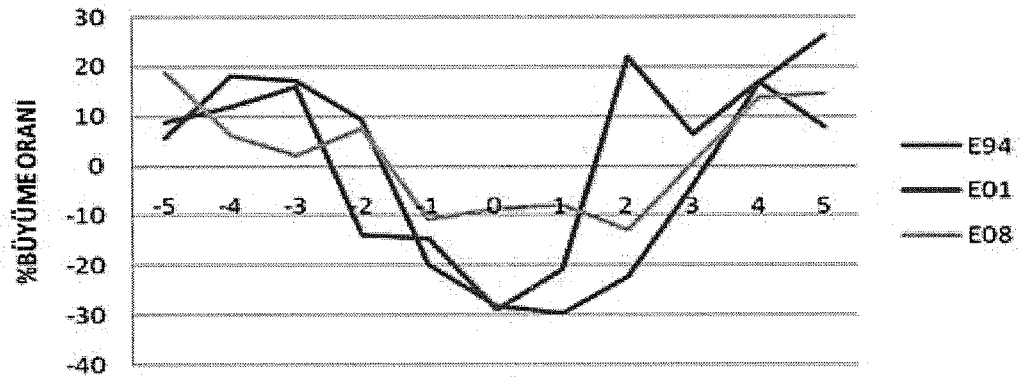

Kaynak: TCMB verilerinden hareketle hazırlanmıştır.

Grafikte E94 - 1994 Krizi öncesi ve sonrasında TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru endeksinin üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranını, E01 - 2001 Krizi öncesi ve sonrasında TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru endeksinin üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranını, E08 - 2008 Krizi öncesi ve sonrasında TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru endeksinin üç aydan üç aya yıllık yüzde büyüme oranını ifade etmektedir.

Yukarıdaki grafikte üç kriz öncesinde de TL'nin aşırı değerlendiğini görmek mümkündür. Aslında 3-4 senelik dönemlerde TL diğer paralara göre reel olarak yıllık ortalama % 15 ve üstü değer kazanarak krize giden süreci hızlandırmaktadır. Nitekim krizlerin dip noktası ortalama % 25'lik bir değer kaybına uğramaktan da kurtulamamaktadır. Uygulanan para ve maliye politikaları ile kur rejiminin uyumsuzluğu hem TL'nin aşırı değerlenmesine hem de tarihten gelen cari hesap açığı gibi temel sorunların daha şiddetlenmesine neden olmaktadır. Eğer farklı uygulamalarla da olsa döviz kurunun baskılanmasına ve TL'nin "yapay" bir şekilde aşırı değerlenmesine dayanan bu büyüme stratejisi değişmezse her 6-7 yılda bir ciddi kayıplara yol açacak bir krizin meydana gelmesinin kaçınılmaz olduğu

görünmektedir. Bunun için Türkiye ne yapmalıdır? İlerleyen bölümlerde bu sorunun cevabı aranacaktır.

Türkiye 2008 yılının dördüncü çeyreğinden itibaren resmen kriz içinde bulunmaktadır. TCMB resmi web sitesinde elde edilen bilgilere göre 2008 son çeyreğinde ve 2009 ilk çeyreğinde GSYİH negatif büyüme göstermiştir. Aynı şekilde fiyat endekslerinde de uzun yıllardan bu yana şahit olunmayan "negatif enflasyon – deflasyon" olgusu tespit edilmektedir.

2008 yılı içinde dünyanın maruz kaldığı küresel finansal kriz, dış talep yoluyla bu krize sürüklemiştir. Kriz, başlangıç itibariyle, ihracat talebinde bir durgunluk olarak görülmüştür.

Türkiye'nin son yıllarda edindiği bazı kırılganlıklar (dış tasarruflara aşırı bağımlılık) ve politika uygulamasında koordinasyon hatalarıyla (kur rejimi ve para politikası uyumsuzluğu), dış talepteki bu daralma iç talebe sirayet etmiş, tüketim harcamalarında 2008'in son iki çeyreği ve 2009'un ilk çeyreği, yatırım harcamalarında 2008'in son üç çeyreği ve 2009'un ilk çeyreği ve ithalat harcamalarında 2008'in son iki çeyreği ve 2009'un ilk çeyreğinde daralma teşhis edilmiştir. Aşağıdaki grafikte 2008 krizinde milli gelir bileşenlerinin üç aydan üç aya yıllık büyüme oranları gösterilmektedir.

Grafik 19: Milli Gelir Bileşenlerinin Üç Aydan Üç Aya Yıllık Büyüme Oranları

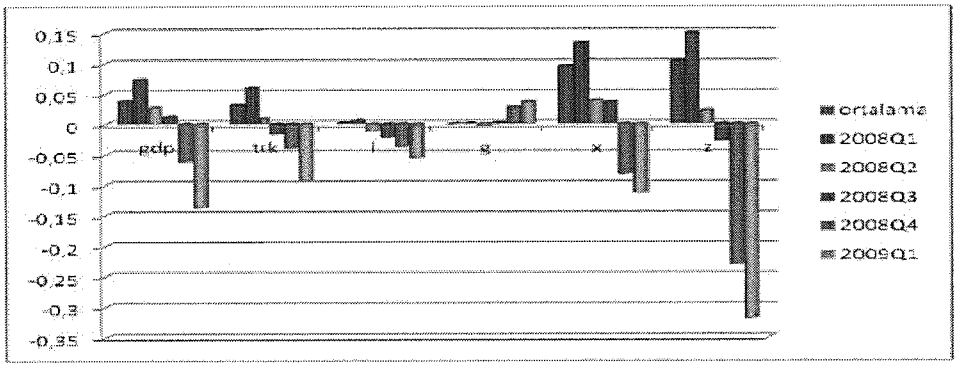

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası verilerinden hareketle hazırlanmıştır.

gdp: GSYİH'da bir önceki yılın aynı çeyreğine göre büyüme oranı

tuk: Tüketim harcamalarında bir önceki yılın aynı çeyreğine göre büyüme oranı

i: Yatırım harcamalarında bir önceki yılın aynı çeyreğine göre büyüme oranı

g: Kamu harcamalarında bir önceki yılın aynı çeyreğine göre büyüme oranı

x: Mal ve Hizmet İhracatı gelirlerinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre büyüme oranı

z: Mal ve Hizmet İthalatı harcamalarında bir önceki yılın aynı çeyreğine göre büyüme oranı

Bu bilgilere göre Türkiye ekonomisi 2008 – 2009 yılları itibariyle en fazla ithalat harcamalarında daralma yaşamıştır. İkinci en sert daralmanın yaşandığı milli gelir bileşeni İhracat Gelirleri olarak tespit edilmektedir. İthalat ve İhracatı Tüketim Harcamaları takip ederken, en düşük daralma yatırım harcamalarında gerçekleşmiştir. 2008-2009 Kriz döneminde reel olarak pozitif büyüme sergileyen tek milli gelir bileşeni Kamu Harcamaları olmakla birlikte, ne milli gelir içindeki payı ne de sergilediği büyüme oranı itibariyle krizden çıkmak için yeterli büyüklükte olmadığı söylenebilinmektedir.

Büyüme ve İstihdam Gerçekleşmeleri

Türkiye'nin genel görünümü özetlenerek ele alınılacak olan bu kısımda T.C. Merkez Bankası ve TÜİK kaynaklı 1987 – 2009 yıllarının ilk çeyrekleri arasındaki 89 gözlem sayılı veri kümesinin içinde aşağıdaki veriler bulunmaktadır:

GDP: GSYİH – 1987 sabit fiyatları ile

TUK: Tüketim Harcamaları – 1987 sabit fiyatları ile (Özel Tüketim Harcamaları)

I: Yatırım Harcamaları – 1987 sabit fiyatları ile (Özel Sektör Sabit Sermaye Oluşumu)

G: Kamu Harcamaları – 1987 sabit fiyatları ile (Kamu Sektörü Sabit Sermaye Oluşumu + Kamunun Tüketim Harcamaları)

X= Mal ve Hizmet İhracatı – 1987 sabit fiyatları ile

Z= Mal ve Hizmet İthalatı – 1987 sabit fiyatları ile2

E= Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi

R= Üç Aylık Ağırlıklandırılmış Mevduat Faizi Oranları (Beklenen Enflasyonla iskonto edilmiş)

TV= Dış Ticaret Hacmi – 1987 sabit fiyatları ile (X + Z)

CA= Cari İşlemler Hesabı – 1987 sabit fiyatları ile (X - Z)

M2: M2 Para Arzı tanımının 1987 fiyatları ile deflete edilmiş hali

Milli Gelir serileri incelenirken eski ve yeni seriler arasında bir eşleme problemi bulunmuştur. Eski seriler orijinal olarak üç aylık frekansta 1987 ve 2003 yılları arasında düzenlenmişken, yeni seriler 1998 – 2009 arasında üç aylık frekansta düzenlenmişlerdir. Bu durumda eldeki veri kümesini tek bir küme haline getirebilmek için 2004 yılından itibaren yeni serilerin büyüme oranlarını kullanarak eski seri 2009 yılına kadar uzatılmıştır. Bu durum verilerin güvenilirliği hakkında belli şüpheler uyandırsa da, karşı karşıya kalınan problemin en sağlıklı çözümü olduğu düşünülmektedir.

Türkiye 2008 – 2009 krizinde milli gelir bileşenlerinin, büyümeye yaptığı katkıları net olarak görebilmek için bir ilgili serinin bir önceki dönemdeki GSYİH içindeki payı ile ilgili serinin ele alınan dönemdeki büyüme oranının çarpımı analiz edilmelidir. Aşağıdaki grafikte Türkiye'nin milli gelir bileşenlerinin GSYİH içindeki payları sergilenmektedir:

Grafik 20: Milli Gelir Bileşenlerinin GSYİH İçindeki Payları (Mevsimsel Uyarlama Yapılmadan)

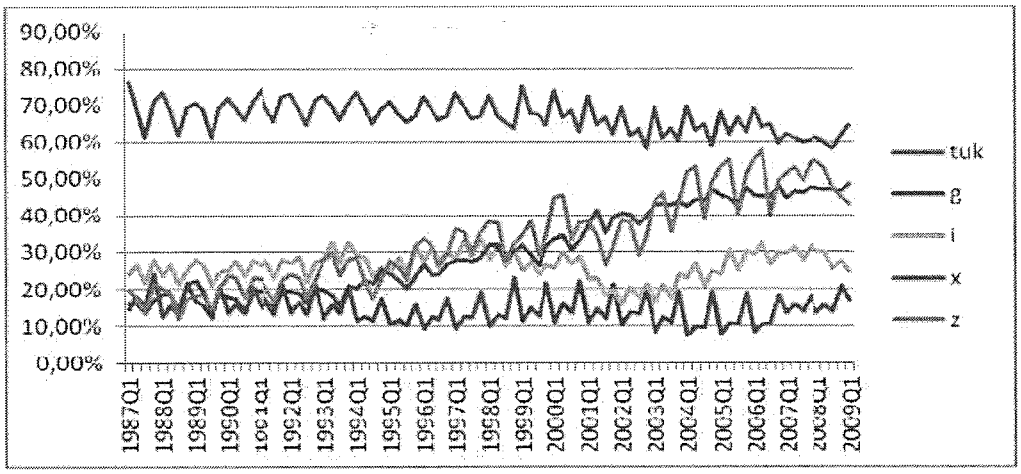

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası verilerinden hareketle hazırlanmıştır.

tuk: Tüketim harcamalarının GSYİH içindeki payı

i:Yatırım harcamalarının GSYİH içindeki payı

g: Kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı

x: Mal ve Hizmet İhracatı gelirlerinin GSYİH içindeki payı

z: Mal ve Hizmet İthalatı harcamalarının GSYİH içindeki payı

Yukarıdaki seriler mevsimsel uyarlama yapılmamış ham verilerden elde edilmiştir. Tabii ki, mevsimsel dalgalanmaların genel trendleri görmekte okuyucuya zorluk çıkaracağı bilinse de, bu haliyle bile önemli bilgiler sergilemektedir. Kabaca şu şekilde yorumlanabilmektedir; 1987 – 2009 yıllarının ilk çeyrekleri arasındaki örneklem aralığında tüketim harcamalarının (tuk) payı % 70'lerden % 60'lara düşmüş, yatırım harcamaları (i) % 30 ila % 20 arasında, kamu harcamalarının (g) payı da % 10 ila % 20 arasında dalgalanmıştır. Buna karşın, dış dünya ile olan harcama ilişkilerini sergileyen mal ve hizmet İhracatı (x) ve mal ve hizmet ithalatı (z) payları ortak bir uzun dönem trend sergileyerek, özellikle 1994 krizinden ve 1995'teki Gümrük Birliği anlaşmasından sonra yükselme trendine girmiştir. 1994 yılına kadar İhracat ve İthalat payları % 20 - % 30 bandında dalgalanırken bu tarihten sonra yükselen bir trendle 2009 yılında % 40 - % 50 bandı aralığına yükselmiştir. Kabaca, iç tüketimin payındaki azalma ihracat ve ithalatın payındaki artışla telafi edilmiştir. Aşağıda milli gelir bileşenlerinin GSYİH içindeki paylarının mevsimsel etkilerden arındırılmış halini görmektesiniz:

Grafik 21: Milli Gelir Bileşenlerinin GSYİH İçindeki Payları (Mevsimsel Etkilerden Arındırılmış Seriler

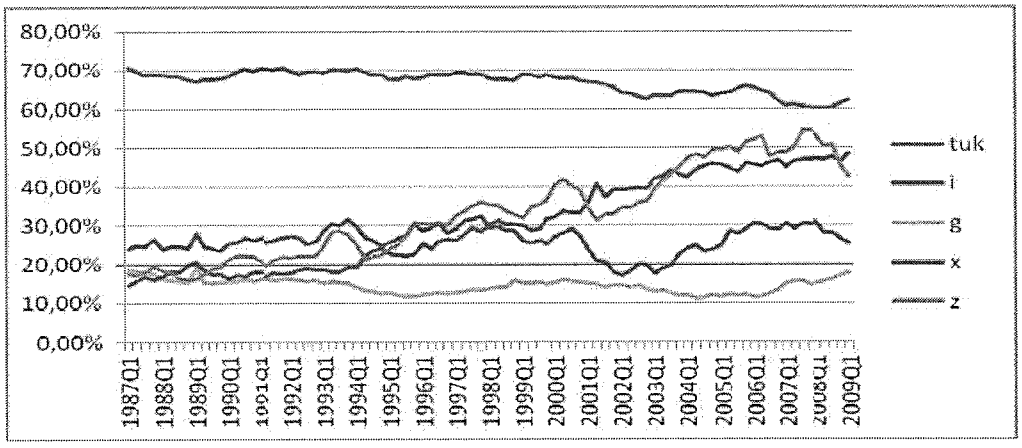

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası verilerinden hareketle hazırlanmıştır.

tuk: Tüketim harcamalarının GSYİH içindeki payı

i:Yatırım harcamalarının GSYİH içindeki payı

g: Kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı

x: Mal ve Hizmet İhracatı gelirlerinin GSYİH içindeki payı

z: Mal ve Hizmet İthalatı harcamalarının GSYİH içindeki payı

Yukarıdaki grafikte veriler bir önceki grafikte verilmiş olan serilerin mevsimsel etkilerden arındırılmış halleridir. Mevsimsellikten arındırma işlemi Tramo – Seats yöntemi ile yapılmıştır. Tramo Seats Yöntemi ile elde edilen veriler, Grafik 19'da vurguladığımız yorumlarla birebir örtüşmektedir. Türkiye'nin dışa açılma sürecinde, iç talebin zamanla daha yüksek oranda dış taleple ikame edildiğini gözler önüne sererken, bu veriler, aynı zamanda Türkiye ekonomisinin krizlerde nasıl bir tepki verdiği ile ilgili de önemli ipuçları sunmaktadır.

Bunlardan ilki, Türkiye ekonomisinin 1994, 2001 ve 2008 krizlerine giden süreçte çok yüksek cari açık vermesidir. Uzun dönemde bir ekonominin sürekli cari açık vermesi mümkün değildir. Her ekonominin kendi özel şartlarına göre cari açıkta bir üst limiti bulunmaktadır. Dikkat edilecek olursa, ihracat (x-mor renkli çizgi) ve ithalatın (z – açık mavi renkli çizgi) birbiri etrafında bir sarmal çizdiği görülmektedir. Ancak yukarıda zikredilen kriz yıllarından önce ithalat ihracata göre aşırı artmış ve bağlı oldukları ortak trendin doğal rotasından sapmıştır. İşte krizler de ekonominin doğal rotasından ayrılan bu gibi anormalliklere sanki sistemin bir tepkisini göstermekte ve adeta krizler sistemin kendi kendisini düzeltme refleksleri olarak ortaya çıkmaktadır.

İkinci önemli nokta, Makro İktisat literatüründe "Dışlama Etkisi – Crowding Out" olarak bilinen olgudur. Herhangi bir zamanda, herhangi bir ekonomide, ceteris paribus[1*], kamu harcamalarında artış eğer vergi veya parasal genişleme ile finanse edilmez ve iç borçlanmaya gidilirse, kamunun Ödünç Verilebilir Fon Talebi'ni arttıracağı ve bu yolla yükselen parasal faiz oranının doğal faiz oranı üstüne çıkmasıyla özel yatırım talebinde bir düşüşe yol açacağı bilinmektedir. Yani, kabaca özetlemek gerekirse kamu harcamalarının payının yükselmesi özel yatırım harcamalarının payının düşmesine yol açmaktadır. Kamu harcamaları eğer vergi alınarak tam olarak finanse edilebiliyorsa, bu sefer, yatırım harcamalarını değil ama tüketim harcamalarını dışlayacaktır. Parasal genişleme ile finansmanın olması halinde ise, kamu harcamaları, enflasyon artışına, kısa ve orta vadede TL'nın reel değerinin artmasına ve ihracatın azalmasına yol açacağı için ihracatı dışlamaktadır. Bu bilgiler eşliğinde, yukarıdaki grafikteki verileri incelersek kamu harcamalarının

[1*] Ceteris paribus Latince'de diğer etkenler veri iken anlamına gelmektedir.

(g – yeşil renkli çizgi) payı ve özel yatırım harcamalarının payı arasında ters yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

Türkiye ekonomisinin krizler merkezinde nasıl tepki gösterdiği, genel bir konjonktür analizi ile bundan sonraki kısımda ayrıntısıyla göz önüne serilecektir. Yine de, burada önemle vurgulanması gereken bir nokta her üç krizin de (eğer 1987 yılındaki Amerika merkezli finans krizinin etkilerini de sayarsak dört krizin) farklılıklarına rağmen birbirine çok benzer yanlarının bulunduğu, düzenli olarak yedi yıllık aralarla gerçekleştiği, özellikle yapısal bazda cari işlemler hesabı kaynaklı olduğu söylenebilinmektedir.

Bunları vurguladıktan sonra, büyümeye milli gelir bileşenlerinin yaptığı katkı incelenebilir.

Grafik 22: İç Piyasa Bileşenlerinin GSYİH Büyümesine Katkı Payları

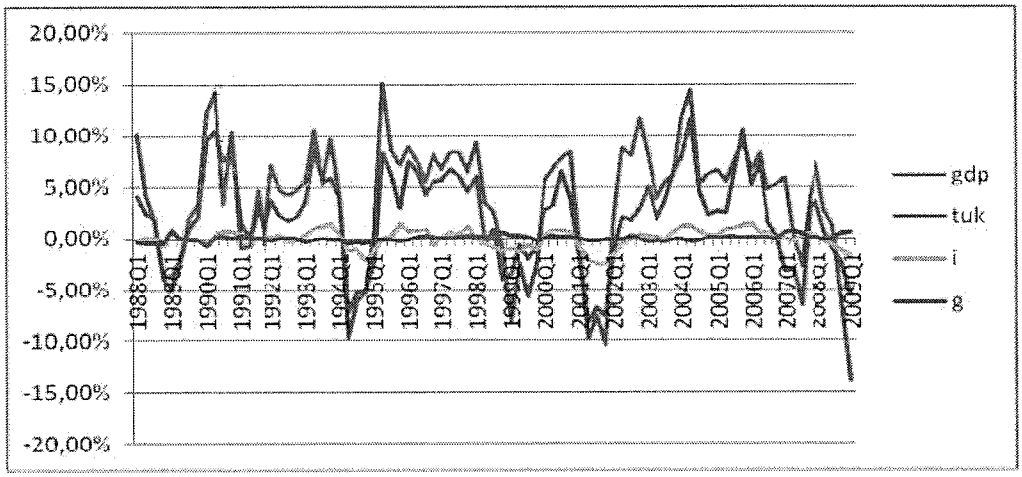

Kaynak: TCMB verilerinden hareketle hazırlanmıştır.

tuk: Tüketim harcamalarının GSYİH büyümesine katkı payı

i:Yatırım harcamalarının GSYİH büyümesine katkı payı

g: Kamu harcamalarının GSYİH büyümesine katkı payı

gdp: GSYİH'nın üç aydan üç aya yıllık büyüme oranı

Grafik 21'de görüleceği üzere GSYİH'nın büyümesine (g- mavi renkli çizgi) iç piyasa bileşenlerinden en yüksek paya sahip olan Tüketim harcamalarıdır (tuk – kırmızı renkli çizgi). Yatırım (i – yeşil renkli çizgi) ve kamu harcamaları (g – mor renkli çizgi) çok yüksek paya sahip değilmiş gibi görünseler de özellikle kriz dönemlerinde özel yatırım harcamalarının paylarının da düştüğü göz önüne alınırsa yatırımda çok şiddetli dalgalanmaların olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu grafikten

çıkartacağımız bir ipucu da kamu harcamalarının doğrudan etkisinden ziyade dışlama etkisi yolu yatırımlarda yarattıkları dolaylı etki ile büyüme üzerinde etkin olduklarıdır.

Aşağıda dış piyasa bileşenlerinin büyümeye katkıları sergilenmektedir.

Grafik 23: Dış Piyasa Bileşenlerinin GSYİH Büyümesine Katkı Payları

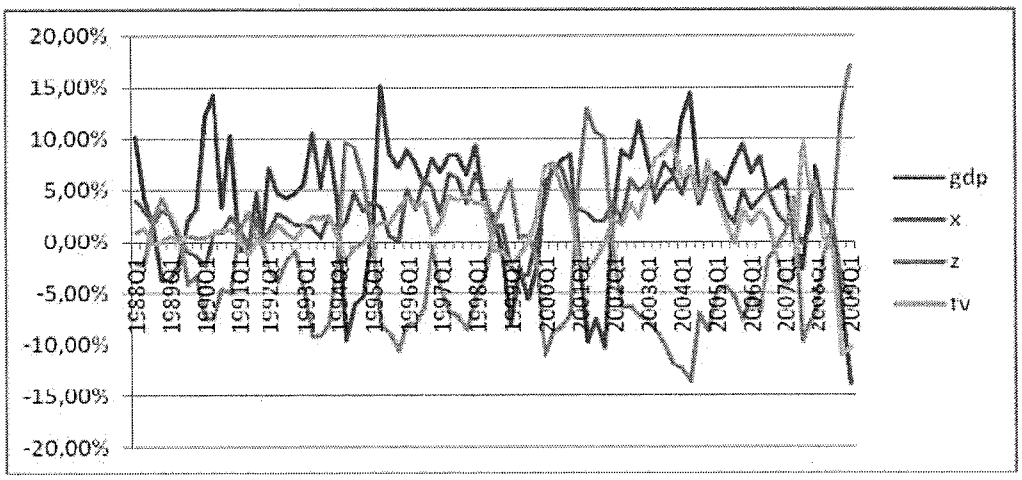

Kaynak: TCMB verilerinden hareketle hazırlanmıştır

tv: Dış Ticaret Hacminin GSYİH büyümesine katkı payı

x:İhracatın GSYİH büyümesine katkı payı

z:İthalatın harcamalarının GSYİH büyümesine katkı payı

gdp: GSYİH'nın üç aydan üç aya yıllık büyüme oranı

Yukarıda görüldüğü üzere, dış ticaret hacminin ve ihracatın büyümeye katkıları genişleme dönemlerinde pozitif ve daralma dönemlerinde ise negatiftir. Ancak, ithalatın büyümeye katkısı genişleme dönemlerinde negatifken daralma dönemlerinde pozitiftir. Bunun temel sebebi, ele aldığımız GSYİH verilerinin hesaplanmasından kaynaklanmaktadır. Bilindiği üzere, GSYİH hesaplanırken ithalat harcamaları milli gelir akım döngüsünde bir sızıntı olarak tanımlanmaktadır. Bu yüzden ithalatın reel büyümeye ters yönlü bir katkısı söz konusudur. Yine de özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren, dünya ekonomisi ile entegrasyonu ivme kazanmış olan Türk ekonomisinde dış ticaret hacmi Türkiye ekonomisinin büyümesinin en belirleyici unsurlarından birisidir. Nitekim son 20 yıl içinde yüksek büyüme evreleri dış ticaret hacminin de büyüdüğü ve yüksek daralma evreleri (krizler de) yine dış ticaret hacminin de küçüldüğü dönemler olmuştur. Bu açıdan ele aldığımızda dış ticaret hacmindeki (ihracat ve ithalatın birlikte daralması) daralma iç

talebi de küçülme ve gerileme trendine sokmuştur. Eğer dış talepteki bu daralma gerektiği ölçüde iç taleple ikame edilmiş olsaydı (2008 yılı başından itibaren genişlemeci maliye politikası) GSYİH'nin bu ölçüde daralması söz konusu olmayabilirdi.

5.6. Alternatif Bir Büyüme Stratejisi İçin Temel Çıkarımlar

Bu kısım aslında çalışma boyunca ilerlediğimiz çizgide geldiğimiz son aşama yani bir sonuç niteliği taşımaktadır. Bu çalışma boyunca tartıştığımız büyüme sorunsalı aslında içinde bulunduğumuz krizi bir tarihsel dönüşüm alanı olarak tanımlamamıza neden olmaktadır.

Kriz, dünyadaki dengeleri değiştirirken gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayrımını her geçen gün biraz daha belirginleştirmektedir. Avrupa'da artan işsizlik ve derinleşen kriz tablosu, bu çalışmanın daha önceki bölümlerinde de belirttiğimiz gibi Avrupa'nın para birliğinden sonra mali ve siyasi birliğe giden adımları atamamasından kaynaklanmaktadır.

Bütün bu gelişmeler her ne kadar krizin getirdiği olumsuzluklar olarak algılansa da bize bir başka gerçeği işaret etmektedir. O da ülkeler arasındaki işsizlik, enflasyon gibi temel makro ekonomik verilerde önemli ölçüde bir aynılaşmaya doğru gittiğimiz ve bu "aynılaşmanın" gelişmekte olan ülkelere, eğer fırsatları doğru değerlendirirlerse yeni bir kalkınma dinamiği getireceği gerçeğidir. Bu anlamda Türkiye, eğer kriz sonrasının gelişme eksenlerini doğru tespit eder ve doğru adımlar atarsa krizden kazançlı çıkan ender ülkelerden biri olabileceği kanaatindeyiz.

Bize göre, önümüzdeki dönemde beşeri sermayeye dayalı ve teknolojiyi yalnız kullanmaya değil, üretmeye ve oluşturmaya yönelik adımlar Türkiye'nin kalkınması için gerçekçi bir yolu açabilir.

5.6.1. Türkiye'de cari ekonomi politikalarının temel açmazları ve alternatif bir büyüme politikasının gerekliliği

Bu bölümde esas olarak, cari dönemde Türkiye ekonomisinin büyüme dinamiklerini ve bu dinamiklere bağlı temel sorunları ele aldık. Aslında bu sorunlar ve onları oluşturan dinamikler de hem alternatif bir büyüme politikasının gerekliliğini ortaya çıkartıyor hem de bu politikanın ipuçlarını gösteriyor. Bu çalışmanın ek bölümünde yer alan "sanayinin öncü sektörleri için vaka analizi" bize üç temel alandaki oynaklıkların sanayinin öncü sektörlerine birebir etkilediğini

göstermektedir. Dış talep, Reel efektif döviz kurunda artış ve ihracat fiyat endeksinde görülen düşüşlerin sanayinin kırılgan yapısını birebir etkilediği görülmüştür. Dış talep daralmasından en çok etkilenen sektörler ihracatçı ve rekabet eden sektörler olurken, kur ve iç talep daralmasından en çok etkilenen sektörler geleneksel sektörlerdir. Ancak özellikle son yıllarda, sanayinin bu-geleneksel- yapısında bir değişim olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin Galip Altınay ve M. Emin Erçakır'ın yaptığı çalışma, döviz kurlarının genel ihracata etkisi sınırlı ve inelastik, sermaye mali ve tüketim malı ihracatına etkisi sıfıra yakın, ara malı ihracatına etkisinin ise olmadığını ortaya koymuştur. Bu bulgu bize göre, bir değişimi ortaya çıkartan ve daha da çıkartacak önemli bir basamaktır. Türkiye'nin mevcut teknoloji seviyesi, hammadde ve ara malı üretim kapasitesi, faktör verimliği ve reel alanı besleyecek piyasaların derinliği bu seviyede kaldıkça, dünya ekonomisinin geldiği bu aşamada, döviz kurları ya da emek maliyetleri kaynaklı düşük fiyata dayalı ihracat ve buna bağlı dönüşüm imkânsızdır.

Dolayısıyla Türkiye'nin teknoloji yoğun, markaya dayalı ve bunun standartlarını oluşturan yeni bir büyüme stratejisine ihtiyacı vardır. Bu olmadığı takdirde, önceki bölümde belirttiğimiz kırılganlıkların "içsel" krizler olarak ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Uluslar arası iktisat teorisinde açıklık ve büyüme arasında pozitif bir ilişkinin varlığı geleneksel olarak ileri sürülen bir savdır.[1] Türkiye, 80'lerin başından beri "açık" bir ekonomi olma doğrultusunda önemli adımlar atmaktadır. Açık bir ekonominin dış tasarrufları ve giderek teknolojik dışsallıkları kullanarak büyümesi mümkündür. Ancak bu, fiyata dayalı bir rekabetten teknoloji ve markaya dayalı bir rekabete geçmekle mümkün olur. Bu aynı zamanda, Ar-Ge merkezli bir kalkınma çerçevesine geçmek anlamına da gelir. İthalatın yabancı Ar-Ge'yi ülkeye taşıyıcı rolü konusunda Nonneman (1996) ve Vonhudt (1996) çalışmaları önemlidir. Ama bunlardan önce, bu temellendirme, Mankiw, Romer ve Weil'in 1992 yılında test ettiği genişletilmiş Solow modeline önemli bir katkı olarak görülebilir. Aslında bu model, OECD ülkelerinde, doksanlı yıllarda görülen büyümenin başlangıcı olarak görülebilir. Ancak tam burada şunu ilave etmek zorundayız: Neoklasik büyüme

[1] Erinç Yeldan, **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri**, Efil Yayınevi, Ankara, 2010, s. 243.

teorisini aşan ancak tam anlamıyla geliştirilemeyen bu çalışmalara en büyük darbeyi hiç şüphesiz 2008 krizi vurmuştur. Coe ve Helpman'ın (1995) yüksek Ar-Ge sermaye stokuna sahip olan ülkelerle yapılan ticaretin yayılma etkisinin ve teknolojinin pozitif dışsallık yaratma etkisinin pozitif yönlü olduğunu ortaya koydular. [1] Bu yaklaşımı, 1996'da Lichtenberg ve Potterie, çok uluslu şirketlerin, teknoloji ağırlıklı yabancı yatırımlarını içerecek şekilde genişlettiler. Ancak daha da ilginci Coe ve Helpman'ın (1997) Ar-Ge'nin sanayileşmiş Kuzey'den az gelişmiş yayılmasını araştıran çalışmasıydı.[2]

Bu çalışma 77 ülkenin verilerinden yola çıkarak, Ar-Ge'nin gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere- özellikle gelişmekte olan Asya'ya yayılmasının çok önemli boyutlarda olduğunu ortaya koyuyordu.

Ancak bu çalışmanın bizim konumuz ve ana tezimiz için en önemli bulgusu, gelişmekte olan bir ülkenin Ar-Ge sermaye stoku ne kadar fazla ve sanayileşmiş ülkelerden makine ve teçhizat ithalatına ne kadar açık olursa ve işgücü eğitimi buna paralel olarak ne denli yüksekse toplam faktör verimliği de o denli yüksek olduğudur.

Aşağıda Türkiye'nin makine ve aksamları sektöründe en çok açık verdiği ilk 50 GTIP incelemesinin sonuçlarını tablo olarak veriyoruz. Makine sektöründe en çok açık verdiğimiz ilk 50 GTIP'e baktığımızda buradaki ithalat ihtiyacının oldukça yaksek olduğunu ve makine sektörünün ileri teknoloji alanlarına doğru desteklenmesi gerektiğini ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan, Xinshen Diao, Terry Roe ve Erinç Yeldan 1999'da yaptıkları bir çalışmada faklılaştırılmış sermaye kümesinin teknolojideki yeni gelişmelere bağlı olarak büyüdüğünü ve sermaye çeşitliği ile patent ya da tasarım arasındaki ilişkiyi ortaya çıkardılar. [3] Diao, Roe ve Yeldan'ın toplam Ar-Ge üretimi ve büyüme ilişkisini şöyle formüle etmektedirler:

^ A (t) = Z a (t) A (t) L ^a1Ga^2 Ba^3

---

[1] David T. Coe, Elhanan Helpman, International R&D spillovers, **Europan Economic Review**, 1995, s. 859-887

[2] David T. Coe, Elhanan Helpman ve Alexander Hoffmaister, Nort South R&D spillovers, **The Economic Journal**, No: 107, s. 134-149.

[3] Erinç Yeldan, **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri**, Efil Yayınevi, Ankara, 2010, s. 245.

Burada ^ **A(t)** ekonomide veri bir dönemde, üretilen yeni fikirler tasarımlar iken, A(t) genel bilgi stokudur. **Z a (t)** verimlilik katsayısıdır. **La, Ga** ve **Ba** işgücü, bilim insanı, mühendis ve teknoloji kaynaklarıdır. Yeni buluşların ortaya çıkması ve Ar-Ge'nin üretim fonksiyonda giderek dışsal bir belirleyici olmasına yol açmaktadır. Yine burada teknoloji yayılma etkisi sonsuzdur. Ar-Ge aktiviteleri, ekonomideki teknoloji bilgi havuzunu derinleştirme ve teknolojiye bağlı büyüme temposu geometrik hızla yayılmaktadır. Ancak, bir ülkenin bu dışsallıktan yararlanabilmesi için bizim bu bölümün başında öne çıkartacağımız adımları atması gerekir.

Bu cümleden olmak üzere, Türkiye için alternatif bir büyüme politikası kaçınılmazdır. Ancak yüksek teknolojiye dayalı istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme patikası için yalnızca Ar-Ge ve sanayiye dayalı dinamikleri harekete geçirmek yeterli değildir. Burada işgücünün de yeni teknolojiye parelel olarak değşim göstermesi gerekir.

Aşağıdaki tablo aslında Türkiye'nin gelinen aşamada sanayisinin durumunu göstermektedir. *"Bilindiği gibi makine sanayi kalkınmada öncelikli alanlardan birisidir. Bu alanda yapılacak sabit sermaye yatırımlarının, orta ve uzun vadede, geri dönüşü istikrarlı bir büyüme için önemli dinamikleri ortaya çıkartır. Marx'ın kesim I dediği bu alanın ekonomideki ağırlığının artması önemli olmuştur. Bu bağlamda, Marx'ın makinenin emeğin yerine geçme ihtimalini ilk keşfeden ya da şimdi olduğu gibi o zamanda ortodoks iktisatçılar ya da siyaset bilimciler arasında da yaygın olarak kabul edilen tazmin teorisinin yanlışlığını ilk sergileyen kişi olmadığı bilinmelidir. Ricardo (diğer iktisatçılar arasında) Principles of Political Economy and Taxation adlı kitabının üçüncü baskısında ilk kez yer alan "Makinalar Üzerine" adlı ünlü kısmında çok önemli bir teorik çalışmayı ortaya koymaktadır. Bu kısımda Ricardo pek sağlam bir yapıda olmasa da mantıken kusursuz bir şekilde emek tasarrufu sağlayan makinelerin işçileri özgürleştirirken değişken sermayenin başka bir yerde kullanılmasına izin vermeyen ve dolayısıyla da emek tasarrufu sonucu işlerinden olanların yeniden istihdam edilmelerinin ilave birikimle mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Ricardo, tam da bu şekilde söylemese de onun düşünce tarzından hareketle işten çıkarma oranının yapılan yeni birikim nedeniyle işe alınanların oranından fazla olacağını düşünebiliriz. Marx bu ilkeyi Maltusyen nüfus*

dogmasından kurtaracak bir biçimde genel bir sermaye birikimi teorisiyle bütünleştirerek büyük bir başarı elde etmiştir.

Şüphesiz birikim oranının ya da emek tasarrufu sağlayan makinelerin üretimde kullanılmaya başlamasının eşanlı olarak ücretlerle artı değer arasında iyi bir dengenin korunmasını sağlayacağını düşünmek yanlış olur. Aksine birikim ve bunun sonucunda birikim ve emek verimliliğinin artmasıyla sermayenin aniden genişleme gücü de artar. Sermaye birikiminde meydana gelen hızlı bir artış yeni bir pazarın açılması veya yeni bir sanayinin kurulması nedeniyle ortaya çıkar. Böylesi bir gelişme gerçekleştiğinde ortada yedek ordu diye bir şey kalmaz ve ücret kontrolleri kaldırılır ve artı değer de önemli ölçüde azalır. Ancak bu azalma sermayeyi besleyen artı emek artık normal miktarlarda sağlanamadığında bir tepki gelişir. Gelirin küçük bir kısmı sermayeye ilave olur, birikimde gecikmeler ortaya çıkmaya başlar ve ücretlerde artış yönünde seyreden gelişme kontrol altına alınır. Marx burada krizlerin temel nedenlerinden birini ortaya koymaktadır. Makinenin emeğin yerini almasının yanı sıra krizler ve depresyonlar yedek işçi ordusu tehlikeli bir biçimde azaldığında söz konusu ordunun yenilenmesi açısından kapitalist sisteme özgü bir mekanizma olarak ortaya çıkar."[1*] Sweezy'nin bu tespitleri bizim için şu açıdan önemlidir; aşağıdaki makine sanayi listesi ve ihracat-ithalat oranları incelendiğinde, Türkiye makine sanayinin yeni teknolojileri içeren alanlarda oldukça statik bir yapıya sahip olduğunu görürüz. Sweezy'nin dediği gibi bu alan, 'sermaye birikiminde hızlı bir artışla birlikte yeni pazarların buna bağlı olarak ortaya çıkmasını' sağlamaktan Türkiye için çok uzaktır.

Tablo 4: 2010 Yılında 84. Fasılda En Çok Açık Verdiğimiz İlk 50 GTİP İncelemesi (İthalat Farkı Sıralı)

			KARŞILAMA ORANI (%)		İTHALAT İHRACAT FARK	
	GTIP	GTIP TANIMI	2009	2010	2009	2010
1	847130000000	Portatif nümerik otomatik bilgi işlem makineleri; ağırlık=<10 kg.	1,33	1,33	957.338.874	1.106.369.302

[1*] Paul Sweezy, **Kapitalist Gelişme Teorisi Marksist Politik İktisadın İlkeleri**, Kalkedon Yayınları, Haziran 2007, s. 94-95.

2	840820550000	Diğer kara taşıtları için dizel motor; 50 kw<güç=< 100 kw	0,13	21,15	537.197.411	605.054.188
3	840820100000	Motokültör, binek otoları, eşya taşıma ve özel araçlar için dizel motor	29,96	16,40	345.230.243	474.088.105
4	847150009000	Diğerleri için numerik bilgi işlem birimleri	2,96	3,79	271.373.531	373.290.244
5	840734100000	Motokültür, insan, yük ve diğer özel amaçlı araçlar için kıvılcım ateşlemeli moto	10,32	10,96	264.930.693	292.153.544
6	842952100000	Kulesi 360 derece dönebilen ekskavatörler	11,89	7,63	164.515.966	288.626.686
7	847989979000	Kendine özgü bir fonksiyonu olan diğer makinalar ve mekanik cihazlar	22,69	26,71	259.299.259	228.168.083
8	844399909000	Diğer maddeler üzerine baskı yapan makinanın diğer maddelerden aksam, parçası	4,19	4,78	176.108.899	204.399.671
9	847170509000	Diğer yerlerde kullanılan hard disk sürücüsü	4,81	5,56	194.965.833	194.454.305
10	841430209000	Diğer yerler için soğutma cihazlarında kullanılan kompresör; gücü =<0, 4 kw	7,17	11,94	186.489.163	193.074.468
11	842139609000	Diğer yerler için katalitik kullanım esaslı diğer gazların filtre edilmesi/arıtıl	1,27	1,46	168.164.391	186.146.356
12	847330200000	Otomatik bilgi işlem makine ve ünitelerinin birleştirilmiş elektronik aksam, parç	6,28	6,64	164.885.482	184.725.008
13	841430819000	Diğer yerler için soğutma cihazlarında kullanılan hermatik/yarı hermetik kompresö	19,46	6,04	116.823.720	170.550.431
			KARŞILAMA ORANI (%)		**İTHALAT İHRACAT FARK**	
	GTIP	**Gtıp tanımı**	**2009**	**2010**	**2009**	**2010**
14	840820570000	Diğer kara taşıtları için dizel motor; 100 kw<güç=< 200 kw	12,36	2,53	48.612.862	154.097.410
15	841112309000	Diğer taşıtlar için turbojetler (44 kn < itici güç=< 132 kn)	6,25	3,18	17.076.523	151.015.391
16	842951999011	Lastik tekerlekli; önden	7,51	2,24	77.298.990	139.077.570

		yüklemeli küreyici ve yükleyiciler				
17	841191009000	Diğer taşıtlar için turbojetler ve türbopropellerlere ait aksam; parçalar	90,33	52,83	16.161.190	137.263.737
18	848180990019	Borular, kazanlar, tanklar, depolar vb diğer kaplar için diğer musluklar, valfler	28,51	24,18	91.546.990	135.380.734
19	847710000000	Enjeksiyon makinaları; kauçuk/plastik eşya işlemeye veya imaline mahsus	6,90	4,76	58.054.317	130.790.851
20	841330809000	Diğer yerlerde kullanılan içten yanmalı motorlara ait diğer yakıt/soğutma pompala	12,27	14,26	92.793.555	121.642.533
21	847981000000	Metal işleyen makineler (elektrik tel.bobin halinde sarm.mahs.olan.dahil)	6,69	3,95	87.930.451	119.035.789
22	842240000000	Diğer paketleme veya ambalajlama makinaları (ısı ile büzerek ambalajlamaya mahsus	25,82	31,61	103.001.362	116.527.636
23	841199009000	Diğer taşıtlar için gaz türbinlerine ait aksam; parçalar	26,48	17,99	75.436.612	114.197.054
24	847290300000	Otomatik vezne makinaları (atm'ler)	1,09	1,97	58.161.574	103.322.856
25	844630000000	Dokuma makineleri (tezgahlar); mekiksiz, kumaş genişliği> 30 cm.	61,49	19,93	12.044.093	103.245.967
26	843143000000	Delme/sondaj makinelerinin aksam, parçaları	28,54	44,95	85.516.176	99.315.221
27	842959001011	Beko loder	45,04	23,28	31.172.783	96.987.177
			KARŞILAMA ORANI (%)		**İTHALAT İHRACAT FARK**	
	GTIP	**Gtıp tanımı**	**2009**	**2010**	**2009**	**2010**
28	841581009000	Diğer yerler için bir soğutucu ünite ve soğutma-ısıtma çevrimini ters çevrimli ıs	19,68	14,24	64.925.136	89.027.651
29	845710900000	Metal işlemeye mahsus diğer işleme merkezleri	20,14	3,09	33.472.974	86.551.026
30	843041000000	Kendinden hareketli	6,71	17,61	49.175.020	85.250.029

		delme/sondaj makineleri				
31	848071000000	Kauçuk/plastik maddeler için enjeksiyon/basınçlı döküm kalıpları	7,97	18,72	135.786.225	82.253.245
32	840219900019	Diğer buhar üreten kazanlar (karma kazanlar dahil)	40,63	13,97	19.329.010	78.808.253
33	842720190000	Kendinden hareketli diğer forklift ve yük arabaları; kaldırma yükseklik=>1 m.	6,27	3,91	40.852.141	77.985.667
34	841590009000	Diğer yerlerde kullanılan klima aksam, parçaları	46,29	25,77	37.982.419	75.295.715
35	847720000000	Ekstrüzyon makinaları; kauçuk/plastik eşya işlemeye veya imaline mahsus	21,35	23,04	51.977.237	70.302.602
36	842123000000	İçten yanmalı motorlar için yağ-yakıt filtreleri	38,81	38,26	56.226.622	66.998.141
37	842840000000	Yürüyen merdiven ve yürüyen platformlar	2,38	7,85	40.945.610	66.811.362
38	847180000000	Otomatik bilgi işlem makinelerinin diğer birimleri	7,74	20,52	70.924.990	65.840.831
39	844720200012	Sanayi tipi düz örgü makineleri	20,69	6,30	18.901.083	64.653.697
40	847780990000	Kauçuk/plastik eşyalara diğer şekilde biçim verme makineleri	20,13	20,53	62.843.740	63.647.346
41	844332109012	Otomatik bilgi işlem makinalarına/networke bağlanabilen lazer tipi yazıcılar	3,42	3,60	40.926.191	59.600.670
42	845229000000	Diğer dikiş makineleri	24,41	12,69	24.367.624	59.469.551
			KARŞILAMA ORANI (%)		**İTHALAT İHRACAT FARK**	
	GTIP	**Gtip tanımı**	**2009**	**2010**	**2009**	**2010**
43	842199000019	Filtre, arıtma cihazlarının aksam ve parçaları	75,71	34,39	15.483.263	57.479.030
44	848120100000	Yağlı hidrolik güç transmisyon kontrol valfları	11,24	9,86	40.592.032	56.843.739
45	842230000000	Şişe, kutu,çuval vb. Doldurma,kapama,mühürleme ,etiketleme, kapsülleme, içecekleri	30,59	29,32	34.477.520	56.360.930

46	844332109019	Otomatik bilgi işlem makinalarına/networke bağlanabilen diğer yazıcılar	9,16	6,46	39.099.988	56.172.145
47	843049000000	Diğer delme/sondaj makineleri	54,59	3,97	5.446.801	51.445.390
48	840290009019	Buhar kazanlarının diğer aksam ve parçalar	5,72	17,28	171.813.666	51.300.618
49	847910000019	Bayındırlık, inşaat vb. İşlerde kullanılan diğer makine ve cihazlar	36,31	22,00	19.591.848	50.126.974
50	841112801000	Sivil hava taşıtları için turbojetler (itici güç >132 kn)	3,77	4,92	33.207.490	50.029.764
	Diğer		110,55	110,57	-632.768.459	-740.232.317
	TOPLAM		**59,82**	**56,27**	**5.137.711.114**	**7.005.022.376**
	Ilk 50 Toplam		14,98	14,06	5.770.479.573	7.745.254.693

- *2010 yılında ithalatta en çok cari açık verdiğimiz ilk 50 gtip incelendiğinde,*
- *2009 yılında toplam ihracatın % 13,2 , 2010 yılında ise % 14 ünü gerçekleştirdiği görülmektedir.*
- *2009 yılında toplam ithalatın % 53 , 2010 yılında ise %56,2 'lik kısmını kapsadığı görülmektedir.*
- *2009 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %14,9, 2010 yılında ise %14 olarak gerçekleşmiştir.*
- *İlk 50 gtip dışında kalan dışında kalan 585 gtip için ihracatın ithalatı karşılama oranı ise 2009 yılında % 110 ve 2010 yılı için % 110 olarak gerçekleşmiştir.*

Kaynak: T.C. Dış Ticaret Müsteşarlığı 84. Fasıl'a ilişkin ithalat-ihracat karşılama oranı değerlendirme sunumu ve tablolarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

5.7. Türkiye'nin gelişme eksenleri ve alternatif bir büyüme stratejisinin satırbaşları

Bu çalışmada tartıştığımız büyüme sorunsalı aslında içinde bulunduğumuz krizi bir tarihsel dönüşüm alanı olarak tanımlamamıza neden olmaktadır.

Kriz, dünyadaki dengeleri değiştirirken gelişmiş ülke ve gelişmekte olan ülke ayrımını da törpülemektedir. Avrupa'da artan işsizlik ve derinleşen kriz tablosu, bu

çalışmanın daha önceki bölümlerinde de belirttiğimiz gibi, Avrupa'nın para birliğinden sonra mali ve siyasi birliğe gidecek adımları atamamasındandır.

Bütün bu gelişmeler her ne kadar krizin getirdiği olumsuzluklar olarak algılansa da bize, bir başka gerçeği de göstermektedir. O da, ülkeler arasındaki işsizlik, enflasyon gibi temel makro ekonomik verilerde önemli ölçüde bir aynılaşmaya doğru gittiğimiz ve bu "aynılaşmanın" gelişmekte olan ülkelere, eğer fırsatları kullanırlarsa, yeni bir kalkınma dinamiği getireceği gerçeğidir. Bu anlamda Türkiye, eğer kriz sonrasının gelişme eksenlerini doğru tespit ederse krizden kazançlı çıkan ender ülkelerden birisi olabileceğini düşüyoruz.

Bize göre, önümüzdeki dönemde beşeri sermayeye dayalı ve teknolojiyi yalnız kullanmaya değil, üretmeye ve oluşturmaya yönelik adımlar Türkiye'nin kalkınması için gerçekçi bir yolu açabilir.

TEPAV tarafından yapılan hesaplar, Türkiye'de mevcut işsizlik oranının muhafaza edilmesi için en az yüzde 4,5 civarında bir büyümeye ihtiyaç olduğunu gösteriyor. Her sene işgücüne katılan 700 bin gencimiz ve henüz işgücü piyasasının dışında olan milyonlarca kadınımız hesaba katıldığında, en az yüzde 6-7 düzeyinde bir büyüme performansının Türkiye için bir gereklilik olduğu ortaya çıkıyor. Kısacası, 2000'li yıllar, düzelen birçok göstergeye rağmen, sosyal açıdan tatmin edici bir on yıl olmaktan uzak oldu gibi duruyor. 2000'li yılların sonunda karşı karşıya kaldığımız yüzde 16,4'lük tarım dışı ve yüzde 24'lük gençler arası işsizlik oranları bu durumun en somut göstergesi olarak karşımızda duruyor.[1]

Grafik 24: Türkiye'de Üç Farklı Dönem için Yıllık Ortalama Reel Gayri Safi Milli Hâsıla Artış Oranı: 1981-1990, 1991-2000, 2001-2010

[1] Esin Çağlar, http://www.tepav.org.tr/tr/kose-yazisi-tepav/s/1905, (Çevrimiçi), 12.10.2011

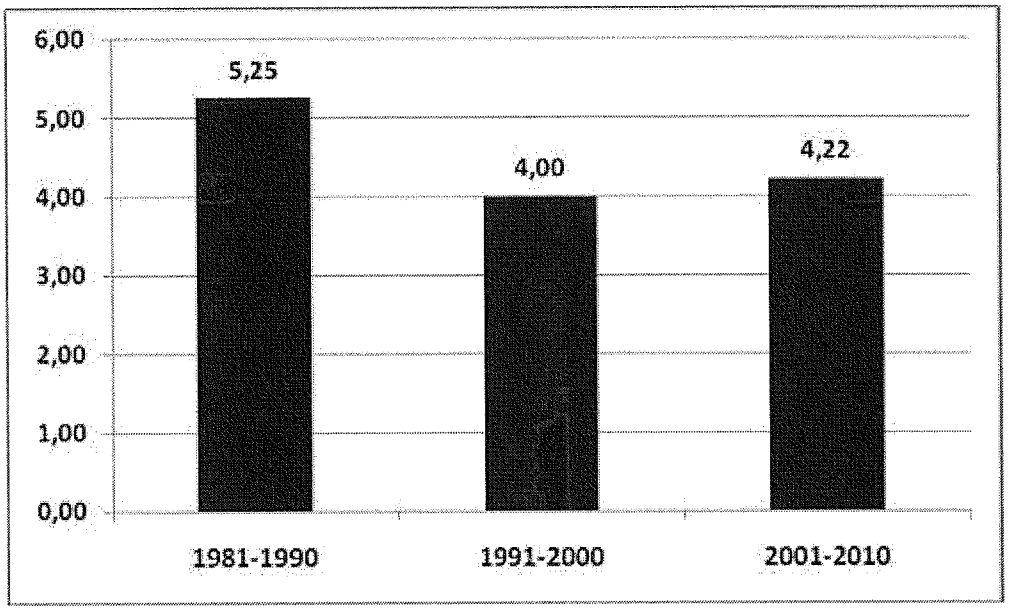

Kaynak: TUİK, Turkish Data Monitor, TEPAV Hesapları

Bu alıntı bize önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin katma değer ağırlıklı ve küresel rekabeti öne çıkaran ve bunun için de öncü sektörleri destekleyen yeni bir büyüme anlayışına geçmesi gerektiğini ortaya koyuyor.

Bunun için aşağıda bu sektörlerde ilgili kapsamlı bir tablo veriyoruz. Ayrıca bu selektif teşvik politikasının, bizim 5.4.2'de önerdiğimiz alternatif para politikası ile birlikte uygulanması gerekir. Bunun yanında bizim mali piyasaları da kapsayacak bir üçüncü önerimiz ise danetleyici ve düzenleyici kurumların tek çatı altında toplanması ve burada piyasayı düzenleyici bir regülasyon alanının müesseseleşmesi gerekir. Buna ek olarak Rekabet Kurumu gibi piyasa düzenleyecisi kurumların daha etkin olması ve piyasanın spekülatif tekelci yapılardan süreç içinde temizlenmesi gerekir. O halde alternatif bir büyüme çerçevesini, kısa dönemde, üç temel alanda topluyoruz:

- Bilgi teknolojilerine dayalı, küresel rekabete açık yeni bir sanayileşme anlayışı ve polikikası buna uygun teşvik sistemi
- Bu alanları destekleyecek bizim 5.4.3'te anlattığımız Parasal Hedeflemeye dayalı yeni para ve kur politikası. Burada kesinlikle dalgalı kur rejiminden vazgeçilmiyor.

- Düzenneyeci ve denetleyeci kurumların piyasanın önünü açacak şekilde yeniden yapılanması ve buna bağlı olarak mali piyasaların derinliğinin sağlanarak, kayıtdışı ve piyasa bozucu yapılarla etkin mücedele. Ayrıca banka sisteminin girişim sermayesi ağırlıkla düzenlenmesi ve bu alanda Rekabet Kurumu etkinliği ile sağlanacak anti-tekel regülasyon alanlarının oluşturulması...

  Uzun dönemde buraya eğitim, tarım alanlarını da ekleyebiliriz.

5.7.1. Türkiye'nin Öncü Sektörleri ve Küresel Rekabet İmkânları

Tüm dünyada önümüzdeki süreçte bilişim ve bilişim teknolojileri, telekomünikasyon, enerji, eğitim, iletişim ve iletişim teknolojileri, finans, endüstriyel tarım, sağlık ve sağlığa yönelik sektörler ağırlıklı olarak öne çıkacağını söyleyebiliriz. Türkiye krizden çıkışın önemli merkezlerinden biri olacağına göre bu sektörlerde küresel rekabet imkânlarını yakalaması gerekir.

Aşağıdaki tablodaki sektörel önceliklere yönelik teşvik sistemi geliştirilmelidir. Yeni teşvik sistemi selektif ve sektörel öncelikli olmalıdır. Bölgesel teşvik siteminin yalnızca doğu ve güneydoğuda, sınırlı bir zamanda, uygulanması gerekir.

Aslında, devletin, bilim, teknoloji ve yenilikte yetkinleşmeyi, genel olarak, kamunun tedarik politikalarıyla desteklemesi ve kamu alımlarını bu amaçla etkin bir araç olarak kullanması şarttır.

Kamu tedariki aynı zamanda stratejik araştırma alanlarında odaklanma için de mükemmel bir araç olarak kullanılabilir. Bu çerçevede Kamu Tedarik Politikasının ana eksenini, teknoloji alanındaki stratejik öncelikleri gözeten, Ar-Ge' ye dayalı tedarik oluşturmalıdır. Bunun için, bütün kamu kuruluşlarının uzun vadeli ihtiyaç planlamaları yapmaları; tedarik politikalarını bu planlamaya dayandırmaları ve Ar-Ge' ye dayalı tedarike imkân sağlayacak tedarik takvimlerini oluşturmaları gerekir.

Tablo 5: Stratejik Teknoloji Alanları

Bilgi ve İletişim Teknolojileri	• Tümdevre Teknolojileri Tasarım ve ÜretimiGörüntü Birimleri (Gösterge) • Üretim Teknolojileri Genişbant • Teknolojileri Görüntü • Algılayıcıları Üretim Teknolojileri
Biyoteknoloji ve Gen Teknolojileri	• Yüksek Ölçekli Platform Teknolojileri: Yapısal ve İşlevsel Genombilim, Transkripteomiks, Proteomiks ve Metabolomiks Rekombinant DNA Teknolojileri • Hücre Tedavisi ve Kök Hücre Teknolojileri • İlaç Tarama ve Tasarım Teknolojileri • Terapötik Protein Üretim Tekno. Ve Kontrollü Salım Sistemleri • Biyoenformatik
Nanoteknoloji	• Nanofotonik, Nanoelektronik ve Nanomanyetizma • Nanomalzeme • Nanokarakterizma • Nanofabrikasyon • Nano Ölçekte Kuantum Bilgi İşleme • Nanbiyoteknoloji
Mekatronik	• Mikro / Nano Elektromekanik Sistemler ve Sensörler • Robotik ve Otomasyon Teknolojileri • Temel Kontrol Teknolojileri vb. Jenerik Alanlar
Üretim Süreç ve Teknolojileri	• Esnek ve Çevik Üretim Teknolojileri • Hızlı Prototipleme Teknolojileri • Yüzey / Arayüzey, İnce Film ve Vakum Teknolojileri • Metal Şekillendirme Teknolojileri • Plastik Parça Üretim Teknolojileri • Kaynak Teknolojileri • Talaslı İmalat Teknolojileri
Malzeme Teknolojileri	• Bor Teknolojileri • Kompozit Malzeme Teknolojileri • Polimer Teknolojileri • Akıllı Malzeme Teknolojileri • Manyetik, Elektronik ve Optoelektronik Malzeme Teknolojileri • Hafif ve Yüksek Mukavemetli Malzeme Teknolojileri

Bu alanlarda Türkiye'de nitelikli ve ihracatçı KOBİ'ler yaratılması için desteklenmelidir. Yine bu alanlarda girişim sermayesi çerçevesinde kaynak aktarılması ve bu sektörlerin küresel stratejik işbirliği ile yabancı ortaklarla takviye edilmesi şarttır. Bu aynı zamanda Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olan tasarruf sorununu gelecek doğrudan yabancı yatırımlarla çözebilecek bir yoldur. Muammer Yaylalı, Yusuf Akan ve Cem Işık, "Türkiye'de Ar-Ge Yatırım Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eş Bütünleşme ve Nedensellik İlişkisi 1990-2009 adlı makalelerinde (2010) aşağıdaki sonuçlara varmışlardır.[1] *"Ar&Ge ve ekonomik büyüme rakamlarından derlenen veri setine uygulanan Granger nedensellik test sonuçları göstermektedir ki Ar&Ge harcamaları ekonomik büyüme üzerinde bir etki yaratmakta ve bu etkinin yönü Ar&Ge harcamalarından ekonomik büyümeye doğrudur. Diğer taraftan ekonomik büyümeden Ar&Ge harcamalarına doğru bir etki görülmemiştir.*

İnovasyon ve Ar&Ge'ye verilen önem çerçevesinde teknolojinin etkin kullanımı yüksek teknoloji üretebilen yeni firmaları ortaya çıkarır. Bu firmalar bilgiyi teknolojik ürünlere dönüştürerek sektörler arası teknoloji transferini kolaylaştırır. Ar&Ge faaliyetlerinin ve Ar&Ge geri dönüş oranının artması, teknoloji ihracat oranı üzerinde olumlu bir etki yaratır. Dolayısıyla dışa bağımlılık azalmış olur. Ar&Ge ağırlıklı faaliyetler sayesinde bölgesel ve yerel ekonomi yeniden yapılanarak ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesine ve ekonomik verimliliğin arttırılmasına yol açar. Ar&Ge çalışmalarının ekonomik değere dönüşüp yenilikçi firmaların faaliyet göstermesi, yeni girişimcilerin yetişmesine ve istihdam olanaklarının artmasına yardımcı olur. Yeni istihdam alanlarının ortaya çıkması beyin göçünün önlenmesini sağlar ki, bu durum ekonominin sahip olduğu kaynakların daha verimli kullanılmasını ve refah düzeyinin yükselmesine vesile olur. Bununla beraber tüm bu faktörler, ülkenin rekabet düzeyini artırır. Zaten Ar&Ge harcamalarıyla hedeflenen de budur."

Bu sonuç, bizim bu çalışmada ele aldığımız ve varmak isteğimiz temel yaklaşıma parelel bir bulgudur. Çünkü araştırmacıların bulgusu, vurguladıkları gibi, gösteriyor ki, Ar-Ge harcamaları ya da teknoloji, ekonomik büyüme için bağımsız

[1] Muammer Yaylalı, Yusuf Akan ve Cem Işık, Türkiye'de Ar-Ge Yatırım Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eş Bütünleşme ve Nedensellik İlişkisi, 1990- 2009- 2010.

değişkendir. Yani ekonomik büyümenin yönü, Ar-Ge harcamalarından büyümeye doğdudur. Araştırmacılar, büyümeüden Ar-Ge'ye doğru bir etki saptamamışlardır. Bu tespitin (bulgunun) çok önemli olduğunu düşüyoruz. Çünkü özellikle son yirmi yıldır, gelişmekte olan Asya ülkelerindeki büyüme bu yöndedir. Ve bu anlamda sürekliliği korumaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmanın giriş bölümünde temel varsayımlarımıza kaynaklık edecek sorular sormuştuk. Aslında bu çalışmada bu sorulara yanıt arandı. Şunu hemen belirtelim bu soruların yanıtlarını hiç şüphe götürmez bir kesinlikle bulduğumuzu söyleyemeyiz. Yine de geleneksel büyüme teorilerinden yola çıkarak, önümüzdeki süreci ve bu sürecin Türkiye için temel açılımlarını şöyle özetleyebiliriz:

Harrod-Domar ve Neoklasik büyüme teorileri, 2. Bölümde değindiğimiz gibi, Keynesgil büyüme teorisinin (adeta) dinamik bir analizini yapmışlardır. Ama tam burada çok ilginç belki de bugünü anlatan bir tıkanma noktası vardır. Bu tıkanma noktasında aslında Keynes'ten önce de ciddi çözüm örenileri vardı ama bizce bunlar tekelci bir yapının serbest rakebetçi bir piyasa gibi davranamayacağı gerçeğini atlamışlardı. Örneğin Wicksell, faiz oranı- bir yatırımcının karşı karşıya kaldığı borçlanma maliyeti ve bu yatırımdan elde edebileceği getiri oranı üzerinde durdu. Marx, bu sonuncusunu kar oranı olarak adlandırmıştı ama –Hayek'in daha sonra 1930'lu yıllarda açıkladığı gibi, bu adlandırma, karı iktisatçılar için kirli bir sözcük haline getirmişti. Wicksell, getiri oranını doğal oran olarak adlandırdı. Bazı insanlar paralarını tasarruf eder ve bankaya yatırırdı ya da finansal varlıkları –tahvil, hisse senedi- satın almaya yönelirdi. Ama tasarruf sahipleri genellikle pasiftiler ve istikrarlı bir getiri oranı elde etmekten memnundular. [1]Burada banka sisteminin istikrarı ve çok değişmeyen faiz oranları önemlidir. İşte tam burada Wicksell'in, tam da bugünlerde ortaya çıkması gereken ve bizim bu çalışmada, temel hipotezlerimizden biri olan, tezine geliyoruz. Wicksell, doğal oranın faiz oranının üzerine çıkması durumunda, yatırımlardın artacağını üretim faktörü olarak girişimcinin gerçekten üzerine düşeni yapacağını söyler ama tam burada çok önemli bir ayrım var: Hangi sektörlerde ve hangi konjoktürde doğal oran faiz oranının üzerine çıkar. Bizim bu çalışmada bu soruya yanıtımız bellidir: Yeni bir Kondratieff dalgasanın ortaya çıktığı, yeni teknojinin eskiyi silip süpürdüğü zamanların tam başında...

Ama bu zamanlar, aynı anda, eski sektörler için deprasyonla baş gösterten krizdir. Eski sektörler, deprosyonla birlikte, yatırdıkları sermayeden borçlanmayla

[1] Raj M. Desai, **Marx'ın İntikamı,** Efil yayınevi, İstanbul, 2011, s. 266

karşıyacakları bir getiri elde edemeyecekleri için, bu krizle birlikte batacaklardır. Bu Marx'da kar oranlarının düşerek krize gitmedir.

Desai, Wicksell'in teorisinin ortadoks iktisatta, ondan daha önce geçerli olan her şeyden daha geçerli olduğunu söyler. [1] Ama bizce daha da ötesi bu Keynes'in konjoktürel çözümünden de daha geçerlidir bugün. Aynı şekilde Wicksell, Mises'in işsizlik hakkında söylediklerini tam anlamıyla doğrulayamaz. Mises'e göre, üretimin dengede olduğu yerde işsizlik yoktur. İşsizlik, iktisadi değişimin bir sonucudur ve üretimin, kamu otoritesi ve sendikalar tarafından engellenmediği her yerde işsizlik, piyasanın bir müddet sonra çözüm bulacağı geçici bir sorundur. Ama gerçek böyle değildi ve böyle olmadığını Keynes tam da 1929 çöküşünün kaosu içinde açıklamıştı. Ama neoklasik teori Hayek'le birlikte, Keynes'e hiç aldırmadan erken seksenlerden itibaren yoluna devam etti. Ancak yine atlanılan tekelci hatta tekelci devlet kapitalizminin olduğu bir dünyada, Hayek'in finansal piyasa düzenlemesinin nasıl işleyeceği idi. Bu gerçeği bizce aslında neoklasik teori gördü ve örtülü bir şekilde, eksik istihdamda büyüme nasıl olur sorusuna yanıt aradı. Biz burada, neoklasik teorinin sonuç anlamında, genel eleştirisine geçmeden önce, görüşümüzü belirtelim: Eğer ki, bugün piyasa dostu regülâsyonları öne çıkartırsak ve piyasayı anti-tekel düzenlemelerle, ulus-devletin tamamen aradan çekilmesiyle düzenleyebilirsek, başka bir sisteme geçiyor oluruz. Çok ilginç tam burada Polanyi ve Sweezy gibi sol iktisatçılarla liberal iktisat yan yana gelir. Aslında buraya Marx'ı da katabiliriz ama bu, çalışmanın sınırlarını aşar. Şimdi gelelim, neoklasik teorinin eksik istihdam ve büyüme "sorunsalına":

Eksik istihdamda sürekli büyüme nasıl sağlanacaktı; neoklasik teori ve onun temellendiği üretim fonksiyonu, ölçeğe göre azalan verimlere dayanır ve böyle olunca ekonomik büyüme ancak dışsal etkenlerle açıklanabilir. Dışsal teknolojik girdilerin, azalan verimlere dayanan, kar düşüşlerini önleyeceği savı, uzun dönemde, ekonomik kararların da büyüme üzerinde etkinsiz olacağını söylüyordu. Bu, aynı zamanda, ülkeler arasındaki teknoloji farkının uzun dönemde birbirine yaklaşacağı öngörüsü de (Yakınsama Teorisi) getirmekteydi. Ama ulusal ekonomilerin geçerli

[1] Raj M. Desai, **a.g.e.**, s. 266.

olduğu ve buna bağlı ölçeğe göre azalan verimlerin geçerli olduğu bir dünyada bu imkânsız ve çıkmaz bir sokaktı.

Tam burada, Paul Romer, Increasing Returns and Long Run Growth (1986) makalesinde bu soruna el attı. Burada neoklasik üretim fonksiyonu yerine, artan verimlere dayalı üretim fonksiyonu kullanıyordu Romer. Burada bizim bu çalışmamızın belkemiğini oluşturan bir ayrıntı var. Romer, burada üretim sonucunda ortaya çıkan fiziksel ürünü değil, üretim bilgisini temel alıyordu. Yani Sraffa'nın 'malların mallarla üretimi' paradigmasını aşan yeni bir cycle'a geçmiş oluyorduk. Burada ikinci önemli nokta Romer'in geliştirdiği beşeri sermayeye dayalı aktif politikalarla desteklenmiş yeni büyüme stratejilerinin temel ayaklarının ne olacağını sorusuydu. Gelişmekte olan ülkelerin Malthus dengesini kırıp Rikardiyen mukayeseli üstünlükler yerine dinamik kapsam ekonomileri geliştirmesi gereği idi. Bu önemli noktanın bize göre, hem Post-Keynesyen iktisatçılar hem de Neoklasik teorinin geliştiricileri kıyısında dolaştılar. Örneğin Barro kamu politikalarını bir üretim girdisi kabul ederek üretim fonksiyonuna ekledi. (1990) Helpman, Stokey ve Lucas buraya Ar-Ge'ye bağlı sıçramalı büyüme modellerini eklediler; bunu Young (1991) modelledi. Young'un modeli çok basitti. A ve B ülkelerinden A teknoloji yoğun malda B geleneksel mallarda ihtisaslaşarak Rikardiyen ticarete giriyorlar. Burada A ülkesi geometrik büyüme yakalarken B ülkesi geriliyor. Çünkü yüksek teknolojili malda öğrenme potansiyelinin olduğunu söyler Young.

Yani teknolojiyi geliştirme, yeniden yapma ve bir üst basamağına sıçrayarak ilerleme söz konusudur. Burayı özetlersek hem Barro'nun kamunun 'duruma' müdahalesi hem de Lucas ve diğerlerinin Ar-Ge'ye bağlı modellemesi bize bugün hem krizden çıkışın dinamiklerini vermekte hem de kriz sonrasının yeni büyüme modelinin ipuçlarını ortaya çıkarmaktadır. Burada Borro'nun modelini, biz konjoktürel açıklayıcı bir model olarak ele alıyoruz. Mesela G.Kore'nin geç seksenlerden itibaren sıçramalı gelişmesi biraz böyle açıklanabilir ama bu model genelleştirilemez. Öte yandan, Ar-Ge'nin teknoloji rantı oluşturmaksızın yapılabilmesinin rasyonalitesinin sağlanmasını biz teknolojinin ve bilginin sınırsız dolaşımına ve eğitim farkının küresel manada ortadan kalkmasına bağlı olduğunu düşüyoruz. Böyle olunca Ar-Ge küresel bir dışsallık olarak küresel tek bir kamusal düzenlemenin merkezi yatırımı olarak yapılıyor olacaktır. Bu da aynı zamanda yine

küresel manada bir piyasa regülasyonun yapılacağı, piyasanın etkin çalışması için piyasa dostu regülasyonların geçerli olacağı yeni bir ekonomidir.

Ancak, Solow'un büyük ölçüde tamamlamaya çalıştığı ancak uzun dönemde çözümsüz olan büyüme teorisini şimdi tam da bıraktığı yerden ele alabilirsek giriş bölümünde sorduğumuz sorulara, topyekûn bir cevap niteliğinde olmasa bile, buraya yaklaşan bir çözüm kümesine doğru hareket etmeye başlayacağımızı öne sürebiliriz. Şöyle ki: "Teknolojik uyarıya neden olacak bir şanslı dışsal faktör olaylar kümesince yerinden hareket ettirilmedikçe, çıktıyı faktör sahiplerine neoklasik prensiplere göre dağıtan bir piyasa ekonomisinin uzun dönem dengesi sonsuza dek durgun bir ekonomiye yöneltmektedir. Bu sonuç, beklenecek bir durumdur ve neoklasik üretim teknolojisinin kendine özgü nitelikleri ve bölüşüm ilkeleri göz önüne alındığında kaçınılmazdır.[1] Tam buradan devam etmek için neoklasik büyüme modelinin temel varsayımlarına bakalım: Üretim için teknoloji dışsal bir faktördür ve çıktı teknolojinin marjnal katkılarına göre faktör sahiplerine dağıtılır. Bu anlamda firma bazında etkinlik söz konusudur. Bu anlamda bu firma dengesi tasarruf yatırım eşitliğini sağlar ve talep fazlası ya da talep yetersizliği söz konusu değildir. Bu iki temel varsayımı destekleyen ama bizce teorinin en önemli varsayımı, bütün ekonomiler için teknoloji kamusal bir maldır ve bütün ekonomiler bu kamusal mala serbestçe ulaşabilirler. Böylece dışsal teknoloji sermaye birikiminin itici gücü ve büyümenin motorudur. Ama burada azalan getiri kanunu işler. Bu durum, neoklasik büyüme teorisinin çıkmazıdır ve teori bu noktada ister istemez Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu çalıştırmaya başlar. Yani nüfus artışı ve sabit sermaye yatırımlarındaki aşınma, daha doğru bir ifadeyle değersizleşme, giderek sabit sermaye yatırımları artsa bile, kar oranlarının düşmesini engelleyemez ve sermaye büyümenin tek kaynağı olduğundan ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur. Bu konuya çalışmanın 3.6. Bölümde "Büyüme ve Uzun Dönemde Denge" bahsine değindik: Malların mallar ve işgücü ile üretildiği bir yeniden üretim sisteminde, ölçek büyümesi sermaye birikiminin kendisidir. Bu aynı zamanda ekonomik büyüme ve gelişmeyi de karşılar. Ancak yukarıdaki bahiste de belirttiğimiz gibi, üretim süreci, tarihi süreç içinde teknoloji gelişimine bağlı olarak gerçekleşir. Ölçek ekonomileri büyük çaplı

[1] Erinç Yeldan, **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri**, Efil Yayınevi, Ankara, 2010, s.201.

seri üretimin geçerli olduğu, bu seri üretimi karşılayacak talebin oluştuğu ekonomilerde ve dönemlerde ortaya çıkmışlardır. Teknolojik gelişme ile birlikte gerçekleştirilen sermaye birikimi; ölçek büyümelerine ve birim ürün maliyetlerini azalmasına yol açarak, kar oranlarını artırır. Bir sanayi kolunda gerçekleşen ölçek ekonomileri kapitalist üretimin yapısı gereği, diğer sanayi kollarında da benzer teknoloji ve ölçekleri ve dışsallıkları yaratır. Dışsallık sanayi kapitalizminde devletin üstlendiği bir olgu olarak karşımıza çıkar ve devleti ekonomik kalkınmanın merkezi durumuna getirir. Bu anlamda tekelci devlet kapitalizmi tekeller için dışsallık yaratarak dengesizliğinin dengesini sürekli kılar ve yeniden üretir. Ölçek büyümeleri kar oranları artırarak sermaye birikim sürecini hızlandırmışlardır. Bu büyüme aynı anda tekelci yapıları doğurur. Yukarıda özetlediğimiz gibi, seri üretimin önem kazanması, fordist üretim yönteminin hâkim olması monopol ve oligopol yapıların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ölçek ekonomileri ve teknolojik gelişme, aynı zamanda statik genel dengeyi bozarak krizinde hazırlayıcısı olurlar. Bu açıdan ölçek ekonomilerini Walras'ın genel denge analizi dışlar. Çünkü Walrasgil genel dengede zaman ve gelişen teknoloji veri değildir. Bu bağlamda teknolojik gelişmenin ikili bir yapısı vardır. Birincisi ölçeğin büyümesini zorlar ve bunu başardığı oranda maliyetleri düşürerek kar oranları artırır; ama aynı zamanda sermayenin bileşimini emek aleyhine bozarak orta ve uzun dönemde kar oranlarını düşürür. Kar oranlarının düşmesi ve pazar daralması sürdürülen sermaye birikim rejiminin bir krizle sona ermesi anlamına gelir. Bu açıdan ölçek ekonomileri kapitalizmin gelişiminde iki döneme damgasını vurmuştur. Ancak dünya ekonomisi, yirminci yüzyılın hemen başında başlayan ve ölçek ekonomileri yaratan süreci tamamlamıştır. Statik genel dengeyi teknolojinin ve ölçeğin sürekli gelişmesi bozmuştur.

Bu tespit(ler) yukarıda değindiğimiz, neoklasik dengenin ve büyüme modelinin hem piyasa dengesini hem de buna bağlı olarak 'sürdürülebilir' bir büyümeyi tam entegrasyon olmadan gerçekleştiremeyeceğini anlatır. Nonneman ve Vanhoudt (1996) Romer ve Grossman, Helpman modellerinin en önemli özelliği bu yaklaşımlarının açık ekonomilerde Ar-Ge faydasının maksimum düzeyde olmasıdır. Bu modelleme, yani dış açıklık, Ar-Ge ve küresel dışsallık, neoklasik büyüme teorisinin ön önemli varsayımı olan teknolojinin kamusal bir mal olarak değerlendirmesi gerçeğini öne çıkartır. Bu çalışmalara 1997 yılında Hoffmaister

(1997) katıldı. Ve sanayileşmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere Ar-Ge bazlı büyümenin yayılmasını inceledi. Bu çalışma, bir ülkenin yabancı Ar-Ge sermaye stoku ne kadar fazla, sanayileşmiş ülkelerden teknoloji yoğun mal ithalatı ne kadar fazla ise, bu işgücü eğitim seviyesi ve dolayısıyla ülke gelir düzeyini yükselterek toplam talebi yukarı çekiyor ve büyümenin sürekliliğini sağlıyordu. [1] Ancak burada çok önemli iki sorunla karşı karşıya kalıyoruz. Birincisi, Ar-Ge yatırımı yapan firmalar bir müddet sonra monopol oluşturmakta ve bu da piyasa işleyişini bozarak ayrı bir kriz dinamiği oluşturmaktadır. Ar-Ge için yapılan her bir dolarlık harcamanın sekiz kat daha yüksek getiri sağlaması bu süreci açıklamaktadır. (Lichtenberg, 2002) İkinci önemli sorunumuz ise tabii ki birinci sorunumuza bağlıdır. Ar-Ge yatırımları monopol oluşturmayacak kadar cazip olmazsa kim Ar-Ge yapar. Bu soru(n)ya vereceğimiz yanıt bizim bu çalışmada öne sürdüğümüz temel tezlerden birisidir. Aslında tam burada Schumpeteryen bir bakış açısına ihtiyacımız var. Ekonomik büyüme ne sermaye birikimidir ne de mistik bir teknolojik değişme sonucunda üretim fonksiyonunda kaymadır; ekonomik büyüme yapısal bir değişimdir. [2] Ama tabii ki Schumpeteryen bir bakış açısını, bu çalışmanın sonuç bölümünde, diğer bahislerde aldığımızdan daha farklı bir biçimde ele almak zorundayız. 'Scuhmpeter piyasa kurgusu içinde, teknolojik değişmeyi yönlendiren prensipleri ortaya koydu. Scumpeter, ekonomik büyümenin altında yatan şeyin daha ileri yeniliklere götüren olaylar zincirini başlatan sürekli genişleyen yenilik faaliyetleri süreci olduğunu ileri sürdü. Yeniliğin, fayda ve maliyet çerçevesinde optimizasyona tabi olan bilinçli ekonomik faaliyetin sonucu olduğu bakış açısını formüle eden Schumpeter'in kendisiydi. Newton'un başına tesadüfen elma düşmesi sonucu çekim kuvveti teorisini keşfettiği çocukların bilime ilgisini çekmek için kurgulanmış hikâyedir. Özünde, teknolojik yenilik planlanmalı, organize edilmeli ve maliyetli kıt kaynakları araştırma ve yenilik faaliyetlerini sürdürmek için kullanmak zorunda olan kar amacı güden girişimcilere uygulanmalıdır.

Yeniliklerin başlangıç maliyetleri beklenen karlarla karşılanmalıdır. Böylece gerçekte Scuhumpeter, yenilik yapanlara marjinal maliyetlerinin üstünde fiyat

---

[1] David T. Coe, Elphanen Helpman ve Alexander Hoffmaister, Nort South R&D spillovers, **The Economic Journal**, No: 107,1997, 134-149.

[2] Erinç Yeldan, **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri**, Efil Yayınevi, Ankara, 2010, s. 207.

belirleme olanağı tanıyan rekabetçi olmayan, monopolist piyasaların koşullarını ortaya koyan Romergil geleneğin bir öncüsüydü. [1] Yeldan'dan bu uzun alıntıyı yapmamızın nedeni, bizim bu çalışmada tam aksi bur sonuca varmış olmamızdandır. Bu çalışma da, hemen hemen bütün bölümlerde vurgulandığı gibi, Schumpetergil bir inovasyona dayalı büyüme paradigmasının bundan sonra geçerli olacağı sonucu içkindir. Ancak, bu büyümenin ilkönce devlet sonra da devletin kollamasında monopoller oluşturarak devam edeceği varsayımı ise geçersizdir. Biz bu çalışmada regülasyonların yalnızca piyasa mekanızmasının doğru işlemesi doğrultusunda yeni kamusal alanlar oluşturarak olması gerektiği sonucuna vardık. Kaldi ki, bu yöndeki regülasyonlar, giderek anti-tekel bir küresel ekonominin oluşmasına yol açacak ve bu aynı zamanda, kaynakların kıt olmasını ortadan kaldıracak en önemli dinamik de olacaktır. Böyle olunca Ar-Ge ve yeni teknoloji yatırımları monopol karları olmadan küresel ekonominin oluşturacağı dışsallıklar ve rekabet ivmesi ile yapılacaktır.

O zaman Sraffa'nın 'malların mallarla üretildiği' ölçek ekomisini aşıyoruz ve üretimin beşeri sermayenin başat üretim faktörü olduğu küresel yeni bir ekonomiye adım atıyoruz. Nitekim Mehmet Altan, bizim bu çalışmanın birçok bahsinde vurguladığımız gibi, Küresel Vicdan çalışmasında şöyle demektedir: ' " Eski ekonomi" diye adlandırdığımız ekonomi, arabalar, makineler, çimento, demir-çelik, tekstil gibi ürünlerin dolaşımına ve bu ürünlerin üretimine dayalı bir ekonomiydi. Bu ekonominin, daha doğrusu bu ürünlerin ortak temel özelliğ ise, üretimlerinde eski ekonominin temel direği " azalan getiri kuralı"na göre, bu ürünlerin üretimi için daha çok kaynak, girdi kullandıkça üretim artacak, ama giriş gittikçe azalacaktı.
Ne var ki " yeni ekonominin" temel ürünleri bilişim ve iletişim teknolojisi ürünleri, internet, bilgi-işlem, telekomünikasyon araçları olarak ortaya çıkıyor. Bu yeni ürünlerin ve yeni ekonominin eski ekonomiden ayrılan temel niteliği, bu ürünlerde ve girdi kullanımda " artan getiri" kuralının egemen olması. [2] Yine Altan'a göre Türkiye, bu ekonomiye hızla uyum sağlayacak yeni pazarlardan biridir. Ancak Türkiye sanayileşme dönemini tam manasıyla yaşayamadğı için, bu dönüşüme ayak uyduracak adımları atma doğrultusunda gerekli yapısal reformlanı yapamamakadır.

---

[1] Erinç Yeldan, **a.g.e.,** s. 253
[2] Mehmet Altan, **Küresel Vicdan,** Timaş Yayınları-İst.-2011 S: 132

Bu bağlamda Türkiye'nin bu ekonomiye entegrasyonun somut (hemen uygulanabilir) adımları ne olabilir; bunu sonuçlar itibariyle ele alalım:

- **Bölgesel Eşitsizlikleri Giderici Politikalar Beşeri Kalkınma ve Tarım**

Bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıkları tarihsel ve yapısal bir sorun olarak yıllardır hissettiğimiz yıkıcı bir sorun. Özellikle Doğu ve Güneydoğu'nun Batı'ya göre geri kalması Türkiye'nin bütün Cumhuriyet tarihi boyunca en önemli ekonomik ve sosyal sorunlarından birisi olmuştur. Doğunun geri kalmışlığında birçok faktör vardır. Ancak bunların en önemlisi yöredeki toprak dağılımı ve aşiret yapısıdır.

Prof. İlhan Tekeli Türkiye'de bölgesel eşitsizliğin Cumhuriyetin kurulması ile ilişkilendirerek üç önemli değişime dikkat çeker: *"Osmanlı İmparatorluğu çözülüp onun yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda üç önemli değişme olmuştur. Bunlardan birincisi Doğu Anadolu'nun, Güneyde Halep çevresinde oluşan ekonomik sistemle ve Kafkasya'daki ve Rusya'daki ekonomik sistemle bağlantıları kesilmiştir. İkincisi ise, Doğu Anadolu'daki savaş kayıpları ve zorunlu nüfus yer değişmeleriyle nüfus yoğunluğunun yarı yarıya azalmasıdır. Bu iki önemli değişiklik Doğu Anadolu'nun az gelişmişlik olgusunu belirlemiş, karşı dinamiklerin gelişmesini zorlaştırmıştır. Üçüncü etken Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Ankara'nın başkent olarak seçilmesi, bu kentin gelişme başarısının büyük ölçüde rejimin başarısıyla özdeşleşmesidir."*[1] Ankara'nın başkent olması ve rejimin Orta Anadolu'da merkezileşmesi devlet kaynaklarının merkezi bürokrasi ile Ankara ve çevresine, feodal ve ticari güç sahiplerinin de kaynaklarını batıya, özellikle İstanbul ve çevresine yönlendirmeleri Doğu'yu aşiretlerin ve toprak sahibi büyük ailelerin eline terk etmiştir. Şimdi yine Prof. Tekeli'ye göre Türkiye'nin güneydoğusu üç önemli değişim dinamiğini yakalamıştır. Bu üç önemli değişim dinamiği hem Türkiye'nin gelişiminde çok önemli bir sıçrama olabilir hem de bölgesel eşitsizlikleri giderecek politikaları geliştirmemiz için sıçrama tahtası olabilir. Birinci dinamik Sovyetlerin dağılmasından sonra, Türkiye'nin Avrupa ile Sovyetler arasında tampon olma işlevi, yerini Türkiye'nin Rusya ile birlikte Ortadoğu ve Kafkaslar'daki enerji hatlarını AB'ye ulaştırma ve Batı'nın Asya'ya uzanan pazarı olma özelliğine dönüşmüştür. Bu yeni durum, tam da bugünlerde hem siyasi hem de ekonomik açılardan gündemdedir.

[1] İlhan Tekeli, **Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s. 106.

Türkiye, önümüzdeki süreçte, K. Irak'tan başlamak üzere, Suriye hatta İran pazarlarının yapıcısı ve hâkimi olmaya adaydır. Böylece "piyasa güçlerinin kapitalin ve nüfusun yeniden dağılım mekanizması geçmiş dönemlere göre bu yöreyi daha avantajlı hale getirecektir." 1 Bölgenin "makûs talihini" yenmesine yol açacak ikinci önemli husus da şu sıralar yürütülmekte olan "demokratik açılım" sürecidir. Bu süreç, Türkiye'nin doğusunu yeni yatırımlara açacak ve bölge küresel cazibe merkezi haline gelecektir. Bunun için, barış süreci ile birlikte bölgeye yapılacak enerji, eğitim, yol-altyapı, organik ve endüstriyel tarım, hayvan besiciliği, sağlık alanlarında küresel yatırımcıkları çekecek yasal ve altyapı düzenlemeleri yapılmalıdır. Bölgede küçük üreticiliği uygun ölçekte yapmaya yönelik düzenlemeler yapılmalıdır. Tarım ve Köy işleri Bakanlığı'nın geliştirdiği havza modellemesi çerçevesinde tarım ve hayvancılık yatırımları desteklenmelidir. Ayrıca miras hukukunda yapılan son değişiklik yerinde olduğu gibi bu uygulamada "örtülü" bir toprak reformu niteliğindedir.

Tam burada Fatih Özatay'ın aktardığı iki önemli çalışmadan bahsetmek istiyoruz; çünkü bu çalışmalar bizim çalışmamızın sonuç bölümünü tamamlayan tespitleri içeriyor.

"İzak Atiyas ve Ozan Barış'ın kaleme aldıkları 'Türkiye'de Büyümenin Kısıtları: Bir Önceliklendirme Çalışması" önemli. Bu araştırmada, yazarlar, iki sorunun öncelikle üzerine gidilmesi gerektiği sonucuna ulaşıyorlar. İlk olarak eğitimin düzeyi ve kalitesinde önemli bir iyileşmeye ihtiyaç olduğunun altını çiziyorlar. İkinci olarak da üretim ve ihracatın teknolojik düzeyinde ciddi bir iyileşme gerektiğini vurguluyorlar.

Her iki unsurun birbirleriyle ilişkili olduklarını da düşünebiliriz. Eğitim hem beşeri sermayeyi artırıyor hem de teknolojik gelişmeye yardımcı oluyor. Bazı çalışmalar, daha yüksek kişi başına gelir düzeyine ulaşmak açısından beşeri sermaye ile fiziksel sermayenin benzer öneme sahip olduklarını gösteriyorlar.

Uluslararası karşılaştırmalar ne yazık ki Türkiye'deki ortalama eğitim düzeyi açısından iyi şeyler söylemiyorlar bizlere. Birleşmiş Milletler'in yayınladığı bir 'Beşeri Kalkınma Endeksi' var. Dört alt değişkenden elde ediliyor: Kişi başına gelir

[1] İlhan Tekeli, **a.g.e.**, s. 108.

düzeyi, doğan bebeğin ömrünün kaç yıl olacağı beklentisi, 25 yaşındakilerin ortalama kaç yıl eğitim aldıkları ve okula başlama yaşındaki çocukların kaç yıl eğitim göreceklerine ilişkin beklenti.

2011 yılı endeksi yenilerde yayınlandı. Türkiye 187 ülke içinde 92nci sırada. Ülkeler beşeri gelişmişlik düzeylerine göre dört gruba ayrılıyorlar: Çok yüksek, yüksek, orta ve düşük. Türkiye ikinci grubun sondan üçüncü sırasında. Bu dört değişkenden sadece 25 yaşındakilerin ortalama kaç yıl eğitim aldıklarına bakıldığında ise sıralamadaki yerimiz belirgin biçimde kötüleşiyor: 126ncılığa geriliyoruz. İkinci eğitim değişkeni olan 'okula başlama yaşındaki çocukların kaç yıl eğitim görecekleri' açısından sıralama yapıldığında da gerilerde yer alıyoruz.

Dikkat ederseniz, endekste yer alan eğitim değişkenleri, eğitim süreleri ile ilgililer. Oysa süre kadar eğitimin kalitesi de önemli. OECD, eğitimin kalitesine ilişkin önemli çalışmalar yapıyor. Bu çalışmalar da uluslararası karşılaştırma yapmaya olanak veriyorlar. Bu çalışmaların en bilineni PISA sınav sonuçları. Sınava giren öğrencilerin ortalaması dikkate alındığında Türkiye 2009 yılında 65 ülke içinde 41inci. Bu açıdan da iyi durumda değiliz.

Sözünü edeceğim ikinci çalışma rahmetli Merih Celasun hocamızın anısına TEPAV tarafından düzenlenen bilimsel yarışmanın birincisi olan çalışma. Başlığı şöyle: "Türkiye'de Tarım Sektöründe Verimlilik ve Büyüme". Güney California Üniversitesi'nden Ayşe İmrohoroğlu ve Selahattin İmrohoroğlu ile Merkez Bankası'ndan Murat Üngör tarafından kaleme alınmış. Çalışma, Türkiye'de kişi başı milli gelirin Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın kişi başına milli gelirlerine oranındaki gerilemenin nedenlerini sorguluyor. Söz konusu oran, 1960 yılında yüzde 73 iken 1977 yılında yüzde 50'ye düştü ve son yıllara kadar da bu düzeyde kaldı. Yazarların ulaştıkları sonuç, bu gerilemenin asıl olarak tarım sektöründeki verimlilik artışının zayıflığından kaynaklandığı biçiminde. Bu olgunun nedenlerini anlamak için ise tarım sektörü aleyhine uygulanan politikaların dikkatle incelenmesi gerektiğine dikkat çekiyorlar.

Sonuçlara göre, İspanya'nın 1968 ile 2005 yılları arasında elde ettiği tarımsal verimlilik artış oranını yakalasaydı, Türkiye tarım ekonomisinden daha hızlı

uzaklaşabilir ve toplam kişi başı milli gelir artışı çok daha yüksek olabilirdi. Böylelikle Türkiye incelenen ülkelerden geri kalmayacaktı." [1]

Bu tespitler bu çalışmanın sonuçları itibariyle de önemlidir. Ancak tabii ki tarımdaki verimsizliği tamamayan bu dönemlerde uygulanan sermaye birikimi çerçevesidir ve biz bunu bu çalışmanın çeşitli bahislerinde etraflıca ele aldık.

- **Kalkınma Ajansları ve Genç İşsizliğe Dönük İşlevleri**

Günümüzde doğrudan yabancı yatırımları çekmek ve ölçek ekonomisinden kapsam ekonomisine geçişte en önemli araçlardan birisi kalkınma ajanslarıdır. Ajanslar bilgiyi üretme, bilgiye ulaşma, bölgelerinin tanıtımını yapma, geniş katılım ve işbirliği ortamının odağı olma yönünde bir değişimi öne çıkaran araçlar olarak gündeme gelmiştir. Özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde bölgeler arasındaki eşitsizliği gidermek ve "geçiş" sürecindeki sorunları azaltmada kalkınma ajanslarının rolü büyüktür. Aslında kalkınma ajanslarının ulusal kalkınma paradigmasından küresel-bölgesel kalkınma paradigmasına geçişin ilk adımları ve örgütlenmeleri olduğu da söylenebilir.

Özellikle Avrupa'da, 1990 ve 2000'lerden sonra bölgelerin kendilerine değişen yapı içinde yer aramak zorunda kalmaları, bölgeler açısından daha rekabetçi bir ortamın oluşmasına neden olmuştur. Bu süreçte devletlerin rolünün neo-liberal politikaların etkisiyle kısmen azalmasıyla bölgeler daha aktif bir hale gelmiştir. Yatırımlar için bölgeler arasındaki rekabetin artması da bu noktada bölgesel politika liderlerini temel aktör konumuna getirmektedir. [2]

Bu süreçte her bölgenin rekabet gücü farklı unsurlara dayanmaktadır. Örneğin; temel altyapı, teknolojik altyapı, bilgi altyapısı ve mekânın niteliği, altyapı ve erişilebilirlik kapasiteleri, beşeri kaynaklar, girişimcilik kültürü, sektörel yoğunlaşmalar, uluslararasılaşma, yenilik, yönetişim, kurumsal kapasite, uzmanlaşma ve rekabetin doğası bu unsurlardan bazılarıdır.

Bunun dışında bölgesel eşitliği gidermek için pozitif dışsallık yaratılması gereği önemlidir. Bu geçiş sürecinde kısmi regülâsyonlar kapsamanda ele alınabilir.

---

[1] Fatih Özatay, Çin'den Türkiye'ye Tarımsal Verimliliğe Bir Yolculuk, www.dunya.com çevrimci ulaşım tarihi 21.12.2011

[2] Yunus Emre Özer, "Küresel Rekabet Bölgesel kalkınma Ajansları ve Türkiye", **Review of Social, Economic &Business Studies**, Vol: 9/10, 2009, s. 389-408.

Bölgesel eşitsizlikleri gidermenin en önemli yolu bölgeler arasındaki alt yapı farklılıklarını gidermek ve iletişim, ulaşım alt yapılarını geliştirmekten geçer.

Hızlı büyüme hedeflendiğinde % 5'lik bir büyüme, enerji üretiminde % 8'lik bir kapasite artışı gerektirmektedir.[1] Bu yatırımlar uzun vadeli olduğundan enerji fazlası ülkelerden enerji ithalatı da gündeme gelecektir.

- **Türkiye İçin Kümelenme Modelleri**

Kümelenme modelleri eski yapıda gelişmiş olan sektörlere değil, hedef pazarlarda rekabet avantajı olabilecek yeni alanlara odaklanmalıdır. Özellikle AB ülkelerinde uzakdoğu ile rekabette zorlanan sektörlerin acilen Türkiye'deki üreticilerle işbirliği yapmalarına yönelik kararlar almak gerekir.

Şirket evliliklerini özendirerek doğrudan yabancı sermaye getirmek bilhassa doğrudan yabancı sermayenin finans kurumlarından değil, stratejik üretim yapan ortaklardan gelmesi çok önemlidir. Bu amaçla özellikle orta boy sanayi işletmelerinin kaynak kullanım programlarına (ERP) geçmesi, uluslararası Audit ve Basel III standartlarında yapılandırılmaları, kendi üretim konuları ile ilgili teknik üretim sertifikasyonlarını mutlaka almaları ve de en önemlisi, üretici imalatçı kobiler için Nasdaq tibi bir borsanın acilen faaliyete geçmesi gerekmektedir. Yatırım yapacak stratejik üretici AB'li ortakların, borsa üzerinden "exit" yapabilmeleri en önemli konudur ve mutlaka sağlanmalıdır. Bu anlamda, makine, elektrik elektronik, kimya, ilaç, otomotiv, gemi inşa, gıda sektörleri önceliklidir.

Türkiye'nin başarılı kümelenme modelleri geliştirmesi ve bunları uygulaması için her şeyden önce bütünlüklü bir KOBİ ve buna bağlı sanayileşme politikası olması gerekir. Aşağıda özetlediğimiz çalışmalar bu bağlamda yalnızca mütevazı bir başlangıç olarak kabul edilmelidir. Türkiye'de kümelenme çalışmaları, 1999 yılında, Michael Porter'in yönettiği Ortadoğu Rekabet Stratejileri Merkezi ve Türk özel sektörünün desteği ile oluşturulan CAT (Competitive Advantage of Turkey-Türkiye'nin Rekabet Avantajı) platformu tarafından başlatıldı. CAT platformu, kurumsallaşma sürecinde bir derneğe dönüşerek URAK (Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu Derneği) adını almıştır. URAK, benzer çalışmaları yürütmeyi sürdürmektedir. Belirli sektörlerde ve bölgelerde kümelenme çalışmaları yaparak

[1] Bu konuda detaylı bilgi için bkz: http://www.epdk.gov.tr/web/guest/yayinlar, (Çevrimiçi), 07.09.2011

rekabet stratejilerinin hazırlanmasını ve hayata geçirilmesini amaçlayan URAK çalışmaları turizm, tekstil, bilişim gibi geniş bir sektörel yelpazeyi kapsamaktadır.

Öte yandan Adıyaman, Mersin gibi birçok ilde kümelenme çalışmaları devam etmektedir. Adıyaman'da yapılan özellikle tekstil sektöründe fason üretimden çıkıp doğrudan marka yaratarak ihracata yönelik sanayileşmeyi öne çıkarmaktır. İkinci aşama ise Adıyaman'daki kümelenmeyi Malatya, Diyarbakır, Mardin, Maraş, Urfa'yı da içine alacak şekilde genişletmekten geçmektedir. Malatya'da pamuk, iplik ve kumaş; Urfa'da pamuk ve iplik; Maraş'ta dokuma ve iplik; Diyarbakır ve Mardin'de ise niteliksiz emek yoğunluğu vardır. Yapılması gereken bu 7-8 ili birbiriyle iletişime sokmak ve birbirlerinin ihtiyaçlarını gideren bir yapı inşa etmekten geçmektedir. Ancak bu sözkonu yapı ile Güneydoğu'da büyük bir tekstil ve hazır giyim havzası oluşturmak mümkün olabilir. Böyle bir kümelenme stratejisi ise KOBİ'lere yönelik teşvik politikalarının tamamını gözden geçirmeyi ve büyük oranda değiştirmeyi gerektirmektedir.

- **İnovasyon ve Ar-Ge Odaklı Bir Büyüme Stratejisinin Temel Dayanakları ve Somut Adımları**

BİT başta olmak üzere ileri teknoloji sektörlerine yeni pazarlar açılmaktadır. Bilgi ekonomisinin derinleşmesi ve "ağ etkisi"yle tüm ekonomiyi dönüştürmesi anlamına gelen bu paradigma değişimi; çevre, enerji, sağlık, gıda, kurumsal yönetişim başta olmak üzere BİT temelli yeni pazarların açılması anlamına gelmektedir. Gerek ulusal BİT sektörünün gerekse ülke ekonomisinin bu paradigma dönüşümünden rekabet avantajı yaratarak geçmesi için bilgi ekonomisi ve bilgi toplumu hedeflerinde hızla ilerlemek gerekmektedir.

"Küresel Ağ Kapitalizmi"ne aktif bir oyuncu olarak uyum sağlamak zorundayız, bir pazar olarak değil. Tüm dünyayı etkileyen krize karşı verilecek en iyi cevap, bilgi ekonomisine dönüşüm, yeni teknolojik gelişmelere uyum için gereken yatırımları hızlandırmak ve teknolojiyi sosyal olarak "gömülü" hale getirecek projeler geliştirmek. Türkiye yeni küresel teknoloji ve değer ağında bir "düğüm" (hub) haline gelebilir. [1]

- **Rekabetçi Bir Sanayi Politikası Çerçevesi**

[1] Özgür Uçkan ve Cemil Ertem, **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, Yayınlanmamış Çalışma, 2011.

Rekabetçi bir sanayi politikasının temel öncülünün oldukça etkin çalışan bir piyasa mekanizması olduğunu söylemek gerekiyor. Ekonmide regülasyonun ancak piyasa mekanizmasının etkin çalışmasına dönük kurumsallaşma olacağını söylemek çok yanlış olmaz.[1] Bu açıdan bu alanda Türkiye'nin ilk yapacağı etkin çıkış Rekabet Kurumu'nu işler hale getirmek olmalıdır. Ayrıca önümüzdeki süreçte dünyada da bu yönlü bir düzenlemenin olacağını söyleyebiliriz.[2] Aslında regülâsyonların kriz sonrası yalnızca piyasa mekanızmasını iyileştirmek doğrultusunda ağırlık kazanacağı söylemek yanlış bir çıkarım olmaz. Burada iletişim ve bilginin herkese, aynı anda ulaşması, ekonomi politikalarının temelini herkesin bilmesi etkin bir piyasa için çok önemlidir. Politika ağları kavramına burada ihtiyaç duyacağız:

Ekonomi, "diyalektik ikizi" politika gibi, iletişimin örgütlenmesi olarak ağ faaliyeti haline geliyor. Sadece ekonomik faaliyetlerin kendisi değil, ekonominin değer yaratabilmesi için ihtiyaç duyduğu uygun ortam da ağ yapılanmasıyla oluşabiliyor. Hizmet, ürün, pazar bilgisinin dolaştığı ve değere dönüştüğü ekonomi ağları, hukuktan rekabet koşullarının yaratılmasına birçok temel sorunun çözümüne, dolayısıyla iş yapma ortamının oluşturulmasına odaklanmış "politika ağları" olmaksızın doğru yapılanamıyor.

Politika ağlarının başarısı, belli bir faaliyet alanında ortak yarar gözetilerek saptanmış spesifik hedeflere yönelik olarak üretilen politikaları, ilgili tüm tarafların yeterli temsiliyete sahip katılımı ve uzlaşısından kaynaklanan güçbirliği sayesinde "yapılabilir" kılmasında yatar. Ağ modeli, şu ya da bu amaçla toplanan ve devlet katında yetkiye, statüye sahip olmasına rağmen "kararlarını" bir türlü politikaya dönüştüremeyen "üst kurullar"ın yapısından farklıdır. Çünkü etkili bir politika ağının temeli, politika üretilen alan paydaşlarının özgür ve adil katılım imkânına dayanır. Bu, ağdaki düğümleri oluşturan ortaklıklar, paydaşlıklar arasındaki iletişim yoluyla varılan uzlaşı temelinde, yatay koordinasyon mekanizmalarıyla işleyen gayri merkezi bir etkileşim modelidir.

Türkiye'de bilgi ekonomisinden kamu yönetiminin yeniden yapılanmasına demokratikleşmeden kalkınmaya hemen her alanda katılımcı politika ve karar verme

---

[1] John Francis, **The Politics of Regulation**, Oxford, Blackwell, 1993.

[2] Robert W. Hahn, "Government Analysis of the Benefits and Costs of Regulation", **Journal of Economic Perspectives**, 1998, c. 12, s. 201-210.

ağlarının oluşturulması hayati bir önceliktir. Bilgi ancak ağlar üzerinde dolaşıma ve paylaşıma açılarak değer yaratabiliyorsa, bilgi ekonomisini ve bilgi toplumunu hazırlayacak olan ekonomik ve yönetsel model de ağ biçimi yapılanmalar temelinde şekillenmelidir. Ağlar, bürokrasi tarzı hiyerarşik örgütlenmelere ya da pazar koşullarına tabi salt çıkar temelli örgütlenmelere alternatif oluşturan bir sosyal koordinasyon biçimidir. Ağ biçimi yapılanmalar arasındaki yatay koordinasyon, ilgili tarafların katılımını kolaylaştırmakta ve sosyal yarar katsayısını artırmaktadır. Ağ biçimi yapılanmalarda gayri merkezi koordinasyon arayışlarından doğan uzlaşıya dayalı sosyal yönetişim alanı, genellikle "ağ yönetişimi" olarak adlandırılmaktadır.

Bu yönetişim tarzının baskın yönelimi, koordine edilmesi ve dengelenmesi gereken birbirine bağlı çıkarlar etrafında buluşmak, etkileşim biçimi ise kamu aktörleri, özel sektör ve sivil toplum paydaşlarının çoktaraflı anlaşmalarıdır. Bu bakımdan ağ yönetişimi özü gereği gayri merkezi, yatay koordinasyona dayalı, esnek ve katılımcı bir yönetsel modeldir. Bir ağın ancak onu oluşturan düğümler arasındaki karşılıklı ilişki ve etkileşim imkânı sayesinde mümkün olabilmesi gibi, ağ yönetişimi de onu oluşturan paydaşlara sunduğu demokratik katılım imkânları ölçüsünde hayat bulabilir. [1]

Sonuçta 5,7'de özetlediğimiz Alternatif Büyüme Stratejisinin satırbaşları ile bitirelim.

Türkiye'de sanayinin küresel bir rekabet çerçevesinde sağlıklı ve kesintisiz büyümesi için, selektif teşvik politikasının, bizim 5.4.2'de önerdiğimiz alternatif para politikası ile birlikte uygulanması gerekir. Bunun yanında bizim mali piyasaları da kapsayacak bir üçüncü önerimiz ise danetleyici ve düzenleyici kurumların tek çatı altında toplanması ve burada piyasayı düzenleyici bir regülasyon alanının müesseseleşmesi gerekir. Buna ek olarak Rekabet Kurumu gibi piyasa düzenleyecisi kurumların daha etkin olması ve piyasanın spekülatif tekelci yapılardan süreç içinde temizlenmesi gerekir.

[1] Özgür Uçkan-Cemil Ertem, **a.g.e.**, 2011.

KAYNAKÇA

Acar Mustafa: **Avrupa Birliği ve Türkiye- Bir Ekonomik ve Siyasi Analiz,** Orion Kitabevi, İstanbul, 2006.

Acar Yalçın: **İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri**, Genişletilmiş Dördüncü Baskı, Vipaş Yayınları, Bursa, 2002.

Acemoğlu Daron, Simon Johnson ve James Robinson:"Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth". **NBER Working Papers**, No. 10481, 2004.

Acemoğlu Daron, Simon Johnson ve James Robinson:"Reversal of Fortune: Geography and Institutions in the Making of the Modern World Income Distribution", **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 117, Issue 4, 2002.

Acemoğlu Daron, Simon Johnson, James Robinson ve Yunyong Thaicharoen:"Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms: Volatility, Crises and Growth", **Journal of Monetary Economics**, Vol. 50, Issue 1, 2003.

Akat Asaf Savaş: **İktisadi Büyüme Teorisinde Modern Gelişmeler**, Doçentlik Tezi, Çoğaltma, İstanbul, 1973.

Alkin Erdoğan: **Gelir ve Büyüme Teorisi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Güryay Matbaası, İstanbul 1981.

Altan Mehmet: **Küresel Vicdan,** Timaş Yayınları, Sinem Maatbası-İstanbul, 2011

Akyüz, Yılmaz, **Sermaye, Bölüşüm ve Büyüme**-Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980.

Alesina Alberto ve Perott Roberto: "The Political Economy of Growth: A Critical Survey of the Recent Literature", **World Bank Economic Review**, Vol. 8, Issue 3, 1994.

Amin Samir: **Kapitalizmden Uygarlığa,** Özgür Üniversite Yayınları, İstanbul,2010.

Andersson Thomas: "Changing Patterns and Determinants of Growth" , **CESifo Forum Working Paper**, 2001.

Arrighi Giovanni: **Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century**, Verso, Londra, 2007.

Arrighi Giovanni: **Uzun 20. Yüzyıl,** İmge Kitabevi, İstanbul, 2000.

Arrow Kenneth J.: "Classificatory Notes on the Production and Transmission of Technological Knowledge", **American Economic Review**, Vol. 59, No:2, 1969.

Arrow Kenneth J.: "The Economic Implications of Learning By Doing", **The Review of Economic Studies**, Vol 29, Issue 3, 1962.

Ayres U. Robert ve Benjamin Warr: "Physical Accounting for Growth: the Role of Work". **Structural Change and Economic Dynamics**, Vol. 16, Issue 2.

Barro J. Robert, Xavier Sala-Martin: **Economic Growth**, MIT Press, Cambridge Mass, 2004.

Barro J. Robert: Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study". **NBER Working Paper**, No: 5698, 1996.

Barro J. Robert ve Jong-Wha Lee: "International Data on Educational Attainment: Updates and Implications", **Oxford Economic Papers**, Vol. 53, Issue 3, 2001.

Bassols – Vladamir Lopez: "ICT Skill and Employment", **OECD Science, Technology and Industry Working Papers**, No: 10, 2002.

Becchetti Leonardo ve Adriani Fabrizio: "ICT 'Bottlenecks' and the Wealth of Nations: A Contribution to the Empirics of Economic Growth", **Tor Vergata University, International Studies on Economic Growth (CEIS) Departmental Working Papers**, 2001.

Berkes Niyazi: **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978.

Boratav Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007**, Kitabevi, İstanbul, 2009.

Boskin J.Micheal ve J.Lau Lawrence: "Generalized Solow-Neutral Technical Progress and Postwar Economic Growth", **National National Bureau of Economic Research Working Paper**, No: 8023, 2000.

Brenner Robert: **The Boom and Bubble: The US in the World Economy**, Verso, New York,2002.

Brenner Robert: **Ekonomide Hızlı Büyüme ve Balon**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Brenner Robert ile Yapılan Söyleşi: (Çevrimiçi) http://hap.bloger.hr/post/interview-with-robert-brenner-on-the-current-crisis/1215794.aspx, 23 Mart.2010.

Brown Murray: **On the Theory and Measurement of Technological Change**, Cambridge University Press, Boston, 1968.

Bulutay Tuncer: **Genel Denge Kuramı**, Anadolu Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979.

Çağlar Ersin: "Türkiye'nin Genel Sorunu Orta Vadeli Bir Büyüme Hikayesinin Olmamasıdır", TEPAV, 2010.

Calvo Guillermo A. ve Carlos A. Vegh: "Inflation Stabilization and BOP Crises İn Developing Countries", **NBER Working Paper**, No: 6925, 1999.

Castells Manuel: "Information Technology and Global Capitalism", **On the Edge: Living with Global Capitalism**, Vintage, Londra, 2001.

Castells Manuel: **Ağ Toplumunun Yükselişi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Castells Manuel: **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür,** Cilt:1,"Ağ Toplumunun Yükselişi" Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Castells Manuel: **The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture**, Vol. I. Cambridge, Blackwell, 1996.

Chancellor Edward: **Finansal Spekülasyonlar Tarihi**, Scala Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Chamberlin Edward H.: **The Theory of Monopolistic Competition 8th ed.** Cambridge, Harvard University Press, 1962.

Chang Ha-Jonn: **Development Strategy in Historical Perspective**. Wimbledon Publishing, Londra, 2002.

Chang Ha-Jonn: **Kicking Away the Ladder Development Strategy in Historical Perspective,** Wimledon Publishing Company, Londra, 2002.

Clark Gregory: **A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World**, Princeton University Press, New Jersey, 2007.

Coe David T. ve Elhanan Helpman: International R&D spillovers, **Europan Economic Review**, 1995.

Coe David T., Elphanen Helpman ve Alexander Hoffmaister: Nort South R&D Spillovers, **The Economic Journal**, No: 107,1997.

Comission of the European Communities: "Towards a Strategic Vision of Life Sciences and Biotechonology Consultation Document", **Comission of the European Communities**, Brüksel, 2001.

Commission of the European Communities: "Building the Knowledge Society: Social and Human Capital Interactions.", **Commission of the European Communities**, Brüksel, 2003.

Commission of the European Communities: "Information Society Jobs-quality for Change: Exploiting the Information Society's Contribution to Managing Change and Enhancing Quality in Employment.", **Commission of the European Communities**, Brüksel, 2002.

Commission of the European Communities: "Communication from the Commission to the Council, The European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Challenges for the European Information Society beyond 2005", **Commission of the European Communities**, Brüksel, 2005.

Commission of the European Communities: "Strategies for Jobs in the Information Society", **Commission of the European Communities**, Brüksel, 2000.

Commission of the European Communities: "Towards a Strategic Vision of Life Sciences and Biotechonology Consultation Document", **Commission of the European Communities**, Brüksel, 2001.

Commissions of the European Communities: "The Impact of the e-Economy on European Enterprises: Economic Analysis and Policy Implications", **Commissions of the European Communities**, Brüksel, 2001.

Çetinoğlu Sait: **Ekonomik ve Kültürel Jenosid: Varlık Vergisi,** Yayımlanmamış çalışma, 2009.

Demiröz Dündar Murat ve Cemil Ertem: Küresel Kriz ve Türkiye- Sektörel Sorunların Teşhisi ve Çözümü, 2008, Yayınlanmamış Çalışma.

Devlet Planlama Teşkilatı: **Makro Arz Ekonometrik Modeli,** Ankara, 2008.

Desai M. Raj **Marx'ın İntikamı,** Efil Yayınevi, Ankara, 2011

Doğruel A. Suat ve Fatma Doğruel : "Türkiye'de Büyüme ve Makroekonomik İstikrar", **İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Domar D.Evsey: **İktisadi Büyüme ve Gelişme içinde Sermaye Genişlemesi, Büyüme Haddi ve İstihdam"**, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1966.

Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu www.epdk.gov.tr/web/guest/yayinlar (Çevrimiçi), 07.09.2011.

Ertem Cemil ve Özgür Uçkan: **Wikileaks - Yeni Dünya Düzenine Hoşgeldiniz**, Bileşim Yayınları, İstanbul, 2011.

Ertem Cemil: Bitişler-Başlangıçlar, Nesil Yayınları,

İstanbul,2011.

Europedia: "The Lisbon Strategy in the Turmoil of Economic Crisis", 2009, (Çevrimiçi), http://www.europedia.moussis.eu/discus /discus-1233424310-15411-26705.tkl?lang=en 23 Mart.2011.

Felix David: "The Techological Factor in Socioeconomic Dualism: Toward an Economy of Scale Pradigm for Development Theory", **The Journal of Economic History**, Vol. 34, No.1, 1974.

Frances Stewart, **Technology and Underdevelopment Boulder**, Westview Press, Londra, 1977.

Francis John: **The Politics of Regulation**, Oxford, Blackwell, 1993.

Frank Gunder Andre: **ReOrient: Global Economy in the Asian Age**, University of California Press, Los Angeles, 1998.

Feasel Edward, Yongbeom Kim ve Stephen C. Smith: "A VAR Approach to Growth Empirics: Korea", **Review of Development Economics**, Vol.5, Issue 3, 2001.

Freeman Chris ve Soete Luc: **The Economics of Industrial Innovation**, Third Edition, The MIT Press, United Kingdom, 1997.

Freeman Chris ve Soete Luc: **Yenilik İktisadı**, TÜBİTAK Yayınları, İstanbul, 2003.

Gallup L. John, Jeffrey D. Sachs ve Andrew D. Mellinger: "Geography and Economic Growth", **Center for International Development Harvard University Working Paper**, No: 1, 1999.

Genç Mehmet: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Ve Ekonomi,** Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2007.

Georgescu-Roegen Nicholas: **The Entropy Law and the Economic Process,** Harvard University Press, Cambridge, 1971.

Georgescu-Roegen Nicholas: "The Economics of Production", **American Economic Review**, Vol. 60, No: 2, 1970.

Global Development Horizons **Multipolarity: The New Global Economy,** The World Bank, Washington, 2011.

Goldstein Fred **Low Wage Capitalism,** WorldView Forum, 2008

Guellec Dominique: **Économie de l'innovation**, La Decouverte Reperes, Paris, 1999.

Hahn Robert W.: "Government Analysis of the Benefits and Costs of Regulation", **Journal of Economic Perspectives**, 1998.

Hardt Michael ve Antonio Negri: **İmparatorluk**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

Harrod Roy F.: "An Essay in Dynamic Theory", **Economic Journal**, Vol. 49, No: 193, 1939.

Harvey David: **Postmodernliğin Durumu**, Birinci Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 1997.

Harvey David: **The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism,** Oxford University Press, Oxford, 2010.

Hicks John R.: **Capital and Time**, Oxford University Press, Londra, 1973.

Hiç Mükerrem: **Büyüme ve Gelişme Ekonomisi**, Filiz Yayınları, İstanbul, 1994.

Hodrick J Robert , Edward Prescott: "Post-War U.S.: Business Cycles: An Empirical Investigation", **Pittsburg Carnegie-Mellon University, Discussion Paper** No. 451, 1981.

Hunt Edward K.: **İktisadi Düşünceler Tarihi**, Dost Yayınları, Ankara, 2005.

Hunt K. Edward ve Mark Lautzenheiser: **History of Economic Thought: A Critical Perspective**, M.E. Sharpe, New York, 2002.

International Labor Organization: **World Employment Report 2001: Life at Work in the Information Economy**, International Labor Organization, Geneva, 2001.

Işıl Seher: **Türkiye'de İthal İkamesi ve Dışa Açık Büyüme Stratejileri,** Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009.

Jones I. Charles: **Introduction to Economic Growth,** Second Edition, W. W. Norton & Company, Londra 2001.

Jones I. Charles: "Time Series Tests of Endogenous Growth Models", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 110, Issue 2, 1995.

Kaldor Nicholas: "Increasing Returns and Technical Progress, A Comment on Professor Hicks", **Oxford Economic Papers**, Vol. 13, No:1, 1961.

Kaldor Nicholas: **Capital Accumulation and Economic Growth,** Theory of Capital, Lutz,1961.

Kaldor Nicholas: **Further Essays on Economic Theory**, Mimeo, 1978.

Kaldor Nicholas: "The Irrelevance of Equilibrium Economics", **The Economic Journal**, Vol. 82, No: 328, 1972.

Kang C. S. Eliot: "Developmental State Reform", **Korea's Globalization**, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

Kaya A.Ayşen: **Büyüme Teorileri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1998.

Kazgan Gülten: **Milletlerin Zenginliği içinde Sunuş**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006.

Kazgan Haydar: **Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.

Kim Linsu: **Imitation to Innovation: The Dynamics of Korea's Technological Learning**, Harvard Business School Press, Harvard, 1997.

King Robert G. ve Sergio Rebela: "Public Policy and Economic Growht: Developing Neoclassical İmplications" , **Journal of Political Economy**, Vol. 98, Issue 5, 1990.

Knack Stephen, Phillip Keefer: "Does Social Capital Have an

Economic Payoff? A Cross-Country Investigation". **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 112, Issue 4, 1997.

Kondratieff Nikolai D.: **İktisadi Yaşamın Uzun Dalgaları,** Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2010.

KondratieffWinter.com K-Wave Chart, The Kondratieff Wave, http://kondratieffwinter.com/blog/k-wave-chart, (Çevirimiçi), 04.04 2011.

Kuruç Bilsay: "TMMOB Sanayi Kongresi Kapanış Oturumu Değerlendirmesi", **TMMOB Sanayi Kongresi**, Ankara, 2009.

Landes S. David: **The Wealth and Poerty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor. London, Abacus**: W. W. Norton & Company, Londra, 1999.

Lehr Bill ve Frank Lichtenberg: "Information Technology and Its Impact on Firm-level Productivity: Evidence from Government and Private Data Sources, 1977–1993", **The Canadian Journal of Economics**, Vol.32, 1999.

Levine David P.: **Accumulation and Technological Change in Marxian Economics**, Yale Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çoğaltma, 1973.

Levine Ross ve David Renelt: "A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions",**The American Economic Review**, Vol. 82, Issue 4, 1992.

Maddison Angus: **Monitoring The Word Economy 1820-1992**, OECD, Paris,1995.

Malthus Thomas: **An Essay on the Principle of Population**, St. Paul's Church-Yard, Londra, 1798.

Mandel Ernst: **Geç Kapitalizm**, Versus Yayınları, İstanbul, 2008.

Mandel Ernst: **Late Capitalism**, Verso, Londra, 1990.

Mankiw N. Gregory, David Romer ve David N. Weil: "A Contribution to the Empirics of Economic Growth", **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 107, Issue 2, 1992.

Marshall Alfred: **Principles of Economics,** Macmillan, Londra, 1920.

Marx Karl: **Kapital**, Cilt 1, Sol Yayınları, Ankara, 1975.

Marx Karl: **Kapital,** Cilt1,Yordam Yayınları, İstanbul, 2011.

Marx Karl: **Grundrisse**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2008.

Mauro Paolo: "Corruption and Growth", **Quarterly Journal of Economics**, Vol.110, Issue 3, 1995.

Nordhaus D. William: "Productivity Growth and the New Economy", **Brookings Papers on Economic Activity**, Vol. 33, Issue 2, 2002.

One World South Asia: "Global Financial Crisis Threatens MDG Realisation', 2008, (Çevrimiçi), http://southasia.oneworld.net/todaysheadlines/global-financial-crisis-threatens-mdg-realisation 19 Mart 2011.

Organisation for Economic Co-operation and Development: **ICT and Economic Growth-Evidence from OECD Countries, Industries and Firms**, OECD, Paris, 2003.

Organisation for Economic Co-operation and Development: Measuring Productivity OECD Manual, Measurement of Aggregate and Industry-Level Productivity Growth, (Çevrimiçi), www.oecd.org/dataoecd/59/29/2352458.pdf, 04.07.2010.

Organisation for Economic Co-operation and Development: **Globalisation and Regional Economies: Can OECD Regions Compete In Global Industries?** OECD Publishing, Paris, 2007.

Organization for Economic Co-operation and Development: **Information Technology Outlook 2008**, OECD Publishing, Paris, 2008.

Organization for Economic Co-operation and Development: **The New Economy: Beyond the Hype/Final Report on the OECD Growth Project**, Meeting of the OECD Council at Ministerial Level, Paris, 2001.

Özatay Fatih: Çin'den Türkiye'ye Tarımsal Verimliliğe Bir Yolculuk çevrimci,www.dunya.com ulaşım tarihi 21.12.2011.

Özer Yunus Emre: "Küresel Rekabet Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye", **Review of Social, Economic & Business Studies**, Vol: 9/10, 2009.

Pamuk Şevket: **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları,** İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007.

Pamuk Şevket: **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Pamuk Şevket: **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

Parente Stephen L. ve Edward C. Prescott: "Changes in Wealth of Nations", **Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review**, Vol. 1, 1993.

Pasinetti Luigi L.: **Lectures on the Theory of Production**, Londra, Macmillan, 1977.

Pasinetti Luigi L.: "Changes in the Rate of Profits and Switches of the Techiques", **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 80, No: 4, 1966.

Pasinetti Luigi L.: "On Non-substitutions in Production Models",**Cambridge Journal of Economics**, Vol. 1, No: 4, 1977.

Pasinetti Luigi L.: "A New Theoretical Approach to the Problems of Economic Growth, Pontificia Academia Scientiarvm", **The Econometric Approach to Development Planning**, Elsevier, Amsterdam, 1965.

Persson Torsten ve Guido Tabellini: "Is Inequality Harmful for Growth?" **American Economic Review**, Vol.84, Issue 3, 1994.

Peterson C. Wallace ve Paul S. Estenson: **Income, Employment and Economic Growth,** Eighth Edition, W. W. Norton & Company, Londra, 1996.

Polanyi Karl: **Büyük Dönüşüm**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.

Porter Michael: "The Competitive Advantages of Nations", **Harvard Business Review**, Vol. 11, 1998.

Pöttering Hans-Gert: "How Can ICT Durably Contribute to the Well-being of All Citizens around the World?", **International Conference on Information and Communication Technologies for a Global Sustainable Future**, European Commission, Brüksel, 22 Ocak 2009.

Qiang Wei- Zhen Christine, Alexander Pitt ve Seith Ayers: **Contribution of Information and Communication Technologies to Growth**, The World Bank, Washington, 2004

Rehn Olli Ilmari: **Europe's Next Frontiers**, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden, 2006.

Robinson Joan: **Essays in The Theory of Economic Growth**, Londra, Macmillan, 1964.

Robinson Joan: **Time in Economics**, Londra, MacMillan, 1969.

Robinson Joan: **Economic Heresies**, Macmillan Press, Londra, 1971.

Rodrik Dani: "Institutions for High-Quality Growth: What They are and How to Acquire

Them". **NBER Working Papers**, No: 7540, 2000.

Romer A David: "Increasing Returns and Long Run Growth", **Journal of Political Economy**, Vol. 94, No: 5, 1986.

Romer A.David : "A Simple General Equilibrium Version of the Baumol-Tobin Model", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 101, Issue 4, 1986.

Rosenberg Nathan: "Adam Smith on the Division of Labor: Two Views or One?" **Economica,** Vol.32, No:136, 1965.

Rosenberg Nathan: **Perspectives on Technology**, Cambridge University Press, Cambridge, 1976.

Rosenberg Nathan: **The Economics of Technological Change,** Penguin, Middlesex, 1971.

Rostow W. Walt: **The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto,** Cambridge University Press, Cambridge, 1960.

Ruttan Vernon Wesley: "Usher and Schumpeter on Invention: Innovation and Technological Change, **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 73, Issue 3, 1959.

Sachs D. Jeffrey ve Andrew M. Warner: "Natural Resource Abundance and Economic Growth". **NBER Working Papers**, No: 5398, 2005.

Salter Wilfred E. G.: **Productivity and Technical Change**, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 1966.

Saraçoğlu Bedriye ve Halit Suiçmez: Yapısal Özellikler ve 2001 Krizi Sonrası Reel Değişimler, **Verimlilik Raporu 2006: Türkiye İmalat Sanayinde Verimlilik**, Teknolojik Gelişme, Ankara, 1980-2005.

Savaş F. Vural: **Kalkınma Ekonomisi**, Beta Yayınları, İstanbul, 1982.

Schefold Bertram: Different Forms of Technical Progress, **Economic Journal**, Vol. 86, No: 4, 1976.

Schumpeter A. Joseph: **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi**, Alter Yayıncılık, Ankara, 2009.

Schumpeter A. Joseph: **The Theory Of Economic Development** Oxford University Press, Londra, 1961.

Schumpeter A. Joseph: **History of Economic Analysis**, edited from manuscript by Elizabeth Boody Schumpeter, Oxford University Press, New York, 1954.

Schumpeter A. Joseph: "The Instability of Capitalism",

Economic Journal; No: 48, Issue 3 1928.

Schumpeter A. Joseph: **Capitalism, Socialism and Democracy** Routledge, 10th ed. New York, 1994.

Shapiro Carl ve Hal R.Varian: **Information Rules:A Strategic Guide to the Network Economy**, Harvard Business School Press, Boston, 1999.

Smith Adam: **Milletlerin Zenginliği**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

Sraffa Piero: **Production of Commodities by Means of Commodities**: Prelude to a Critique of Economic Theory, Cambridge University Press, Cambridge,1960.

Star Gazetesi: "Batmakta Olanın Resmi", (Çevrimiçi), http://www.stargazete.com/yazar/cemil-ertem/iste-batmakta-olanin-gidenin-resmi-haber- 368060.htm, 20.07.2011.

Stewart Frances: "Choice of Technique in the Developing Countries"**The Journal of Development Studies**, Vol. 9, No: 1, 1972.

Stewart Frances: **Technology and Underdevelopment Boulder**, Westview Press, Londra, 1977.

Stiglitz Joseph: "Sound Finance and Sustainable Development in Asia", www.wordbank.org/ html/extdr/extme/ sso031298.html, (Çevrimiçi), 12.1.2011

Stock N. Gregory ve Mohan V.Tatikonda: "A Typology of Project-level Technology Transfer Processes", **Journal of Operations Management**, Vol. 18, 2000.

Suğur Nadir: "Fordizm, Post-Fordizm ve Ötesi", **Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı 1, 1999.

Sweezy Paul: **Kapitalist Gelişme Teorisi Marksist Politik İktisadın İlkeleri**, Kalkedon Yayınları, 2007.

Sweezy Paul: **Tekelci Kapitalizm**, Ağaoğlu Yayınevi, Ankara,1979.

Şeni Nora: **Emperyalist Sistemde Kontrol Sanayi ve Ereğli-Demirçelik**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1978.

Şenses Fikret: **1980 Sonrası Ekonomi Politikaları Işığında Türkiye'de Sanayileşme,** V Yayınları, Ankara, 1989.

Taymaz Erol: "Türkiye İmalat Sanayilinde Teknolojik Değişme ve İstihdam", **Teknoloji ve**

İstihdam, DİE, Ankara, 1977.

T.C. Dış Ticaret Müsteşarlığı: 84. Fasıl.

Tekeli İlhan: **Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

Tekeli İlhan ve Selim İlkin: **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları,** Bilge Kültür-SanatYayınları, İstanbul, 2009.

Tekeli İlhan ve Selim İlkin: **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu,** Bilge-Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.

Tezel Sezai Yahya: **İktisadi Büyüme**, İmaj Yayıncılık, Ankara 1995.

The Commonwealth Network of Information Technology for Development:"From Digital Divide to E-Economy: Issues and Strategies for Public Policy" **Workshop Report**, IT and Training Services Limited, Malta.

Thompson P Edward: **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004.

Toprak Zafer: **İttihad - Terakki ve Cihan Savaşı 1914 – 1918,** Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.

TÜİK: 2010-Nisan Ayı Dış Ticaret Bülteni.

Türkiye Sanayiciler ve İş Adamları Derneği: "Gelişmiş Ülkelerde Sanayileşme Sonrası Süreç", **TÜSİAD Raporu**, 2008.

Uçkan Özgür: "Türkiye'de Bilgi, İletişim Teknolojileri, Politika Yapım Sürecinin Zaafları, Yönetişim Fobisi", Uluslararası e-Devlet Yönetişim Konferansı, Yayımlanmamış Bildiri, 2009.

Uçkan Özgür: "Bilgi Ekonomi Politika", http://www.unak.org.tr, (Çevrimçi), 03.05.2011.

Uçkan Özgür: "Politika Yapım Süreci ve Yönetişim: Türkiye'de Bilgi Toplumu ve Bilgi Ekonomisi Politikalarının Üretiminde Yönetişim Fobisi", **Yönetişim: Kuram, Boyutlar ve Uygulama**, Çizgi Kitabevi, 2010.

Uçkan Özgür: " Bilgi Politikası ve Bilgi Ekonomisi: Verimlilik, İstihdam, Büyüme ve Kalkınma", **Bilgi Dünyası**, Cilt 7/1, 2006.

Uçkan Özgür: "Yaratıcı Yıkım", **BTHaber**, 3-9 Mayıs 2009.

Uçkan Özgür: ICEGOV – Uluslararası e-Devlet ve e-Yönetişim Konferansı'nda sunulan

bildirinin Türkçe çevirisi, Ankara, 12–13/03/2009.

Uçkan Özgür ve Cemil Ertem: **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, Yayınlanmamış Çalışma, 2011.

Usher Abbot P.: **A History of Mechanical Inventions**, Harvard University Press, Cambridge, 1954.

Usher Abbot P.: **Technical Change and Capital Formation**, Penguin Books, England, 1955.

Uysal Yaşar: "Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi -Türkiye Örneği", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**.

Ünsal Erdal: **İktisadi Büyüme**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2007.

Wallerstein Imanuel: **Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Sosyal Bilim ve Çağdaş Toplum, Rasyonalitenin Garantileri Kaybolurken**, Metris Yayınları, İstanbul, 2003.

Wallerstein Imanuel: **Liberalizmden Sonra**, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

Walras Leon: **Elements of Pure Economics**, Allen and Unwin, 1954.

Walras Leon ve William Jaffe: **Elements of Pure Economics, or The Theory of Social Wealth**, Orion Editions, Oxford, 1984.

Weiss Linda ve John M. Hobson: **State and Economic Development: A Comporative Historical Analysis**, Polity Press, Cambridge, 1995.

Yağcı Fahrettin: "Turkish Planning Experience and Methodology Since 1963 and Construction of Five-Sector Plan for 1963-1967", Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 1979.

Yakut A. Mert: Türkiye İmalat Sanayinde Toplam Faktör Verimliliği ve Rekabet Analizi: 1972-2001, Yayımlanmamış çalışma, 2007.

Yaylalı Muammer, Yusuf Akan ve Cem Işık: "Türkiye'de Ar-Ge Yatırım Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eş Bütünleşme ve Nedensellik İlişkisi, 1990- 2009- 2010.

Yeldan Erinç: **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri**, Efil Yayınevi, Ankara, 2010.

Yeldan Erinç: **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi; Bölüşüm, Birikim ve**

Büyüme İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Yenal Oktay: **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi,** Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.

Yentürk Nurhan: "Birikimin Kaynakları", **İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Yülek Murat: İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine", **Hazine Dergisi**, Sayı 6, 1997.

ÖZGEÇMİŞ

Cemil Ertem, ilkokul ve Liseyi Lüleburgaz'da bitirmiştir. Üniversite eğitimini Ege Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde, yüksek lisansı İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Para-Banka Anabilim Dalında yapmıştır.

Ertem, uzun zamandır ekonomi, finans ve ekonomi-politik alanlarında yazmaktadır. Ertem, Nokta dergisinde köşe yazarlığından sonra Taraf gazetesinde, kurulduğundan yakın zamana kadar, ekonomi-politik yazıları yazmıştır.

Halen yazılarına Star gazetesinde, ekonomi yazılarına, devam etmekte, Kanal 24 ve TGRT Haber'de program yapmaktadır. Cemil Ertem, ayrıca İ.Ü. Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu'nda öğretim görevlisi olarak dört yıl ders vermiştir.

Cemil Ertem'in "WikiLeaks Yeni Dünya Düzenine Hoşgeldiniz" ve "Dünyanın Değişimi-Türkiye'nin Dönüşümü Bitişler-Başlangıçlar" isimli kitapları Etkileşim Yayınları'ndan çıkmıştır.